

Nafarroako hizkerak

Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldietako Agiriak

Iruña, 1997ko azaroa (24-28)

Iñaki Camino (arg.)

Udako Euskal **Unibertsitatea**
Bilbo, 1998

© Iñaki Camino

© Udako Euskal Unibertsitatea

ISBN: 84-86967-92-9

Lege-gordailua: SS-478-98

Inprimategia: ANTZA, Lasarte-Oria.

Azala: Xamar

Banatzaileak: UEU. Concha Jenerala 25, 4. BILBO telf. 4217145

Zabaltzen: Igarabide, 88 DONOSTIA

AURKIBIDEA

<i>Aurkibidea</i>	V
<i>Hitzaurrea</i>	VII
<i>Esker ematea</i>	XIII
<i>Nafarroako euskal hizkerak</i>	
<i>Koldo Zuazo</i>	1
<i>Euskalkien mapa</i>	
<i>Koldo Zuazo</i>	22
<i>Nafarroako azentu ereduen sailkapena</i>	
<i>Iñaki Gaminde</i>	23
<i>Arabako mugako nafar hizkeren inguruan</i>	
<i>Patxi Salaberri Zaratiegi</i>	49
<i>Ultzamako hizkeraren deskribapena</i>	
<i>Orreaga Ibarra</i>	89
<i>Zer dago dialektologiaren gibelean?</i>	
<i>Iñaki Camino</i>	111
<i>Bibliografia</i>	145
<i>Egileen eta berriemaileen aurkibidea</i>	157
ERANSKINA	
<i>Nafarroako hizkeren azterketa eta euskara estandarra</i>	
<i>Mahai ingurua Euskalerria Irratia-n</i>	163
<i>Nafarroako hizkerak administrazioan, hezkuntzan eta hedabideetan</i>	
<i>Mahai ingurua Euskalerria Irratia-n</i>	177
<i>Orain arteko lanaren ezagutza</i>	191

HITZAURREA

Azken garai honetantsu euskal kulturaren ahultasun, ahalkeizun, erromeskeria eta zekenkeriagatik auhen eta erosta saminak jaurtiki ditu libelo batean honelako dialektologia lanetan Nafarroan jardun duen lagun batek (Matias Mujika, *Ostiela* aldizkaria, 8. zb., 1997). Ez dugu ukatzen salaketoi egia anitz zeriela, baina ahalke izpirik gabe aitortzen dugu bilduma hau libelo horrek ezkututzen duen guztiaren arteko bikor bat gehiago izateko pentsatua eta sortua dela, bere apalean izanik ere, bai baitakigu egungo honi sarri beste azterketa lan batzuk ere jarraikiko zaizkiola Nafarroan, eta agiri hauek dakartena arte laburrik barne beste azterketa batzuek hobetuko eta taxutuko dutela nahitaez, eredu onarekin landuak, datu berriekin aberastuak eta egoki egituratuak diren ber. Luis Luziano Bonaparte euskalariaren XIX. mendeko lanari gertatu zaionaren antzeko zerbait esan liteke gertatuko zaiela hona bildu ditugun ikerlanei ere.

Berriak dira argitalpen honetako artikuluetan ageri diren gauzatarik eta adierazpenetarik batzuk, eta berria beti da esperantzagarri. Arrazoi hauexegatik dira berriak: orain arteko uste batzuk uzkaitez dituztelako; ez genekien zerbait edota era lausoan genekien zerbait eskaintzen digutelako; hor zehar jakina zen baina geurean inork gutxik ezagutzen zuen zerbait etxera eta euskaraz irakurtzeko moduan dakarkigutelako; azkenik, etxean ongisko ezagutzen dugun zerbait protagonisten ahotik jaso den bezala lehen aldiz idatzirik eta esplizitaturik gelditu delako; mende honen bukaerako hemengo gure kezkek eta eginbeharrak nolakoak eta zer heinekoak ziren ondoko belaunaldiek jakin dezaten. Arrazoi eta ustekizun hauek zeuden liburu hau argitaratzea erabaki dugunon gogoan.

Beharbada, argitaratzen diren zortzi lanak ez dira tankera eta ikuspegi berekoak, beharbada ez da bilduma homogeen bat gelditu; agian, Basaburuko azentukeraz arduratzen denak ez du ardurarik Nafarroako administrazioko edo irratietako hizkera erduez, ezta agian metodologia edo teoria kontuetarako zaletasunik Aranaratxe aldeko lehenagoko euskal izenak edota Nafarroako hizkerak oro har ezagutu nahi dituenak, baina halaz guztiz ere, mende honen bukaeran Nafarroan euskarazko hizkeren arloan egiten den lanaren lekuko leiala da argitalpen hau inolaz ere.

Urte hauetan Euskal Filologiako fakultateetarik –ez Iruñekotik, zorigaitzez!– ateratzen ari diren ikertzaile edo biltzaile gazteek ez dute Ziako, Espartzako, Zaraguetako, Uztarrozeko edo Ihabarko hizkerak aztertzeke aukerarik izanen, baina emeki-emeki udalak ari dira herri hizkerak aztertzeke dirulaguntzak sortzen han-hemenka, eta oroitaraztekoa da Malerreka, Arakil, Larraun, Bortzerriak,

Sakana, Baztan, Zugarramurdi, Luzaide eta beste eremu batzuk ikuspegi dialektologikotik aski ezezagunak ditugula.

Hizkera guztien deskribapenak behar ditugu, beste hitzez esateko, hizkeren gramatikak falta ditugu; Rajendra Singh-ek dioen bezala, «gramatika» izendatzen ditugun metafora estrukturalista, positibista eta estatikoak (“Introduction”, *Towards a Critical Sociolinguistics*, 1996). Ez du axola biltzen den adinekoen hizkera hori herrian egiten den euskara guztiaren aldean gutxi batzuen baina ez izatea; gu honelakoetan berandu –beranduegi– hasitako herria gara, beti ez ditugu lanabesik eta ikuspegi hoberenak baliatu, eta orain lehentasuna duena adinekoen hizkeren bilduma ahalik eta leialenak eta sakonenak izatea da: gero ere izanen da astia bestetarako.

Euskal dialektologialari gaztea ez da orain arteko nonahiko tradiziozko dialektologian gertatu ohi den zurrumbilo nahasgarriaren saretarik libratuko, izan ere, oraino ere jakintzagaiaren oinarriak berak ari baitzaizkigu etengabe eztabaida galdegiten: ez da soilik baliabide eta metodologia arazoa, eskolena edo joerena... Helburuak berak eta interesak dira maiz elkarren aurrez aurre daudenak. Honelako egoeraren aitzinean, on du hasi berria denak lan eredugarrien eta sarrera gisako eskuliburuak laguntza. Zenbat honelako ditugu guk, ordea?

Dialektologialari gazteak idiolektoaren eta gramatika unibertsalaren arteko eremu azkenik gabean aritu beharko du aztarrিকা; hizkuntz datu eta aldaeren barreaketa neurrigabearen inkonsistentziak bide okerrera eraman dezake aztertzailea dibertsitatez osaturikako batasuna den hizkuntza ikertzean. Bestalde, hiztunen hizkuntz jokabidean eta erabilpenean hainbat aldiz ageri den anarkiari iradokiko dio hizkuntzaren azterketarako ere baitezpadako dela gizakiaren bereberezko diren gaitasun horien berri izatea.

Ez daki guztiz ongi dialektologialariak zer hasi behar duen biltzen; aurkitzen duenak balio handia izan dezakeela jabetzen da, baina ez zaio erraza gertatzen bildutako gai guztiak banatzea, sailkatzea, egituratzea eta hierarkizatzea; izan ere, besterenean bezala, oraindik ez baitira gurean dialektologiaren ohiko arazo teorikoak gainditu: ikertzaile guztiek ez dute onartzen beste hizkuntz ezaugarri batzuek baino garrantzi dialektologiko handiagoa duten ezaugarri espezifiko batzuk badaudela eta hizkera bat irudikatze eta sailkatze aukera ematen duten ezaugarri horiek direla garrantzizkoenak dialektologian, horiexek direla hizkera hori dialektologiaren aldetik funtsatzen dutenak.

Hizkera bat aztertzean ez dago guztiz garbi beste hizkerekiko dituen desberdintasunen berri eman behar ote den soilik –dituen berezitasunak, beraz–, ala beste hizkerekiko dituen berdintasunen eta loturen berri kuantitatiboa ere eman behar ote den; eremuak edo hizkerak aztertzean eta alderatzean, ez dugu uste soilik urruntasun linguistikoa neurtu behar denik, hizkuntz loturaren edo batasunaren izariaren berri izatea ere erdietsi behar da.

Ez dakusagu xuxen eta garbi mugak edo batasunak ezartzeko hautatu ditugun hizkuntz ezaugarrien ponderazioa nola eta zeren arabera egin behar den. Ikertzaile guztiek ez dute onartzen hizkera bakoitzaren ikerketak hizkuntz ezaugarri desberdinak aztertu beharko dituela; maiz askotan, hizkeren azterketarako eta alderaketarako erabili beharreko hizkuntz ezaugarriei dagokienez, kopuruan eta nolakoan oinarri homogeen bat erabiltzea komeni dela esaten zaigu, eta horrelaxe lan egin da atlasgintzan, baina eremu murrizagoetan egiten diren azterketetan bestelako ereduak aldeze ugari dituela ere egia da.

Ordea, eremu ikerketak egiteaz landa, hasi beharko dugu hizkuntz bilakabide bakunak eta gai espezifikoak aztertzen ere, hala eremu bakar batekoak nola geografian erruz hedatzen diren horiek. Berebat, muga dialektalen egituraketak ez dira guztiak berdinak izaten, eta on litzateke gai honetaz den bezainbatean oharrak eta deskribapenak egiten has bagintez.

Horrezaz gain, aztergune den eremuan hizkuntz ezaugarri batek duen geografia hedadurari buruzko aipamenez gain, ezaugarri horrexek aztergune dugun eremutik landa zein hedadura duen ere ezagutu behar da, Zuazok egiten duen bezala, gero, hedadura desberdina duten isoglosak zein bere sailean antolatu ahal izateko.

Hizkerak berak hobeki aztertzeko, gainera, ezaugarri espezifiko horiek hala sinkronikoki nola diakronikoki ezagutzea komeni zaigu, egungo bilketa lan sistematikoak eta laurdenegungo testuak lagun, azken hauek nahi genukeen bezainbat izatera iristen ez badira ere.

Iraganaz mintzatzen garenean oraina berrinterpretatzen ari gara, liburu honetan Patxi Salaberri Zaratiegik Nafarroako mendebaleko hizkeren gaineko bere artikuluan egiten duen legez; Landuchioren hiztegiaren hitzaurrean 1958an esana ere gogora dator, berriki Burundako hizkeraz egin azterketak atzendu gabe. Berdin gertatzen da Koldo Zuazoren mapa berria interpretatzean ere: Irurtzundik Sakanako beste alderdira dagoen euskarazko hutsune sinkroniko horretako ezaugarri dialektologikoak, iraganeko Iruñerriko eta inguruetakozko hizkeren lekukotasunari esker ulertzen eta interpretatzen dira hobekien. Tolosa aldetik Leitzaran bitarte giputz mintzoa Nafarroara sartu izana –edota erdialdeko mintzoa sartu izana, nahiago bada– ezin azaldu da iraganeko berri gizartezko lausoak egungo hizkuntz aldaeren geografia banaketarekin irazkituz baizik, Mikel Olanok laster argitaratzekotan den lanean proposatu duen bezala.

Uste dugu hurren urteetan Nafarroan landu eta garatuko den dialektologian nolazpaiteko agerpena eta onarpena izan beharko dutela hemen iradoki edo agertu diren ideia hauetarik batzuek.

Gure hizkeren azterketarako jardunbideen inguruan zehar-mehar ibili ondoren, hona orain llabur bi hitz, bost hitzaldi, bi mahai-inguru, euskalkien

sailkapenaren gaur egungo mapa eta omenaldi kutsuko lan-ezagutza bat dakartzan liburu honen edukiaz eta bere egileez:

Koldo Zuazoren lana aspaldixkoan han-hemenka biziki aipatua izaten ari da eta berarena da iritzi sendoenetarik bat egungo Euskal Dialektologian. Zuberera eta Arabako hizkerak aztertu ondoan, Burundakora iragan zen, eta hizkera honen nondik-norakoak eta eraginak xuxen azaleratu zituen. Ondoko aldian, Euskal Herri guztiari begira jarriarik, hainbat isoglosa sail antolatu ditu hizkuntz ezaugarrien kokapen geografikoa aintzat harturik, eta horren ondorioa da agirion argitalpen honetan dakarren euskalkien mapa berria, Iruñeko Jardunaldi hauetan azaroaren 24an lehen aldiz aurkeztu zuena; ez da datu bilduma makala mapa horrek gibelean ezkututzen duena. Liburuko lehen artikuluan berriz, lan horren beraren Nafarroako atala xeheki aurkezten du. Bertako hizkeren ikuspegi orokorra eskaini digu, baina nabarmenak diren arrazoiengatik, Burunda, Urdazubi, Zugarramurdi, Luzaide, Zaraitzu eta Erronkari azterketatik kanpo utzirik.

Nafarroa Garaiko Euskal Dialektologia hobeki ulertzen lagundu duen beste ikertzaile bat Orreaga Ibarra mezkiriztarra dugu. 1994ko bere tesi lanak oinarri finkoen bidez aldarazi du Bonapartek Nafarroa Garairako iragan mendean proposatutako banaketa susmagarria (iparraldeko eta hegoaldeko goinafarreraren artekoa). Beste ikuspegi berri bat aurkeztu digu Ibarrek, eta horixe bera da hain zuzen ere oraintsu proposatu den euskalkien banaketarako baliatu denetarik bat. Dakarren artikuluan bere ikuspegiaren laburpena aurkituko du irakurleak.

Iñaki Gaminderen lanak ez du ia aurkezpen beharrik; aski da azken hamabost urteotako aldizkariei so egitea zer lan egin duen jabetzeko. Hondarreko urteetan Jose Inazio Uhalderen ikerketaren ildotik abiatu zaigun Gaminderen azterlan honetan Nafarroako azentu ereduaren sailkapena aurkezten da. Azentuaren oharmenerako izari nagusitzat oinarritzko maiztasuna harturik, hirurogeita hamabost herritan azken hiru urteotan bildu datu homogeenak baliatu ditu sailkapena egiteko, sail bakoitzaren hedadura geografikoa aurkezteko eta ezaugarriak nagusien berri emateko. Hiru irizpide hauek aintzat hartu ditu ikertzaile bilbotarrak: azentuaren balio funtzional edo bereizgarria; azentua txertatzeko eremua hitzaren erroa edo talde fonologikoa den; azentua txertatzeko norabidea eta silaba.

Patxi Salaberri Zaratiegiren azken urteetako lan garrantzitsu eta sistematikoetarik beste bat dakargu orriotara. Lehen ere bagenekien hautatu duen eremuko euskarak –Arabako mugako hizkera nafarrak– garrantzia zuela Euskal Dialektologiaren nondik-norakoak hobeki ulertzeko, baina berak ekin egin dio lanari, toponimia aztertu du, eta baita emaitza interesgarriak ekarri ere: gehien bat lexikoaren banaketa geografikoz, baina baita morfologiak eta fonologiak ere. Dokumentazioari esker inguru hartako guztiko euskara hobeki ezagutzen dugu orain, eta Arabako ondoko eremuetakoa azter dezanak badu eredurik behar izanez gero.

Liburuko bosgarren atalean dialektologiaren oinarriez eta ahultasunez nonahiko hainbat iritzi eta ikuspegi aurkezten dira, kanpokoen aldean noizik eta behin euskal adibideak emanik; hauetarik batzuk, gainera, Nafarroakoak dira.

Hurrengo bi ataletan Iruñerriko euskarazko irratian Jardunaldien garaian antolatu ziren bi mahai-inguruak osotoro transkribatu dira, egungo Nafarroan euskararen edo euskalkien inguruan –lanbidez, beren kabuz, gogo onez edo nolana dela ere– diharduten hainbat lagunek beren burua bertan islaturik aurkituko dutelako ustean.

Hondarreko urteotan euskalkiak aztertzeke oro har dagoen giro on horrek guregan sortzen duen baikortasunaren bidetik, ezin bukatuko dugu hitzaurre hau, Nafarroan honen antzeko adibide gehiagoren zain gaudela adierazi gabe.

Iñaki Camino*

* Irakurlea ohartuko da bilduma honetako euskal deiturak egungo euskararako proposatu den eredu idatzizkora aldatu ageri direla; hartara, Udako Euskal Unibertsitatearen izpirituaren eta jardunaren arabera eman dira *Echaide, Echegaray, García Larragueta, Gorrochategui, Hualde, Irigaray, Irigoyen, López de Guereñu, Michelena, Olave, Satrustegui, Urquijo, Videgain* eta *Yrizar* deiturak.

ESKER EMATEA

1997. urteko azaroaren bukaeran Nafarroako Euskal Dialektologiari buruzko Jardunaldi haiek eman zutena argitaratzean, ezin saihestuzko zorra da Udako Euskal Unibertsitateko Hizkuntzalaritza Sailarentzat laguntza eta bermea eskaini zuten lagunen izena aipatzea.

Lehen-lehenik, Iruñeko Erraldoien Txokora hitzaldiak entzutera hurbildu zen jendearen emana antolatzaileek eta hizlariak atsegin izan zutela eta eskertu zutela aitortu behar da; egungo Nafarroan euskalkien gaineko kezka eta, oro har, hizkerak ezagutzeko egarria biziki adierazgarri onak dira.

Nafarroako Gobernuari dagokionez, Hizkuntza Politikarako Zuzendari Nagusi Fernando Perez de Viñasprekin eta sail bereko Juan Ramon Elortzekin nahiz Hezkuntza eta Kultura Departamentuko Euskara Zerbitzuko Eduardo Aldasororekin zordun gelditu gara; Iruñeko Udalari dagokionez, berriz, Kultura alorreko Iñaki Azkonarekin. Baina horietaz landa beste lagun anitzen bermea ere izan dugu.

«Euskalerrria Irratia»-k eta, bereziki, Kike Diez de Ultzurrunek eta Mikel Bujandak era guztietako jarraipen zehatza egin zuten jardunaldien garaian, eta hurrengo lagunak mintzatu ziren antolatutako bi mahai-inguruetan: Jon Aleman, Alberto Amorrortu, Josetxo Apezetxea, Josune Aranburu, Koldo Asiron, Tomas Azpirotz, Iñaki Camino, Inma Errea, Orreaga Ibarra, Andres Iñigo, Patxi Iñigo, Jose Manuel Irigoien, Iñaki Mundiñano, Patxi Petrarena, Paskual Rekalde Irigoien, An-doni Sagastibeltza, Patxi Salaberri Zaratiegi, Ana Urdangarin eta Eukeni Zabala.

Eusko Ikaskuntza-ko Eugenio Arraizak ideia ugari eman zigun. Koldo Artola eta Bernardo Estornes Lasa ikertzaileek ez ziguten huts egin. «Lagun Aro» aseguru elkarteak iragarkien ordainsaria bere bizkar hartu zuen, eta iragarkiak banatzen berebiziko laguntza eman ziguten AEK eta IKA erakundeek nahiz Fernando Trebol UEU-ko lankideak. Jardunaldien berri ematen zuen iragarki apaina –liburu honen azala ere badena–, Xamar idazle eta adiskideari zor diogu; alderdi tekniko-rako Iruñeko Karrikiri-ko adiskideen eta Mikel Haranbururen laguntza ere oso gauza beharra izan genuen. *Euskaldunon Egunkaria*-ko Ander Gillenea argazkilariak bere talentuaren berri eman zigun. Azkenik, liburua ere argitaratu da eta, besteak beste, Bilboko UEU-ko Nekane Intxaurtzaren zordun sentitzen gara.

UEU-ko Hizkuntzalaritza Saila

Nafarroako euskal hizkerak

KOLDO ZUAZO

1. Bonaparteren ikerketak

Nafarroako hizkerak aztertzeari ekin izana da Bonaparteren merituetako bat. Artean ez zegoen hizkera hauen gainean ez gramatika, ez hiztegi, ez inolako ikerlanik eta oso urria zen bertako literatura idatzia. Eta, ostera, berehala ohartu zen Bonaparte nabarra eta, aldi berean, ugaria zela Nafarroako euskara. Berak zuzen-zuzenean batzuetan eta laguntzaileen bidez besteetan, luzaroan jardun zuen hizkera hauek aztertzen, eta Bonapartek argitaratutako monografia guzti-guztiak Nafarroako hizkeren gainekoak direla ikusteak da ardura horren adibiderik hoberena: Lizasokoa (1881), Burundakoa (1881d), Luzaidekoa (1881e), Aezkoa-Zaraitzu-Erronkari ibarretakoak (1872) eta, administrazioz gipuzkoarrak, baina hizkeraz nafartzat zeuzkan Irun eta Hondarribikoak (1877) izan zituen ikergai. Bonapartek Aezkoa-Zaraitzu-Erronkari ibarretan bildutako hiztegia argitaratu du mende honetan Mitxelenak (1958) eta Elkano-Gares-Oltza-Goñi eremuko hizkerez osatutako txostena Francisco Ondarrak (1982), azken hau Bonapartek egindakoen artean sakonena.

Ikerketa hauek guztiok egin ondoren, era honetara kokatu zituen Nafarroako hizkerak (Bonaparte 1869):

1. Zubererarekin batera Erronkarikoa.
2. Ekialdeko behenafarrerarekin batera Zaraitzukoa.
3. Mendebaleko behenafarrerarekin batera Aezkoa eta Luzaide ibarretakoak.
4. Lapurterarekin batera Zugarramurdi, Urdazubi eta Baztangoak¹.
5. Gipuzkerarekin batera Ergoiena, Etxarri-Aranatz eta Burundakoak.

---

1. Zalantzak zalantza, iparraldeko goinafarrera barruan sailkatu zuen Baztangoa 1869an, baina lapurterarekin batu zuen gero (Bonaparte 1881e: 161).

Berak benetako hizkera nafartzat jo zituenak, berriz, euskalki bitan ezarri zituen:

6. Iparraldeko goinafarrera, sei azpieuskalkitan zatitua. Beronen barruan Gipuzkoako lau hizkera sartu zituen: Irun, Hondarribia, Oiartzun eta Lezokoak.

7. Hegoaldeko goinafarrera, hiru azpieuskalkitan zatitua.

Sailkapen honek beronek ere ezin argiago erakusten du arestian aipatu den Nafarroako hizkeren izaera nabarra.

2. Bonaparteren ondorengo aldakuntzak

Mende eta laurden iragan da Bonaparteren euskalki sailkapena agertu zenetik eta gauza asko aldatu dira ordutik hona.

2.1. Hizkuntzaren beraren baitan euskararen estandarizazioa da oroz gain aintzakotzat hartu beharrekoa, 1869az geroko epean ez ezik euskararen historia osoan ere gertakaririk esanguratsuenetakoa da-eta. Bide luzea egin du orain hiru hamarkada abian jarri zenetik eta, euskara estandar horren babesean, aukera jakin batzuek lortu dute arrakasta, beste batzuk alde batera utzi diren bitartean. Eta, alde batera utzi direnen artean, Nafarroako batzuk ere badaude, besteak beste.

Argiago esateko, azken hamarkada hauetan nabarmen aldatu dira ezaugarri zenbaiten mugak. Nafarroaz dihardugunez, Sanchez Carrionek (1974) aspaldi erakutsi zuen aldakuntzen adibide bat *esan/erran* aldaeren bilakaera aztertu zuenean. Lehenaren eremua zabalduaz joan den bitartean, murriztuaz joan da bigarrenarena. Garbi dago bikote honen eta beste batzuen eremu aldaketaren arrazoi bakarra ez dela euskara estandarra bera, betikoa da-eta euskalkien arteko prestigio/gaitzespen indarren eragina (ikus Zuazo 1987). Baina garbi dago, era berean, euskara estandarra plazaratu zenetik askozaz lasterragoa izan dela aldakuntza.

2.2. Hizkuntzaz kanpoko aldakuntzak ere izan dira mende eta laurden honetan, eta azken hamarkadetan bereziki. Bazter guztietako euskaldunen hartu-emanak ugaritu eta estutu izana aipatu behar dugu, alde batetik, baina euskara normalizatze bidean sartu izana ere nabarmendu behar da, bestetik. Hedabideak (irratia, prentsa idatzia, telebista), hein esanguratsu baten euskaldundu den irakaskuntza, hein txikiago baten euskaldundu den administrazioa... dira horren adibide. Eta, hain zuzen ere, gertakari hauexek ekarri dute euskara estandarren arrakasta bizkorra.

2.3. Hizkuntzaz kanpoko aldakuntzen artean Euskal Herri barruko banaketa administratiboak ere aipatu beharko dira nahitaez, banaketa horiek eragin zuzena

duTelako hizkuntzan. Eskuarteetan ditudan frogetan oinarrituta, Baztango hizkerak, esate baterako, lapurteraren antz txikiagoa daukala gaurregun Bonaparteren garaian baino esango nuke. Orduan euskara nagusi zen eremuan, frantsesa Lapurdin eta gaztelania Baztanen —askozaz apalago hemen— ditugu orain nagusi berri eta euskara ez da, dagoeneko, nahitaezko harreman tresna. Alderdi bakoitzean erdara bana nagusitu denez, urriagoak eta zailagoak dira, gainera, elkarren arteko hartu-emanak. Joera bera sumatu dut, aldeak alde, Urdazubi eta Zugarramurdiko gazteriaren jardunean.

Esango nuke, era berean, Erronkari eta Zaraitzu ibarrak Zuberoari lotuagoak egon zirela antzina, eta hizkuntzak berak salatzen du lotura hori. Gero, hartu-emanak urrituz joan ziren nonbait, eta hizkuntzak berak salatzen du hartu-eman urritze hori ere.

Gipuzkoako iparraldeko herriak dira beste adibide bat. Bonapartek (1869, 1877) herri horiek gipuzkoarrak bai, baina giputzak ez zirela esan zuen. Gaurregun, ostera, Gipuzkoarekin dituzten era guztietako loturek euren gipuzkoartasuna ez ezik euren gipuztasuna ere sendotu egin dutela ematen du (ikus Zuazo 1997).

2.4. Bonaparteren garaitik hona euskal dialektologian erabateko ‘iraultzarik’ gertatu ez den arren, urrats esanguratsuak egin dira, eta Nafarroan bertan, gainera, esanguratsuenak. Ez dut hemen urrats horiek denak banan-banan aipatzeko tarterik eta nire ustez larrienak direnak gogora ekarriko ditut soil-soilik (zehatzago in Zuazo 1994b). Multzo bitan banatuko ditut Nafarroako ekarpenak: deskripzio lanak eta bestelakoak.

2.4.1. *Deskripzio lanak*

Euskal dialektologiaren aro modernoaren aitzindaritzat jo dezakegun ikerlan baten, erronkarieraren ezaugarri fonetikoak erakutsi zituen Mitxelenak (1954), eta Mitxelenari berari (1967) zor zaio zaraitzueraren fonologia aztertu izana. Bigarren hau ez da lehena bezain lan zehatza, baina berau da zaraitzueraren gainean egindako aurrena eta, oraingoz, bakarra.

Nils Holmer suediarra da euskal dialektologiaren aro modernoaren beste aitzindaria. Hondarribia, Irun, Oiartzun eta Errenteria herri gipuzkoarretan eta Bortzerrietako Arantzan jardun zuen bere ikerlana osatzeko (Holmer 1964). Argibide gehiago daude gaurregun Gipuzkoako hizkera horietaz, batik bat Hondarribikoaz, Uhalde & Sagarzazu (1991), Letamendia & Sagarzazu (1992) eta Sagarzazu (1994) txostenei esker. Oraindik orain, Oiartzungo hizkera aztertu dute Idoia eta Ainhua Fraile ahizpek (1996), eta lan horietan guztietan eta J.J. Zubirik Arano eta Goizuetako hizkerez egin duen lan argitaragabe baten oinarrituta, eremu horretako hizkeren ikuspegi orokorra ematen ahalegindu naiz (Zuazo 1997).

Ultzama, Atetz, Anue, Basaburu eta Imotz haranetako hizkeren ikuspegi orokorra eta, aldi berean, sakona erakutsi du Orreaga Ibarak (1995). Aztergai zuen eremua hain zabala izanik, lantegia ez dago oraindik zeharo agortuta; baina hainbat ezaugarri eta euren gutxi gorabeherako isoglosak ekarri ditu, behinik behin, agerira. Horretaz gainera, eta horren ondorioz, Bonapartek “Ultzamako hizkera” deiturapean multzo bakarrean ezarri zituen hizkerak multzo bitan banatu beharra ere aldarrikatu du Ibarak: Basaburu eta Imozkoak –Muskitz herria ez besteak– leudeke batean eta Ultzama, Atetz eta Anue haranak eta Imozko Muskitz, bigarrenean. Nafarroa osoari begira, berriz, Bonaparteren sailkapenaren ordeztu ‘mendebaleko nafarrera/ekialdeko nafarrera’ bereiziko lukeen beste bat proposatu du (ikus, gainera, Ibarra 1996).

Orreaga Ibarrarena da Artzibar, Erroibar, Esteribar, Eguesibar eta Olaibarko hizkerak aztergai dituen saio bat (Ibarra 1995b). Ezezagunak eta galtze bidean –edo, dagoeneko, zeharo galdua– dauden hizkerez dihardu bertan, ezaugarri zenbait eta ezaugarrioren eremuak erakutsiaz.

Aezkoako hizkera izan du Iñaki Caminok (1997) aztergai eta hizkera berezi honen izaera eta kokagunea behar bezala zehaztu du. Garaziko hizkerarekin zein Zaraitzukoarekin dauzkan kidetasunak ukatu gabe, inguruko beste hizkera nafarretatik dagoela hurbilen erakutsi du Caminok.

Baztango hizkera izan da beste ikerlan bitan aztergai: Geneviève N’Diayere (1970) da bata eta Pello Salabururena (1984) bestea. Baina ekarpen hauek guztiok gorabehera, lantegi hau ere ez dago oraindik agortuta. Baztango hizkera ez da guztiz berdina; bada herri batzuetatik besteetara aldea. Iparrekialdeko hizkerak, Baztangoiza deitzen den eskualdekoak², dira gehienbat aztertu direnak eta gainerakoez ez daukagu oraindik albiste nahikorik.

Bestalde, Burundako hizkera izan nuen nik aztergai (Zuazo 1994). Burundakoa ez ezik, Etxarri-Aranatz, Ergoiena eta Arbizukoak ere begiratu nituen eta laster ohartu nintzen gipuzkeratik urrun samar zeudela Sakana aldekoak. Burundari dagokionez, aspaldi jarri zuen Damaso Intzak auzipean Bonaparteren erabakia, hizkera hura “bere-berezkoa” zela esanaz (Intza 1922: 66). Geroagoko beste lan baten (Intza 1922b) Burundako mugan dauden Idiazabalgo eta Segurako hizkerekin alderatu eta atzera berriro ere haien aldean oso bestelakoa zela erakutsi zuen. Nik ere Goierrira jo nuen lehenengo –Zegama, Segura eta Atauna–, eta Burundara gero, eta berbera izan zen emaitza: administrazio muga hizkuntza muga ere bada, nahiz eta hizkera ‘jasoa’ egin nahi dutenean gipuzkerarako isuria sumatu dudana Sakanako (zenbait) hiztunengan³.

2. Lau herrik, Amaiurrek, Azpilkuetak, Arizkunek eta Erratzuk, osatzen dute ‘Baztangoiza’.

3. Irizarrek ere bereiztat zeukan Burundako hizkera eta, nire iritziz, ezin hobeto definitu zuen: “El vascuence de la Burunda tiene, creemos, algo, no sólo de guipuzcoano y de vizcaino e incluso de altonavarro, sino también peculiaridades propias. Es por ello de clasificación incierta” (Irizar 1981-1: 217).

Ostera, Bonaparteren iritziz giputzak omen ziren Ergoiena eta Etxarri-Aranaztik nafartzat zeukan Arbizura ez nuen alde handiegirik aurkitu, eta denak multzo berean jartzeko modukoak begitandu zitzaizkidan. Benetako aldea hizkera hauen eta Burundakoaren artean nabari da eta, Intzak legez, “bere-berezkoa” dela Burundakoa uste dut nik ere. Baliteke, dena dela, aspaldi hain “bere-berezkoa” ez izana, behiala Arabako ekialdean mintzo zirenekin daukalako antz handia. Eta Arabako ekialdeko haiek, Burundako honek eta baita, beharbada, Lana eta Ameskoa aldekoek ere, mendebaleko, Gipuzkoako eta Nafarroakoen “tarteko hizkera” ematen dute (zehatzago in Zuazo 1998)⁴.

Aipatu berri dudan Damaso Intzak badauka Larraungo hizkeraren gaineko artikulua labur bat (Intza 1957). Larraungo hizkera batzuk Araizko eta Basaburu Ttikiko zenbaitekin batera ezarri zituen Bonapartek eta Arakilgoekin batera besteak. Ostera, Larraun osoaren batasuna aldarrikatu zuen Intzak eta, bere arrazoi ahulak gorabehera, zuzena dirudi erabakiak.

Oraindik argitara gabeko ikerlan bat ere nahiko nuke aipatu. Areso eta Leitzako hizkerak aztertzen dira bertan eta Mikel Olano (1998) da egilea. Herri bi horietako hizkerak erakustez gainera, bata bestearen auzo diren hizkerok zer dela-eta izan ote daitezkeen hain desberdinak azaltzen ere ahalegindu da Olano. Iñaki Caminoren ikerlanean bezala, dialektologia eta soziologia linguistikoa uztartu dira honetan eta, etorkizunari begira, onura haundikoa irizten diot joera horri.

2.4.2. *Beste ekarpen batzuk*

Euskaltzaindiaren *Erizkizundi Irukoitza* da Euskal Herri osoan egin zen lehen galdeketa linguistikoa (Nafarroari dagozkion emaitzak in Euskaltzaindia 1927-28 eta Etxaide 1984). Berrikitan plazaratu du Aranzadi Zientzia Elkartek bigarrena (*EDEL*) eta, galdeketa orokor bi hauetaz gainera, beste bi ere egin dira Nafarroan bertan: Ana M. Etxaidek (1989) Nafarroa osoko hirurogei herritan bildutakoa da bata eta Rosa M. Pagolak (1992) Nafarroako mendebaleko oso eremu zabalean bildutakoa bestea.

Nafarroako aditzaren berri izateko, Pedro Irizarrek, Koldo Artolaren laguntzarekin bildu dituen argibide ugariak dauzkagu (Irizar 1981, 1992, 1992b, 1992c eta 1997). Baita Iñaki Gamindek bildutakoak ere (Gaminde 1985 eta 1986). Aditzaz ez ezik, morfosintaxiaz eta azentuaz ere jardun du, gainera, Gamindek (ikus, bereziki, Gaminde 1990, 1993, 1994, 1998 eta Gaminde & Uhalde 1995).

Lexikoa biltzeko saioak ere egin dira. Kandido Izagirrek Erronkari (1959-61), Ultzama (1966) eta Altsasuko (1967) hizkerak jasotze aldera egindakoak aipatu nahi nituzke lehenbizi, eta baita Jose M. Azpirozek Leitza (1963-64, 1967, 1981

4. Ameskoako eta Lanako hizkerez, Patxi Salaberrik liburu honetan argitaratu duen txostena daukagu orain ikusgai (Salaberri 1998).

eta 1982), Mariano Izetak Baztanen (1996), Orreaga Ibarrek Erroibarren (1996b) eta Bernardo Estornes Lasak Erronkarin (1997) jasotakoak ere.

Transkripzioak ezinbesteko oinarri dira hizkuntza-aztertzailearendako eta arlo honetan ere urrats handiak egin dira Nafarroan. Galduta dago Erronkariko euskara, baina erabat galdu aurretik bertako hondarrak jaso dituzte Mitxelenak (1953) eta Koldo Artolak (1977-1980, 1991), Mariano Mendigatxa bidankoztarrak Azkueri bidalitako gutunak ahaztu gabe (orain in J. Estornes Lasa 1984).

Aipatu berri dugun Koldo Artolak euskara galzorian den beste leku batzuetako hondarrak ere bildu ditu (Artola 1985, 1992) eta Jose Estornes Lasak Zaraitzukoak (1985). Erroibarko hizkeraren berri izateko beti dira lagungarri Perpetua Saraguetak idatziz emandako kontakizunak (1979, 1979b, 1979c, 1982-83, 1984 eta Satrustegi 1985), hiztunek eguneroko jardunean darabilten hizkera baino jasoagoa erabiltzeko joera daukan arren.

Honi guztioni, Jose Mari eta Juan Manuel Etxebarriak (1991), Aranzadi Zientzia Elkartekoek (*EDEL*) eta Euskalerrria Irratikoek (1990-93) Nafarroa osoan egindako grabazioak eta euren transkripzioak gehitu behar zaizkio.

2.5. Azkenik, Bonaparteren irizpideez ere esan beharko litzateke zer edo zer. Ez da zalantzarik Bonapartek euskara sakon ezagutzen zuena⁵. Iragan garaietako literatura idatziaren berri bazuen eta bere garaian hainbat lekutan mintzatzen zenaren berri ere bai. Aldi eta alde orotako euskara ezagutzen zuela esan dezakegu, beraz. Baina, dena dela, euskalkien mugak zedarritzeko orduan ez zuen behar bezain zuhur jokatu. Bizkaieraren edo zubereraren kasuan ez zen eginkizun zaila, hiztunek eurek ere sumatzen zutelako –eta sumatzen dutelako– mugaren nondik-norakoa. Baina ilunagoa da beste alderdi batzuetakoa eta, horrelakoetan, ez zuen Bonapartek ere gauzak argitzeko ahalegin handirik egin.

Etxenikeri 1864ko azaroaren 7an egindako gutunean daukagu horren adibidea. Araitz, Larraun eta Basaburuko hizkerak gipuzkeraren ala nafarreraren barruan kokatu behar ote ziren erabakitzeke, honako hiru ezaugarrioi begiratzeko esan zion (Urkixo 1910: 280):

a) *zare/zara, gare/gara, zaretel/zarate, dire* esaten ote zen Baztanen eta Lapurdin bezala ala *zera, gera, zerate, dira* Gipuzkoan bezala.

b) *dut, duzu, dugu, duzu(t)e* ala *det, dezu, degu, dezu(t)e*.

c) *zeren ona baita* ala *zeren ona dan*.

5. Eta euskaraz jakin ere bai, nonbait. Rodriguez-Ferrer-ek (1977 [1873]: 72) kontatu zuen Bonaparte, Etxenike nafarra eta Otaegi gipuzkoarra Erronkarira joan zireneko gertakaria. Bere lagun biek ezer ere ulertzen ez zuten bitartean, Bonaparte erronkariarrekin euskaraz jarduteko gai omen zen hirugarren egunerako.

Eta Bonapartek, hiru ezaugarri hauetan oinarrituta nonbait, iparraldeko goinafarrera barruan kokatu zituen aipatutako hizkerak.

3. Nafarroako hizkerak gaurregun

Oso atzeratua zegoen euskalaritza Bonaparteren garaian. Esango nuke, euskararen ezagutzari dagokionez, Bonaparte bera izan zela ordu arteko euskalaririk jakintsuena, aurreko guztiei gaina hartu ziena. Baina bere mugak izan zituen Bonapartek ere, arestian (§ 2.5) ikusi den bezala.

Arestian (§ 2.4) ikusi da, era berean, Bonaparteren mugak are nabarmenago azaltzen zaizkigula orain, batez ere Nafarroan egin berri diren ikerlanei esker. Eta ikerlan horiek erakutsi dutenez, ezin zaio Bonaparteren sailkapenari gaurregun bere horretan eutsi. Baina ezin zaio erru guztia Bonaparteri berari leporatu. Euskal Herrian eta euskararen baitan aldakuntza handiak izan direla ikusi da (§ 2.1, 2.2 eta 2.3), eta batez ere horrexek ekarri du gauzak beste era batera begiratu beharra. Hizkuntza eremu nagusi bi ageri dira gaurregun Nafarroan. Bortzerriak, Malerreka eta, bereziki, Baztan, Ultzama, Atetz lerroan abiatu eta Aezkoaraino hedatzen dena da bata eta Basaburu biak (Goizueta eta Beintza-Labaien izan ezik), Imotz (Muskitz izan ezik), Larraun eta Araitz hartzen dituen besteak.

Bortzerrietatik Aezkoa bitartean hedatzen den horri ‘nafarrera’ deituko diot. Gainerako hizkerak, aldiz, Gipuzkoakoetatik hurbil azaltzen dira eta, haiekin batera, hizkuntza eremu berean sar daitezkeela uste dut. Bonapartek ‘bizkaiera’ deitu zionari ‘mendebalekoa’ deitzen badiogu –eta zuzenagoa dirudi horrela deitzea– ‘erdialdekoa’ dei lekiokete beste honi.

Nafarroako ekialdeko ertzean oso hizkera berezi bat dago hiltorian, Zaraitzu ibarrekoa. Are bereziagoa zen itzali berri den Erronkarikoa. Bi hauek, biak ere nortasun handikoak izan arren, eremu berean sartuko ditut eta ‘ekialdeko nafarrera’ deituko diot eremu honi, oroz gain ‘nafarrak’ direlako eta ez, gaurregun behintzat, behenafarreraren eta zubereraren atal.

Nafarroakoetatik bereiz samar azaltzen dira Urdazubi, Zugarramurdi eta Luzaideko hizkerak. Lehenbiziko herri biak lapurteraren eremukoak dira eta Luzaidekoa, berriz, Garazikoaren antzekoa, nahiz eta Bonapartek (1881e: 161) Baigorrikoarekin uztartu zuen.

4. Ezaugarri zenbaiten isoglosak*

Aurkeztu dudan eremu banaketa ezaugarri zenbaiten isoglosetan oinarrituta dago, jakina, eta ezaugarri horiek aurkeztu nahi ditut jarraian. Alde batera utziko ditut zaraitzuera, erronkaria eta baita Urdazubi, Zugarramurdi, Luzaide eta Burundako hizkerak ere eta beste eremu nagusi bien gainean jardungo dut saio honetan.

Esan dezadan lehenengo eta behin, Gipuzkoa eta Nafarroa artean ez dela biltzen isoglosa askorik.

(1) Geroaldiko *-gol-en* morfemen banaketa da administrazio mugarekin gutxi gorabehera bat datorrenetakoa. Eta ‘gutxi gorabehera’ diot, Aranon, Areson, Araitzen eta Larraungo hizkera batzuetan ere badagoelako *-go*⁶. Gaurregun, gainera, ekialderago ere hedatu da, nahiz eta hizkera batzuetan *-n* ondoren ere *-ko* (eta ez *-go*) erabiltzen den, hala nola, Etxarri-Aranazko *einko* ‘egingo’, *esanko* ‘esango’, *fanko* ‘joango’, *yaamanko* ‘eramango’, *yoonko* ‘egongo’ (Karasatorre et alii 1991: 41).

(2) *izan* aditzaren 3. pertsona singularrean *-a-* dago Bizkaian eta Gipuzkoan: *dan*, *dala*, *dalako* tankerakoak orainaldian eta *zan*, *zala*, *zalako* tankerakoak iraganean. Nafarroari dagokionez, Burundan, Ergoienen eta Etxarri-Aranatzen dago *-a-*.

Euskara giputzaren bereizgarri diren batzuk gehi dakizkieke aipatu diren biei:

(3) *edun*-en orainaldiko *-e-* erroa: *det*, *dekl̥n*, *degu*, *dezu*, *dezue*. Areson eta Etxarri-Aranatzen ere badira, eta pluralekoak (cf. Altsasuko *degu*, *dezu*, *dezubei*) Burundan eta Ergoienen ere bai.

(4) *izan*-en orainaldiko *-e-* erroa: *gera*, *zera*, *zerate*. Aranon eta Areson ere badira. Bortzerrietan (Bera eta Etxalar), Sunbillan, Bertizaranan, Malerrekan eta Araitzen ere ezagunak dira (Irizar 1992), baina ez dira aukera bakar eta nagusi euskara giputzean, Areson, Aranon eta Areson diren bezala.

(5) *joan* aditzaren *nijoa* ‘noa’, *dijoa* ‘doa’, *dijoaz* ‘doaz’ tankerako adizkiak. Aranon, Burundan, Ergoienen eta Etxarri-Aranatzen, behinik behin, badira.

---

* Nafarroako argibideak jasotzen laguntza handia eman didate ondorengo lagun hauek: Gotzone Leonis eta Amaia Telletxea (Bortzerriak), Bittorio Lizarraga, Mikel Olano eta Juan Joxe Zubiri (Basaburu Tükia), Juanjo Zubieta (Larraun), Joxemari Arakama (Sakana), Patxi Menta, Paskual Rekalde eta Pello Salaburu (Baztan), Iñaki Camino (Aezkoa). Hitzez eta idatziz adierazten zail den esker ona zor diet lagun hauei eta baita txosten hau hobeto tajutzen lagundu didaten Iñaki Caminori eta Patxi Salaberriri ere.

6. Aranon behinik behin, berri samarra da *-go*. Bonapartek (1877:151) *jain* ‘janen’ eman zuen Aranokotzat eta oraindik ere bizirik omen daude *-in/-en* morfemadun geroaldiak adineko hiztunen jardunean (J.J. Zubirik ahoz esana).

(6) *nor/zein > zein*. Izenordain galdetzaile bi hauen neutralizazioa behinik behin Aranon, Goizuetan, Areson, Araitzen eta Sakanan –hemen ez erabat– gertatu da.

Baina Nafarroan barrena ekialderago biltzen da isoglosa multzo hazia; arestian aipatu den Bortzerriak, Malerreka, Ultzama, Atetz, Sakana lerro inguruan. Isoglosa guzti-guztiak ez dira, jakina, hor bertan biltzen eta Bortzerriak, Malerreka eta Sakanako hizkerek erdialdeko eremuarekin egiten dute bat inoiz. Era berean, Basaburu, Larraun eta Imozkoak eta are Oiartzun-Hondarribia-Irungoak ere nafarreraren eremuan agertzen dira zenbaitetan.

4.1. Fonetika-fonologia

Azentua iruditzen zait bereizgarririk esanguratsuenetakoa eta azentuarekin lotuta daude esanguratsuak diren beste gertakari fonetiko zenbait.

(1) Baztan-Ultzama lerroan abiatu eta Erronkari bitartean, hitzaren eskuinaldetik hasita bigarren silaban egon ohi da azentua, [-2] da, beraz, araua. Nabarra da erdialdeko azentua, baina [-2] araua ez da, behintzat, ohikoa. Behinik behin Bortzerriak, Malerreka eta Sakana aldendu egiten dira euskara nafarreraren arautik. Bortzerrietan eta Malerrekan –eta berdintsua da Irunen eta Hondarribian– ezkerretik hasita hitzoinaren bigarren silaban kokatu ohi da, [+2] da, beraz, araua. Hitz markatu eta silababakarreko hitzoina dutenak dira salbuespena, hauetan [+1] da-eta araua (zehatzago in Uhalde & Sagarzazu 1991, Gaminde & Uhalde 1995: 178 eta Gaminde 1998).

(2) Mendebaleko eta erdialdeko hizkera batzuetan –ez denetan– hitzen singularra eta plurala bereizten duen azentua dago (Gaminde & Uhalde 1995: 178-179). Horren adibide dira Bizkaiko herri baten, Mallabian, jasotako bikote hauek: *umíek* (erg. sg.)/*úmiek* (erg. eta abs. pl.); *umíai* (dat. sg.)/*úmiei* (dat. pl.); *umían* (genit. sg.)/*úmien* (genit. pl.). Izen bizigabeetan, berriz, inesiboko *etxíen/étxietan*, adlatiboko *etxéral/étxieta(ra)*, ablatiboko *etxétik/étxietatik*, genitiboko *etxékolétxietako...* dauzkagu.

Euskara nafar gehienez –eta berdin Lapurdi eta Nafarroa Beherekoetan– ez dirudi era honetako azenturik dagoenik.

(3) Mendebaleko eta erdialdeko hizkera askotan –ez denetan– esangura desberdineko hitz bikoteak bereizten dituen azentua ere badago (Gaminde & Uhalde 1995: 177). Atzera berriro ere Mallabian jasotako aldaerak jarriko ditut adibide: *artíe* ‘zuhaitza’/*lártie* ‘tarte, trebetasuna’, *astíe* ‘7 eguneko, poltsen oralekua’/*lástie* ‘hasi’, *atzéna* ‘azkena’/*látzena* ‘atsedena’, *barríe* ‘irria’/*lbárrie* ‘taberna batekoa, adibidez’, *basíe* ‘lokatza’/*lbásie* ‘oinarria’, *basúe* ‘oihana’/*lbásue* ‘edalon-tzia’, *botíe* ‘oinetakoa, zahatoa’/*lbótie* ‘pilotek-eta egiten dutena’, *egúe* ‘egaztiena, iparra ez dena’/*légue* ‘norbere buruarekikoa’, *emíe* ‘arra ez dena’/*lémie* ‘M letra’,

errie ‘suak-edo errea’/ *érrie* ‘R letra’, *estie* ‘hestea’/ *éstie* ‘ekialdea’, *galtzie* ‘galtzerdia’/ *gáltzie* ‘galdu’, *gurie* ‘geurea dena’/ *gúrie* ‘nahia’, *kalie* ‘karrika’/ *kálie* ‘huts egitea’, *kantúe* ‘abestia’/ *kántue* ‘ertza’, *kokúe* ‘zomorroa’/ *kókue* ‘fruitua, mamua’, *kostie* ‘itsasertza’/ *kóstie* ‘balioa’, *lengúen* ‘aurreko berberean’/ *llénguen* ‘joan den egun baten’, *lotzie* ‘ahalkeizuna’/ *llótzie* ‘lotu’, *mandúe* ‘aberea’/ *mándue* ‘kontrolgailua’, *metie* ‘(belar) meta’/ *métie* ‘helmuga’, *ostéra* ‘ordea, berri-ro’/ *lóstera* ‘joan-etorria’, *otie* ‘zuhaixka’/ *lotie* ‘O.T.A. aparkaleketakoa’, *parie* ‘lan tresna (gazt. *pala*)’/ *párie* ‘bikotea’, *porrúe* ‘janaria’/ *pórrue* ‘erre ohi den marihuana’, *purúe* ‘garbia’/ *púrue* ‘zigarroa’, *saltzie* ‘janariena’/ *sáltzie* ‘saldu’, *serúe* ‘goikoa’/ *sérue* ‘0 zenbakia’, *sestie* ‘saskia’/ *séstie* ‘seigarrena’, *sosúe* ‘txoria’/ *sósue* ‘gatz gabea’, *txistúe* ‘tua’/ *txístue* ‘musika tresna, zakila’, *ulie* ‘ilea’/ *lúlie* ‘plastikoa’, *usúe* ‘hegazia’/ *úsue* ‘erabilera’...

Euskara nafar gehiengan –eta berdin Ipar Euskal Herrian– ez dirudi era honetako azenturik dagoenik.

(4) Nonbait ere azentuarekin lotuta dago bokal atonoak galtzea eta euskara nafarrean oso ohikoak eta oso bertakoak dira galtze hauek:

4a) Aferesia: *báki* ‘ebaki’, *kárrri* ‘ekarri’, *kúsi* ‘ikusi’, *mán* ‘eman’, *mákome* ‘emakume’, *mázte(ki)* ‘emazte(ki)’, *sán* ‘esan’, *tórrri* ‘etorri’, *tsúsi* ‘itsusi’, *túrri* ‘iturri’, *zárrri* ‘ezarri’, *záutu* ‘ezagutu’...

4b) Sinkopa, hala nola, Arantzako (Bortzerriak) *aitzínko* ‘aitzineko’, *baztérko* ‘bazterreko’, *dutélkoz* ‘dutelako’; *elízko* ‘elizako’, *kártzko* ‘ekartzeko’, *yótzko* ‘jotzeko’, *zte* ‘dituzte’; *berríktan* ‘berriketan’, *errítqua* ‘herrietakoa’, *óintkuk* ‘oinetakoa’, *unétko* ‘honetako’; *astélna* ‘astelehena’, *zárna* ‘zaharrena’; *atzápra* ‘atzaparra’, *kazkábra* ‘kazkabarra’, *polítma* ‘politena’ (Holmer 1964 eta neuk egiaztatutak).

Bortzerrietan, Sunbillan eta Malerrekan behinik behin, herskari ezpainkariak irristari bilaka daitezke silaba amaieran, hala nola, Arantzako *akáwtu* ‘akabatu’, *arráwtu* ‘arrapatu’, *eskáwtu* ‘eskapatu’, *illáwte* ‘hilabete’, *iráwzi* ‘irabazi’.

Erdialdeko eremuan sartu ditudan hizkera nafarretan bokal galtze hauek ez dira ohikoak, baina Basaburuan eta Imotzen batez ere, ezezagunak ere ez dira.

(5) Mendebalean eta erdialdean ez dira ohikoak goranzko diptongoak. Euskara nafarrean eta Ipar Euskal Herri gehiengan, aldiz, bai. Horren adibide dira Baztango *itsás[w]a* ‘itsasoa’, *óts[w]a* ‘otsoa’; *ándr[j]ak* ‘andreak’, *galtzérd[j]ek* ‘galtzerdiak’, *gós[j]ak* ‘goseak’, *ménd[j]en* ‘mendian’ (Salaburu 1984-1: 174-175).

(6) Euskara nafarrean bete ohi den *u > i* bilakaera ere nahiko nuke aipatu. Hiru ingurunetan gauzatu da bilakaera hau:

6a) Geroaldian *-tuko* > *-tiko* bilakatu da euskara nafarreko zenbait hizkeratan; ekialdekoetan, gehienbat. Horren adibide, Baztango *allatiko* ‘ailegatuko’, *arpatiko* ‘arrapatuko’, *artiko* ‘hartuko’, *konprenditiko* ‘konprendituko’ (N’Diaye 1970).

6b) ‘partizipioa + *behar*’ ingurunean ere betetzen da bilakaera eremu honetako hizkera batzuetan. Horren adibide, Aezkoako *frakasatiardu* ‘frakasatu behar du’, *zikindiartut* ‘zikindu behar ditut’, *sartiouk?* ‘sartu behar duk?’ (Camino 1997: 300).

6c) Ultzama-Atetz lerrotik ekialdera orainaldiko 2. pertsona pluraleran ere betetzen da bilakaera, hala nola, Aezkoako *duzie* ‘duzue’, *dakízie* ‘dakizue’, *dakarrázie* ‘dakartzue’, *dramázie* ‘daramazue’, *doukázie* ‘daukazue’ (Camino 1997: 298). Baztanen *-zue* atxiki da, Baztangoizan izan ezik; *-zue* > *-ze* bilakatu da hemen: *zaitze* ‘zaizue’, *dezakeze* ‘dezakezue’, *datzet* ‘dizuet’, *natzen* ‘nizuen’ (Salaburu 1984-2: 219hh eta Irizar 1997: 536). Ipar EH-n ere bada bilakaera hau Lapurdiko ekialdean abiatu eta Zuberoa bitartean.

(7) Erdal *-on* > *-oi* eta *-ion* > *-ioi* bilakatu dira mendebal eta erdialde gehienean (hala nola, Mallabiko *balkoie*, *frontoie*; *abioie*, *kamioie*) eta, ostera, *-on*, *-ion* izan dira Nafarroa gehieneko bilakaera bereziak: *balkona*, *frontona*; *abiona*, *kamiona*.

(8) Mendebalean eta erdialdean *-st-* kontsonante multzoa nagusitu da eta *-r(t)z-* atxiki da, berriz, euskara nafarrean (baita Lapurdin eta Nafarroa Behereko hizkera batzuetan ere). Adibideak ez dira asko, dena dela, *bertze*, *bortz*, *ortzegun*, *ortzirale*, eremu zabalagoa daukan (*h*)*ertze*...

(9) Bizkaiko ekialdean, Gipuzkoa osoan eta Nafarroako mendebalean (Arano, Areso, Araitz, Larraun, Sakana, Imotz eta Basaburu Handiko zenbait hizkera) hedatu da hitz hasierako *j-ren [*x*] ebakera. Euskara nafar gehienean, aldiz, [*j*] ebakera dago eta [*š*] Aezkoa eta Erronkari bitartean.

(10) Euskara nafarraren bereizgarria da /*wa*/ bokal multzoaren aurrean *g*-garatu izana. Oso gutxi dira, dena dela, bilakaera hau erakusten duten adibideak, hala nola, Arantzako *guaye* ‘hoa’, *guañ* ‘orain’, *guartu* ‘ohartu’, *guatze* ‘ohe’.

4.2. Izenaren morfologia

(1) Genitibo singularrean *-aren* > *-an* da mendebaleko eta erdialdeko emaitzarik zabalduena eta, honetaz gainera, *-ain* (> *-ein*) ere bada euskara nafar gehienean aukeran (baita Lapurdin eta Nafarroa Beherean barrena ere). Horren lekuko Baztango perpaus honetako adibide biak *atsaldetan gaten naiz maiz nere senarrein* ‘*amain ikustera*’ ‘arratsaldeetan joaten naiz maiz nire senarraren amaren ikustera’ (N’Diaye 1970: 66).

Bilakaera bera (-en > -in) bete da geroaldiko morfeman eta Nafarroa gehienera zabaldu dira, gainera, honelakoak, hala nola, Altsasuko *esain* ‘esanen’, *fain* (< *fanen*) ‘joanen’, *jain* ‘janen’, *yain* ‘eroanen, edanen’ (Izagirre 1967).

(2) Destinatiboan -*entzat* eta -*entzako* aldaerak baizik ez daude mendebalean, erdialdean eta Lapurdin. Baztan, Malerreka, Ultzama, Imotz, Sakana lerrotik ekialdera -*endako* ere bada; -*endakol-entzat* lehia dago hizkera batzuetan eta -*endako* bera bakarrik beste batzuetan (Sakanan eta Aezkoan, esate baterako)⁷.

(3) Prolatiboan, era berean, -*tzat* (izan) da mendebaleko eta erdialdeko morfema bakarra eta, dirudienez, -*tako* erabili ohi da euskara nafarrean. Horren lekuko, Izagirrek (1967) Altsasun jasotako *gaure burubak ez gendukazkiela txikitako* ‘geure buruak ez geneuzkala txikitako’ (58. or.); *aitek kapotia patzen zeen señaletakó* ‘aitak kapotea paratzen zuen señaletako’ (72)⁸.

(4) Ablatibo pluraleko eta mugagabeko morfema -(e)*tatik* da mendebalean eta erdialdean eta -(e)*tarik* ekialderagoko hizkeretan, hala nola, Baztango *etxetaik* (mugg.)/*etxeetaik* (pl.), *usteletaik* (mugg. eta pl.), *sorotaik* (mugg.)/*soroetaik* (pl.). Erakusleetan, era berean, sg. -*rik*/pl. -*etarik* dago eremu honetan, hala nola, Baztango *unteik*, *ortaik*, *artaik/loketaik*, *oietaik*, *etaik* (Salaburu 1984-2: 180hh).

(5) Euskal Herriko erdigune gehienera partitibo eta partizipioetako -*rikan* (*dirurikan*, *eginikan*), ablatiboko -(e)*tikanl-gandikan* (*etxetikan*, *zugandikan*), motibatiboko -*gantikan* (*horregantikan*), modu-denbora perpausetako -(e)*larikan* (*nuelikan* ‘nuelarikan’) eta perpaus konpletiboetan -(e)*nikan* (*ez dut uste ekarri zuenikan*) aldaerak daude. Nafarroari dagokionez, batez ere sartaldeko hizkeretan erabiltzen dira; Gipuzkoakoekin batera ‘erdialdeko’ eremuan sartu ditudanetan eta Bortzerrietan, Bertizaranan eta Malerrekan. Dena dela, aldaera hauetako batzuk besteak baino hedatuago daude; -*rikan*, esate baterako, Aezkoaraino bertaraino hedatu da (Camino 1997: 390).

(6) Adberbio eta bigarren mailako predikatuetan mugagabea edo partitiboa erabili ohi da mendebalean eta erdialdean. Mugagabea dago Mallabiko *trankil-trankil g(er)atu da* adibidean eta partitiboa, aldiz, herri bereko *ixi-ixilik (eg)on da* adibidean.

Ostera, ekialderagoko hizkeretan absolutiboa ere –abs. singularra, gehienbat– bada aukeran. Horren lekuko, N’Diayek (1970) Baztanen jasotako adibideak: *mendi guziek trankil-trankilek zauden* (62. or.); *iustu-iustue bizi dire* (123); *ixil-ixile denak ongi pasatu ziren* (123); *xintxo-xintxo ibil daiela an emen bezala!* (207); *nere iloak badakit berdin-berdine ibiltzen direla* (238).

7. Deba arro gehienera, Durangaldeko hizkera batzuetan eta Goierriko mendebalean ere bada, dena dela, -*endako*.

8. Gaurregun prolatiboaren morfema galduta dago Euskal Herri osoko hizkera askotan eta zail gertatzen da isoglosaren nondik-norakoa zehaztea.

(7) Mendebalean eta erdialdean inesiboa erabili ohi da *eman* eta *utzi* aditzekin eta adlatiboa ekialderagoko hizkeretan⁹. Horren adibide dira Altsasuko *pionai beintzet jatea ónnndo eman* ‘peoiei behintzat jatera ondo eman’ (Izagirre 1967: 79) eta Aezkoako *etzuzu utzi bear iltzera* (Camino 1997: 400).

(8) Instrumentalean *-(e)s* dago Nafarroako hizkera batzuetan eta bertako bereizgarriak esanguratsuenetakoa da, gainera. Nafarroako izkriburik zaharrenetan hasita azaltzen da eta, instrumentalean ez ezik, ebakera bera dago *-kos* morfeman (hala nola *aldikos*, *ordukos*) eta beronen eratorrietan, kausako *-(e)lakos* eta aditzizenetako *-t(z)ekos* morfemetan¹⁰.

4.3. Aditzaren morfologia

(1) Aditz trinkoen iraganaldian *-e-* dago mendebal eta erdialde gehiengan eta *-a-*, berriz, ekialderagoko hizkeretan, hala nola, Baztango *zagon* ‘zegoen’, *zauden* ‘zeuden’, *zailen* ‘zebilen’, *zailtzen* ‘zebiltzan’, *nakien* ‘nekien’, *zakien* ‘zekien’, *zakiten* ‘zekiten’ (Salaburu 1984-2: 247hh)¹¹.

(2) Mendebalean eta erdialde gehiengan aditzoina baztertu eta partizipioak hartu du bere lekua, hala nola, Mallabiko *konpondu leiket* ‘konpon dezaket’, *konpondu daigun* ‘konpon dezagun’, *konpondisu* ‘konpon ezazu’ (baina *or konpon!* fosilizatutako esapidean). Ekialderagoko hizkeretan ez da galdu aditzoina, beronen eta partizipioaren arteko esparru banaketa hizkera guztietan –Nafarroakoetan bereziki– erabat zuzen egiten ez bada ere.

(3) Mendebalean eta erdialde gehiengan ‘partizipioa + *-ta*’ ia erabat nagusitu da, hala nola, Mallabiko *jarritte da* ‘jarrita dago’, *lotute dauket* ‘lotuta daukat’, *usteldutako tómatiek* ‘usteldutako tomateak’. Euskara nafarrean ‘partizipioa + *-a*’ dago ipar-mendebaleko hizkeretan (Bortzerriak, Malerreka, Baztan eta baita Gipuzkoako iparrekialdean ere) eta ‘partizipioa + *-(r)ik*’ hegoaldekoetan (Aezkoa, Erroibar, Esteribar, Imotz, Sakana).

(4) Badirudi euskara nafar gehiengan eta Ipar Euskal Herrian geroz eta gutxiago erabiltzen direla ahalerako adizki trinkoak. Partizipio burutu gabea duten egitura perifrastikoak nagusitu dira. Horren adibide, N’Diayek (1970) Baztanen jasotako hauek: *tenorez tortzen al naiz* (75); *edozein gaten* [joaten] *al da nere partez* (106); *etzen aunitz denboraz gaten al* (71); *etzinioken argiango mintzetzen al* (123).

9. Aditz gehiagorekin ere gertatzen da joera bikoitz hori (hala nola *abiatu*, *menturatu*, *atrebitu*, *entseatu*...), baina hauen eremuak ez ditut oraindik zehaztu.

10. Esan dezadan, bide batez, Nafarroan zuzen bereizten direla txistukari sail biak. Euskara galzorian dagoen lekuetan ere ez da fonema hauen arteko neutralizaziorik nabari.

11. Gipuzkoako iparraldeko hizkeretan ere badira *-a-* honen aztarnak eta aztarnak baino gehiago ere bai Deba arroko hizkeretan eta Oiartzun-Hondarribia-Irun bitartekoetan (Zuazo 1997: 400). Esan beharra dago, bestalde, mendebalean eta erdialdean gorde direla ondoen trinkoak, ekialdean oso galduta –edo guztiz galduta– dauden bitartean.

Mendebalean eta erdialdean ohikoak dira, alde batetik, *edin eta *ezan aditzen trinkoak eta, perifrastikoak erabiltzen direnean ere, beste era batekoak (*joan al dut/ezin dut joan* tankerakoak, esate baterako) erabiltzen dira.

(5) Euskal Herriko erdigunean *-te* aldaera garatu da 3. pertsona pluralean. Ereku barruan dago euskara nafarra. Horren lekuko, Baztango *dute*, *dakite*, *zaiote* ‘*zaie*’, *zaizkiote/zaizte* ‘*zaizkie*’, *nioten* ‘*nien*’, *diogute* ‘*diegu*’ (Salaburu 1984-2: 219hh).

Beste aldaera batzuk erabiltzen dira mendebalean eta erdialde gehienez, hala nola, orok. *dute* → Larraunen *dui/dii*, Sakanan *dub(i)e/debei* tankerakoak, euskara giputzean eta Nafarroako sartaldean (Basaburu Ttiki gehienez, Araitzen eta Larraungo bizpahiru hizkeratan) *due*, mendebalean *dab(i)e/daud(i)e...*

(6) Euskal Herriko erdigunean garatu da, era berean, aditz trinkoetan erabili ohi den *-ki* aditz atzizkia. Horren adibide, Leitzako *Lopeneko Fraxku Gorrizkoan andrea alargun eokio, da arekin ezkondu zen; iru-lau gizon trabesan gañen etorkio eta direkzioa autsi in zitziön* (Olano 1998)¹². Ereku barruan dago euskara nafarra, baina eremutik kanpo Nafarroako hego-mendebaleko hizkerak (Araitz, Larraun, Sakana) eta ekialdekoak (Zaraitzu eta Erronkari) (zehatzago in Iñigo et alii 1995).

(7) Euskara nafarraren bereizgarria da 2. pertsona singularrean *y-* garatu izana. Ereku barruan daude Erronkari, Baztan (Baztangoiza izan ezik), Basaburu Handia eta Basaburu Ttiki gehiena (Arano, Areso eta Leitza izan ezik), Imotz, Sakana osoa eta Gipuzkoako iparrekialdeko hizkerak. Horren lekuko, Oiartzungo *ya(i)z* ‘*haiz*’, *yitzan* ‘*hintzen*’, *yau* ‘*hau*’, *yaugu* ‘*haugu*’, *yaute* ‘*haute*’, *yua* ‘*hoa*’, *yuzen* ‘*hindoan*’, *yail* ‘*habil*’, *yabilen* ‘*henbilen*’, *yo(z)* ‘*hago*’, *yozen* ‘*hengoan*’, *yekiken/yeikiñen* ‘*henki(n)an*’, *yai* ‘*hadi*’ (Fraile & Fraile 1996).

(8) Euskara nafar gehieneko bereizgarria da, era berean, N-N-N saileko adizkien pluralgilea *-it-* izatea (orok. *-zki-*). Ereku barruan daude Imotz, Basaburu Handia, Basaburu Ttiki gehiena eta Larraun gehiena. Irunen eta Hondarribian ere bada eta Hondarribiko adizki hauek horren adibide: *ttiót* ‘*dizkiot*’, *ttiú* ‘*dizkigu*’, *nittiön* ‘*nizkion*’, *nittizun* ‘*nizkizun*’ (Sagarzazu 1994: 623). Ostera, eremutik kanpo daude Aezkoa eta Aurizberri eta ahula da Baztanen (Oronozen izan ezik) (cf. Irizar 1992, 1992b eta 1997).

4.4. Morfosintaxia

(1) Kausa perpausetan ‘*aditza + eta*’ zein ‘*aditza + -(e)la eta*’ oso arruntak dira mendebalean eta erdialdean. Horren lekuko, Leitzako *motiko otzek, eamaan nituzke, ba, pozik Ameiketá, emen gerra eldu da-ta* ‘*mutiko hauexek, eramanen*

12. Leitzako aldaera berezia da *-kio*. Areson ere ba omen da, baina *izakio, e(g)okio* aditzetan soil-soilik (Olano 1998).

nituzke, ba, pozik Ameriketara, hemen gerra heldu da-eta'; *ekatzo, ekatzo, onezkeo zorroztu dozo-ta!* 'ekatzu, ekatzu, honez gero zorroztu duzu-eta!' (Olano 1998).

Ekialderagoko hizkeretan ez dira egitura hauek ohikoak. Ordezkoen artean *bait-* aditz aurrizki bidez osatutakoak aipatu behar dira. Aurrizki hau Gipuzkoako ekialdean ere bada, baina kausa balioarekin soil-soilik. Euskara nafarrean eta Ipar Euskal Herrian, aldiz, beste eginkizun batzuetan ere erabiltzen da; erlatibo perpausetan, besteak beste. Ereku barruan daude Oiartzun, Hondarribia eta Irun (Zuazo 1997: 400-401).

(2) Denbora eta modu perpausetan *-(e)la* baizik ez dago mendebalean eta erdialdean eta *-(e)la* zein *-(e)larik* (eta *-(e)larikan*) ekialderagoko hizkeretan. Leitzan, esate baterako, *-(e)la* baizik ez dago: *ttiki-ttiki(k) kiñela asi giñen gazta itten* 'ttiki-ttikiak ginela hasi ginen gazta egiten'; *kartzelen tzegoala Kubako gerra emen tzen, eta ara eraman emen tzen* 'kartzelan zegoela Kubako gerra omen zen, eta hara eraman omen zuten' (Olano 1998). Baztanen, ostera, ohikoa da *-(e)larik*, hala nola, *ni aurre nitzelaik ola pasatzen ziren gauzek* 'ni haurra nintzelarik hola pasatzen ziren gauzak'; *ile delaik sartzeute xareto batean* 'hila delarik sartzen dute saskitto batean' (N'Diaye 1970: 81). Ereku barruan daude Lezo eta Irun bitarteko hizkerak (Zuazo 1997: 401).

(3) Perpaus konpletiboetan *-(e)la* orokorraz gainera, *-(e)nik* ere bada aukeran mendebalean eta erdialdean aditz nagusia ezezkoa denean. Horren adibide, Aresoko *ezpainun esaten beñe "olako lekutatik" pasatu bear nunik* 'ez bainuen esaten behin ere "horrelako lekutatik" pasatu behar nuenik' eta Leitzako *ez dot uste txarragoa denik* (Olano 1998).

Ekialderagoko hizkeretan *-(e)la* da horrelakoetan ere erabiltzen dena, hala nola, N'Diayek (1970) Baztanen jasotako *eztut uste aren gustokoak garela* (97); *etzait iduritzen aunitz gustetzeko* (sic) *zaitugule* (218).

Ostera, mendebalean eta erdialdean ez bezala, *-(e)n* morfema dago euskara nafarrean eta Ipar Euskal Herrian aukeran, gehienbat *uste* denean aditz nagusia, hala nola, Aezkoako *nik uste (h)erréroak fite konponduko duen; nik uste eskus izein den* (Camino 1997: 485). Ereku barruan daude Hondarribia eta Irun (Zuazo 1997: 405).

(4) Mendebalean eta erdialdean *egin* erabili ohi da aditz indargarri. Horren adibide, Izagirrek (1967) Altsasun jasotako hauek: *auts au kentzeko koroztu in ber dezubei larrain au* 'hauts hau kentzeko goroztu egin behar duzue larrain hau' (54); *zárrak ee fan itén dia* 'zaharrak ere joan egiten dira' (54); *jendi póztu inen litzake* 'jendea poztu eginen litzateke' (63); *jendik soruk autzi ín tú* 'jendeak soroak utzi egin ditu' (76). Ekialderagoko hizkeretan ez da ohikoa *egin* indargarri hau.

(5) Euskara giputzean eta Nafarroako sartaldeko hizkera batzuetan (Araitz, Larraun eta Basaburu biak, behinik behin) erabiltzen da *al* galdera perpausetan, hala nola, Aresoko *Aeson izautu al da bataiatu baikoik?* ‘Areson ezagutu al da bataiatu gabekorik?’ eta Leitzako *txorakeri ontako ekarrazi al nazue?* (Olano 1998).

4.5. Aldaerak

Aipatzen dihardugun lerro inguruan aurkitzen dira aldaera zenbaiten isoglosak ere. Mendebalean eta erdialdean erabiltzen dira *onutz(a)*, *orruztz(a)*, *arutz(a)* tankerako adizlagunak eta *onata*, *arata* tankerakoak ekialderagoko hizkeretan. Mendebalean eta erdialdean erabiltzen dira *-ko* (eta *-(e)lako*, *-t(z)eko*) aldaerak eta *-kos/-koz/-kotz* eta euron eratorriak ekialderagokoetan.

Zertxobait murriztagoa da *ondo*, *obeto* adberbioen eremua. Bizkaian, Gipuzkoan, Aranon eta Burundan jaso ditut hauek eta *ongi*, *(h)obeki(ago)* ekialderagoko hizkeretan.

Ondoren aipatuko ditudan aldaeren isoglosek ere erdialdea (eta mendebala) uzten dute alde batera eta euskara nafarra (eta Ipar Euskal Herria) bestera: *alkar/elkar*, *aztulatzen*, *bildur/beldur*, *esan/lerran*, *gutxilgut(t)i*, *itxile(r)tsi*, *orain (-n amaierarekin)/orai*, *guai (-n gabeak)*, *usai(n)/usai* eta *urrrin...* Euskara nafarraren bereizgarri dirudite *bulkatu* ‘bultzatu’, *listu* ‘tu’...

4.6. Lexikoa

Ez da samurra lexikoaren arabera banaketa argiak egitea, baina sail honetan ere nabari da erdialdea (eta mendebala)/euskara nafarra (eta Ipar Euskal Herria) bereizteko joera. Eguneroko jardunean ohikoak diren hitz banaka batzuk baizik ez ditut aipatuko: *aitona* eta *amona/aitatxi* eta *amatxi*, *askolasko* eta *a(u)nitz*, *aurre* eta *atzelaintzin* eta *gibel*, *basolbaso* eta *oian*, *bera* eta *goralbeiti* eta *goiti*, *bilbi* eta *bida*, *bidaliligorri*, *bigu(i)n/biguin* eta *beratz*, *esnatuliratzarri*, *dator/eldu(ki) da*, *ezer/deus*, *gaisoleri*, *geiegilsob(e)ra*, *indartsulazkar*, *irurogei* eta *laurogeilirueta-nogei* eta *lauetanogei*, *jantzi* eta *erantzilbeztitu* eta *biluzi*, *jarriljarri* eta *paratu*, *kale/karrika*, *kanpail/ezkila*, *kare/kisu*, *koipelurin*, *lapurtulebatsi*, *laster/sarri*, *naikoa/naikoa* eta *aski*, *osoloso* eta *arrunt*, *parre/irri*, *saguzar/gauainara*, *trikulsagarroi...*

Euskara nafarreko hitz berezi diruditenak ere badira: *atari* ‘ate’, *atija* ‘doministikuna’, *atorra* ‘alkandora’, *bota* ‘erori’, *jaungoikoaren gerrikoal/jaungoikoaren paxa* ‘ortzadarra’, *lastaila* ‘urria’ (eta *urria* ‘iraila’), *legenalnegela* ‘igela’...

5. Beste ezaugarri batzuen isoglosak

Aldaera fonetikoak eta lexikoak alde batera utzita, euskara nafarra eta erdialdekoa banatzen dituzten hogeita hamazazpi ezaugarri erakutsi dira dagoeneko. Ezaugarri kopuru hazi horrek garbi uzten du, nire ustez, eremu bi horien artean dagoen aldea, eta baita eremu bion arteko muga Bortzerriak, Malerreka eta, are gardenago, Baztan, Ultzama, Atetz lerroan ezarri beharra ere. Ostera, Arano, Areso eta Araizko hizkerak Gipuzkoakoengandik oso hurbil azaltzen dira eta Basaburu gehienera, Larrauna eta Imotza ere hedatu da euskara giputzaren eragina. Baita Sakanara ere, baina ez eskualde hau ‘erdialdeko’ eremuan sartzeko adina.

Ondoren, Nafarroako hizkeretako beste hamalau ezaugarri aipatuko dira. Ezaugarrien isoglosak oso desberdinak dira eta bost multzotan sailkatu ditut.

5.1. Hego Euskal Herriko ezaugarriak

(1) ‘*a > eli, u (C)___*’ asimilazioa. Asimilazio bilakaera hau Hego Euskal Herri gehieneran bete da; (ia) Bizkai osoan, Gipuzkoako hegoalde guztian eta Nafarroako eremu zabalean. Nafarroari dagokionez, Bortzerriak, Sunbilla, Bertizarana, Malerreka eta Basaburu Ttikiko hizkera zenbait (Arano, Goizueta, Saldias eta Beintza-Labaien) eta, ekialdean, Aurizberri-Auritz lerroan abiatu eta Erronkari bitarteko eremua da salbuespena¹³.

Asimilazioa bereziki indartsua da Baztan-Ultzama-Atetz lerroan abiatu eta Erroibar bitartean. Baita Sakanako hizkera batzuetan ere. Ultzaman, esate baterako, ingurune foniko hauetan betetzen da (Ibarra 1995: 113hh):

a) hitzoina *-i, -u* + mugatzailea: *begie, txistue*. Baina hitzoineko *-i, -u* hauek jatorriz *-e, -o* direnean ez da gauzatzen asimilazioa: *semia, otsua*.

b) *i, u* + kontsonantea + mugatzailea: *muturre, mutille*. Esan behar da *-a* berezkoa denean ere gauzatzen dela asimilazioa: *giltze, karrike, gauze, sekule*.

c) morfema barruan: *billétu, ikési, gustétzen, uséye* ‘usaina’.

d) mugatzaileaz gainera, beste morfema muga batzuk ere gainditzen dira zenbaitetan, esate baterako, ‘partizipioa + *-al-ta*’ (*ezkondue, jubiletute, eserite*), ‘partizipioa + *da* aditz laguntzailea’ (*torri de* ‘etorri da’), ‘izenkia + *bat(zuk)*’ (*gau bet, botil betzu*), ‘aditza + *-(e)la*’ (*ditugule*), ‘aditza + *-(e)larik*’ (*itauguleik* ‘egiten dugularik’), *-ka* atzizkia (*arrike* ‘harrika’, *muturke*), *-garren* atzizkia (*bigerna* ‘bigarrena’)...

¹³. Urdazubín, Zugarramurdi eta Luzaiden ere ez da betetzen asimilazioa, baina nik Ipar Euskal Herrikotzat jotzen ditut hizkera hauek.

(2) Nor-Nork saileko adizkien ordez N-N-N sailekoak erabiltzea hegoaldeko goinafarreraren bereizgarritzat jo zuen Bonapartek (1991 [1869]: 434). Gaurregun, ostera, Nafarroa gehienera hedatu dira N-N-N sailekoak eta mendebaleko hizkeretan baizik ez dira gorde Nor-Nork saileko jatorrak, alegia, Bortzerriak Sunbilla, Bertizarana, Malerreka, Basaburu Ttikia eta Araitz aldean, nahiz eta Larraunen eta Sakanan ere erabat galdu ez diren (Irizar 1992 eta 1997).

5.2. Euskal Herriko erdiguneko ezaugarriak

(1) Asimilazio bustidura indartsua. Bizkai gehienera, Gipuzkoa osoan, Lapurdiko hego-mendebalean eta Nafarroako mendebaleko erdian hedatu da. Nafarroari dagokionez, Bortzerriak (Etxalarren izan ezik), Bertizarana, Lantz, Ultzama, Atetz, Imotz eta Sakana (Burundan izan ezik) bitartean betetzen da. Ekialderagoko hizkeretan ez da hain indartsua; *n* eta *l* dira bustitzen diren bakarrak eta /j__V/ ingurunean baizik ez da gauzatzen –oro har, behintzat– bustidura. Horren adibide Baztangoizako¹⁴ *arrañe* ‘arraina’, *ezpaña* ‘ezpaina’, *erdolla* ‘erdoila’, *otsalle* ‘otsaila’ /j__V/ ingurunean eta, aldiz, *biletu* ‘bilatu’, *makile* ‘makila’, *ozpine* ‘ozpina’, *zikine* ‘zikina’ /i__V/ ingurunean (Salaburu 1984-2: 158-159).

Burundan eta Aezkoan (Lapurdi gehienera eta Nafarroa Beherean bezala) asimilazio bustidurarik ez egoteaz gainera, despalatalizatzeko joera nabari da. Horren adibide, Altsasuko *botila* gazt. ‘botella’, *dainu* gazt. ‘daño’, *goinatu/goinata* gazt. ‘cuñado/a’, *kainu* gazt. ‘caño’, *kuadrila* gazt. ‘cuadrilla’, *kutxilo* gazt. ‘cuchillo’, *pastila* gazt. ‘pastilla’ (Izagirre 1967).

(2) N-N-N sailean *-i- erroa zeharo nagusitu da euskara giputzean eta Nafarroako oso eremu zabalean. Nafarroari dagokionez, Burunda, Ergoiena eta Etxarri-Aranatz, alde batetik, eta Aurizberrin abiatu eta handik ekialderagoko hizkerak, bestetik, dira salbuespena. Artzibarko iparraldean, Orotz-Betelun eta Erroibarko iparraldean (Bizkarreta-Gerendiain, Mezkitritz, Esnotz eta Lintzoain) *-i- eta -ako-/eko- tankerako erroen lehia (izan) da eta bigarren hauek datiboa 3. pertsonakoa denean erabili ohi dira (Irizar 1992b). Baztanen, ostera, *-i- erroa erabili ohi da datiboa 3. pertsonakoa denean eta *eradun gisakoak gainerako guztietan. Horren adibide: *diot*, *diok/n*, *dio*, *diogu*, *diegu*, *diozu*, *diezu*, alde batetik, eta *daut* ‘dit’, *daku* ‘digu’, *datz(u)e* ‘dizue’ tankerako ugariak, bestetik (Salaburu 1984-2: 228hh).

5.3. Nafarroako ekialdeko ezaugarriak

(1) Ergatibo pluraleko morfema -ek da Baztan-Esteribar lerrotik ekialdera, baina, dirudienez, Aezkoa-Erronkari bitartean baizik ez da sg. -ak/pl. -ek bereizten erregulartasunez.

14. Ahula da asimilazio bustidura Baztangoizan, baina, beste gauza askotan legez, honetan ere ez datoz bat Baztango hizkera guztiak.

(2) Soziatiboan *-kin/-ki* aldaeren arteko lehia nabari da, *-kin* orokorra den arren ohikoena. Esan dezadan, hegoaldeetik Sakanaraino –Bakaikuraino, zehatzago– iristen dela *-ki* aldaeraren isoglosa.

(3) Datiboarekiko komunztadura hautazkoa da Nafarroako ekialdean eta Ipar Euskal Herri gehienez. Baztanen, Salabururen (1984-2: 218) arabera, batez ere izenkiren bat dagoenez nabari da komunztadura eza (*erran zaben* ‘erran zien’, baina *gizonei erran zuen*) eta aginteran ere oso arrunta omen da (*kartzu oi neri* ‘ekar ezazu hori niri’).

N’Diayek (1970) Baztanen bertan jasotakoak dira adibide hauek: *maten tuzte sagarrak aurei* ‘ematen dituzte sagarrak haurrei’ (73); *etxera allatzean galdin nuen polizieri* (78); *Iinko maitein izenean kasu in zezu nere alabai!* ‘Jainko maitearen izenean kasu egin ezazu nire alabari!’ (78); *astoa utzi zezakeen neri* (207).

(4) Osagarri zuzena absolutiboan ez ezik genitiboan ere erabiltzen da Baztan-Esteribar lerrotik ekialdera eta Ipar Euskal Herri gehienez. Horren lekuko, N’Diayek Baztanen jasotako hauek: *zoazi zure istoriain ertera Maritxui* ‘zoaz zure historiaren erratera Maritxuri’ (108); *torri de Parisera egun batzuen pasatzera* ‘etorri da Parisera egun batzuen pasatzera’ (126); *ezta asiko berriz gauz berain iten* ‘ez da hasiko berriz gauza beraren egiten’ (127).

(5) *g-* duten erakusleak erabiltzen dira Erroibarren, Artzibarren eta Aezkoan behinik behin, baina *ø-* dutenekin lehian beti ere. Horren adibide, Aezkoako (*g*)*au*, (*g*)*ori*, (*g*)*ura*, (*g*)*ebek*, (*g*)*oek*, (*g*)*aek* (Camino 1997: 228).

5.4. Nafarroako mendebaleko ezaugarriak

Aldeak alde, Bortzerriak, Bertizarana, Malerreka, Basaburua, Imotz, Larraun, Araitz eremuan ez da garbia *eli* eta *o/u* bokalen arteko muga; *i->e* eta *u->o* irekitzeko joera dago.

a) *i->e* dago, esate baterako, Basaburuko *bete* ‘beti’, *amabe* ‘hamabi’, partizipioan *-i > -e* egin duten *eose* ‘erosi’, *ekuse* ‘ikusi’, ablatiboan *-tik > -tek* egin duten *ortek* ‘hortik’, *Ultzamatek* ‘Ultzamatik’, soziatiboan *-kin > -ken* egin duten *nooken* ‘norekin’, *launekin* ‘lagunekin’ aldaeretan (Ibarra 1995: 77-78).

b) *u->o* dago, era berean, Basaburuan, partizipioan *-tu > -to* egin duten *sarto* ‘sartu’, *gelditto* ‘gelditu’ eta 2. pertsona singularreko morfeman *-zu > -zo* egin duten *zaizo* ‘zaizu’, *deezo* ‘didazu’ aldaeretan (Ibarra 1995: 98hh).

5.5. Hego Euskal Herriko bazter-hizkeretako ezaugarriak

Nafarroako eta Bizkaiko zenbait hizkeratan ezagunak diren ezaugarriak aipatuko dira sail honetan.

(1) Diptongoetako *-eu-* > *-au-* bilakaera, hala nola, Altsasuko *auli* ‘euli’, *auri* ‘euri’, *autsiya* ‘eutsia (*xuhurra* adierarekin)’, *autzi* (< *eutzi*) ‘utzi’, *aurri* ‘neurri’ aldaerak; *naure* ‘neure’, *gaure* ‘geure’ tankerako izenordainak; *balau* (< *baleu*) ‘balu’ tankerako *edun*-en adizkiak; *berraun*, *iruraun* tankerako *ehun* zenbaitzailearen konposatuak... (Izagirre 1967). Nafarroan, Aezkoan eta Aurizberrin, Ultzaman eta Sakanan, behinik behin, betetzen da eta, Bizkaiari dagokionez, Otxandion, Arratian, Zeberion, Orozkon, Nerbioi arroan eta Uribe kostan ere, behinik behin, badira honelako aldaerak.

Nafarreraren eremu barruko hizkera batzuetan aditzetako zenbait loturatan ere betetzen da bilakaera; esate baterako Ibarrak (1995: 153) Ultzaman jasotako hauetan:

a) aditzaren aspektu burutu gabea + *d-* batez hasten diren *edun*-en adizkiak: *ittaut* ‘egiten dut’.

b) *-en* geroaldikoa + *d-* batez hasten diren *edun*-en adizkiak: *iñaute* ‘eginen dute’.

c) *ote* + *d-* batez hasten diren *edun*-en adizkiak: *otauzu* ‘ote duzu’.

(2) Diptongoetako *-au-* > *-ou-* bilakaera, hala nola, Aezkoako *gou* ‘hau’, *nousi* ‘nagusi’, *pousoa* ‘pausua’, *Ouritz* ‘Auritz’ aldaerak eta *doukegu* ‘daukagu’, *doude* ‘daude’ bezalako adizkiak (Camino 1997: 316). Nafarroan, dirudienez, Zaraitzun, Aezkoan eta Sakanan –Ergoiena eta Lakuntza bitartean, behinik behin– betetzen da. Bizkaiari dagokionez, Arrankudiagan (Nerbioi artoa) jaso zituen Irizarrek (1981-2) bilakaera hau erakusten duten adizkiak: *nou* ‘nau’, *noue* ‘naute’, *doudie* (< *daudie*) ‘dute’, *doust* (< *daust* < *deust*) ‘dit’, *doustie* (< *daustie* < *deustie*) ‘didate’, *youstek* (< *yaustek* < *yeustek*) ‘zidatek’.

(3) Nor-Nori saileko iraganaldiko adizkietan *-ki-* erroa, hala nola, Eugiko (Esteribar) *zakiden*, *zaki(k)en/zakinen*, *zakion*, *zakigun*, *zakizun*, *zakizien*, *zakioten* (orok. ‘zitzaidan...’) (Gaminde 1986: 186). Badirudi Sakana (Burunda izan ezik) berritzaile izan dela eta orainaldira ere hedatu duela erro hau. Horren adibide, Etxarri-Aranazko *dakit*, *dakik/n*, *daki*, *dakigu*, *dakizu*, *dakizubie*, *dakibie* (orok. ‘zait...’) (Karasatorre et alii 1991: 78).

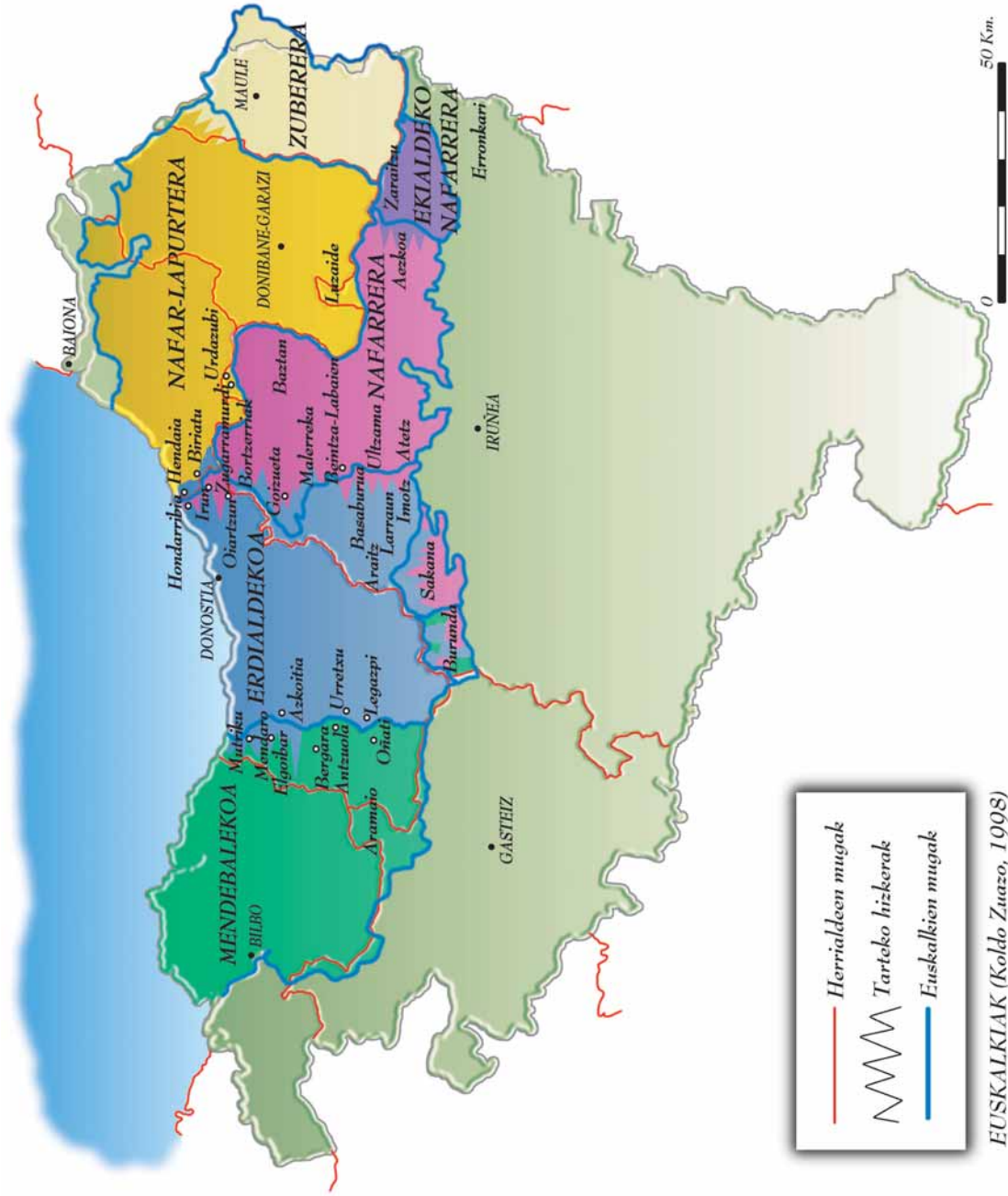
Nafarroari dagokionez, Artzibarren, Erroibar gehienez (iparraldeko Bizkarreta-Gerendiain, Mezkiritz eta Esnotz izan ezik), Esteribarren, Anueko

hegoaldean, Atezko hizkera batzuetan eta Sakanan erabiltzen da *-ki-* erroa. Bizkaian, berriz, ipar-mendebalean, Uribe kostako eskualdean erabiltzen da, Gaminderen (1994b: 549) arabera.

(4) Iraganaldiko adizkietan $-\emptyset$ Esteribar eta Aezkoa bitartean da ohikoa, baina beti ere *-(e)n* orokorrarekin lehia dela, hala nola, Aezkoako *nue, zue, gindue* ‘genuen’, *ze, zako* ‘zion’, *gindako* ‘genion’ (Camino 1997: 185).

Bizkaiko ipar-mendebalean ere izan dira honelakoak, nahiz eta gaurregun Uribe kostako herri bitan (Barrika eta Urduliz) baizik ez omen diren erabiltzen, Gaminderen (1994b: 548) arabera.

Nafarroako azentu ereduen sailkapena

IÑAKI GAMINDE

Sarrera

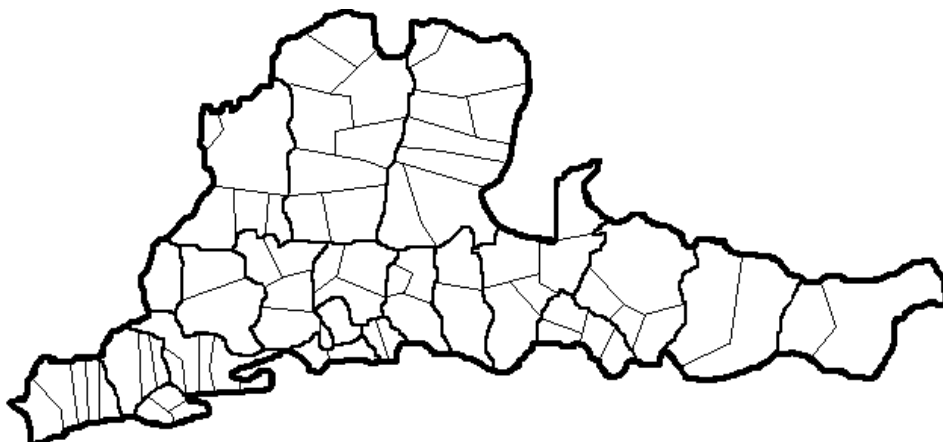
Lan honetan Nafarroako azentuera desberdinei buruzko ikuspegi orokorra emateko entseia aurkezten dugu. Horretarako hainbat herritan bilduko materialetan oinarrituta, hizkuntzaren eremu osoan jasoko datu eta azterketarekin batera, azentu-molde desberdinak geografikoki mugatzen ere ahaleginduko gara.

Ematen ditugun aspaldiko datu zahar batzuk bazter utzita, azken hiru urteokin, inkesta berezituak egin izan ditugu azentuera desberdinak jasotzekotzat; galdekizunok, ikasi ahala aldatzen izan baditugu ere, nahikoa material homogeneoa eman digute. Herri batzuetako materialak eskasak izanagatik, behin behineko ahalegin honetarako, baliatzeari interegarri eritzi diogu.

Lan honen helburu nagusia, beraz, Nafarroan dauden azentu-molde nagusiak agerian jartzea eta bakoitzaren ezaugarri nagusiak aztertzea da; horretarako, herri guztietan antzeko metodologia eta datuak erabiltzen izan ditugu. Sailkapen honetarako Nafarroa osoan hirurogeita hamabost herritan jasoko datuak erabiliko ditugu. Herriok, behar honetarako beren-beregi egineko ondoko eskualde sailkapenaren araberakoak dira:

- (1) **BURUNDA**: Olatzagutia, Altsasu, Urdiain, Iturmendi, Bakaiku
- (2) **ERGOIENA**: Lizarraga, Dorrao, Unanu
- (3) **ARANAZ**: Etxarri, Arbizu, Lakuntza
- (4) **ARAKIL**: Arruazu, Uharte, Irañeta, Ihabar, Urritzola
- (5) **LARRAUN-ARAITZ** : Alli, Uitz, Gaintza
- (6) **BASABURU TXIKIA**: Leitza, Ezkurra, Eratsun, Goizueta, Arano
- (7) **BORTZERRIAK-MALERREKA**: Bera, Lesaka, Etxalar, Arantza, Sunbilla, Ituren, Oitz, Labaien
- (8) **BAZTAN**: Zugarramurdi, Erratzu, Arizkun, Amaiur, Lekaroz, Berroeta, Ziga, Almandoz
- (9) **BASABURU HANDIA-IMOTZ**: Beruete, Arrarats, Aizarotz, Etxaleku, Muskitz
- (10) **ULTZAMA**: Ilarregi, Auza, Iraizotz, Alkotch

- (11) **ATETZ:** Beuntza
- (12) **XULAPAIN:** Beorburu
- (13) **GULIBAR:** Zia
- (14) **ODIETA:** Gaskue, Latasa
- (15) **ANUE:** Lantz, Aritzu, Egozkue
- (16) **ESTERIBAR:** Eugi, Usetxi
- (17) **ERROIBAR:** Luzaide, Aurizberri, Lintzoain, Mezkiritz, Erro
- (18) **ARTZIBAR:** Hiriberri, Orotz-Betelu, Azparren
- (19) **AEZKOA:** Garralda, Garaioa, Hiriberri, Abaurregaina
- (20) **ZARAITZU:** Ihaurrieta, Espartza
- (21) **ERRONKARI:** Uztarroze, Izaba

1. Mapa: ikertu diren herriak.

Aurkezten dugun material guztia, bibliografiatik atera dugun apurra izan ezik, grabatua izan da eta Inmaculada Hernaez-ek egineko “Ahotsa” aztergailuaren bidez akustikoki aztertua izan da. Azentuaren izaeraren arazoari begira, badirudi gaur egun, eta oraintsu egin diren lanetan oinarrituta, Txillardegí (1984), Gaminde (1995-1996), azentuaren pertzepzioan izari nagusia oinarrizko maiztasuna dela. Guk hemen izari hau oinarrizkotzat hartzen izan dugu azentua kokatzen den silaba erabakitzeko, ilunak izan diren zenbait kasu eta hizkeratan. Bestalde, azentu bereizgarria ez daukaten hizkeretan, oso garrantzitsua da prominentziaren arazoa, izan ere, berau beti ez da bat etortzen azentudun silabarekin eta, esaldi barruko egongunearen arabera, silaba batean edo bestean egon daiteke.

Lana ondoko era honetara aurkezten dugu banatuta; lehen atalean azentuera desberdinen sailkapenerako erizpide nagusiak finkatuko ditugu. Euskal azentua autore guztiek orain arte iradoki bezala oso fenomeno konplexua dugu. Ez, beharbada, beste hizkuntza batzuetan baino korapilatsuagoa delako, izan ditugun datuak bakanak eta heterogeneoak izan direlako baizen. Gaur egunera arte hizkera batzuei buruz ez dugu daturik bat ere izan eta sailkapen orokorrik ezin egin izan

da, nahiz eta egon diren datuez baliaturik entseiu txalogarriak egin diren. Datuak, urriak badira ere, hemen eduki badauzkagu, eta eurok islatzen dituzten azentuera desberdinak sailkatu ahal izateko erizpide batzuk behar ditugu argi eduki. Jakina den moduan, beste erizpide batzuk ere erabil zitezkeen eta sailkapena desberdina izango zatekeen; hemen gure aukera eta lehentasunak ebaki behar izan ditugu. Bigarren atalean ebakiko erizpideen araberrako sailkapen bera egingo dugu. Hirugarren atalean, aurrekoan ikusiko hizkera bakoitzaren hedadura geografikoa aztertuko da. Azkenik, laugarren atalean, hizkera bakoitzaren ezaugarririk garrantzitsuenak emango ditugu.

1. Sailkapenerako erizpide nagusiak

Nafarroako barietateetan jaso ditugun azentuerari buruzko materialak sailkatu ahal izateko, Gaminde eta Uhalderen (1995) lanean proposatuko erizpideak erabiliko ditugu.

Lehenbiziko erizpidea azentuaren balio funtzionalarena edo bereizgarriarena izango da, hots, azentuaren bidez oposaketarik egiten den ala ez. Azentuaren bereizgarritasun maila ez da barietate guztietan bat bera, izan ere, leku batzuetan errendimendu handikoa den heinean, beste batzuetan beronen funtzioa kontraste bakar batzuetara mugatzen da. Esate baterako, herri batzuetan, azentuaren bidez, singularrak eta pluralak bereizten dira, erronkieraz gertatzen den bezala. Bereizketa hau hala ere, erroaren silaba kopuru zehatz batzuen arabera baizen ez da gertatzen. Honi buruzko datu osoagoen zain, kontraste zehatzik eduki ez arren, hitz markatuak egonez gero, barietate horietan azentuak nolabaiteko balio funtzionala eduki dezakeela asunituko dugu. Zenbait lekutan bereizkuntzaren adibideak bildu ahal izan ditugu, hala nola ondoko pare hau:

saría (sarea)   *sária* (saria)   (Etxalar)

Sailkatzeko erizpide nagusietan, halaber, azentua txertatzeko eremua zein den zehaztuko dugu, hots, hitz erroa edo berau baino handiagoa den beste zerbait. Erizpide sailkatzailer hau finkatu ahal izateko, era desberdinetako baliabideak dauzkagu. Batetik, izen eta adjetiben azentuerari dagokionez, sarrera isolatuen azentu-kokagunea ezagututa, azentueraren tinkotasuna aztertu dugu “da” adizkiaren bidez osatutako talde klitikoetan. Azentu eta segmentuen arteko eragin zuzena dagoen barietateetan, berau ere izan daiteke azentua txertatzeko eremuaren ezagungarri, Lesakan gertatzen den gisara (Gaminde 1996b). Azkenik, deklinabidea, aditz jokatuaren jokabidea eta esaldi barneko azentu aldaketak baliagarri izan dakizkiguke beroni buruz erabaki zenbaiten hartzeko. Hortaz, jakin behar dugu ea azentua hitz-erroan txertatzen den edo goragoko unitateren batean, hala nola sintagman edo talde klitikoan.

Hurrengo erizpide sailkatzailea, azentua txertatzean, silabak kontatzeko hartzen den norabidea da; eta beronekin batera azentua, eskuarki, txertatzen den silaba bera. Silabak kontatzeko norabideari dagokionez, aukera bi dauzkagu; bata, hasieratik amaierarantz “[“, eta bestea, amaieratik hasierarantz “]”.

Beraz, lehen hurbilketa honetan hiru erizpide nagusiren arabera jokatuko dugu multzo nagusiak sailkatzeko:

Azentu bereizgarria bai ala ez
Azentua txertatzeko eremua hitzaren erroa ala talde fonologikoa
Azentua txertatzeko norabidea eta silaba [1, [2, 2], 1]

2. Erizpideen arabeko sailkapena

Atal honetan, aurrekoan zehaztu erizpideen arabera, dauzkagun materialak sailkatuko ditugu. Herrietako ezaugarri nagusiak labur-biltzeko sarreran egin dugun eskualde banaketa horri jarraituko diogu. Halandaze, hasieran, eskualderik eskualde, azentuera desberdinen ezaugarri nagusiak ikusiko ditugu; geroago eredu nagusiak finkatzeko.

2.1. *Burunda*

Haran honetako herri guztietako azentuak badirudi ez duela inongo balio bereizgarririk. Azentua txertatzeko eremua hitzaren erroa dela esan dezakegu. Arazo nagusia azentua txertatzen den silaba zehaztean dugu, izan ere, silaba bateko eta biko hitzekin azentu nagusia lehen silaban txertatzen da, azentu bigarrenkaria talde fonologikoaren azken silaban ezartzen delarik. Hiru silabako erroekin, eta beti ere dauzkagun datuak kontutan hartuta, azentu nagusia hitz erroaren bigarren silaban txertatzen da, bigarrenkaria taldearen azken silaban. Hiru silabako erroetan azentua lehen silaban daukatenak markatutzat jo ditzakegu, nahiz kontrasterik ez dugun topatu. Azentuera hau hitz eta talde fonologiko isolatuetan duguna da; galdegaigunean hitz berberak jaso zero, prominentzia azken silaban kokatuta agertzen zaigu. Azentuaren arauak honelaxe labur ditzakegu:

- (1) Silaba bateko eta biko erroetan [1
- (2) Hiru silabako erroetan [2
- (3) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (4) Azentu bigarrenkaria taldearen azken silaban

2.2. *Ergoiena*

Ergoieneko herrietako azentuera azaltzeko, Burundarako proposatu ditugun arau berberak proposa ditzakegu; nolahi ere den, hiru silabako hitzekin badirudi ezen, azentu nagusia lehenbiziko silaban ere txertatzen dela; hortaz, bigarren

silaban daukatenak, askozaz gutxiago direnak bestalde, markatutzat jo genitzake hemen. Prominentzia azentudun silabarekin bat dator isolatuki jasokoetan. Labur-bilduz honela eman ditzakegu arauak:

- (1) Azentua txertatu 1. silaban: [1
- (2) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (3) Azentu bigarrenkaria taldearen azken silaban

2.3. Aranaz

Lakuntzan “da” adizki klitikoarekin batera jaso ditugun ondoko adibideetan ikusten den moduan, azentua txertatzeko eremua hitzaren erroa bera dela esan dezakegu, nahiz azentu bigarrenkaria talde fonologikoaren azken silaban txertatzen den:

údze dùk, óna dùk, béltza dùk, zúriye dùk, sémie dùk¹

Eskualde honetako azentuera azaltzeko arteragokoan emandako arau berberak proposa ditzakegu, hots, azentu nagusia hitz erroaren lehenbiziko silaban txertatzen da, azentu bigarrenkaria talde fonologikoaren azken silaban gero ezartzen delarik.

- (1) Azentua txertatu 1. silaban: [1
- (2) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (3) Azentu bigarrenkaria taldearen azken silaban

2.4. Arakil

Irañetan “da” adizkiarekin jasotako ondoko adibideetan ikusten den moduan, azentua txertatzeko eremua hitzaren erroa bera da, nahiz azentu bigarrenkaria talde fonologikoaren azken silaban txertatzen den:

álaba dà, béltza dà, óna dà, áberatsa dà, érrotarie dà

Aurreko eskualdeetan ikusi dugun sistema bera dugu hemen ere; hala ere, ñabardura txiki batzuk egin ditzakegu. Izan ere, silaba bat eta biko erroekin berdina den arren, hiru silabako erroen kasuan hurbiltzenago zaio Burundako ereduari ezenez Ergoien eta Aranazkoari. Dauzkagun datuetan oinarrituta, hiru silabako erroetan azentu ez-markatua bigarren silaban txertatzen dena dela esan dezakegu, lehen silabakoa markatutzat jota.

- (1) Silaba bateko eta biko erroetan [1
- (2) Hiru silabako erroetan [2

---

1. “ ikur honen bidez bokal batzuen izaera ez silabikoa adieraziko dugu: ï, ë eta ö.

- (3) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (4) Azentu bigarrenkaria taldearen azken silaban

2.5. Larraun-Araitz

Haran honetako herrietan azentu bereizgarria dugu; “da” adizkiarekin jasotako ondoko adibideetan agertzen den moduan, azentua hitz erroarena da:

Gaintza: *oná da, beltzá da, uré da, zuríe dà, seméa dà, gaztéa dà, lengúsue dà, alárgune dà*

Uitzi: *úre dà, óna dà, béltza dà, zúrie dà, sémee dà, óola dà, íntxaurre dà, egíe da, besté da, álaba dà, biüdöá da, txístularie dà*

Alli: *úre dà, óna à, béltza à, txúrii dà, sémii dà, óola à, gáztii dà, jána dà, lekú da, íntxaurre dà, lengusí da, egí da, bestí da, álaba à, ittúrrii dà*

Gaminderi (1995) jarraikirik, azentua txertatzeko arau nagusia [1 dugu; hitz markatuak beste edozein silabatan azentua daukatenak dira. Azentuera arruntaren arauak honela labur ditzakegu:

- (1) Azentua txertatu 1. silaban: [1
- (2) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (3) Azentu bigarrenkaria taldearen azken silaban

Gaintzan, ostera, azentuera arruntaren arau nagusia [2 dugu, eta berau txertatzeko eremua talde fonologikoa da.

2.6. Basaburu Txikia

Aranon bazter utzirik, haran honetako gainerako herrietako azentuera arruntaren azaltzeko Larraungo Uitzi eta Allirako eman ber arauak arraeman ditzakegu. Azentua txertatzeko eremuari dagokionez, ondoko adibideetan ikusten den gisara, Aranon talde fonologikoa dugu eta gainerakoetan hitz erroa bera:

Arano: *urá a, oná a, beltzá a, txuríya à, semía à, odóla à, gaztía à, janáiya à, intxáurra à, lengúsua à, olláskua à, alába à, alárguna à, ittúrriya à, bertsólaiya à, txistúlaiya à*

Eratsun: *úre da, óna da, béltza da, zúrie da, sémea da, gáztea da, yána da, íltzaurre da, léngusue da, óllaskoa da, égíe da, béstea da, ittúrrie da, bersólariè da, txistúlariè da, errótariè da*

Ezkurra: *úre da, óna da, béltza da, zúrii da, sémea da, ódola da, gáztea da, yátekoa dà, íntxaurre da, léngusea da, óllaskoa da, egí da, béstea da, ittúrrii da, bertsólarii da, txistúlarii da, errótarii da, tokí da, álaba da, alárgune da*

Leitza: *úre da, óna da, béltza da, txúrie da, ódola da, gáztea da, léngusue da, óllaskoa da, egíe da, béstea da, itturrie da, bértsolarie da, txístularie da, álaba da, biüdoá da*

Goizueta: *úra dà, óna dà, béltza dà, zúria dà, sémea dà*

Arestian esanikoa gogotan, azentuera arruntaren arauak honela labur-bil ditzakegu:

- (1) Azentua txertatu 1. silaban: [1
- (2) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (3) Azentu bigarrenkaria taldearen azken silaban

Aranon, berriz, beste hau dugu:

- (1) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (2) Azken silaba estrametrikala
- (3) Azentua bigarren silaban (edo silaba bakarrean): [2
- (4) Azentu bigarrenkaria: 1]

2.7. *Bortzerriak-Malerreka*

Eskualde honetako herri guztietan azentua bereizgarria da, hots, hitz markatuak aurkitzen ditugu eta lexiko alorreko bereizketak egiteko behintzat balio du. “da” adizki klitikoagaz jasotako ondoko adibideetan ikusten den moduan, hala nola Gaminderi (1996b) jarraikirik, azentua txertatzeko eremua herri guztietan hitzaren erroa bera dugu:

Etxalar: *úra da, óna da, béltza da, txuríya da, sémia da, gaztía da, léngusua da, olláskua da, alába da, alárguna da*

Sunbilla: *úra da, óna da, alába da, béltza da, zuríya da, ollásku da, gaztí da, sémia da, alárguna da*

Arantza: *úra da, óna da, béltza da, zuríya da, sémia da, odóla da, gaztía da, tokíya da, etxáurra da, lengúsua da, olláskua da, egíya da, bértzi da, alába da, alárguna da, ittúrria da, bersólaría da, txistúlaria da*

Ituren: *úra da, óna da, béltza da, zuría da, odóla da, gaztéa da, lekúa da, eltzáurra da, ittúrria da, bersólaría da*

Eskema azentual ez-markatuak azaltzeko arau nagusia [2] dugu:

- (1) Azentua bigarren silaban (edo silaba bakarrean): [2
- (2) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak

2.8. *Baztan*

Zugarramurdin izan ezik, berau izan egitez Baztangoa ez dela jakinik, Baztango herrietan, azentuera arrunta ez dirudi bereizgarria denik; bestalde azentua txertatzeko eremua talde fonologikoa da, eta azentua txertatzen da [2] arauaren arabera. Deklinabideari buruzko adibideetan gauza bera ikusten dugu, izan ere, azentua paradigma osoan zehar azkenaurreko silabaraino lerratzen da (bai bizidunetan, bai bizigabeetan).

Almandoz		Ziga	
Singularra	Plurala	Singularra	Plurala
gizónak	gizónek	érrien	erriétan
gizónai	gizónei	erríre	errietára
gizonáña	gizonéña	errítik	erriétaik
gizonákin	gizonékin	erríkõa	errietákõa
gizonandáko	gizonendáko	erriréño	errietaráño

Arauk honela eman ditzakegu:

- (1) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (2) Azentua bigarren silaban: 2]

Zugarramurdiko datuen azalpenerako proposa dezakegun azentua txertatzeko arau nagusia [2 da. Ondoko adibideetan ikusten den bezala, azentua txertatzeko eremua hitz erroa bera da:

úra da, óna da, béltza da, xuría da, seméa da, odóla da, gaztéa da, lekúa da, geltxáurra da, oiláskoia da, egía da, alába da, alargúna da, itúrria da

Arau honetatik kanpo silaba biko hitz bi geratzen dira eta eurok markatutzat jo ditzakegu. Hiru silabako hitzetan bereizketa txiki bat egin beharrean gaude; hitz erroa bokalez amaitua denean azentua arau orokorraren arabera txertatzen da, baina, kontsonantez amaitua denean, erroaren azken silaban txertatzen da².

2.9. Basaburu Handia-Imotz

Haran hauetako herrietan azentu bereizgarria dugu; “da” aditzarekin jasotako ondoko adibideetan ikusten den moduan, azentua hitz erroarena da:

Beruete: *úre à, óna à, béltza à, zúrii dà, sémee dà, gázte à, lékuu dà, lengusí da, egí da, alába à, alárgune à, errótarie dà*

Aizarotz: *úre dà, óna dà, béltza dà, txúrii dà, sémi dà, óola dà, gázti dà, íntxaorre dà, lengusí da, egí da, bestí da, álaba dà, biudöá da, txistúlaríi dà*

Aurkezten ditugun datuetan ikusten denaren arabera eta, Ibarrari (1995) ere jarraikirik, azentua txertatzeko arau nagusia [1 dugu silaba bat eta biko erroekin, hitz markatuak beste edozein silabatan azentua daukatenak dira; hiru silabako erroek lehen edo bigarren silaban azentua daukatenak dira. Kopuruei bagagozkie, badirudi bigarren silaban azentua daukatenak, gehiago direnez gero, hauek har ditzakegula ez-markatutzat. Azentuera arruntaren arauak honela labur ditzakegu:

2. Ezaugarri honetan bat dator Hondarribiarekin.

- (1) Silaba bat eta biko erroekin azentua txertatu 1. silaban: [1
Hiru silabako erroekin bigarren silaban [2
- (2) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (3) Azentu bigarrenkaria taldearen azken silaban

2.10. *Ultzama-Odieta-Gulibar-Xulapain-Atetz-Anue*

Haran guztiotako herrietako azentuera arrunta azaltzeko, Baztanerako eman ditugun arau berberak proposa ditzakegu. Azentuera arrunta ez da bereizgarria, azentua txertatzeko eremua talde fonologikoa da eta azentua txertatzen da 2] arauaren arabera. Deklinabideari buruzko adibideetan gauza bera ikusten dugu, izan ere, azentua paradigma osoan zehar azkenaurreko silabaraino lerratzen da.

Ilarregi		Ilarregi	
Singularra	Plurala	Singularra	Plurala
alábak	alábak	ítxan	itxétan
alábai	alábai	itxéra	itxetá
alabána	alabána	itxétik	itxetátik
alabáki	alabáki	itxéköa	itxetáköa
alabandáko	alabandáko	itxeáño	itxetáño

Arauk ondoko era honetara labur-bil ditzakegu:

- (1) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (2) Azentua bigarren silaban: 2]

2.11. *Esteribar-Erro-Artzibar-Aezkoa*

Haran hauetako azentuerak aztertzeko, hemen ematen ditugun datuez gain, Gaminderi (1996) ere jarraikiko diogu. Azentua ez da bereizgarria, ez dago hitz markaturik eta ez dirudi azentuak inongo funtzio bereizlerik daukanik (ikus Camino 1997: 66). Azentua txertatzeko eremua talde fonologikoa da, behin mugatzaileak afijatu eta egokituz gero azentua txertatzeko arau nagusia 2] dugu, labur-bilduz:

- (1) Mugatzailearen afijazioa eta egokitzapenak
- (2) Azentua bigarren silaban: 2]

Gaminderi (1996) jarraikirik, oinarritzko azentu eskema hau hitz isolatuetan, eten baten aurrean edo esaldiaren amaiera absolutuan baino ez da gertatzen. Amaiera absolutua ez denean prominentzia azken silaban kokatzen da.

2.12. Zaraitzu

Haran honetako herri bitan jaso ditugun datuak azaltzeko, esan behar da ezen –honetan ere Mitxelenari (1967) jarraikiko diogu– azentuak ez duela balio bereizgarririk. Azentua txertatzeko eremua hitz erroa bera da eta arau nagusia 2] dugu. Kontsonantez amaitutako hitzetan badirudi, hala ere, kasu askotan erroaren azken silaban txertatzen dela. Itxuraz, eta datu gehiagoren haiduru, zaraitzueraren azentuak kidetasun handiak dauzka jarraian ikusiko dugun erronkarierarekin, plural batzuen balio bereizgarrian izan ezik.

2.13. Erronkari

Erronkarieraren azentueraren ezaugarri nagusiak emateko, Txillardegiren (1984) lana dugu eta, bestetik, Uhaldek (1995) egindakoa, hemen azken honi jarraituko diogu hertsiki. Azentuak balio bereizgarria du euskalki honetan; bestalde, azentua txertatzeko eremua hitzaren erroa da. Azentua komunzki txertatzen den silabari dagokionez, Uhalderen orokortasunak ekarriko ditugu bertora:

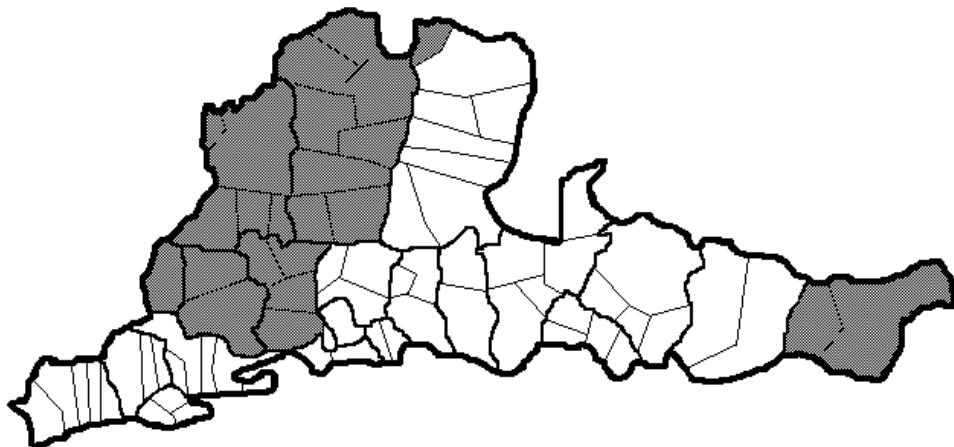
- (1) Azentua ezin txerta daiteke erroaren azken bigarren silabatik gora
- (2) Erroa kontsonantez amaitua bada, azentua erroaren azken silaba bietan baizen ezin txerta daiteke
- (3) Erroa semi bokalez amaitua bada, azentua erroaren azken silaban baizik ezin txerta daiteke
- (4) Azentuerarik arruntena erroaren azkenaurreko silabarena da: 2]

“a”z amaituko hitzek azentua azken silaban biltzen dute

Hona helduta, emandako erizpideen arabera, azentu moldeen lehen sailkapen nagusia egin dezakegu. Azentu bereizgarri/ez-bereizgarri erizpidea erabaki ahal izateko, batez ere hitz markatuetan eta pluralen jokabideetan oinarritu bagara ere, honi dagokion sailkapen orokorra egin ahal dugu. Beraz, datuak jaso ditugun herriak ondoko multzo biotan bana ditzakegu:

Azentu bereizgarria: Aizarotz, Alli, Arano, Arantza, Arrarats, Arruazu, Bera, Beruete, Eratsun, Etxalar, Etxaleku, Ezkurra, Gaintza, Goizueta, Ituren, Izaba, Labaien, Leitza, Lesaka, Oitz, Sunbilla, Uitz, Uztarroze, Zugarramurdi.

Azentu ez-bereizgarria: Abaurregaina, Alkotz, Almandoz, Altsasu, Amaiur, Arbizu, Arizkun, Aritzu, Arrieta, Aurizberri, Auza, Azparren, Bakaiku, Beorburu, Berroeta, Beuntza, Dorrao, Ihaurrieta, Egozkue, Erratzu, Erro, Espartza, Etxarri, Garaioa, Garralda, Gaskue, Hiriberri (Aezkoa), Hiriberri (Artzibar), Ilarregi, Iraizotz, Irañeta, Iturmendi, Lakuntza, Lantz, Latasa, Lekaroz, Lintzoain, Lizarraga, Luzaide, Mezkitz, Muskitz, Olatzagutia, Orotz-Betelu, Uharte, Unanu, Urdiain, Urritzola, Usetxi, Zia, Ziga.

2. Mapa: azentuera bereizgarri eta ez-bereizgarrien hedadurak.

Erizpide honi bigarrena gehitzen badiogu, hots, azentua txertatzeko eremuarena, sailkapena ondoko era honetara gelditzen zaigu:

Azentu bereizgarria, eremua erroa (AE)

Azentu bereizgarria, eremua talde fonologikoa (AT)

Azentu ez-bereizgarria, eremua erroa (BE)

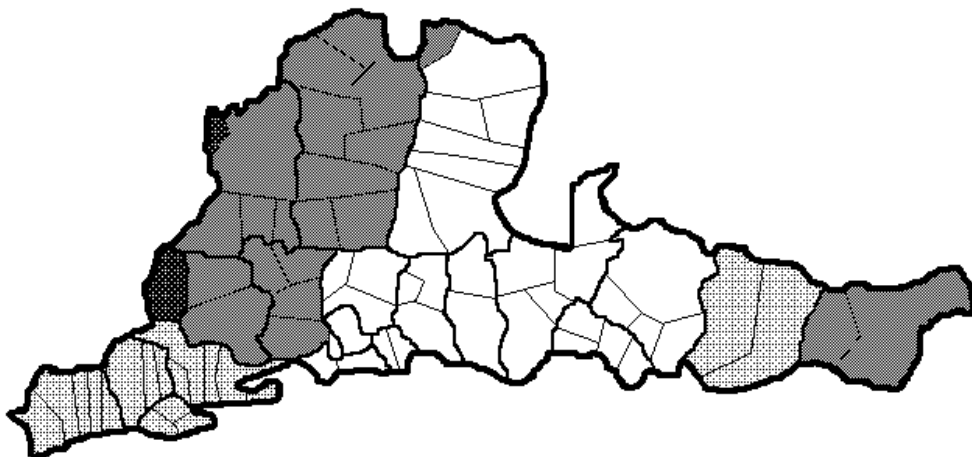
Azentu ez-bereizgarria, eremua talde fonologikoa (BT)

AE: Alli, Arantza, Arrarats, Bera, Beruete, Eratsun, Etxalar, Etxaleku, Ezkurra, Goizueta, Ituren, Izaba, Labaien, Leitza, Lesaka, Oitz, Sunbilla, Uitz, Uztarroze, Zugarramurdi.

AT: Arano, Gaintza.

BE: Altsasu, Arbizu, Arruazu, Bakaiku, Dorrao, Ithurrieta, Espartza, Etxarri, Irañeta, Iturmendi, Lakuntza, Lizarraga, Olatzagutia, Uharte, Unanu, Urdiain, Urritzola.

BT: Abaurregaina, Alkotz, Almandoz, Amaiur, Arizkun, Aritzu, Arrieta, Aurizberri, Auza, Azparren, Beorburu, Berroeta, Beuntza, Egozkue, Erratzu, Erro, Garaioa, Garralda, Gaskue, Hiriberri (Aezkoa), Hiriberri (Artzibar), Ilarregi, Iraizotz, Lantz, Latasa, Lekaroz, Lintzoain, Luzaide, Mezkiritz, Muskitz, Orotz-Betelu, Usetxi, Zia, Ziga.

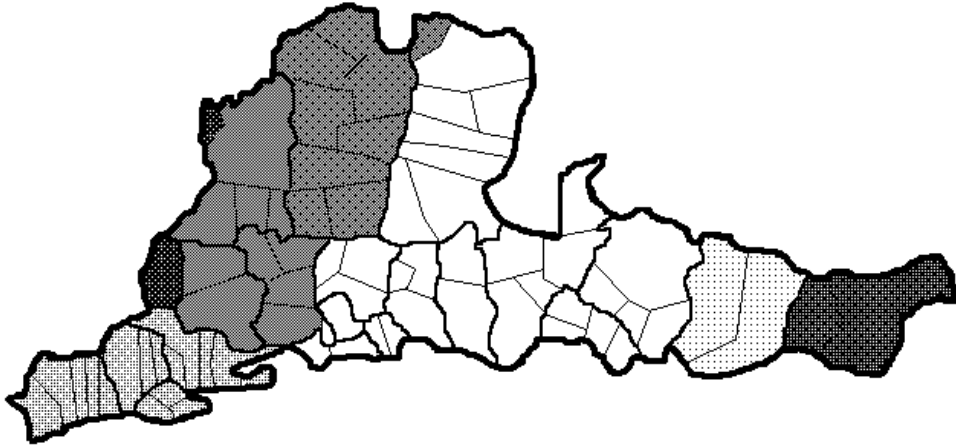
3. Mapa: azentua txertatzeko eremuen arabeko banaketa.

Hirugarren erizpidea gehituta, norabidea eta azentua txertatzen den silabaren kokagunea alegia, honako hau dugu:

(AE) Azentu bereizgarria, eremua erroa	AE [2]	AE [1]	AE [2]
(AT) Azentu bereizgarria, eremua talde fonologikoa	AT [2]		
(BE) Azentu ez-bereizgarria, eremua erroa	BE [1]	BE [2]	
(BT) Azentu ez-bereizgarria, eremua talde fonologikoa	BT [2]		

AE [2]	Arantza, Bera, Etxalar, Ituren, Labaien, Lesaka, Oitz, Sunbilla, Zugarramurdi
AE [1]	Aizarotz, Alli, Arrarats, Beruete, Eratsun, Etxaleku, Ezkurra, Goizueta, Leitza, Uitz
AE [2]	Izaba, Uztarroze
AT [2]	Arano, Gaintza
BE [1]	Altsasu, Arbizu, Arruatzu, Bakaiku, Dorrao, Etxarri, Irañeta, Iturmendi, Lakuntza, Lizarraga, Olatzagutia, Uharte, Unanu, Urdiain, Urritzola
BE [2]	Ihaurrieta, Espartza
BT [2]	Abaurregaina, Alkotz, Almandoz, Amaiur, Arizkun, Aritzu, Arrieta, Auriz-berri, Auza, Azparren, Beorburu, Berroeta, Beuntza, Egozkue, Erratzu, Erro, Garaioa, Garralda, Gaskue, Hiriberri (Aezkoa), Hiriberri (Artzibar), Ilarregi, Iraizotz, Lantz, Latasa, Lekaroz, Lintzoain, Luzaide, Mezkiritz, Orotz-Betelu, Usetxi, Zia, Ziga

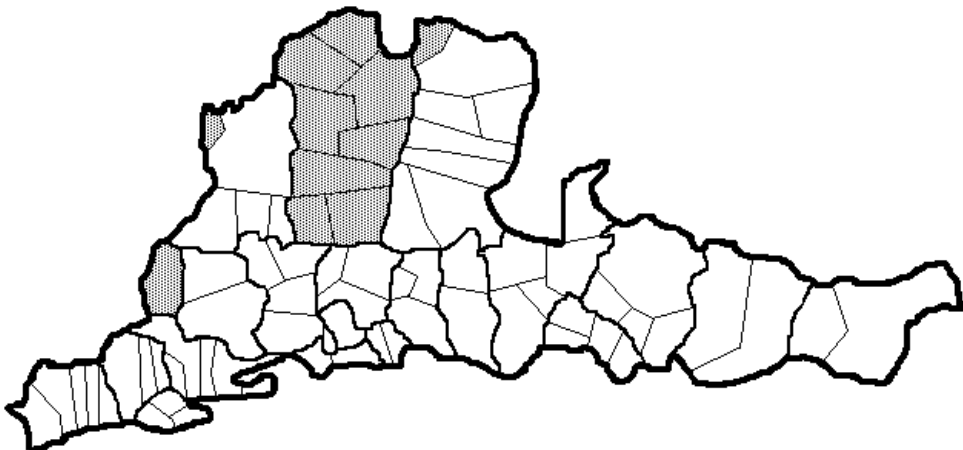
Ondoko mapan goiko barietate horien hedadura geografikoa ikus daiteke:

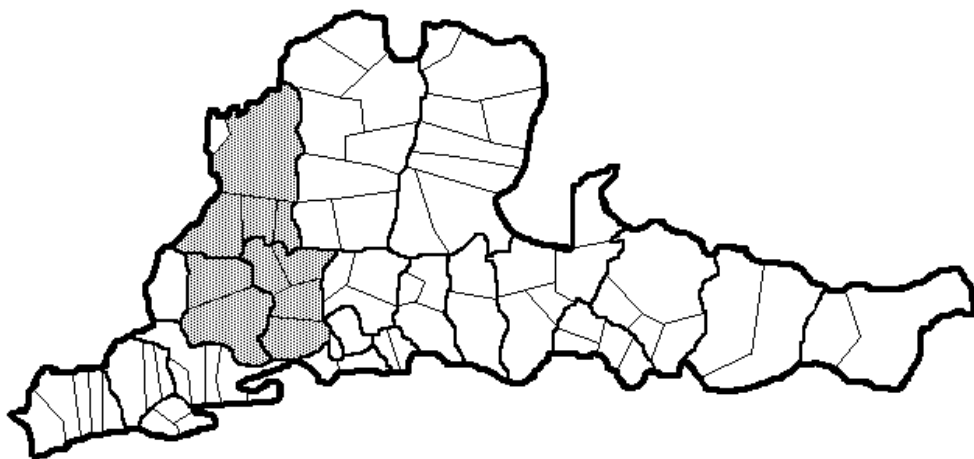
3. Barietate guztien hedadura geografikoak

Goiko barietate horien hedadura geografikoa kontutan harturik, badirudi gainbarietate batzuk proposa ditzakegula. Azentu bereizgarria duten barietateetan, azentua txertatzeko eremuaren arabera, hiru mota nagusi bereiztu ditugu; azentua erro, talde fonologiko eta bien arabera txertatzen dutenak.

(AE) Azentu bereizgarria, eremua erroa [2: barietate honek ez dauka oso eremu geografiko trinkoa; hala ere, azentua txertatzeko eremuari bigarren mailako garrantzia emanik, eta AT [2 barietatearekin –azentu bereizgarria, eremua talde fonologikoa eta [2– eta Gipuzkoan zehar gehien hedatzen diren antzeko ereduak batzen badugu, eremu geografikoa trinkoagotzen da.

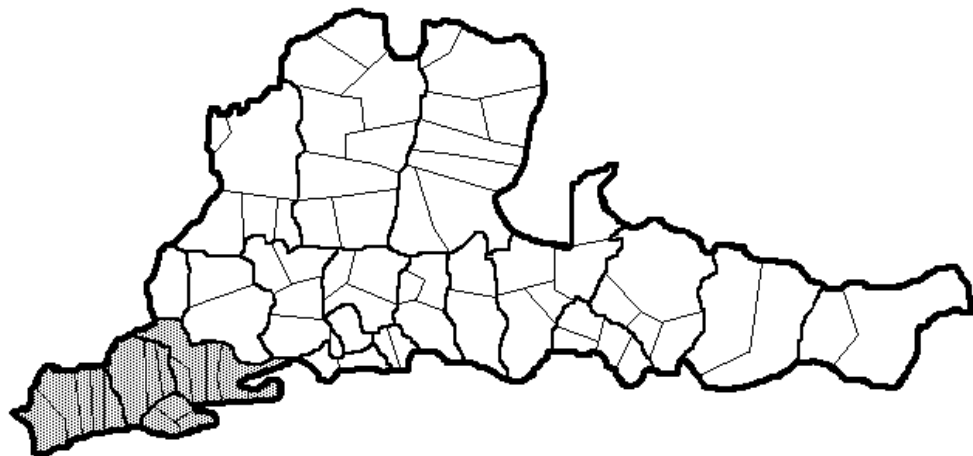
(AE) Azentu bereizgarria, eremua erroa [1]: azentu molde hau Nafarroako Larraun, Basaburu Txikia, Basaburu Handia eta Imotz (Muskitzen izan ezik) haranetan egiten dena dugu. Guk ondoko herriotako datuak jaso ditugu: Aizarotz, Alli, Arrarats, Beruete, Eratsun, Etxaleku, Ezkurra, Goizueta, Leitza, Uitz. Eremu geografikoari dagokionez, berau trinkoa dela esan dezakegu.

(AE) Azentu bereizgarria, eremua erroa 2]: azentu molde hau erronkarierari dagokiona da. Guk Uztarroze eta Iزابako datuak erabili ahal izan ditugu.

Azentu ez-bereizgarriko barietateen barruan, azentua txertatzeko eremuaren arabera, hiru mota nagusi bereiztu ditugu; azentua erro, talde fonologiko eta sintagmaren arabera txertatzen dutenak.

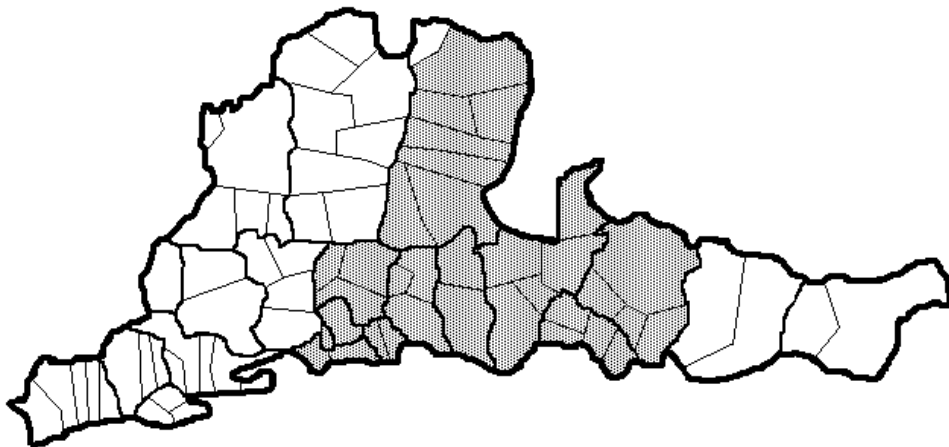
(BE) Azentu ez-bereizgarria, eremua erroa [1]: barietate honek Burunda, Ergoiena, Aranaz eta Arakil haranak hartzen ditu, edo, nahiago bada, Sakana izenez ezagutzen den eskualde osoa.

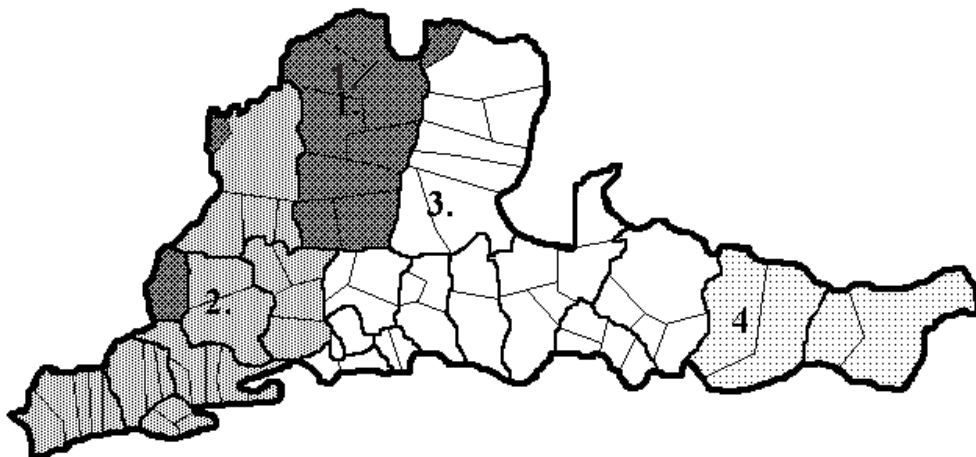
(BE) Azentu ez-bereizgarria, eremua erroa 2]: barietate honek bat egiten du Zaraitzuko euskararekin. Honen azentuera Erronkaria eta (BT 2]) barietatearen azentuerearen arteko zubia dela esan genezake.

(BT) Azentu ez-bereizgarria, eremua talde fonologikoa 2]: barietate honek oso eremu geografiko zabala eta trinkoa hartzen du.

Mendebalekoa eta Sakanakoa batetik, eta Erronkarikoa eta Zaraitzukoa bestetik, batuz gero, azentuaren bidezko balio kontrastiboak aldakitzat jota, Nafarroan ondoko ereduok dauzkagula esan dezakegu:

	Bereizgarria	Erroa	Silaba burua
(1) Bidasoa			
- Bidasoakoa	+	+	[2
- Gipuzkoaldekoa	+	-	[2
(2) Mendebale-Sakana			
- Mendebalekoa	+	-	[1
- Sakana	-	-	[1
(3) Ekialdekoa	-	-	2]
(4) Zaraitzu-Erronkari			
- Zaraitzu	-	+	2]
- Erronkari	+	+	2]

4. Hizkera guztietako ezaugarriak

Egin berri dugun sailkapen nagusi horren barietate guztietako herri batzuetako ereduak emango ditugu jarraian.

4.1. Bidasoa

Barietate honetako azentueraren eredutzat Bera, Arano eta Zugarramurdiko datuak emango ditugu; herriok, barietate honen barruan egin daitezkeen azpiereduen ordezkartzat har ditzakegu.

4.1.1. Bera

ó-o: béltza, béya, lúrra, máya, óna, úra, zárra

o-ó: azá, gazná

o-ó-o: alába, amátxi, arána, ardíya, ardúa, aríya, arráultze, astúa, atórra, attáutxi, beátza, begíya, biótza, burúa, eltxáurra, erríya, eskúa, gaztía, gizóna, idíya, illárre, illía, katúa, kopéta, maátsa, odóla, ogíya, ollárre, ollúa, oríya, pipérra, sagárre, trumóya, tximísta, txoríya, uríya, xuríya, zakúrre, zerríya

ó-o-o: göátzia, píkuá, pórrua, sémia

o-ó-o-o: afáriya, alárguna, arágiya, arpégiya, arrátoya, azázkala, biárriya, giltxúrriña, illárgiya, irúzkiya, ittúrriya, kazkábarra, mandírre, maróbiya, olláskua, sukáldia, udárra

ó-o-o-o: léngusua

4.1.2. Arano

ó-o: áza, béltza, béya, gázta, lúrre, mátsa, máya, óna, óya, úra, zárre

o-ó-o: afáriya, alába, amóna, arána, ardíya, ardúa, aríya, arróltza, astúa, attóna, beátza, begíya, biyótza, burúa, erríya, eskúa, euríya, gaztía, gizóna, illía, iríya,

itxáurra, katúa, kopéta, odóla, ogíya, ollúa, oríya, pikúa, pipérra, porrúa, sagárra, semía, trumóya, txerriya, tximísta, txoríya, txuríya, zakúrra

ó-o-ò: éuzkiyà, óllarrà

o-ó-o-ò: alárgunà, arágiyà, arkándorà, arpégiyà, arrótoyà, azkázalà, babúrrunà, giltxúrdiñà, illárgiyà, ittúrriyà, lengúsua, mandírià, maráurià, olláskuà, udárià

ó-o-o-ò: bélarriyà, súkaldia

4.1.3. Zugarramurdi

ó-o: áza, béltza, gásna, lúrra, máina, óna, úra

o-ó-o: aítátxi, alába, amátxi, arána, ardía, ardóa, aría, astóa, atórra, beátza, begía, beíya, belárria, bisáya, burúa, erría, eskúa, gatúa, gaztéa, geltxáurra, gizóna, idía, ilárria, kopéta, maátza, miséa, odóla, ogéa, ogía, oilárria, oilóa, oría, otóska, pipérra, porrúa, sagárria, seméa, uría, xoría, xuría, zaárria, zakúrria, zerría, zimísta

ó-o-o: biótza, píkoa

o-ó-o-o: afária, arágia, arróntzea, belárria, giltxúrdina, idúzkia, ilárgia, itúrria, lengúsua, marrúbia, oiláskoia, sukáldea, udárea

o-o-ó-o: alargúna, arratóina, kazkabárria

Azpi-barietateak egiteko beste erizpide bat, hiru silabako erroen jokabidea dugu. Herri batzuetan, Zugarramurdi esate baterako, erroa bokalez amaitua denean, azentua bigarren silaban txertatzen da eta kontsonantez amaitua denean, berriz, erroaren azken silaban; honetan Hondarribi eta itsas-lapurteraren eruedetara hurbiltzen da. Hona hemen adibide zenbait erkatu ahal izateko:

Hondarribia³: alargúna, arratóya, askasála

Zugarramurdi: alargúna, arratóina, kazkabárria, azazkála

Arbona: alaRgúna, aRatóina, giltxuRdína

Ainhoa: aberátsa, alaRgúna, aRotóina, asteléna

Ondoko adibideetan ikusten den bezala, deklinabidean ez dago singular eta pluralen arteko desberdintasunik:

Lesaka		Arantza	
Singularra	Plurala	Singularra	Plurala
mutíllak	mutíllak	gizónak	gizónak
mutíllari	mutíllari	gizónai	gizónai
mutíllana	mutíllena	gizónana	gizónena
mutíllakin	mutíllekin	gizónakin	gizónekin
mutíllantzat	mutíllentzat	gizónentzako	gizónentzako

3. Adibide gehiagotarako Uhalde eta Sagarzazu (1991) eta Sagarzazu (1991) ikus daitezke.

Lesaka		Etxalar	
Singularra	Plurala	Singularra	Plurala
erríyan	errítan	erríyan	errítan
erríra	errítara	errírat	errítara
errítik	errítik	errítik	errítikan
erríkua	errítakua	erríkua	errítakua
erríño	errítaño	erríaño	errítaño

Aditz jokatuerei buruzko ondoko adibideetan ikusten den moduan, alor honetan ere azentu ezaugarri nagusiei eutsi egiten zaie:

Etxalar			
yó dot	yó zo	yotzén dot	yókot
yán dot	yántzo	yatén dot	yánen dot
erré dot	erré zo	errétzen dot	errékot
edán dot	edántzo	edáten dot	edánen dot
galdú dot	galdú zo	galtzén dot	galdúkot
yosí dot	yosí zo	yostén dot	yosíkot
erósi dot	erósi zo	erósten dot	eróskot
ekárri dot	ekárri zo	ekártzen dot	ekárkot
beróto dot	beróto zo	berótzen dot	berótukot
galdéto dot	galdéto zo	galdétzen dot	galdétukot

4.2. Menbepala-Sakana

Eredu honen ezaugarriarik aipagarrienak azentu bereizgarria eta azentua txertatzeko eremua hitz erroa izatea dira; bestalde, azentua txertatzeko arau nagusia [1] dugu. Hemen eredutzat Alli, Beruete, Olatzagutia, Lizarraga eta Lakuntzako datuak ematen ditugu.

4.2.1. Alli

ó-o: árdöa, ástöa, áza, béltza, béye, biúdöa, gázta, lúrre, máize, óllöa, óna, úre, zárra

o-ó: iuzkí, öatzi

ó-o-ò: áaná, álabà, ámonà, árdiì, áriì, árraultzè, átorrà, áttunà, béatzà, bégìì, bíotzà, búruù, érrìì, éskuù, éuriì, gáztiì, gízonà, ídiì, ílliì, íntxaurrè, kátuù, kópetà, máatsà, óbiì, óllasköà, óolà, óriì, óstotsà, píkuù, píperrà, pórruù, sáarrà, sémiì, txákurrè, txérrìì, txóriì, txúriì, úmiì

o-o-ó: belarri, lengusí, maayé, ollarrá

ó-o-o-ò: áragiù, árpegü, árratori, bánaarrà, íllargü, kázkaarrà, máruü, sókaldü, údareè

o-ó-o-ò: afáriù, azkézalà, giltzúrriñè, ittúrriù, manyériù, oñázturè

4.2.2. Beruete

ó-o: béltza, lurre, mátsa, máye, óna, úre, zárra

o-ó: azá, besté, gaztá, porrú, sillé

ó-o-ò: áanà, álabà, ámonà, árdü, árhoà, áriù, ástoà, átorrà, áttunè, béatzà, bégü, bídü, bíotzà, búruù, érrü, éskuù, éruü, gázteè, gízonà, ídü, íntxaurrè, kálparrà, kátuù, kópetà, óatzè, óbü, óllarrà, óllasköà, ólloà, óolà, órü, órratzà, órtotsà, píkuù, píperà, sáarrà, sémeè, txérrü, txímistè, txóriu, zákurrè, zúriu

o-o-ó: afarí, arraultzé, iduzkí, illargí, lengusí, malurí, sokaldé

ó-o-o-ò: álargunè, bánaarrà, bélarrü, kázkaarrà, údareè

o-ó-o-ò: akázalà, arágü, arpégü, arrátore, giltxúrriñè, ittúrriù, mainyéreè

Pluralaren erabilerari dagokionez, Larraunen eta Basaburu Handian esan beharra dago ezen, pluraletan azentua aurreratu egiten dela. Hortaz, silaba bateko erroetan azentua pluralaren morfema duen silabak hartzen du, gainerakoetan, bokalez amaitutako hitzetan, azentuaren aurreratzeaz gain bokalen degeminazioa ere gertatzen da. Basaburu Txikiko Eratsun, Ezkurran, Leitzan eta Goizuetan, singularra eta plurala azentuaren kokagunearen bidez bereizten dira, plurallean azentua aurreratu egiten da. Hona hemen Alli eta Beruete adibide zenbait:

ALLI

o-ó: ardík, arrák, auntzék, azák, basöák, beltzák, biudöák, eltzík, erlík, errík, etxík, gatzák, gatzík, katúk, lurrék, maizék, neskák, obík, onák, planták, semík, sorrák, txerrík, txorík, urék, zarrák

ó-o: ástöak, éröak, éurrek, láunek, óllöak

ó-o-o: áarrak, áfarik, álabak, állatik, árdiik, árrebak, bázkarik, bélarrak, érrotak, ésenik, gízonak, íntxaurrek, lápurrek, mútillak, pátatak, sáarrak, sókaldik, táernak, téllatuk, txóriik, zákurrek

o-o-ó: medikúk, lengusík

ó-o-o-o: ábeatsak, árratorik

BERUETE

o-ó: ardík, azák, beltzák, gatzék, katúk, obík, onák, semék, sorrák, txerrík, txorík, zarrák

ò-o-ó: àlabák, àstoák, gizonák, lèngusík, òllasköák, òlloák, sàarrák, tìllatúk, zàkurrék

o-ó-o-ò: alàrgunék, arrátorek, baàtxurík

Deklinabidearen paradigmetan eskema azentual berberei eusten zaie; hona hemen Alli eta Beruetekeo paradigma batzuk:

Alli		Beruete	
Singularra	Plurala	Singularra	Plurala
gáztiiik	gaztík	gízonak	gizonák
gáztiiiri	gazterí	gízonai	gizònaré
gáztiiina	gaztená	gizónaanà	gizònaná
gáztiiiken	gaztekén	gizónaakèn	gizònakén
gáztiiintzat	gaztentzát	gizónaantzát	gizònantzát

Alli		Beruete	
Singularra	Plurala	Singularra	Plurala
érriin	erritán	érrin	èrritán
érrie	erritáa	éree	èrritáa
érrittik	èrritátik	érretek	èrritátek
érriköa	èrritáköa	erréköa	èrritáköa
érrieño	èrritáaño	erréeño	èrritáaño

4.2.3. Olatzagutia

ó-o: árdwa, ástwa, ázëa, béltza, béya, biátza, gáztëa, flëa, lúrra, mátsa, máya, óilwa, óna, óya, píkwá, pórrwa, sémiã, úra, zárra

ó-o-ò: álabëã, ámandrïã, árdiyà, áriyà, árrontziã, áuriyà, bégiyà, bíyotzà, búrubà, érriyà, éskubà, gáztayà, gízonà, ídiyà, íntxorrà, ízariã, kátubà, lénguswà, músubà, ódolà, ógiyà, óilarrà, óilaskwà, óriyà, píparrà, ságarrà, súkaldëã, txákurrà, txérriyà, txóriyà, údarëã, zúriyà

o-ó-o: atórrëa

o-ó-o-ò: afáriyà, aítájunà, alárgunà, arágiyà, arráttoyà, azkázalà, bekókiyà, belárriyà, idéárgiyà, igúzkiyà, inázturïã, itúrriyà, jostériyà, okáranà

ó-o-o-ò: búltzurrunà, índiyabëã

4.2.4. Lizarraga

ó-o: árdwe, áza, béiye, béltza, biúdwe, gázta, gáztie, göátzie, flle, lúrre, mátsa, méye, óna, sémie, útse, zárra

ó-o-ò: áittunè, álabà, ámiñè, árdiyè, áriyè, árruntzè, ástwe, átorrà, áuriyè, bégiyè, bíetzà, bíyotzà, búubè, érriyè, éskubè, gízonà, íntxorrà, íriyè, kátubè, kópetà, ményeriè, ódolà, ógiyè, óllarrà, óllexkwè, óllwe, óriyè, óstotsà, píkwè, píperrà,

pórrubè, ságarrà, súkeldiè, txákurrè, txérriyè, txóriyè, úderiè, zúriyè
ó-o-o-ò: álobiyè, áurpeeiyè, ázazkalà, bélarriyè, búltzurdiñè, ídergiyè, íduzkiyè,
 iñézturè, íturriyè, káxkaarrà, léngusubè, márrobiyè, ókaanà
o-ó-o-ò: afáeyè, arágiyè

4.2.5. Lakuntza

ó-o: árdwe, ástwe, áza, béiye, béltza, büüdöa, gázta, gáztiè, gwátzie, ílle, lúrre,
 méye, óllwe, óna, sémiè, údze, zárra
ó-o-ò: áintxorrà, áittunè, álabà, ámiñè, árdiyè, áriyè, árrontziè, átorrà, áuriyè,
 bégiyè, bíetzà, bíyotzà, búrubè, érriyè, éskubè, gízonà, íriyè, kátubè, kópetà,
 léngusiè, máatsà, ménderiè, ódolà, ógiyè, óllarrà, óllexkwè, óriyè, óstotsà, pí kubè,
 pí perrà, pórrubè, sáarrà, súkeldiè, txákurrè, txérriyè, txóriyè, úrderiè, zúriyè
ó-o-o-ò: álobiyè, áurpegiyè, bélarriyè, gíltzurriñè, ídergiyè, íruzkiyè, íturriyè,
 káxkaarrà, márrobiyè, ókaanà
o-ó-o-ò: afáayè, arágiyè, arrótobiè, azázkalà, iñézturè

Plurala singularraren bide beretik azentuatzen da herri guztietan. Hona hemen Lizarraga eta Lakuntzako adibide batzuk:

LIZARRAGA

ó-o: ástwek, ázak, báswek, béltzak, bídièk, gáztièk, lúrrek, óllwek, ónak, plántak,
 sémièk
ó-o-ò: ádarràk, álabàk, álkatièk, árrebàk, bélarràk, búrubèk, égurrèk, érriyèk,
 érotàk, gízonàk, kátubèk, lágunèk, lápurrèk, lékubèk, méikubèk, mútikwèk,
 ógiyèk, óllexkwèk, pátatàk, súkeldièk, tábernàk, txákurrèk, txérriyèk
ó-o-o-ò: léngusubèk, téllatubèk
o-ó-o-ò: arrótoiyeèk

LAKUNTZA

ó-o: ástwek, ázak, béltzak, gáztièk, óllwek, ónak, sémièk, zárrak
ó-o-ò: álabàk, árdiyèk, gízonàk, kátubèk, léngusièk, ógiyèk, sáarràk, txákurrèk,
 txérriyèk, txóriyèk
o-ó-o-ò: arrótobièk

Deklinabidean absolutu kasuan agertzen diren azentuerei eusten zaie paradigma osoan zehar:

Altsasu		Arruazu	
Singularra	Plurala	Singularra	Plurala
sémik	sémik	sémïak	sémïak
sémïei	sémïairì	sémïarì	sémïarì
sémïanà	sémïanà	sémïanà	sémïanà
sémïekì	sémïekì	sémïakìn	sémïakìn
sémïandakò	sémïandakò	sémïandakò	sémïandakò

Altsasu		Arruazu	
Singularra	Plurala	Singularra	Plurala
ítxin	ítxetàn	étxian	étxetàn
ítxeà	ítxetà	étxerà	étxetarà
ítxeti	ítxetati	étxetik	étxetatik
ítxekù	ítxetakù	étxekwà	étxetakwà
itxeéindo	itxetáindo	étxerañò	étxetarañò

Aditz jokatupei dagokienez, gauza bera esan dezakegu, Lakuntzako ondoko adibideetan ikusten den legez:

Perfektua		Ez-perfektua	Geroaldia
jó dièt	jó duk	jótzen dièt	jóko ièt
ján dièt	ján duk	játen dièt	jáan dièt
érre dièt	érre ùk	érretzen dièt	érreko ièt
ïáan dièt	ïáan dùk	ïáaten dièt	ïáanen dièt
gáldu ièt	gáldu ùk	gáltzen dièt	gálduko ièt
jósi ièt	jósi ùk	jósten dièt	jósiko ièt
áutsi ièt	áutsi ùk	áusten dièt	áutsiko ièt
ïóosi ièt	ïóosi ùk	ïóosten dièt	ïóosiko ièt
ékarri ièt	ékarri ùk	ékartzen dièt	ékarko ièt
éskatu ièt	éskatu ùk	éskatzen dièt	éskatuko ièt

4.3. Erronkari Zaraitzu

4.3.1. Erronkari

Eredu honen barruan Erronkariko euskara kokatzen da. Gure korpusa osatu ahal izateko material bibliografikoetan oinarritu gara gehien bat, Artola (1977,

1980, 1991), Izagirre (1959-61, 1961), Uhalde (1995); bestalde, Doroteo de Miguel eta Fidela Bernat uztarroztarrekin egindako grabazio batzuetako materialak ere erabili ahal izan ditugu. Ezaugarri nagusiei begira Uhaldek (1995) aipatutakoak ekarriko ditugu berriro hona:

- (1) Azentua ezin txerta daiteke erroaren azken bigarren silabatik gora
- (2) Erroa kontsonantez amaitua bada, azentua erroaren azken silaba bietan baizen ezin txerta daiteke
- (3) Erroa semi bokalez amaitua bada, azentua erroaren azken silaban baizik ezin txerta daiteke
- (4) Azentuerarik arruntena erroaren azkenaurreko silabarena da: 2]

“a”z amaituko hitzek azentua azken silaban biltzen dute. Beste ezaugarri bat deklinabidearen zenbait kasutan (ergatiboa, datiboa, sozietiboa) singularra eta plurala desberdin azentuatzea da, pluralaren morfemak berak azentua biltzen duelarik. Hona hemen Uztarrozeko azentueraren adibide batzuk:

ó-o: ágöa, áiría, árdía, áría, ástöa, bégia, bésöa, béya, bídia, bílwa, biárría, búria, éria, éskia, étsia, gátia, ídia, kéa, kódöa, lúrra, máya, mía, nídwa, ógia, óllöa, óya, sémia, súa, txérría, txória, úra, útsia, zárra, zúria

o-ó: egiá, tuplá

ó-o-o: báskaría, bígotza, élurra, gízona, ódola, órratza, súdurra, zákurra

o-ó-o: abwélöa, arágia, ardáwa, arráultzia, beláina, egúzkia, kosíno, odóya, ollárra, utúrría

o-o-ó: abwelá, alabá, atorrá, egwatxá

o-o-ó-o: argizágia, intzagúrra

4.3.2. Zaraitzu

Azpi-eredu hau Zaraitzu haraneko Espartza eta Ihaurrieta herrietan egiten dena da. Zoritxarrez, bertan euskarak nozitzen duen egoeratik, ezin datu askorik jaso izan dugu. Guztiagatik ere, eredu honen ezaugarririk garrantzitsuenak honako hauek ditugu, hots, azentuaren balio bereizgarri eza, azentua txertatzeko eremua erroa izatea eta 2] arau nagusia izatea. Espartzan jaso ditugun ondoko adibideetan ikusten den moduan, erroaren azentuari eusten zaio:

ídi bat, ídia, ídiak; ásto bat, ástöa, ástök

Era berean, 2] araua erroaren eremuan aplikatzen da: *gézur bat, áizpa bat, árrí bat*, e.a. Jarraian Espartzako azentueraren adibide batzuk emango ditugu:

ó-o: ágwa, áita, áitxöa, áizia, áma, árdía, árdöa, ária, ástöa, áuntza, áurra, áza, ázpia, báswa, bégia, béltxa, bérzëa, bésöa, béya, bídia, bílöa, biótza, búrwa, dírwa, égia, éria, érría, éskwa, étsia, éuría, fágwa, gáztia, gíltza, góiza, gwátzia, ídia, ítswa, kátwa, kéa, légöa, lékwa, lérra, lúrra, mándöa, mátsa, máya, mía, ógia, óllöa,

ótza, píkwa, pínöa, sémia, súa, típla, txérría, txoría, úra, wáldia, zángöa, zápöa, zárra, zúbía, zúría

ó-o-o: áizpara, ánaya, árana, átorra, áztala, bázkaría, bélarra, élarra, gáztara, gizona, ígala, ódola, óllarra, órratza, páretia, ságarra, sénarra, súdurra, súkaldia, txákurra

o-ó-o: abária, altzína, alúbía, arágia, arítza, arrátöa, arróltzia, atária, atsáldëa, axúria, bazkária, beláuna, besáinke, egúna, emáztia, ezpéla, ikátza, ilárgia, irúzkia, itúrria, itxáurra, izótza, muskérra, nexkátöa, odóya, ollárköa, tximísta, udária, urdáya

o-ó-o-o: alábara, arrébara, asáskala, begárría, betártia, boróndia, giltzúrruna, guziálëna

o-o-ó-o: adixkídía, astëazkéna, asteléna, baratxúria, elizára, familiára, kanillára, karrikára, ortzegúna

Pluralen azentuerari dagokionez, hona hemen beste adibide zenbait:

ó-o: áizpak, ástök, áumëak, áuntzak, ázak, ériak, gíltzak, ídiak, lának, máurriak, órtzak, típlak, txítak, óllök, txóriak, béltzak, ógiak, zérríak, gáztíak, sémiak, ázak, árdiak

o-ó-o: axúriak, ilárrak, itxáurrak, udáriak, arrátök

ó-o-o: áranak, ságarrak, álabak, zákurrak, gizonak

o-o-ó-o: adiskídiak

4.4. Ekialdekoa

Eredu honen barnean azentu ez-bereizgarria eta 2] arauaren arabera azentua txertatzen deneko barietateak kokatzen dira. Eredu hau hedatzen den lurraldeko eskualde askotan euskararen egoera guztiz hitsa da; urteokin haran osoek galdu dute jatorrizko euskara, eta beste haran batzuetan azkenetan dagoela ere esan dezakegu. Hau horrela izanik, hemengo datuak partzialtzat baizik ezin eman ditzakegu. Badakigu, bestalde, ikertzaile batzuk lanean dihardutena eta haien emaitzen begira egon beharko dugu. Jarraian, Amaiur, Ilarregi, Mezkiritz eta Abaurregainean jaso ditugun datu batzuk emango ditugu.

4.4.1. Amaiur

ó-o: ágöa, áite, áma, ándria, ápöa, árbie, árdie, árgie, árie, árra, árrie, ártöa, ástia, ástöa, átia, áuntze, áurre, áza, bária, bégie, bésöa, béya, biótza, búrwe, ékia, éltzia, érbie, érlia, éröa, éskwe, ésnia, étxia, éztie, fálda, gátza, gwátzia, ídie, ília, íntze, ítswe, káfie, lánda, lástöa, lépöa, léyöa, lógie, lúme, mágra, máingwe, málda, mándöa, mátsa, máztia, méndie, mútwe, néska, ógie, óllöa, ótsöa, ótza, píkwa, pírwe, pórrwe, ságwe, sásie, sémia, sórra, súgia, tánta, túrrie, úlie, úrie, úrre, úrría, úrtia, xítöa, xórie, záldie, zángöa, zérrie, zílköa, zórrie

o-ó-o: adárra, agíne, aitétxi, akérra, alába, amátxi, antzára, arátxia, arréba, arróntzia, atorra, aurrégie, azérie, barátzia, basúrdia, beárrie, beátza, begorra,

belarra, beláune, bildótsa, bizkerra, bulerra, buzténa, egála, egúne, elúrre, erróta, ezkúrre, gaztáña, gerézíe, gibéla, giltzáurre, gizóna, gordíne, idúzkíe, igéla, ikétza, ilérgíe, íríne, izerra, konéjwe, kopéta, kukúsöa, lengúswe, maindíria, mamárröa, mazúste, mingáña, mutíköa, odóla, odólkíe, ollánda, ollarra, ollásköa, orrátza, ortótsa, osába, oyána, ozpíñe, paréta, piperra, sabáya, sagarra, satorra, senarra, sugúrre, tipúle, ukóndwa, urtxíntxe, ximíste, xingerra, zakúrre, zezéna

o-o-ó-o: karakóla, garagarra, arratóña, atzaparra, kazkabarra, azazkála, giltxurdíne

4.4.2. *Ilarregi*

ó-o: árdöa, ástöa, áza, béltza, béye, biétza, gázta, gáztia, gwátzia, ílla, lúrre, mátsa, máye, óllöa, óna, sémëa, úre, zárra

o-ó-o: aitétxi, alába, amátxi, arána, ardíe, aríe, arróltzia, atorra, begíe, biótza, burúe, eltxáurre, erríe, eskúe, gizóna, idíe, illerra, katúe, kopéta, maindería, odóla, ogíe, ollarra, ollásköa, oríe, ortótsa, pikúe, piperra, porrúe, sagarra, sukéldëa, txerríe, tximíste, txoríe, udérea, zakúrre, zuríe

o-o-ó-o: afaríe, alargúne, aragíe, arpegíe, arratória, azazkála, belarríe, eguríe, giltzurdíñe, iduzkíe, illergíe, iturríe, lengusúe, malubíe

4.4.3. *Mezkiritz*

ó-o: árdíe, árdöa, áríe, ástöa, áza, béa, bégíe, béltza, bíarríe, bílöa, biótza, biúdöa, búrwe, éríe, érríe, éskwe, éuríe, gátwe, gázta, gáztia, göátzia, ídíe, lárríe, lúrre, máurríe, méa, ógíe, óllöa, óna, óríe, píkwé, pórrwe, sémía, txerríe, txoríe, úre, xuríe, zárra

o-ó-o: afaríe, alába, alúbíe, amítxi, apítxi, arágíe, arána, arrótzia, atorra, aurpégíe, gerróntzia, gizóna, ilérgíe, irúzkíe, iturríe, kopéta, lengúswe, maátsa, odóla, ollarra, ollásköa, ortótsa, piméntöa, sagarra, sukéldia, txakúrre, txitxorra, udéria

o-o-ó-o: airegáiztöa, arratóña, azazkála, etxabúrre

4.4.4. *Abaurregaina*

ó-o: árdia, árdöa, ária, ástöa, áuria, áza, béa, bégia, béltza, bílöa, biótza, búrrwa, búrwa, éria, érria, éskwa, frésa, gázta, gáztëa, gwátzëa, ídia, ígöa, kátwa, lúrra, mándrea, mátsa, máya, ógia, óilöa, óna, ória, ráyo, sémëa, txória, úra, zárra, zérria, zúria

o-ó-o: afária, alába, alúbía, amútxia, apítxi, arágia, arána, arrátioa, arróitzëa, atorra, aurpégia, beárria, gizóna, idúzkia, ilárgia, itúrria, kopéta, lengúsua, odóla, oilarra, oilásköa, otsótsa, pimiéntöa, sagarra, sukáldëa, tzitzerra, udárëa, zakúrra

o-o-ó-o: alargúna, atzazkála, etxagúrra, giltzurruña

Gorago aipatutako moduan deklinabidean azentu eredu berberari eusten zaio. Hona hemen Erroko adibide batzuk:

Erro			
Singularra	Plurala	Singularra	Plurala
sémiak	sémiek	méndien	mendiétan
sémiai	sémiei	mend're	mendietára
semiáine	semiéna	mendíti	mendiétaik
semiáikin	semiékin	mendíkwa	mendietákwa
semiaindéko	semiendáko	mendiréino	mendietaráino

Aditzaren jokabidearen eredu gisa jarraian Abaurregaineko adibide batzuk dakartzagu:

Perfektua		Ez-perfektua	Geroaldia
yó dut	yo dúzu	yótzaut	yókot
xán dut	xan dúzu	xátaut	xéin dut
érreut	erréuzu	errétzaut	errékot
edán dut	edan dúzu	edátaut	edéin dut
gáldut	galdúzu	gáltzaut	galdúkot
sósiut	sosíuzu	sóstaut	sosíkot
áutsiut	autsúzu	áustaut	autsíkot
erósiut	erosíuzu	eróstaut	eróskot
ekárritut	ekarríuzu	ekártzaut	ekárkot
berótut	berotúzu	berótzaut	berotúkot

Arabako mugako nafar hizkeren inguruan

PATXI SALABERRI ZARATIEGI

(Nafarroako Unibertsitate Publikoa)

Lan honetan Arabako mugan dauden Nafarroako ibar zenbaitetako toponimiaren azterketatik dialektologiarendako mesedegarri –hala espero dugu bederik– izan daitezkeen puntu batzuk nabarmendu eta iruzkindu nahi ditugu, burutik bururako lanik egiteko asmorik ez badugu ere. Zernahi gisaz, eta dugun testu urritasun gorria ikusirik¹, toponimiaz baliatzea ezinbesteko iruditzen zaigu, aipatu alderdiko euskararen berri jakin nahi badugu.

Aztertu nahi dugun eremuan lehen-lehenik bi Ameskoak (Ameskoagoien eta Ameskoabarren) eta hauen azpiko, Lokizez beste aldeko Lana sartzen dira, baina ikuspegi zabalagoa izateko beharrezko iruditu zaigu, tarteka behintzat, Sakanako euskara ere mintzagai hartzea, Burundakoa bereziki, ikusiko dugun gisan hondarreko haran honetako hizkerak baitu, bizirik daudenetan, eite handiena Urbasaz haraindikoarekin. Mintzagai –alderagai, zehazkiago erran– hartzen dugu, berebat, Ega ibarreko eta Deierriko toponimia (eta honen bitartez bi bailara hauetako hizkera aspaldi galdua) eta, beregainki, Arabako mugako ibar horien eta Lizarra aldeko, Deierriko nafarreraren arteko transizio hizkeratzat aitortu behar bide den Allin ibarrekoa.

Lan honetan emanen ditugun toponimia biziko datu guztiak *Nafarroa. Toponimia eta Mapagintza (NTEM)* bildumatik atereak dira, aztergai hartu ditugun ibarrak ukitzen dituztenetatik. Hauek dira erabilitako aleak: VIII.a (Ergoiena), IX.a

---

1. Ikus Jose Maria Satrustegi (1991), eta, beste maila batean, Ibon Sarasola (1983: 108). Arruazuarrak (1987)-n eta (1991)-n sartzen dituen Bakedao, Zufia, Uterga eta bestetako ezkontza «formulek» –Sarasolak ere ematen ditu Bakedao eta Zufikoak bere lanean– dialektologiaren aldetik, Iñaki Caminok dioenez (1997: 28) ez dute garrantzi gehiegirik, izan ere formulak –ihartuak, beraz– baitira.

Interes gehiago du, alderdi honetatik, Satrustegik biltzen duen Eraulgo 1564ko lekukotasuna, baina oroitu beharra dago Eraul Deierri dagoela, gure lan honen erdigune den eremutik lekora, beraz.

Beste aldetik, Mitxelenak dioenez (1964: 118-122), Iruñean 1610ean saritu zuten Martin Portalen olerkitxo Sakana edo Burundako euskaraz idatzirik egon liteke, Ameskoetakoan edo Lanakoan. Aurrerago, ordea, Nafarroakoa ezin izan daitekeela dio (Goikoetxea, 1982: aitzinsolasa): “Me permito sugerir que el tipo de lengua más parecido al de Gamiz que conozco es el que nos ha sido transmitido por un «Romance al Santísimo Sacramento», premiado en 1610 (*Textos arcaicos vascos*, 3.1.21). Porque, aunque premiada en las fiestas del Corpus de ese año en Pamplona, no puede proceder ni de Pamplona ni de su cuenca. Ni, casi con seguridad, de ningún otro lugar de Navarra”. Koldo Zuazok (1997b) Arabako euskarazkotzat ematen du.

(Ziordia, Olazti, Altsasu), X.a (Bakaiku, Urdiain, Iturmendi), XII.a (Etxarri-Aranatz, Arbizu, Lakuntza, Arruazu, Uharte-Arakil, Irañeta, Aralar), XIII.a (Arakil, Irurtzun, Itza), XXII.a (Ameskoabarren, Aranaratxe, Eulate, Larragoa, Ameskoako limitazioak), XXIII.a (Allin, Lana, Lokiz, Metauten), XXV.a (Aberin, Allo, Arellano, Arroitz, Barbarin, Deikaztelu, Lukin, Morentin, Oteitza) eta XXVI.a (Abartzuza, Lezaun, Deierri).

Aipatzen diren toponimo historikoak ere neurri handian zerrendatu ditugun lan horietatik atera ditugu; gainera, gerok Protokolo Artxibotik (PR), Artabia, Lizarra eta Jaizko notariotzetatik bereziki, baina baita Deierriko hipoteketatik ere, atera ditugunak ibiltzen ditugu. Luciano Lapuenteren “Toponimia Amescoana” (TA), Iñaki Seguroaren “Notas de toponimia amescoana” (NTA) eta Balbino García de Albizuren “Hagiñimos en la toponimia amescoana”, “La sufijación «-dana» y «-dirana» en la toponimia de Ameskua” lanak ere baliagarri izan zaizkigu. Toponimia nagusiari buruzkoak, berriz, Euskaltzaindiaren *Nafarroako Herri Izendegia (NHI)* liburutik atera ditugu.

Burundako euskararen berri jakiteko, aipatu toponimia liburuez landara, F. Ondarraren “Voces vascas de Bacaicoa”, Kandido Izagirrenen “Altsasuko euskararen gai batzuk” eta Koldo Zuazoren “Burundako hizkera” (BH) erabili ditugu. Aranatz aldeko euskara biltzen duen Karasatorre eta besteren *Etxarri-Aranatzko Euskera eta Arañatz Elkarteko Hiztegia* eta Lizarraga-Ergoieneko hizkera aztertzen duen Gregoria Solís Senar-en lana ere eduki ditugu kontutan.

Beste aldetik, guk oso gaizki baizik ezagutzen ez dugun Araba ere, herrialde honetako ekialdea batik bat, oso inportantea da isoglosak nondik nora doazen ikusi ahal izateko. Honetarako Lopez de Gereñu-ren *Toponimia alavesa seguido de mortuorios y despoblados y pueblos alaveses* liburua, “Toponimia de Contrasta” artikulua, Mitxelenak hondarreko hau iruzkinduz moldatu zuen “Algunos nombres de Contrasta” eta azkeneko urte hauetan Arabako euskararen ezaugarriak argitzearen lan handia egiten ari den Koldo Zuazoren lanak (1989, 1997b) ibili ditugu, gerok Nafarroako dokumentazioa arakatzean opatu ditugun Arabako mugako datu urriez landara. M. Agudek eta Mitxelenak argitara emandako N. Landuchioren *Dictionarium Linguae Cantabrigae (1562) (DLC)* delakoaz ere baliatu gara maiz, bai eta ere, zenbaitetan, Gamizen olerkiez, hauek esku artean darabilgun zereginerako oso fidagarri iruditzen ez bazaizkigu ere, aurkezten duten nahasketagatik. Nolanahi ere, eta laburzurrian, Nafarroako eremura mugatu gara lan honetan.

Gure alderdira etorriaz, erran beharra dugu Nafarroako mendebalean historikoki euskara mintzatua izan den alderdi zabalean ez zela, ezta gutxiagorik ere, toki guztietan hizkera bera erabiltzen. Testuei esker badakigu Lizarrako merindadeko eskualde hedatu batean Iruñerrian eta bestetan mintzatzen zen

nafrerra² egiten zela. Utergako Juan de Beriainen 1621 eta 1626ko lanek, XVIII. mendeko katiximak (Ondarra, 1980), Muzkiko Elizalderen (1735)eko dotrinak eta herri bereko testuek (Lekuona, 1973; Salaberri, 1994) garbi erakusten digute herri horietako eta inguruetakoz hizkera Iruñerrikoaren antzetsukoa zela, nahiz gero ibarretik ibarrera eta herritik herrira aldeak egon, hainbat aiekatatik. Bonapartek bildu zituen Izarbe, Oltza eta Goñiko datuek ere gauza bera frogatzen dute (Ondarra, 1982), eta J. Mª Satrustegik, F. Ondarrak eta bestek azken urteotan argitara emandako testu zahar baliotsuek ere bide beretik garamatzate.

Lizarratik harata, berriz, toki-izenak aldatzen direla ikusten dugu, Deierriin **Iriberr**i zena Lanan **Iribarri** («Ulibarri» da izen ofiziala) bilakatzen dela, eta Lizarra ondo-ondoan **Zubielki** dena pixka bat Araba alderago **Zufia** dela. Hau guztia toponimia nagusira mugatuaz; toponimia txikira jaitsiz gero, aldeak handiagoak dira, eta isoglosa multzoa alderdi horretan barrena igarotzen zela pentsatu behar da nahitaez.

Toponimian oinarri harturik bereizten ahal ditugun isoglosak gehienbat lexikoak dira, baina badira, orobat, morfologia mailakotzat jo daitezkeenak, morfologiaren eta fonologiaren artean daudenak, bai eta, azkenez, hondar maila honetakotzat hartu behar direnak ere³. Uste izatekoa zen bezala, joskerak, gehienbat, ilunpetan iraungo du, aurkikunde zorionsuren batek orain ezezagun zaizkigun testu ezkutuat argitara dakartzan arte. Ongi dakigu, bestalde, hemen egiten dugun sailkapena beste modu batera ere antola zitekeela, baina guri hau begitandu zaigu lana moldatzeko biderik egokiena.

Isoglosen hautestea dela-eta, garbi utzi nahi dugu, duen garrantziagatik, dokumentazioak eta egungo leku izen biziak paratzen dizkiguten muga urri-murrizten artean jokatu behar izan dugula, ohi bezala. Izan ere, hau izaten da dialektologiarendako onuragarria datekeen argitasun zerbait erdietsi nahian gabiltzan onomastikariok (izen hau erabiltzea zilegi bazait) edireten dugun oztopo handienetako bat. Beraz, nolabaiteko aukeraketa egin badugu ere –gure iritzian garbienik zeuden gertakariak hobetsi baititugu, dudazkoak geroko utziaz–, ez dugu izan, inola ere, testuak eta beregainki hizkera biziak aztertzen dituenak izan dezakeen aukera-maukera ibiltzeko abagunerik.

Hona hemen aipatu isoglosa horietako garrantzizkoenak:

2. Liburu honetan ageri den Koldo Zuazoren “Nafarroako euskal hizkerak” lanean ematen zaion adieraz, edo oso urrutiko batez, darabilgu izen hau, Zuazo hor hizkera biziez ari baldin bada ere.

3. Terminologia dela eta, irakurleak ikusten ahalko duenez, hemen «isoglosa» darabilgu aldi oro, «isofono», «isomorfo» eta besteren ordainez.

Fonetika-fonologia:

-a + a > -ea / -a + a > -a

Burundako hizkeraren ezaugarriak aipatzerakoan, honela dio Koldo Zuazok disimilazio honetaz:

Bereziki nabarmendu beharrekoa da $-a + a (> -ea) > -ia$ disimilazioa. Disimilazio hau, dagoeneko ere bagenekienez, bizk. eta Arabako eremu osoan eta Urola eta Goierriko zenbait hizkeratan –mendebalekoetan– betetzen da, baina baita Burundan ere jarraian ikusiko dugun bezala.

Eta pixka bat aitzinago:

Disimilazio honek, dakigunez, beste ondorio bi ekarri ohi ditu berarekin batera: Hiztunak nahasi egiten ditu alde batetik $-e / -a$ amaiera duten hitzak, lehenbizikoan ordez bigarrenak erabiliz (...); (1994: 305).

Disimilazio hau bera edireten dugu, nahiz bakanka egia erran, Ameskoagoienen, Ameskoabarrenen, Lanan, Allingo herriren batean agian eta Ega ibarreko besteren batean. Kontua da toponimian anitzetan espezifikoa generiko batez lagundurik ageri delarik azken honek ez duela mugatzailerik hartzen⁴, eta agian honengatik, aztergai dugun Nafarroako mendebalean ere ia beti $-a$ opatzen dugula. Arrazoia, alabaina, bestelakoa ere izan daiteke, aipatu disimilazioa aukerakoa izatea, konparazione. Egia erran behar badugu, ditugun datuak gutxi dira, eta egoera honetan ezin behin-betiko baieztapen biribilik egin.

Ditugun lekukotasunak, erran bezala, bakanak dira⁵: *Errubico esquinia* (Larragoa, 1688; *erroico esquina* urte berean, *erroycoesquina* 1825ean, *Rekoskína* egun), *Sarrico perrea* (Larragoa, 1634, 1691, 1693, *Sanikopérrea* edo *Salikopérrea* orain), *Bustico errequia*, *Bustico errequea* (Eulate, 1687, *Busticoerreca* 1716an eta *Busticorreca* 1892an), *Yaongosendea* (San Martin, 1688), *Picotea* (< pikota + -a?. Galbarra, 1689, Bitoria, 1696, *Picotea* 1705ean, *El alto de Picotea* 1713an, Galbarran) eta agian *Ripa beguea* (Murieta, 1692), *erripa* eta *bega* (< vega)-ren elkarketaren fruitu bada, eta ez, konparaziorako, *erripa* eta *begia*-rena. San Martinen *Ardanzea* nahasgarria dugu 1688an, eta nahasgarria diogu *ardantze* + *a* nahiz *ardanza* + *a* izan dezakegulako horren oinarrian. Guztiaz ere, gaurko *Ardanza* biziak dokumentazioko *Ardanzea* horretan *ardantza* + $-a$ ikustera bultzatzen gaitu, hau ezinbestekoa ez bada ere.

4. Cf., adibidez, Etxarri-Aranazko *Altxorroko zulo* (NTEM-XII, 32), edo Uharte-Arakilgo *Arregiko labetto*, *Arregiko pulpitu* (ib., 130).

5. Adibideok, aldakuntza gutxiarekin, gure beste lan batean (Salaberri, 1996) eman genituen argitarara.

Hauei Luciano Lapuentek (1975) Ameskoan biltzen duen *Irumuguea* gaineratu behar zaie⁶, bai eta, orobat, **a + a > ea** egitearen ondorioetako jo behar bide diren **landara** eta **udara** izenez osaturikako toki-izenak: *Ynchaur landara* (Gastiain, 1685, 1686), *Udaragogorra* (Gastiain, 1686tik aitzina), *Udara Macurra* (Muneta, 1668) eta *Udaraquiçuna* (Eultz, 1574), honek bere baitan *udara* osagaia badu bederik⁷ (cf. Gauzako 1542ko *HudarenaReta*). Aranaratxek honekin loturik egon litekeen *Bi(d)akrúza* dugu orain, *Vidacruz* 1867an, *Bidacruza* 1687an. Ekalako *Alcorta* (1687), *Cortacoa* (etxea, 1707), San Martingo *Corta* (etxea, 1723) ere aztergai dugun disimilazioren ondorea izan litezke, Legariako *Udaragorri* (1697) bezala.

Ez dirudi Gastiaingo *San Esteban aurra* (1692, 1694, 1696)⁸ multzo honen barruan sar daitekeenik (ikus *FHV*, 133).

-Baltz / beltz:

Baltz Ameskoabarrengo izan arren Ameskoagoiengo mugan dagoen Ekalan aurkitzen dugu, Nafarroan askoz zabalduago dagoen **beltz**-en aldamenean: *Araiztubalza* eta eratorriak (1688az geroztik), *Bidebalz* (1710) ditugu batetik, baina *Araiztubelza*, *Ariztibelza*, *Aristoibelza*, *Ariztubelza* (1689tik aitzina) bestetik. Egungo egunean *Aristubélza* dugu aipatu herrian, *Aranbáz* (“Valle oscura”, *NTEM-XXII*-ren arabera), *Aristubélza* Eulaten orain, *Araiztubalza* 1688an, *Araiztuvelza* 1790ean, *Aristubelza* 1855ean. Bakedaon *La piedra estibélza* dago gaur egun.

Lanan ere ageri da **baltza**, baina ditugun lekukoak oso urriak dira: *Loguibalza* Gastiainen 1685az geroztik, *Maria landa alias maribalza* herri berean 1696an eta 1698an⁹; Bilorian XIV. mendean (Carrasco, 1973: 358) *Johan Balça* zegoen. Galbarran, dena den, *Aranbelza* dago 1639an eta Lokizen *Aranbelz* dugu 1824an, *Aranbél* gaur egun.

Allin ibarrean *Olzabélza* dugu Arteagan orain, *Olzabelza* XIX. mendeko dokumentazioan; Lizarran *Arambelza* dago 1578az geroztik.

Ameskoatik eta Lanatik hurbil samar dauden Iguzkitzako Deikaztelun ere aurkitzen dugu **baltza**, **beltza**-rekin batera: *Urbalza* dago 1620, 1710 eta 1717an, *Ubálza* orain; *Aranbelza* Arellanon 1616tik aitzina, *Aranbélza* orain (Arroitz,

6. Ikus K. Zuazok, AE, 24an biltzen dituen lekukoak (López de Gereñu, 1989tik atereak dira, oker ez bagaude).

7. Lehen osagaiaren bukaerako **-a**, alabaina, elkarketan joateari zor dakiok.

8. *Aitzin* edo *aurre*-ren ordainez *aurra* duten toponimoak Araban opatu ohi ditugu, ez Nafarroan, Gastiaingo lekukoa alde batera uzten badugu; cf., adibidez, Lopez de Gereñuk 1989ko lanean biltzen dituen Amarita eta Larreako *Andremariaurra*, Lukuko *San Andresaurra*, edo Laureta eta Ixonako *Santratiaurra* hagioponimoak (39, 40, 430 eta 438). Ikus Mitxelena (1987: 173) eta Zuazo (1989: 40).

9. PR-Artabia, 8. eta 9. karpetak. Gastiainen bertan honen anaia bide zen *Juan de Landa alias Moreno* dugu. Honela dio agiriari: “Ytten a Juan de landa alias Moreno Natural de dho lugar de hedad de Veinte y Cinco años Moreno de Cara pelo negro liso barbilanpino y de mediana estatura”.

Deikaztelu eta Arellanoren arteko elkarrekikoa da), baina ez dirudi jarraitasunik dagoenik, hots, tarteko Ega ibarrean eta Iguzkitza-Donezteben **baltz** ibiltzen zenik. Izan ere, Murietan *Aranbeltz-etik atera bide den (*Camino de Aranbél*) dago egun. Iguzkitzako Oteitzan *Mendibelzu* dago 1678az geroztik, *Mendibélzu* orain.

-Barri / berri:

DLC-n *barria* genuen: «*buey nuevo ydi barria*», «*de nuevo barriz*», «*enmaderar casa çurez varritu esçea*»... baina Gamizek «*berris*» darabil. Goitiko aldean, Burundan, *berri* dago beti.

Ameskoan biak, **barri** nahiz **berri**, aurkitzen ditugu, baita oinarri berari erantsirik ere, baina ditugun agiri lekukotasunetan **barri** arruntagoa da, gehiagotan azaltzen da: *Lanbarri*¹⁰, *Lanbarrieta* (Eulate, 1687az geroztik) / *Lanbarrieta* (herri berean, 1665ean), *Sorabarria* (Barindao, 1700, 1720) / *Soroberria* (1702, 1722); *Yturbarria* (Zudairin, 1668tik aitzina) / *Iturriberry*, *Yturberria* (herri berean, 1705, 1729), *Usabarrieta* (Artatza, 1697).

Egungo toponimian *El Puente de Zuzebérri* dugu Barindaon eta Ameskoabarrengo zilegi lurretan, 1883 eta 1908an bezala, *Zufiberria* 1589an eta 1689an baina *Zufibarria* 1542, 1590, 1749 eta 1910ean. Hortaz, kasu honetan **-berri** eta **-barri**-ren arteko lehia opatzen dugu, garailea ekialdeko forma izan delarik. Zudairin ere bi aldaerak aurkezten dituen toki izena dugu: *Bidabérri* eta *Bidabárri* (dokumentazioan *Bidebarria* da zaharrena); herri honetan berean *Itxasibérri* eta *Isasibérri* dugu gaur, nahiz eta agiritan 1550etik 1850 arte **-barri** baizik ez den azaltzen.

Gauza bera erran daiteke herri bereko oraingo *Iturbérri* edo *Itulbérri*-z, agiritan **-barria** baitugu lehen lekukotasunetan; oraingoan, ordea, **-berri** 1772rako opatzen dugu. Eulaten *Fuente de Tulibárri* dugu egun, seguruenera 1885 arte dokumentatzen den *Yturribarri*-ren itxuragabetzearen ondorena dena; 1892ko katastroan, halere, *Iturriberry* dugu. Herri berean *Lanbárri* dugu orain, dokumentazio gehienez bezala. Limitazioetan *Balsabérri* dago.

Lana ibarrean erdaraz *Ulibarri* den eta euskaraz gehienbat *Iribarri* deitu izan den herria dugu batetik (Salaberri, 1993), eta Gastiaingo *Yturribarria* (1695, 1698) eta Narkueko *Yturri barria* (1689) toponimoa bestetik. Ibarreko elkarrekiko (fazeria) batean *Balsaberria* eta *Balsabarria* ditugu, leku bera izendatzeko.

10. Honen adiera dela-eta, honela dio Arakistainek (1997: 307): “Tierra que de nuevo se labra, *lurberria*, *lamberria* G. *berroa*, *labakia*, N”. Geroztik, garbi dago hemengo *lanbarri*, *lanberri* hau garai batean bederen Gipuzkoan ibiltzen zen *lanberri* izen arrunta dela; Nafarroan, oker ez bagabiltza, ez da batere ohikoa, eta apika honetan ere nolabaiteko isoglosa marka liteke, alde batean *lanbarri* ezaguna zen alderdia paratzen delarik eta bestean *lu(r)berri*, *berroa* edo *labakia* ibiltzen zena. Cf. oso urruti ez dagoen *Berro(t)za* / *Berrueza* ibarraren izena, eta Altsasun K. Izagirrek (1967) biltzen duen *luberritzea* “a roturar”. Ergoieneko Unanun *Berróa* toponimoa dugu, *NTEM-VIII*-n erraten den bezala orain *berroa* izen arruntzat ibiltzen ez bada ere (71).

Allin ibarrean *Etxabarri* herria dugu, baina oraingoan hasieratik **-berri** eta **-barri** elkarren txandaketan aurkitzen ditugu, Iguzkitzako izen bereko herriaren kasuan bezalatsu¹¹; Amillaon *Videberria* zegoen 1808an, Metautenen *Larreberria* 1611n eta 1620an. Deierriin beti **-berri** dugu.

Ega ibarrean *Mendilibarri* dugu orain, *Mendiliuerri*, *Mendiriberri*, *Mendivarri* Erdi Aroko dokumentazioan, *Mendiribarri* 1571n, *Mendilibarry*, *Mendilibarri* 1692an. Iguzkitzan *Cincundibarri* zegoen 1835ean, *Zinkundibárrri* orain.

Oteitzan **-berri** dago, baina Aberinen despoblatua zen *Etxábarri* dugu egun, (*E*)*chavarri* gehienetan dokumentazioan, *Echauerri*, *Exaverri* behin edo beste. Izen hau, dena den, aski berezia da, asimilazioa gertatu ahal izan baita.

-b- / -f-: **zubi** / **zufi** eta beste

Mitxelenak seinatzen duenez euskaraz zenbaitetan **b** > **f** pausoa aurkitzen dugu bokal artean¹²; Kandido Izagirrek jasotako Altsasuko datuetan (*safaiya* “el local más alto de la casa”, *kafiya* “el nido”, *txofrakiya* “el nido de pájaro”¹³) eta *NTEM*-n bildutako leku izen batzuetan ere aurkitzen dugu aldakuntza hau bera zenbaitetan¹⁴. *DLC*-n «*achacar* achayquia yfiñi», «*auer gana de çenar* afaldu gura nax» dago, baina «*puente çubia*». Gamizek «*zubira*» (adlatiboa) du bere olerki batean, eta «*ifini*» batean baino gehiagotan.

Nafarroako mendebaleko eskualdean, Arabako Kontrastan bezala, oso deigarria da bere ugaritasunarengatik **zubi** hitzaren **zufi** aldaera. Nafarroan bi Ameskoetan eta Lanan adibide mordoxka edireten dugu, Antzinen bat, eta Abartzuzan beste bat, oraingoan orokorra den **zubi**-ren aldamenen. Lizarra alderago hasieran aipatu ditugun **Zufia** eta **Zubielki** mugakideak ditugu, baina irudi duenez lehen hori (Zufia, alegia) bakartua dago, inguruan **zubi** besterik agertzen ez delarik. Burundan ez dago **zubi**-z (**zui** bihurturik batzuetan) besterik.

Ditugun lekuko ugarien artetik honako hauek aipa daitezke: *Arzúfi* baina *Txubizárria* Ameskoako Limitazioetan; *Zufiarra* (1667), *Yriazufia* (1693)¹⁵, *Zuficharqui(a)* (1691tik), *Zufizárki* orain, *Gurzúfi* Larragoan¹⁶; *Cubindasacana*

11. Ikus *NHI*, 205 eta 215. Toponimia txikian ere *Etxeberri*- nahiz *Etxabarri*- daude.

12. *FHV*, 266-267. Gai honetaz ikus, baita ere, Odón de Apraiz (1924).

13. Honetaz ikus K. Zuazo (1994: 320-321).

14. Cf. Iturmendiko eta Urdiaingo *Iturfe*, zalantzarik gabe aurreko **Iturbe* (edo **Iturpe*) batetik aterea, *NTEM-X*, 67, 97, edo Ziordiko *Mendife*, *NTEM-IX*, 100. Ikus Zuazo (1994, 320).

15. Honela dio agiriak: “otra pieza en yriazufia pegante a la puente... tente a camino R1 q se ba a la Villa de Contrasta”.

16. **Egurzufi*-tik? Cf. Eulateko *Arriscozufia*, hau da, “harrizko zufia” edo Limitazioetako *Arzúfi*. *Gurzufia*, dena den, 1693rako azaltzen da. Proposatzen den etimologia zuzena balitz beste hainbat hizkeratan ohikoa den aferesia burutu dela erran genezake.

(1686) Aranaratxen (< zubindo ‘xubingoa, zubikoa’ + sakana, antza duenez); *Arriscozufia* (1736), *Arriskazúfia*, *Zufiárria* orain Eulaten; *Arcufia* (1668, 1686), baina *Cubizabala* (1686), *El Puente de Txubitzárki* San Martinen; *Zuficoa*, *Zuficoadana* (1696tik) Bakedaon; *Zufiadana* (1726) Gollaon; *Arricufigaina* (1703), *Zufieta* (1710), *Zufiéta* gaur, *Gurzezubia* 1710ean, baina *Zubizárki* (*barranco de, puente de*) Artatzan; *Zufiquiadana* (1710), *Zufibarría* (1542), *Zufiverria* (1589)... dokumentazioan, (*El Puente de*) *Zuzebérri* egun Barindaon. Zudairin *Arimazúfi* dago, Gastiainen *Zufitondoa*, *Zufitondobarrena* (1673tik aitzina), Galbarran *Ardanzufia* (1804), *Bengoçufia* (1678, 1691), *Ebilosa zufipunta* (1689), *Zufipunta* (1700etik)... Azken ibar honen mugakidea den Egako Antzinen *Zufigaña* zegoen 1699an, *Zubigaña* beranduago, *Zurigaña* orain, eta Deierriko Abartzuzan *Estazuficoa* (< asta- + zufikoa) 1819an, baina *Çubizarra* 1514an.

Luciano Lapuentek, gainera, *Çufieta*, *Çufietacoerreca* biltzen ditu 1559an Urran, *Çufietabuarra* Ameskoabarrenek Larraitzan eta Lokizen zituen lurretan. Egun ibar horretako zilegi lurretan *Zufiéta* dago.

Beste aldetik, Larragoan *Arrizubia* zegoen 1695ean, baina hau Ekalako urte bereko *Arrizurieta*-ren kide izan daiteke, hots, hemen *zubi* gabe *zuri* dukegu; jakina den bezala elkartuaren bigarren osagaien bien arteko txandaketa eta nahasketa zeharo arrunta da, toponimian.

Beste hitzen batean ere gertatu da $b > f$ aldakuntza. Cf. Artatzako *Afiarana*, *Afiaransacana*, 1688tik aitzina, **afi(a)** horren jatorria **habia** nahiz **ahabi(a)** datekeelarik (cf. *DLC*-ko «*nidal de aves* pistian afia»). Ekalan, Ameskoagoiengo mugan, *Nafarróte* dugu orain, *Nafarrate*, *Nafarreta* lehen, eta Eulaten *Nafarreta*, *Nazafarrate* antzina, *Nafarréte* eta *Nafarráte* egun. Larragoan, bestalde, *Jaun Done Eztebe*, *Jaun Done Estebe*-n oinarria bide duen *Juanestífa* dugu¹⁷, eta Limitazioetan *Goldaráfe*.

Ameskoabarrengo zilegi mendietan, aipatu dugun *Zufiéta* ez ezik, **-p-** duen *Iparrager* toponimoa ere badago orain, *Iparraguirre* 1590ean. Allinen ez dago **-b-** > **-f-**ren *Zufia* toponimo nagusiaz beste lekukotasunik; mikrotoponimian beti **zubi** dugu. Deierriin ere **zubi** da aldaera bakarra.

-Bustidurarik ez / bustidura bai

Bustidura ager daitekeen ingurune guztien artean [j̃nV] da argien azaltzen dena, eta, ezbairik gabe, Arabako mugaldeko hizkera orain desagertua Nafarroako inguruko eskualdeetakoetatik hobekienik bereizten duten ezaugarrietako bat dela erran daiteke. *Gaina* posposizioa hagitz arrunta da toponimian, eta honi esker ongi

17. Ez nahitaez. Oroitu beharra dago puntu honetan denon iturburu den formak **-f-** zuela; cf. Irigoienek (1994: 49) aipatzen duen Ziortzako dokumentazioko *Donestefáhe*.

ikus dezakegu ibar bakoitzeko egoera zein zen. Burundan, Arabako mugako beheargoko ibarretan bezala, ez dago asimilazio bustidurarik, eta izan ere, hau da, K. Zuazok (1994: 315) dioenez, Burundako hizkera aztertu dutenek behin eta berriro azpimarratu duten bereizgarria (ikus, orobat, Ondarra, 1965).

Beste alde batetik, eskualde batean bustidurarik eza edo desbustidura nagusi izanagatik ere ez dugu pentsatu behar soinu bustirik ez dela agertzen ahal. Konparaziorako, Iturmendiko toponimian *Gaztâinatxikîta* eta *Laugaztañeta* ditugu batera, *Oinéta* eta *Oñétako áitza*, *Tellálde* eta *Teilálde...*(NTEM-X). Ameskoako eta Lanako dokumentazioan ere badira aldaera bustien adierazle direnak, baina bustidurarik ezaren isla direnak askoz ere arruntagoak dira, eta gaur egungo aldaerek horixe adierazten dute. Urbasa eta Entziaz iparraldean, K. Zuazok dioenez (1994: 316), bustiduradun eta bustidurarik gabeko eremuen arteko muga garbia Etxarri-Aranatzen paratu behar dugu.

Ditugun datuak ikusirik, beraz, isoglosa goitik behera marraztu beharra dago, alde batean Burunda, Ameskoagoien, Ameskoabarren eta Lana daudelarik, eta bestean gainerakoak. Arazoak, puntu honetan, Allinen ditugu, irudi duenez ibar honetako herri gehienetan *-gaña* zena *-gaina* baitzen Ameskoatik hurrenaren daudenetan.

Arabako Kontrastako toponimia historikoan 13 *-gaina* ditugu, 11 *-gaña* (oinarri berari erantsirik gehienetan), eta 2 *-gana*; *DLC*-n «*ençima* gaynean» zegoen, baina honek ez du ezer askorik frogatzen, hiztegi honetan ibiltzen den grafia defektiboa dela-eta (ikus Zuazo, 1989: 15-16). Ameskoako eta Lanako dokumentazioan zazpi *-gana* ediren ditugu eta Galdiokoan bat.

Dokumentazio zaharrean, bi Ameskoetan, *-gaina*, *-îna* opatzen dugu gehienetan, baina *-gaña*, *-ña*-dun toponimoak ere ez dira bakanak, eta honek bitasun aro baten ondoren despalatalizazioa gailendu zela idarokitzen du, egungo eguneko toponimian sabaikoaren kuntzerik ez baitago. Kontuak zehazki ateratzea oso zaila da, toponimo biziez landa desagertu direnak ere badaudelako, batetik, eta toponimo bat bera batzuetan *-(a)ña*- duela eta beste batzuetan *-(a)ina* duela azal daitekeelako. Gainera, dokumentazio gehiago arakatzuz gero bataren edo bestearen lekukotasun gehiago bilduko genituzke.

Nolanahi ere, eta guk miatu ditugun agiritara mugatuz, 54 toponimo busti diferente opatu ditugu, eskuarki behin bakarrik dokumentatzen zirenak, salbuespenak baldin badira ere, ohikoa den bezala. Leku izen busti hauek, bestalde, 1665etik –Artabiako notariotzako dokumentazioa hasten den garaitsutik– 1741 arteko epean azaltzen dira, oraingoan ere arautik ateratzen den salbuespenen bat izanagatik.

Bustidurarik gabeko aldaerei dagokienez, erran beharra dugu palatalizaziorik erakusten ez duten 110 toponimo diferente ediren ditugula, hauetako anitz

frankotan errepikatzen direnak, maiz aldaketaxoren batekin. Erran beharra dugu, baita ere, hauetako asko XVIII. mendearen bigarren erdian eta XIX. mendean ere azaltzen direla, eta batzuk egun oraino ere, segidan ikusiko dugun bezala, bizirik eta onik daudela. Hauei Lapuenteren lanean azaltzen diren aldaera bustigabeak gaineratu beharko litzaizkieke. Beraz, eta goiti-beheitiko kontua besterik ez bada ere, erran daiteke garai bertuko agiritan ere bustigabeko aldaerak bustiduradunak halako bi direla, eta gaur egun bakarrak, eskualde honetan bustigabekoez besterik ez dagoelako orain. Hona hemen egungo datuak:

1-Ameskoagoien: *Izurigáina*, *Izurugáina* (*Arzurigaina* 1735ean, *Aizurigaina* 1751n), *Oiugáina*, *Iyugáina* (Aranaratxe); *Izurigáina*, *Izurugáina* (*Arzurigaina* 1735ean, *Aizurigaina* 1751n) (Eulate); *Arzagáina* (Larragoan orain, *Arzagaina* 1630 eta 1859an). Herri honetan despalatalizazio garbia nozitu duen *Kainéta*, *Kainuéta* dugu egun (*Cañueta* 1634tik 1705era, baina *Cainueta* 1825ean. Cf. Azketako 1572ko *Cañu* eta Altsasuko egungo *kainuba* “el caño” izen arrunta). Limitazioetan *Portusurgáina*, *Portuzangáina* dugu, “Portuzargaina” NTEM-XXII-ren egileen arabera.

2-Ameskoabarren: *Arinálde* (*araynaldea*, 1634an, *arainaldea* 1729an), *Mendigáina*, *Surgáina* edo *Zurgáina* (Bakedao), *Trungáina*, *Lokinéta* (itxuraz agiritako *Lutuineteta*-rekin loturik dagoena), *Markaláina*, *Nogáila* (< *Neguagibela*), *Oribiagáina*, *Zainóna*, *Zainúna* (Barindao), *Andulaina* (zilegi lurrak), *La piedra del gainéko* (Gollao), *Labiagáina* (San Martin), *Antogáina*, *Graziáina* (Zudairi).

[inV]-ri doakionez, Ameskoagoiengo eta Ameskoabarrengo toponimo bizietan ez da inoiz sudurkari palatalik azaltzen. Salbuespen bakarra Bakedaoko *Iñabárna* da, baina aintzat hartu beharra da 1723 arte *Indaubarrena* zela, eta, beraz, ez duela kontrafrogatuko balio. Datu hauek ditugu:

1-Ameskoagoien: *Peña Iturdína*, *Peña Izurdína* (*aryurdína*, 1688, *arizurdina*, 1701, *Arriurdina* 1701) (Eulate), *Armína*, *Asinála* (*Arceyñala* 1633an, *Arzinala* 1705ean, *Arsinala* 1825ean), *Atermína*, *Lizarmína* (*Elizarbina* 1630ean), *Rekoskína* (*Erroico esquina* 1688an), *Saldosína* (Larragoa). Limitazioetan *Atermína*, *Inurritúrri* (“la fuente de las hormigas”, NTEM-XXII-ren egileen arabera) eta *Sagarmína*.

2-Ameskoabarren: *Inaratégi* (Artatza; *Ynarateguia* aurkitu dugu Gollaon, 1702an), *Kanzinalábe* (< *Kaltzinalabe < *Galtzinalabe, dudarik gabe; hemen bustiduraren kontrako eragina gaztelaniari ere lepora dakiok), *Lizatxína*, *Sagarmína*, *Saldosína* (Bakedao); *Txukitína*, *Igarmína*, *Itxína* (*Isina* 1550ean, *Ychina* 1703 eta 1729an, *Issina* 1758an, (*H*)*ichina* 1796az geroztik, Barindaon)¹⁸, *Arrezína*, *Mandustína*, *Sagarmína*, *Surgurína* (hau, dena den, *Surgurena*-tik atera

18. *Itxina* hau beste hizkera batzuetako *itxeki*, *izeki*, *isiki*-ren baliakidea da, oso oker ez bagaude, beste toki anitzetako *Errekia*, *Errekina*-ren parekoa, alegia, erretako oihan zatia izendatzen zuen. *Itxina*, *i(t)sina*, dena dela, Ameskoatik lekora ere ageri da; cf. Goñerriko pasarte hauek: “(...) beres daus estena, asquide becatu mortaletaco,

dateke) (zilegi lurrak); *la peña iturdína* (< *Aitzurdina*), *Arbinába* (cf. *Arbinaucozocoa*, 1686an), *Ilurdína* (1618az geroztikako *Arriurdina*-ren ondorengoa bide da) (Ekala); *Bidarmína* (San Martin), *Itxína* (Zudairi).

Albokoaren bustiduraren arloan, zalantzazkoak izan daitezkeenak alde batera utzita, hau dugu:

1-Ameskoagoien: *Anpíla*, *Medráila* (Aranaratxe); *Péña Biribíla*, *Marmantíla*¹⁹ (Eulate). Larragoan despalatalizazioa burutu dela garbiro erakusten digun (*Varga de*) *Kukílo*, *Kukuílo* dugu orain, *Cucullua* 1625 eta 1779an, *Cucullo* 1634 eta 1710ean, *Cuculloa* 1705ean, *Cuculla* 1710ean, baina *Cucuilo* 1825erako (cf. Villamayorko 1570eko *Cugullo*, *Cuculu-* ere dokumentatua). Honen arabera, bada, despalatalizazioa XIX. mendearen hastean gertatu dateke hemen, hau da, euskara galtzen ari zen garaian. Nolanahi ere, aintzat hartu beharra dago dokumentazioa eskuarki atoian eramaten duela errealitate linguistikoak, eta, beraz, pentsatzekoa da lehenago ere burutua zela despalatalizazioa. Antzetsuko beste bi adibide Ameskoabarrengo zilegi mendietako oraingo *Anduláina* eta *Olatégi* dira, dokumentazio guztian zehar *Andullaina*, *Andullainbarrena*, *Ollateguia*, *Ollateguetacobarrena* azaltzen direnak, 1871ko *Andulaina*-ra eta oraingo *Olatégi*-ra iritsi bitarte.

2-Ameskoabarren: *Arandilún*, *Sorabíla* (Bakedao), *Kostailúnpe*, *Zamilarán* (zilegi mendiak); *Mazpiladána* (San Martin); *Zolotégi*, *Zaulotégi* (honen kasuan aldaera bustia eta bustigabea elkarren aldamenean bizi izan direla irudi luke: *Saylurtegui* 1635ean, *Çallurtegui* 1640an, *Zailurtegui* 1814an, *Zallurtegui* 1820an Artatzen. Cf. San Martingo egungo *Sailúrria*, *Saylurra* 1634an, baina *Saillurra* 1698an, *Sallurra* 1702an)²⁰, *La Espíla* (Bakedao)... *NTEM-XXII*-ko Larraitzako fazeriako *Ollarráte* Eraulen bildua da, Deierrin beraz.

---

asquide **isiteco** suet, ece izeliric egonence ya Jangoicoaren gatic persona artan...”, “(...) au da motivoa erratendu S(a)n Geronimoc, ain **issiniic** egoteco luxurieren sue. Andre, eta Guizona, erratendu Sandu onec, direla sue, eta lastoa bezela; eta Demonioa beti dago su oni ayce ematen, bistu dadien lastoan; gaucе erraza bada, **iseguicea** lastoan sue, ain erraz, edo errazago da, **isseguicea** luxurieren sue gastetan trato gaistoarequin, tratacearequin Mutillec Nescatoequin eta Nescatoac Mutillequin”, “Sophonias Profetaren agotic erratendu, examinetuco duela gure anime, eta erregistretuco duela argui edo antorcha **isiñic** dagon batequin (...), preciso da arguie **iseguicea**, eta artas valiecea. Ala bada icusteco zure conciencrien zocoetan guardaturic deuezun becatu oyec, erregistretuco du, eta examinetuco du argui **isiñerequin** (...)”, “Eraman dezala bi candela Elicera, ta **isin** dezala San Antonioren aurrean (...), Ondarra (1991: 142, 143, 155, 163).

Arabán *Ichinaga*, *Ichinagaea* dugu Metaukun, *Ichina* Markiz, Burgelu, eta Heredian; López de Gereñu (1989, 242). Gorbeia mendian ere, Koldo Zuazok dioskunez, bada *Itxina* erraten zaion eremu zabala.

19. *NTEM-XII*, 176an *Fuénica de Marmantíla* honen etorkiaz hauxe erraten da: “Algunas personas mayores llaman «marmantilla» [sic, -ll-z] al «viburnum lantana». En castellano *morriónera*”. Cf. *Badariomarmatila* toponimo polita (Eulate, 1698). Honela dio agiriak: “...en las majadas llamadas Arzuri Gaina, Echazargaina, Argarizagaina, Ayzuripea, Atomalaza, badarioMarmatila”. Iturri baten izena denez gero, *marmatila* fitonimotzat ez ezik, izen onomatopeikotzat ere har ote liteke? Hau da, ‘marmara’-ren kidetzat eman ote liteke *marmatila* hori? Cf., dena dela, *Garidario* toponimoa (Ziraukin, 1576an) eta antroponimoa (*Peidro Garidario* zegoen Zufian; Santos García Larrageta, 1957: 287).

20. Henrike Knörrrek (lan argitaragabea) Aguraingo *Sallurtegi* (*Sallúrtegi* edo *Sallúrri* ebakia) *Georgios*-en ondorengo euskaldunak diren *Jurgi* eta *Jurtzi*-rekin lotzen du, *Santurtzi* eta *Satrustegi*-rekin beraz.

Bustidura gutxitan opatzen dugu aipatu ditugun haranetan, eta beti ingurune berezi samarretan, *llor* (< *lior* < *leor*) izenondoaz konposatueta arrunki: *Llórki* (Bakedao), *Mezallor* (zilegi lurrak), *Egillór*, *Egillórra* (Ekala, *Eguillor* 1686tik), *Illór* (Zudairi), *Alto de Egillór* (*Eguillora*, 1687an, *Eguillorra* 1790ean) Eulaten.

Larragoako eta Lokizko egungo *Bailúnbe* nahasgarri samarra suertatzen da, dokumentazioko *Balluinbea*, *Ballumbea*, *Ballumbegaina* ikusirik; despalatalizazio gertakari baten aurrean egon gaitezke –agian metatesiak lagundu duke (1697an, dena den, *Baldunbea* dokumentatzen da)–. Herri berean, *Mendiluina* genuen 1859an, *Mendiluína*, *Mendulína* orain, hau da, *mendi* + *iluina* ‘iluna’, oso oker ez bagaude. Lokizen *Ydoi iluina* dokumentatzen da 1744 eta 1751n; *DLC*-n *ilun* eta *iluin* ditugu, bigarren hau palatalizaturik, mugatzailea hartzean: «*escura cosa gauça yluña*», «*escuridad ylun*», «*escureçerse yluyndu*». Lanan *iluna* dugu 1736ko *Saroi iluna* toponimoan.

Lanako dokumentazioan bustigabeko aldaerak dira jaun eta jabe. Izan ere palatalizaziorik ez duten 33 toponimo diferente azaltzen dira agirietan, hauetako batzuk gehiago edo gutxiago errepikatzen direnak, forma busti bakarra dugun bitartean (Biloriako 1694ko *Egurvidegaña*). Egun, gainera, toponimo bustigabeak besterik ez ditugu, gutxi izan arren: *Mendilugáina* Bilorian (*Mendigurugaina*, *Mendigurengaina*, *Mendiburugaina* agirietan); *Ugáuna* orain Iribarrin, *Udalugaina*, *Udelugaina* dokumentazioan. Honek gure iritzian erran nahi luke edo -*gaina* behin ere ez zela palatalizatu edo bestela despalatalizazioa oso goiz burutu zela, Ameskoan baino aise lehenago ezbairik gabe.

NTEM-XXIII-n ematen diren Lokizko datuak Lanan, Ameskoan eta Allinen bilduak dira, itxura duenez. Bertan *Irigána* (sic), *Lisgáina*, *Sagarmína* eta *Sailún* ditugu.

Beste honako hauek ere baditugu Lanan:

Bulburína 39. eta 40. elkarrekikoetan (fazerietan) eta Gastiainen; *Arbína* (*Arbina* 1718az geroztik) Galbarran; *Larrinondoa*, *Zaldalarrina* Narkueko dokumentazioan, *Zalagarrín* orain; *Ladurdína* edo *Urdína* Iribarrin egun; *Lapína* orain Bilorian, *Apina*, *Apingoiena*, *Apingomunagaina*, *Apinzelaia*, *Apinzalaia* dokumentazioan, *Larrináte*, *Sagarmína* herri berean, agirietan azaltzen ez den egungo *Cuestazekíña-z* beste. Gastiainen *Araiurdina*, *Arurdina* dokumentatzen da 1687tik aitzina.

Albokoari dagokionez, *Gallanbíro* dugu orain Galbarran eta Gastiainen, *Gallan biro* bigarren herrian 1693an, *Sandólla* orain, *Sandolla* 1713an, *Zaldubiribila* 1696tik. Bilorian 1718an *Tellalabea* dugu, *La téja* orain. Galbarran *Portilua* dago 1689an, *Portillua*, *Portilluco zalaya* handik aurrera. Kasu honetan aintzat hartu beharra dago erdarazko mailegu baten aitzinean gaudela, eta hizkuntza honetan kontsonante sabaikaria duela.

Beste aldetik, Gastiainen *Sarbíla*, *Zarbíla* dugu orain, *Sarbila* 1688tik aitzina, baina *Sarbilla* 1685, 1692 eta 1718an; Iribarrin *Zikilaméñdi* daukagu egun; Galbarran *Azpila dana* dago 1700ean, *Bustiluceta*, *Bustiluzeta* 1695ean, baina *Bustilluzueta* 1688an. Bilorian *Artezíla* dugu orain, *Marmatilla* 1745ean (cf. Lokizko 1745eko *Marmaratilla*, *Marmaratillugaina* 1738an), *Musculloa* 1649an; Iribarrin *Saroi iluna* zegoen 1736an (cf. *Bailunbe* Ameskoan). Hogeita seigarren elkarrekikoan *Zilárte* dugu orain, *Zilarte* 1796an; Lokizko XVIII-XIX. mendeetako *Andullain(-)* *Anduláin* da egun.

Allin ibarrean egoera Ameskoetan eta batik bat Lanan baino nahasiagoa bide zen, dokumentazioa ikusirik; egungo datuek, dena den, [inV] > [ɲV]-ren alde mintzo dira: Aramendian *Argáña* eta *Kurugáña* daudē, Eultzen *Larrongáña* (*Larriongaña* dokumentazioan), Ollogoienen *Irigáña* eta *Unaráña –Urarana* 1711n, agian *-aran*-en *-arain* aldaeraren bitartez (cf. Artabiako *Uñarana*)– ditugu, Ollobarrenen *Alligaña* eta Zufian *Rotagáña*; Larráitzan *Larraizagáña* dago, baina Galdion *Mendigáina*, *Lamurungáina* ditugu. Hortaz, eta aieka honetatik, alde batean Allingo herri gehienak, zeinek palatalizatzen baitute, paratu behar genituzke, eta beste aiekan palatalizatzen ez duen Galdio.

[inV]-z den bezainbatez, busti gabeko soluzioa dugu Artabiako *Buztína*-n, Etxabarriko *Aginága*-n (*Bustina* genuen 1830ean), baina palatalizatutakoa Gauzako eta Ollobarrengo *Arkiñáno*-n. [iɪV]-ri dagokionez, bustigabeko toponimoak besterik ez ditugu: *Ilarráza* (Artabia), *Azpiléta* (Etxabarri), *Irúrbia* (*Ilurbea*-tik) eta *Zimilágua* (Eultz), *Mendikubíla* (Aramendia).

Deierrin, bestalde, bustidura egiten zela gauza segurua da, edireten ditugun *-gaña* ugariek argitzen dutenez. Ibirikun, berriz, *Iturmína* eta *Allíde* daude orain (*Allide* 1706an).

Antzinen, Lanako mugan, *Zurigáña* dago orain, *Zubigaña* dokumentazioan; ibar bereko –Ega ibarreko– Labeagan *Mendigáña* dugu, eta Legarian *Laordigáña*, *NTEM-XXIV*, 34-n erraten den gisan apika*Elordigaña batetik. Iguzkitzako Aberinen *Matukáña* dugu 1896az geroztik, baina oraingoan ez dakigu seguru euskaratikako toponimoa den. Arellanon *Markíña* dago gaur, *Marquiña* orain ehun urteko katastroan, baina lehenagoko lekukotasunik ez dugu, eta ez dakigu zein den bere iturburua. Morentinen *Ondoña*, *Oquina* daude XVIII. mendean, *Andóña*, *Okína* egun. Bestalde, *Ollaméñdi* dago orain Arellanon, *Ollamendi*, *Ollomendi* dokumentazioan, *Sorbálla* Morentinen, *Seroalla* 1582an, *Sorballa* 1726an, *Zaratíllas* orain herri berean, *Zaratillas* 1739an. Oteitzan *Ilárri* dugu orain, *il*-z, dokumentazio guztian bezala, baina *Solléta* (ez dugu agiri lekukotasunik).

Iguzkitza-Donoztebeko Arroitzen *Armuculla* dago agirietan, *Armukúlla* orain, *Unzilun* 1705etik aitzina, *Unzilun* egun. Lukinen *Zurbina* zegoen 1815ean, *Zurubina* 1895ean, *Zurubína* gaur.

-Goena, -guena, -gobena / -goina / -goiena:

Nafarroako mendebaleko beste isoglosa argi bat aurkientza baten goreneko alderdia adierazi ohi duen **-goien** posposizioan dugu. Izen hau toki batzuetan tarteko [j]-rekin azaltzen da, eta beste batzuetan berriz [j]-rik gabe²¹, edo honen ordainez **-b-** duela batzuetan, Lanan. Cf. *DLC-ko* «*acrecentar gueaotu*», «*antepo-ner gueaotam euqui*» (sic), baina *oyalac icuzten dirana(c)* Ameskoan / «*batan de paños oyalen rotea*» *DLC*-n. Lanako tarteko ezpainbikoak Altsasun arruntak diren *ganaubak*, *gauba*, *iletsuba*, *katiluba*, *katuba*, *kristaubak*... eta Lizarra-Ergoieneko *gaube*, *gobe* dakarzkigu gogora. Cf., gainera, Ekalan dokumentatzen den *Dermaubaren gohena* toponimoa (ikus *Dermau / dermio* bikoateari eskaini puntua). Inoiz, gainera, sinkopa nozitutako **-goina** edireten dugu.

Beste batzuetan bezala, hemen ere Erdiko soinu hori ez duten aldaerak ia erabat bi Ameskoetan eta Lanan agertzen dira, bailara hauetan [j]-dun aldaera bat edo beste ere aurkituagatik. Lekuko hauek ditugu, besteak beste: *Aranguena* (Larragoa, 1572)²²; *Guena* (1696), *Barrio de Gonéa* orain Eulaten; *Dermaubaren gohena* (1686) Ekalan; *Erguena* (auzoa zen; 1726), *Unciduyco saroguena* (1665) Zudairin; *Elquegoena* (1579), *Saldosinguena* (1665) Bakedaon; *Erguena* (1701) Gollaon; *Elorzaguena* (1705) Artatzan; *Alcorçaçugoena* (1590) Ameskoako zilegi lurretan; *Arangoiti goena* (1696, 1700), *Landaburugobena* (1686, 1688), *Landaburugoena* (1689, 1711), *Saldusacanagobena*, *Saldusacangubena* (1687), *Tobagoena* (1688tik) Gastiainen; *Mendigoena* (1688, 1692) Galbarran; *Arangoenbarrena* (1691), *Aranguena* (1694) Iribarrin; *Osadaraungobena* (1687), *Anzo alsisua goena* (1693), *Dolaco zalaiagoena* (1688), *Zaldugoena* (1710) Bilorian (ikus, gainera, Lapuente, 400-401); *Unzugoena* 1702an, *Aranbuéna* egun Iribarrin, *Arangoena* 1702an, *Aranguena* 1688az geroztik. 1691ko *Arangoenbarrena* eta 1793ko *Aranguenzalaya* toponimo honen aldaerak dira.

Kontrako lekukotasunak badira; *-goien* duten osotara hamasei toponimo diferente ediren ditugu. Bilorian, gainera, *Larra eder goina*, *Osadaraungoina* daude 1692an.

Aipatu haranez kanpora, lekuko bakarra Allingo Zubielkiko 1582ko *Caldugoena* da; ibar honetan berean *Ollogoien* herria dugu, eta Metautenen *Zabargóien* mikrotoponimoa orain, *Zabalgoyen* dokumentazioan. Artabian *Izarra goiena* ageri da 1736an; Lokizen *Artibildogoyena* zegoen 1910ean. Deierriin *Arandigoien* herria dugu; Ega ibarreko Antzinen *Zelegoina* zegoen 1696an. Iguzkitza-Donetztebeko Barbarinen *Aldagoyena* dokumentatzen da 1571 eta 1584an.

21. Leku berean bi aldaerak azaltzea ere ez da harrigarria; cf. Aezkoako egungo *goiek* 'horiek' / *goek*, *oek*; *gayek* / *aek*; I. Camino (1997: 409).

22. Honela dio agiriak: "En la endrecera e parte llamada Aranguena termjno dybisorio de entre el lugar de Larrahona [erreparatu -h- horri] y la billa de Contrasta y termjno dybisorio de entre Castilla y nabarra".

-Goiko bokalek eragindako **a > e** hersketa

Nafarroako mendebalean honen aztarnarik ia ez dugu, Lezauneraino. Herri honetan *Ikasiturri(a)* dugu –grafia desberdinez– XX. mende arte, baina gaur egun *Ikestúrri* erraten da; orobat, 1703ko *Lauzadia Laozédia* bihurtu da gaur, *Lauzedia baten arartekotzaz apika. Azkoan *Ibérkua* dugu egun, baina izen hau ez da erabat garbia, itxuraz *Ibarkoa-tik atera bada ere, iragan mendearen azken urteetako katastroetan *ibiarca* (1895) eta *ibiarca* (1895) baitugu.

Bearinen berriz *Ibárria* dugu gaur, eta Eraulen *Bulárria*, *Irádia* eta *Ubarkondóa*, eta *a > e*-ren kontrako adibideak ugariak dira baita hersketa present egon daitekeela genioen herrietan ere. Eraulen Lezaungo toponimoaren bizkia den *Laozádía*, *Lauzadigáña* dugu orain (*Lauzadia* 1710ean).

Ameskua-Lana-Allinen ez dugu honen arradizarik ia bat ere, eta «ia» diogu Urran *Otadúia*-rekin aldizkatzen den *Otadúie* bizirik dagoelako. Kontrafropa moduan Artatzako *Itxási* eta *Iturzeláia*, Gollaoko *Itxási*, Larraitzako *Mugárria* eta *Txapardúia*, Eulateko eta Gastiaingo *Isásia* aipa daitezke, beste anitzen artetik. Gauzan, Metauten eta Ollogoienen, bestalde, *Ubárka* dugu (cf. *Ubérka* zabaldua), eta hondarreko herrian *Itxásia* eta *Turríkias* (< *Iturrikia).

Hegoaldeko ibarretan ere ez dugu hersketa horren lortatza izan daitekeenik ediren. *DLC*-n ez dugu hersketa honen aztarrenik, baina Burundan arrunta da; honela dio K. Izagirrek (1976: 46):

Toki bakoitzean oarrik ezarri ezpadut ere –aspergarri ez egitearren–, *i* eta *u*-ren ondoren datorren *a* ia beti aldatzen da, gutxi edo asko, *e*-ren aldera; geienetan bide-erdian gelditzen da.

Koldo Zuazok (1994: 308-309), aldiz, eta Burunda osoko euskaraz ari delarik, hautazkotzat hartzen du, eta joera nagusizat ez herstea ematen.

Hasperenketaz zertxobait

Larragoako *Aranágo* (*Aranago* 1630ean eta 1779an) toponimoan irudi duen moduan *ago* ‘aho’ izena badugu, aspaldiko aspirazioak hemen, Nafarroako beste toki anitzetan bezala, bokal arteko lekunean frikari belarea eman duela pentsatu beharko dugu (*Iturragoa*-ren tankerakoak ezagunak dira han-hemen. *Bokal(e)*, *pokal(e)* ere ohikoa da toponimian eta ohikoa izan da hizkera bizian). Hau bat dator guk beste lan batean (Salaberri, 1994, 458-459) erdarazko *Larraona*-ren (*Larrahona*, *Larrafonta* XI-XIV. mendeetako dokumentazioan) euskarazko kidea den *Larragoa*, *Larragua* azaltzeko proposatzen dugunarekin.

Lanako Gastiainen, gainera, *Loguibalza* toponimoa dugu, oso ongi dokumentaturik 1685etik aitzina. Herri berean *Loguiza* dago 1687an, baina oraingoan ez dakigu aurrekoaren desitxuraketa ez ote den. Cf. *DLC-ko* «*arrullar el niño* vrru eguin seguiay», «*boca agua*», «*boca de estomago* vrdabilan agua».

-I(n)tsaur, untsaur / i(n)txaur / itzaur

Koldo Zuazok dioenez (1989: 11) Araban **intxaur** eta **untsaur**, biak, azaltzen dira, baina pentsa zitekeenaz bestera, bigarren hau ekialdean ageri da gehienbat.

Nafarroako gure alderdian **unsa**ur behin aurkitu dugu (*Unsa*urandiburua, Ekala, 1573), **i(n)sa**ur gehiagotan (ikus *FHV*, 74-75 eta 285), eta hauen aldamenean aski nahasgarria den **i(n)cha**ur beste anitzetan. Kontua da erdarazko sistema grafikoan ez dagoela orain –eta ez zegoela lehen– euskarazko [ć] emateko grafema egokirik, eta hau dela bide, soinu hori irudikatzeko «**ch**» ibiltzen da batzuetan –euskarazko soinua ere afrikaria izaki– eta «**s**», «**ss**» beste batzuetan, hortz-hobietakoa ere baita. Horregatik, uste dugu agerietako **incha**ur-en azpian maiz egun **intsaur** idatziko genukeena dugula, bereziki **insa**ur ere dokumentatzen denean: cf. *Mauruynsaurradana*, *Mauru incha*urra (dokumentazioan), *Malintxáurra*, *Manintxáurra* (orain) Gollaon, *Goyco yn*saurraldea (1668) / *Goico yn*chaurraldea (1686) San Martinen, *Ysa*urmoza (1685), *Ynsaur*moza (1688) / *Ynchaur*moza (1702tik aurrera), *Txormóza* (egun) Gastiainen. Izan ere, arrunki «**s**», «**ss**» / «**ch**» leku izen berean azaltzen direnean euskarazko [ć] izan ohi dugu. Jatorrizko hortz-hobietakoa sabaikaritu zela ere pentsa liteke, agian.

Zernahi ere den, garbi ageri da hortz-hobietako soinu hori Arabako mugatik hurbilago eta gehiago azaltzen dela, eta ekialdera jo ahalean urrituz doala, [c]-ren mesederako: cf., erraterako, *Goberari In*ssaurraldea Eraulen 1571n²³, *Ysahurr* chipia eta *Ylçaurr* chipiburua XIV. mendean Ollobarrenen, *Ysaustia* Errezun (Deierri) 1567an, *Erdimnicaurra*, *Erdimi yçaurra*, *Erdimyr* icaurra Muetzen (Gesalatz) 1562an; Mañeruibarko Argiñaritzen *Ylcaurlandarea*, *Ilcaurlandareta* zegoen 1522an. Burunda aldean Ziordian orain *Intxóstia* dena dokumentazioan *Insaustia* nahiz *inchaustia* bezala aurkitzen dugu (*NTEM-IX*, 45), jatorriz hor [ć] genuelako seinale; Altsasun gaur egun *intxorra* (eta *intxordiya*) erraten da, Urdiainen bezala (ikus Euskalerrria irratia & Mujika (1990: 47)), eta Iturmendiko toponimian *Intxorrázpi* eta *Intxòrtxikíta* ditugu (*NTEM-X*, 66), baina hau engainagarria izan daiteke (cf. Ziordia).

-Torre / dorre

Oraingoan, dirudienez, isoglosa Burunda aldetik heldu da, Altsasun *Torretxiki* toponimoa baitugu bizirik (*NTEM-IX*, 57), adibidez. Ameskoako egoera zein zen

23. Hau da, “obrarria edo kofrariaren intxaurraldea”.

ez dakigu guztiz seguru; Ekalan *Torrequia*, *Torrequigaina* opatu dugu gerok 1693 eta 1697an, baina *NTEM-XXII*-ak *Torregui* bildu du 1695ean, *Torreguia* 1708an, eta egungo *Itorrégi* aldaera nahasgarria da arrunt²⁴.

Gainontzeko herrietako daturik ez dugu, eta, beraz, susmo hutsean gelditu beharko. Lanako Iribarrin, bestalde, *Usatorrea* dago 1686an, baina dugun leku-kotasuna ez da osoki argia, eta Allingo Galdion *Torreguibela* dokumentatzen da 1665ean, 1770ean eta 1830ean. Azken ibar honetako Metautenen *Torrondo* (< *torre* + *ondo*, ez *iturri* + *ondo*, irudiz, azekia baten izena ere izanagatik) ageri da 1611n eta 1620an.

Isoglosa honek beheiti egiten zuen: Egako Villamayorren *Torrondoa* dugu 1571n, eta Iguzkitza-Doneztebeko Barbarinen *Torrearana* 1600. urtean, *Torralde* 1570, 1571 eta 1601ean, *Torráldia* egun, *Torregorjeta* 1584an, hondarreko hau menturaz **Iturriorrieta* batetik atera badateke ere.

Beste aldetik, Aranaten *dorre* dugu, eta mendiaz beheitiko aldean ere *dorre* ibiltzen zen Deierriin: *Dorregujbela* dago Asnan (Montalbán despoblatuan) 1540an eta *Dorraondoa* Hiriberrin 1592an, *Dorrosóndua* orain Aritzaletan, *Dorronsorora* 1705ean. Gesalaten *Dorrondoa* dugu 1577an Muniainen; beherago *Bazacodorria* edo *Bazecodorria* aurkitzen dugu Oteitzan 1756, 1757 eta 1758an.

DLC-n «*almena de torre* torrean almenea», «*campanario* campantorrea» dago.

-ts / -tx-: itsi, itxi / ertxi...

Lehenbizikoa Arabako muga aldera aurkitzen dugu; bigarrena ekialdekoagoa da, eta Deierritik Iruñe aldera ageri zaigu. Hauek dira ditugun datuak: *Soroítzi* Artatzan orain, *Soroisia* 1706an ([*ć*] salatzen duten leku gehiago ere badira), *Regácho de Soríchi* Gollaon. *DLC*-n «*çegajear dellos* hisi yrigui», eta «*çerrar* ysçi» ditugu; Burunda aldean *itxi* dugu orain. *Ertxi*, K. Zuazok dioenez (1994: 323), Uharte-Arakilen hasten da erabiltzen; Eraulen egun *Bidércha* dago, *Viderchia*, *Biderchia* dokumentazioan.

24. Iruzkin hau egiten du *NTEM-XXII*-k (105): “Creen los informantes que hubo en este paraje un palacio. Pudo tratarse del palacio que la familia Baquedano poseía en Ecala”.

Hiztegi kontuak:

Araitz, areitz / aritz; urraitza; aitzza (barga); ker(e)iza, gereiza; elizar, lizar; eliza

Araba aldean, Zuazok dioenez (1989: 16), *aretxa* dugu (N. Landuchiok ere *arecha* eta *arechteya* biltzen ditu, erranahi aldatua ematen badie ere, Mitxelenak nabarmentzen duen gisa²⁵). Aurrerago, dena den, Eibarko ikertzaileak (1997b: 90) hiru eremu bereizten ditu Araban, edo hobeki erran, bi eremu diferente eta transizioko hirugarren bat, hots, mendebalekoa, ekialdekoa, eta erdialdekoa, eta dio bigarreneko toponimian bustidura jasandako formarik ez ohi dela agertzen. Hortaz, Arabako ekialdea Nafarroako mendebalarekin bat datorke gai honetan.

Nafarroako mendebalean *araitza* eta *araizdiya* ditugu Altsasun (baina *urritza*), eta *araitza* da (*araiza*, *arayza* idatzia, normalki), *areitza* (*areiza*)-rekin batera, Ameskoan gehien agertzen dena, zenbaitetan *ariza* (*ariza*) ere azaldu arren. Aranatzan eta Ergoienean *aritzza* dugu, baina Uharte-Arakilgo toponimian *Lauaréitz* edireten dugu, *Arizbákar*-en aldamenean.

Zernahi ere den, garbi dago Nafarroako mendebalean ez dugula orain eta ez dugula izan lehen aldaera bustirik, hots, Arabako mendebaleko *aretxa*-ren antzerikorik, eta ekialderagoko hizkeretik aldea diptongoa agertzean edo ez agertzean zetzala. Jatorrizko forma *areitza* dela suposatzen bada –horrela egiten du K. Zuazok 1994: 309an– Ameskoan ere Altsasun gertatu den *ei* > *ai* irekitzea burutu dela pentsatu beharko dugu. Deierriko Lezaunen, bestalde, *aritz* dugu 1584rako *Sardanariz* toponimoan²⁶, *Sardanáriz* egun, eta ibar bereko Zurukuaingo *Arizándias*-en, *Arizandia* agiritan. Iguzkitzako Muniainen *Veçerariça* dago 1371n.

Bustidura eza *urraitza* ‘hurritza’ hitzean ere aurkitzen dugu, ez baita *urretxa* edo irudikorik ezer dokumentatzen: *Urraiza zelaia* (Larragoa, 1650), *Urraizazelaia* (Aranaratxe, 1650), *Urraizturbarrena* (*Urraiztui*?, Aranaratxe, 1700), *Urraiza* (Eulate, 1700), *Urraistibarrena* (Eulate, 1701), *Urraycaga* (San Martin, 1668tik aitzina, *Urraizága* egun), *Urrayçola* (Ameskoabarren, Zudairi, 1665), *Urraïçolacolepoa* (Lokiz, 1685, Artabiako mugatik hurbil), *Urriaza guibela* (Eultz, 1726). Altsasun, erran bezala, *urritza* dago orain.

Bustidura falta hori toponimian ugaria den beste hitz ezagun batean ere aurkitzen dugu, *aitz*-en alegia. Ameskoan beti *aitza* dugu (*ayça*, *aica*... idatzia), edo hemen honen adierakidea zen *barga*²⁷. Altsasun ere *aitza* eta *barga* (*bargi*) ditugu.

25. *Arecha* erdarazko *haya arbol*-en itzulpentzat ageri da, eta *arechteya* *Hayal lugar dellos*-en kideztat; *roble*, *arbol*, aldiz, *paguoa errexala* iraultzen du euskarara. Mitxelenaren iritziz, nahasketa bide den hau hiztegiaren iziera hiritarrari leporatu behar zaio, nekazarien artean aski azalgaitz gertatuko baitzatekeen.

26. “Otra pieça en...Sardanariz afrontada con el monte Robledal del Conçejo de Lecaun”.

27. Hitz honek Sakana aldean eta bestetan duen adieraz ikus, erraterako, *NTEM-X*, 88. *Barga*-ren antzeko adiera izan dezakeen *gerba* ere badugu Burundan; honetaz ikus *NTEM-IX*, 44, 73, 96.

Gure eskualde honetan orokorra den *eliza*-n ere bustidura falta ber hori aurkitzen dugu; cf. egungo *Elizálda* San Martinen, edo hemendik kanpo *Lizáldia* Ollobarrenen. Bustidura falta hori [j̄s] edo [is] ingurunea bere baitan biltzen duen *ker(e)iza*, *gereiza*-n ere opatzen dugu: *Querezmendi* (1590), *Guereiz mendi* (1598), *Krezméndi* (egun, Ameskoabarrengo zilegi lurrak), *Querizeta* (Narkue, 1689, 1695), *Quereizeta* (Biloria, 1678)²⁸. *DLC*-n *querexea*, *querexea errexala* ditugu, eta *EDEL*-k *kaixie* dakar Urdiainerako, eta K. Zuazok Iturmendirako (ikus, gainera, 1994: 19).

Azkenik, eta puntu hau akitzeko, diogun Nafarroako mendebalean (Ameskoagoienen, Ekan eta Lanan) ez dugula *leizar* edo *lexar*-en modukorik, *lizar* edo *elizar*²⁹ baizik.

-Baso / oian

Gai hau hobeki eta sakonkiago aztertu behar bada ere, badirudi **oian** Deierri hasten dela azaltzen, mendebalerago honelakorik ez dugun bitartean. Zernahi gisaz, **oian** agertzeak ez dirudi **basoa**-ren agerpena galerazten duenik.

Nafarroako ekialdean –lurraz, kokaguneaz ari gara, ez euskalkiaz– dagoen Uxuen *Basandía* aurkientza dugu, eta ez dugu *oihan*-en arradizarik. Oibar haraneko zenbait herritan eta Orban, berriz, bakarra (edo ia bakarra) zen *oihan*.

Gure eskualdean *baso* osagaia bide duen *Ortabáso*, *Urtabáso* dugu Eulaten, *Basabitárte* Galbarran orain, *Basabittarte* 1725ean; Narkuen *Basorabidegaina* genuen 1687an, Iribarrin *Basabea* 1702an; Lokizen *Basábe* dago. Gamizek XVIII. mendean Sabandoko «Bengo baso» eta «Goico baso» toponimoak aipatzen ditu.

Burundako eta Ergoieneko toponimian **baso**-z besterik ez dugu; cf. adibidez, Unanuko *Beko basoko borda* (*NTEM-VIII*, 70). Burundan A. M^o Etxaidek (1989) **baso** biltzen du ('bosque' adieraz) Bakaikun eta Ziordian, eta K. Izagirrek (1967) *basoziarra* Altsasun ("la ladera del monte"). Etxarri-Aranazko toponimian eta hizkera bizian –Karasatorre eta besteren arabera– ez dago **baso** baizik; Arbizuko leku-izendegian ere **baso** dugu, baina Arruazura orduko **oian** ere edireten dugu, **baso**-ren aldamenean. Uharte-Arakilgo toponimian *Baxaléze* eta *Basanóa* ditugu; Arakilgo gainerako herrietako toponimian, aldiz, beti **oian** dago. Etxaidek Murginduetan **oian** biltzen du.

28. Hemen 'gerezia' gabe 'geriza' ere izan genezake agian, baina, adierak adiera, ingurune fonikoa bera da bietan, bigarrenaren aldaera den *gereiza*, *keretza* bizirik baitago.

29. Kasuren batean *eliza* + *zahar* izan genezake toponimo horietakoren baten oinarrian, baina ez dugu uste normalean horrela den.

Allin ibarrean, irudi duenez, *baso* eta *oian* batera bizi ziren: Artabian *Oianzábal* dugu, baina Etxabarrin *Basolín* (< *Basoiluin?) eta Zufian *Basokía*. Deierriin **oian** nagusi ageri da: *Oyanandia* (1738), *Oyamberría* (1725) ditugu dokumentazioan, *Oinándia*, *Ambérría* orain Abartzuzan, *Oianándia* Lakarren eta Lorkan, *Oianbérrí*, *Oiantxíki* bigarren honetan... baina *Basobérrí* Eraulen, *Basábia* (*Basabea* agirietan) Azkoan. Gesalitzen erranen genuke **oian**-en nagusitasuna erabatekoagoa dela, **baso**-ren eratorriren bat ere aurkituagatik.

Mañeruibarko Girgillanon *Oyanguibeleta* genuen 1578an, *Oyanburua*, *Oyan eguia* 1601ean; Ziraukin *Arquitaoyana* ageri da 1571n, *Urbeco oyana*, *Yguzteco oyanondoa* 1574an. Bonapartek *oyan* 'bois', 'montagne' biltzen du Gares, Oltza, Goñi eta Elkanon (Ondarra, 1982). Artazuko toponimian, alabaina, aurkitzen dugu **baso** (behin besterik ez izanagatik), Olloibarren bezala, **oian** ere, pentsatzekoa zenez, azaldu arren.

Ega ibarreko Okon *Basártia* dugu egun, *Basarte*a agirietan, *Entremontes* auzo herrietan; **oian**-en arradizarik, ordea, ez dago. Iguzkitza-Donetzteben *Bassagaiça* zegoen 1570ean Barbarinen. *DLC*-k «*bosque de arboles* vassoa» dakar.

-Bengo / beango, bea- / beitiko

Izenlagun edo elkartuaren lehen osagai den honen bitartez finka daitekeen isoglosa ez da argiroegi azaltzen, eta, gainera, ez dugu uste dialektologiaren ikuspuntutik oso garrantzizkoa denik, ez eta gauzak garbi ikusten lagunduko digunik ere (cf. *DLC*-ko «*adelgazar veatu*», 52, eta, mendebalean, hainbat oikonimo eta deituratan azaltzen zaigun *beaskoa* osagaia). Bestalde, banaketa geografikoa ez da, erran bezala eta ditugun datuak ikusirik, sobera argi azaltzen, eta gehienez ere maiztasun handiagoaz edo txikiagoaz iharduki beharko dugula uste dugu.

Gure alderdian arrunta da **bengo** «preposizioa» opatzea: *Bengo larrina* (1690), *Bengo echecho inchaurreadana* (1709), *Mengoerrekalde* (< *Bengo*?) orain San Martinen; *Bengozelaia* (1706), *Mengosaróya* Aranaratzen; *Bengoçufia* (1678, 1691), *Bengo erregua* (1678az geroztik), *Mingorróba* orain Galbarran, *Bengo perra* 1700 eta 1835ean; *Bengo barazeta* ageri zaigu 1689tik aitzina Bilorian, *Bengo errekaldea* 1697an, *Bengo recaldea* 1735ean, *Bengo estondoa* 1688an, *Bengozaldia* 1686tik, *Migozálda* orain.

Posposizio moduan ere azal daiteke, jakina: *Ardebéngo* (Barindao, orain, *Arduibengoa* 1745ean); (*Fuente de*) *Iturbéngo* (Gollao, gaur egun, *Yturbengoa* 1733an). San Martinen egun *Bikorréka* izeneko iturria dugu, lehenagoko *Bekoerreka batetik atera zatekeena beharbada. Hau, agerian denez, ez da segurua. Nolanahi ere, eta posposizio moduan askoz ekialderago zabaltzen zela segurua da: Iruñeko oraingo *Landáben Landabengoa* moduan ere dokumentatzen da;

Goñerriko Urdotzen [Urdanotzen] *Eliça vengoa aurea* zegoen 1518an. «Preposizio» gisa ere aurkitzen dugu ekialderagoko herrietan, Estenotzen, konparazione: *Bengolarrayna* (1521). Eraulen *Sarasagabeyticoa* (eta *Sarasaga goiticoa*) dago 1797an.

Deierrin, bestalde, forma disimilatua opatzen dugu: *Beasoroeta* dago 1557an eta 1568an Errezun, *Veat soroeta*, 1589an³⁰, *Billasóta* egun, baina Azkoan *Vengo varridea* dugu 1548an, hau da, beste toki anitzetako *Iribarrena* edo beheko auzoa³¹. Gesalaten ere forma disimilatuak ditugu (cf., dena den, arestian aipatu Estenozko *Bengolarrayna*): *Beango laeçeta* (sic, < *Beango liatzeta “los linares (más) bajos”) dugu Muetzen 1568 inguruan, *Beango barazea* 1586; Arzotzen *Beango nobeleta* zegoen 1577an eta 1589an. Manuel Lekuonak argitara emandako Muzkiko testuetan, ordea, «goitico aldean», «veitico aldean» ditugu.

Iguzkitza-Donetzteben *Beitico yturria* genuen 1570ean eta 1571n Barbarinen; Iguzkitzan *Beytilacar* zegoen Oteitzan 1657an, *Beitilacarra* 1791n, *Betilakarra* orain. *NTEM-XXV*, 226an Etxabarrirako biltzen den 1731ko *Bengorregadioa* ez dakigu Iguzkitzakotzat eman behar den, beste *Etxabarri* bat ere izanda –Allinen– nahasketa erraza baita. Adibidez, Iguzkitzakotako hartzen diren *Artavia bidapea* eta *Artaviabidagaña* Allingo Etxabarriko toponimoak direla dirudi.

DLC-n «*çierço vengo axea*» dugu, eta «*desenterrar* beatua atera». Sabandoko toponimian «Bengo baso» zegoen XVIII. mendean, Gamizek biltzen duenez; autore honek, alabaina, *beitico echeco genteai ta beytiagoco arrebai* dauka.

-Buar / bular:

Koldo Zuazok Henrike Knörren lanean oinarriturik³² Arabako ekialdean *buar* edireten dugula dio, eta Ameskoan bai *buar* eta bai *bular*, biak, agertzen direla, baina oso datu gutxi ematen du, eta gainera ez dio nongoak diren. Guk ibili dugun dokumentazioan garbi samar ikusten da **buarra** bakarrik Arabako muga-mugan dauden Ameskoagoien eta Lanan azaltzen dela, baina ez Ameskoabarrenen, ez eta goragoko Burundan ere (Cf. Urdiaingo *Altzinaundibularra*, *Berroetabularra*, *Txoritegibularra*, *NTEM-X*, 83, 90 eta 109). Gamizek «elurrezko bularra» du bere olerkietan.

Buarra hamar toponimo diferentetan aurkitzen dugu, Ameskoagoien, Lanan eta Lokizen; Ameskoabarrenen, aldiz, eta erran bezala, beti *bularra* dago (cf. San Martingo *Zaldubulár*ra edo Zudairiko *Bulár*), Allinen eta Deierrin (cf. Eraul-

30. Toponimo hau, iduri duenez, *Beasoroeta* ebakitzen zen (cf. *Beterri / Beierrri* pareta).

31. Elkanoko Lizarragak ere ‘aizunea’ adiera ematen dio *barride* hitzari (Iraizozko Polikarpo, 1989), ez egun Baztanen edo Zaraitzun duen ‘aizokoa’. Aezkoan, I. Caminok dioskunez, *barride* ‘aizunea’ nahiz ‘aizokoa’ da.

32. “Para una delimitación etno-lingüística de la Álava antigua. Ensayo de cartografía a partir de pruebas toponímicas”, in *La formación de Álava. Comunicaciones (I). Congreso de Estudios Históricos*, Gasteiz, 489-541.

go *Bulárra*) bezala. Ekialderago, eta aski harrigarriro, *belai*z *burarra* dugu Ziraukin 1573an, *Velais* (edo *Velaus*) *Vurarra* hurrengo urtean, *Belau burrara* 1580an.

-Dermau / dermio:

Dermau (< terminado) Nafarroako mendebaleko aldaera da, eta Burundan, Ameskoan eta Lanan aurkitzen dugu, lehenean **dermio**-ren (< término) aldamenean. Dokumentazioa eta egungo erabilera aintzat harturik, badirudi ibar honetan (Burundan) lehen **dermaua** zena **dermio** bilakatu dela gaur egun, alegia, ordezkatzeko prozesua burutu dela edo burutzen ari dela³³. Ergoieneko toponimian, lehen eta orain, **dermio** dugu.

Ameskoan *Dermaubaren gohena*, *Dermau erdia*, *Dermauaren erdia*, *Dermauren erdia* dugu Ekan 1664tik aurrera, *Eulate dermaua* 1705etik aitzina, *La autermába* orain; *Eulatedermaua* San Martinen 1694az geroztik, *Ecala dermaua*, *Zudarridermaua* herri berean 1710ean, *Gollau dermaua*, *Artazadermaua* Bakedaon 1700etik aitzina, *Gobrarria bidea dermau zelaia* Barindaon 1710ean, *Goczco dermau-a Lecua* Galbarran 1689an³⁴.

-Larrin / larrain:

Larrin Arabako mugako ibarretan aurkitzen dugu (cf. Eulateko *Larrinkiéta* edo Narkueko 1686ko *Zaldalarrina*, *Zalagarrín* egun), inoiz **larrain**-ekiko txandaketan, eta bigarren aldaki hau ekialderagoetan, Burunda barne dela (cf. K. Izagirrek, 1967: 54, biltzen duen *ber dezubei larrainau*, *larrain oní kendu zaiyó korótza*). *DLC*, alderdi honetatik, Ameskoa eta Lanarekin dator bat: cf. «era de trillar larrina».

Allinen *larraina* zegoen, behin edo beste honekin batean *larrin* ere azalduagatik; Deierren ere normalean *larrain* dugu, Allinen bezala inoiz dokumentazioan *larrin* edireten dugun arren: *Larranbúru*, *Lezaunen*, *Larranbúra* orain Abartzuzan, *Larrainburua* 1703an, *Larranandia* Eraulen orain, *Larrañandia* 1784an. Hegoalderago ere *larraina* ohi dugu, baina Iguzkitzako Morentinen *Larrimpe* zegoen 1603an, *Arrimpe*, *Arrinfe* XVIII. mendean. Egund, ordea, *Arrám-*

33. Izen honen etimologiaz eta bestez ikus Salaberri (1993: 347). Orain, datu berriak ditugula, **dermaua** Aranguren ibarreko dokumentazioan opatzen dugun erdarazko **terminado** aruntaren euskarazko bertsioa dela erran dezakegu, **dermio término**-rena den bezal-bezala: “otra viña en el mism^o terminado y endrecera de mançoayn afrontada...con vina de las monjas de san pablo... y con vina de Enecotorena”, “Otra Pieça Lieca...en el dco (dicho) terminado y endreçera de Aurdi” (Labio, 1586, PR-Iruñea, 32. k-I, 51. zkia.; letra beltza gurea da).

Dermaua erdiesteko gaztelaniazko ahoskeran arrunta zatekeen **terminado**-ren ***terminau** bezalako ebakitze batetik abia gaitetzeko (*terminado* > **terminau* > **derminau* > **dermiau* > *dermau*), baina ezin osotero alde batera utzi Altsasun eta mendebaleko beste herri batzuetan bezala *-adu* > *-au* bilakaeratik atera delako ustea.

Dermioa-ri dagokionez, diogun Goizuetan eta Mezkitz bezalako herrietan izen arrunta dela.

34. Azken lekuko honetan gidoia paratu dugun tokian zisne itxurako zirriborrotxo dago. *Dermauba* ote?

piz da. Iguzkitzan *Larranchipia* ohi dago dokumentazioan *Larrinchi*pe behin, *Larranpíntxe* orain; Urbiolan *La ranchipi* zegoen agirietan, *Larrantxípe* orain.

-Mulo / muno

Aurreneko aldaera mendebalekoa da; Ameskoan aurkitzen dugu, eta behin Ollogoiengo dokumentazioan. Egun ordea, *-n-dun* aldakia dago herri honetan. Lanan ez dago *mulo*-ren lekukotasunik. Datuak hauek dira: Aranaratzxen *Rotaldeko múno* dugu orain, *Errotaldeco munoa*, *Errotaldecomunoa* 1613an; Eulaten *Munándi* dago egun, *Munoandi* 1790ean. Herri honetan *Munurdína* ere badugu, eta honekin batera *Mulurdína*. Ameskoako Limitazioetan *Arikomúno* dago.

Gollaon *Mulazpi* dugu 1883an, *Mulázpi* orain; San Martinen *Fiqumuleta* ageri da 1697an, *Letaguia muloa* 1668an, *Letaia muloa* 1686an, *Mulabitarte*a 1668an, *Munarte*a 1699an. Zudairin *Mulandiéta* dago orain, *Mulaurena* (< **Mulogurena?*), *Mulaurenazpia* 1668tik aurrera.

Lanan ez dago *mulo*-ren lekukotasunik, erran bezala, baina bai Allinen, pare bat besterik izan ez arren: Ollogoiengo egungo *Munándia Muluandi* zen 1778an, baina *Munandia* 1895ean; Galdion *Eucamulagaña* zegoen 1665ean, *Euzamunagaina* 1710ean. Amillaon *Munapea* zegoen 1830ean; Artabian *Muneta* dokumentatzen da 1606an, *Munartia* 1828an; Etxabarrin *Munarte*a dugu 1826an.

Deierrin beti *muno* dago, baina ekialderago, Ziraukin, *Mulolauea* ageri da 1571. urtean, hurrengo urtetik aitzina *Muynolauea* moduan azaltzen bada ere. 1571ko lekukotasun horretan, dena den, asimilazioa burutu dela ere pentsa liteke.

-Ostea / gibela / atzea

Nafarroan, Araban –batik bat Arabako mendebalean– agitzen denaren kontra (Ikus Mitxelena, 1971 eta Zuazo, 1989: 40), ez dugu ia **oste**-rik bat ere aurkitzen, eta nagusitasun osoa **gibel**-ek du; Burundan, dena den, **atze** ere agertzen da³⁵. Ameskoan, Lanan eta Allinen **gibel**-ez besterik ez dugu, Arabako muga-mugako Larragoa alde bat uzten badugu bederen. Izan ere, herri honetan **gibel**-ik ez dugu ediren –honek, halaz guztiz, ez du horrelakorik ez zegoela erran nahi–, baina bai, nahiz toponimo bakar batean, **oste**: *Yguraimendioste*a edo *Eguraymendioste*a dugu 1691tik aitzina.

Gainerako herrietan, erran bezala, beti **gibel** dugu; lekukotasunak nahi bezainbeste dira: *Elezkíbel* (*Elizguivel* 1839an), *Mendiribéla* (*Mendiguibela*

³⁵. Cf., adibidez, Urdiaingo *Igaragibel* baina *Teileriatzea* (*NTEM-X*, 96-97, 108). Ikus K. Zuazo (1994: 352-353).

1591n, *Mendiguibela* 1895ean) Zudairin orain; *Mendiribéla* (*Mendiguibela* 1745ean), *Nogáila* (*Neguaguibela* 1701ean eta 1717an) Barindaon; *Mariuéla* (*Maurugibela* 1694an) Galbarran; *San andres guibela* (1692, 1712) Gastiain; *Barazguibela* (1703), *Elizguibela* (1686), *Mendiguibela* (1744), *Baraíbela*, *Mendibéla* orain Bilorian; *San Bernardo guibela* (1698), *Eskibéla* Iribarrin.

Aberinen eta Oteitzan *Mendigibel*-etik atera den *Mendemigél*, *Mendimigél* dago gaur; Allon *gibel* osagaia duen *Ezkíbel* dugu dokumentazioan –grafiak grafia– eta egun, Arroitzen bezala.

-Saroe, saroi, saro, sare / sario:

Lehenbiziko lau aldaerak Nafarroako mendebalekoak dira³⁶, baina Sakana aldetik aski ekialdera jotzen dutenak, **sario** oker ez bagaude ia Iruñerriraino ez baita azaltzen. Burundan **saroi** dugu, Aranatz aldean eta Ergoienean **saroi** eta **sare**, Ameskoan **saroi** edo **saro**: *Mengosaróya*, *Mengosalóya*³⁷ dago Aranaratxen, *Majáda de Martín Salói* Larragoan, *Gorrilla saroa* (1665) San Martinen, *Unciduyco Saroguena* (1665), *Unciduyco saroguena* (1665) Zudairin, *Domico saroi* (1710), *Saroihiadana* (1729) Artatzen. Lanan ere *saroi* genuen: *Amunasaroi*, *Anzin saroi* Bilorian 1744an, *Saroi iluna* Iribarrin 1736an.

Sario, alabaina, aski mendebalean aurkitzen dugu: Allingo mugako Abartzuzan *Sarioguibela* dugu 1828an, Azkoan *Saroequibela* zegoen 1547an, *Sareoguibela* 1732an, *Sarioguibela* 1763 eta 1774an. Mañeruibarren ere **sario** dugu: cf. *Sariozar* (*Sarriozár* orain) Ziraukin.

Artaxonako toponimian, aski harrigarriro, *saroi* aldaera zaharragoa opatzen dugu: *Gar(t)ziaren saroi* (Jimeno Jurioren *Artajona. Toponimia Histórica* lan argitaragabetik hartzen dugu datua), Oibar haraneko *sario*-ren ordainez.

-Soro / alor:

Bikote honek, egia erran, ez du balio handiegirik Arabako mugako nafar euskara galdua inguruko haranetakoetatik bereizteko orduan. Izan ere, **soro** Nafarroako alderdi zabal batean agertzen da, ez bakarrik Ameskoa, Lana eta Allinen, eta hori dela medio hizkera bat nabarmentzeko izan lezakeen indarra franko ahultzen da. Guztiarekin ere, garbi utzi behar da Iruñerrian, Uxue aldean eta bestetan ez bezala, Nafarroako mendebal-erdialdean **soro**-z besterik ez dela azaltzen, bestela erran, **alor**-ik ez dugula aurkitzen. *DLC*-n «*eredad* heredadea, *soroa*» dugu (ikus Zuazo, 1989: 21).

36. Ez erabat; Nafarroako ekialdeko eskualde batzuetan ere agertzen da **saroe**, **sagoe**, **saroi**: cf. Mezkirizko *Auzesaroi* (1824), *Arozasaroi* (1846), *Beitico sagoia* (1892); Ibarra (1991). Egun **sagoe** ‘belatsoroi’, ‘belagia’ da Erroibarko herri horretan.

37. Honen etorkia 1706ko *Bengozeia*-n bilatu beharko dugu beharbada.

Hau berau da Burunda, Aranatz eta Ergoieneko egoera: toponimian ez dugu **soro** baizik, eta hizkera bizian ere hau da ibiltzen den aldaera³⁸. Sakanako lehen **alorra** Irañetan ageri da, hemen **soro**-z lagundurik, bestela ulertuko ez balitz bezala (*Auzalorzarko soroa*, *NTEM-XII*, 175); Murginduetan, aldiz, euskara galdu baino lehen **alorra** ibiltzen bide zen (Etxaide, 72. zkia.). Hemendik behera beti **soro** ‘pieza’ dugu, baita Deierriko toponimian ere (cf., adibidez, Abartzuzako egungo *Sorrozárra* edo 1592ko *Moscatel soroa*³⁹).

Soroa Mañeruibarreraino iristen da gutxienez: *Osabasoroa* (*Sarasoróba* egun), dago Ziraukin, *Astarsoroa* 1574an (PR-Zirauki, 2. k.), *Auzasoroa* (*Anzesórba* orain) Argiñaritzen, *Aurcasco soroa* 1578an Etxarrentxulon. Haran honetan ere ez dago, dakigunez, *alor*-ik. Gesalätzen, *Araneco soroa* dugu Iturgoienean 1576an, *Sora aricac* Izurtzun 1577an⁴⁰, *Ansasoro ondoa* Garisoainen 1578an, *Soragorria*, *Soragorria* Jaitzen 1577 eta 1578an, *Lopesorueta* Muetzen 1586an.

Alorra Garesen hasten zen, eta Oltza, Goñi eta Elkanon ere bazegoen (Ondarra, 1982: 138), Obanosen bezala (*Auçalorrondo* genuen 1578an)⁴¹.

Beraz, *NTEM-XXII* eta *NTEM-XXIII*-an aurkitzen ditugun **soro**-ak ‘alorrak’ dira, ez lan horietan erraten den bezala ‘belagiak, euntzeak’⁴².

-Txipi / txiki

Bikote honen banaketa geografikotik ez dakigu pisuzko emaitzarik atera ote daitekeen, zeren, alde batetik, gerta daiteke, Burundan bezala –ikus beheitixeago–, egun belaredun aldakia ibiltzea hizkera arruntean baina iraganaldiko fosiltzat eman beharko dugun ezpainbikoduna izatea leku izenetan –herri batzuetan– edireten duguna, eta bestetik, herri berean toponimo bera noiz *-k*-rekin, noiz *-p*-rekin opatzea, Uxueko *Lerbeztxipi* / *Lerbeztxiki*, konparazione. Horregatik, uste dugu bikote honek azterketa berezi eta sakona merezi eta behar duela. Nolanahi ere, eta ahulguneak ahulgune, argi zerbait egiten ahaleginduko gara, esku artean ditugun datuetatik abiatutik.

38. Ikus Etxaide (1989: 72. galdera). Izagirrek (1967: 55, 81) *soro bat* “un campo cultivado” dakar, baina baita *bearsoro batzuk* “campos donde se siega hierba” ere.

39. Honela dio dokumentuak: “otra pieza llamado (sic) moscatel soroa”.

40. Honela dio agiriak: “En los robres de pas. (piezas) que llaman Sora aricac en el monte robredal”.

41. Iruñerrian, Uxuen eta bestetan **soro** eta **alor** aurkitzen ditugu, biak, oso oker ez bagaude, erdarazko ‘pieza, labrantío’ adieraz. Elkanokoak, dena den, *soro* ‘lleco’ erranahiaz darabil: “Aurquituzé ura estado chárrean choil, erósten ta saltzenciréla elizetaco beneficioac, ezcóntzen publicoqui eliza-guizónac, usátzen usúrac, guizónquiac federicgábe, emastéquiác alquericgábe, obispoarén erréntac galduric, ta guciá perdicio ta confusióne, ala nola **alorbát soro útzia**, cárdus, lárres, belárr gaichstos bétea”, (Joaquín Lizarraga, 1994, 160).

42. Bukaera aldeko hiztegian **soro** ‘alorra’ nahiz ‘euntzea’ izan daitekeela erraten da, eskualdeen arabera, baina gero egileak ez dira konturatu mendebaleko alderdi honetan alorra besterik ez dela, eta ‘prado’-tzat itzultzen dute maiz, oker, bistan denez.

Burundan, Koldo Zuazok dioenez (1994: 353), orain *txikiya* ibiltzen da, baina toponimian *txipi* ohi dugu. Hau, segidan ikusiko dugun bezala, ez da zeharo horrela: Bakaikun *Epeltxíki*, *Epeltxíkiko sarrériá* eta *Otxintxíki* ditugu, Iturmendin *Itxortxikíta* eta *Munutxiíki* (sic), Urdiainen *Aaltzintxíki* dugu egun, eta dokumentazioan ere *-chiqui* dago. Herri berean *Dermiyotxikíya* eta eratorriak ditugu batetik, eta *Txikilantái* bestetik. Altsasun *Arbotontxíki*, *Errotatxíki*, *Etxetxíki*, *Gaztañatxikiéta*, *Torretxíki*, *Txabolatxíki* eta *Ulayertxíki* daude.

Olatzagutian *Basotxíki*, *Dermiotxíki* (*Dermauchipia* 1714an), *Kintanatxíki*, *Menditxíki*, *Zelaitxíki* (*çelaychiquia* 1701ean) ditugu batetik, baina *Larratxipi* (*Larrechipi* 1703an) bestetik. Ziordian, berriz, *Aiztxípi*, *Besaltxípi* ditugu, eta *Txabolatxiki*, baina *NTEM-IX*-an ez da honen herri ebakerarik biltzen. Hortaz, **txipi** bakarrik mendebaleko bi herrietan aurkitzen dugu, Ziordian, itxuraz, nagusi delarik.

Mendiaz beheitiko aldean **txipi** Arabako mugatik hurbilen dauden haranetan opatzen dugu, eta **txiki** berriz ekialderago, Deierrin, maiz **txipi**-rekiko txandaketan. Egund *Migelantxípi* dugu Bakedaon; *Elertuzetxípi* Larraitzako elkarrekikoan, *Biritxípi* Ekalan (*Videchipia* 1633an eta 1741ean), *Bargatxípi* Eulaten, baina *Izábaltxiki* Zudairin (*Aizaval-chiqui* 1815ean). Artatzan, bestalde, *Johanto chipi* izenekoa bizi zen 1545ean, baina herri honen eta Urraren arteko mugarrien berrikusketa agirian *Çilbe chiquia* toponimoa edireten dugu, *Çilbe andia*-ren aldamenean.

Lanako eta Allingo dokumentazioan eta toponimia bizian **txipi**-z besterik ez dago: Galbarran *Suritxípi* dugu gaur, *Sorochipia* 1725ean, Narkuen *Txurritxípi* dago orain, *Yturrichipia* 1688tik aitzina; Eultzen *Sototxípi* dago, Etxabarrin *Iturtxípi* eta *Ruletxípi*, Gauzan *Zaldutxípi* eta Ollogoienen *Camino de Miritxípi* (< **Bidetxipi?*). Larraitzan *Elurtezetxípi* daukagu.

Deierriko egoera nahasiagoa zen eta da, bertan *txipi* eta *txiki* baititugu: Abartzuzan *Balsatxipía* dago orain, *Portutxikía*-ren aldamenean, *Elertuzetxípi* Larraitzako elkarrekikoan, *Ezpèlditxípi* Eraulen, *Txurtxípi* Azkoan (dokumentazioan *-chiqui* ere azaltzen da), *Itxintxíkia*-ren ondoan; *Iturtxíki*, *Lorkatxíki*, *Oiantxíki* Lorkan, *Oskatxíki* Lezaunen, *Iántxiki* Murelun (*Oyanchiqui* 1895ean).

Iguzkitza-Donetztebeko Lukinen *Yturrichipieta* zegoen 1561ean, *Turrjchipieta* 1577an, *Yturchipita* 1700ean, (*Fuente de*) *Txurruptítá* egun; ibar bereko Iguzkitzan *Larrachipi* dago dokumentazioan, *Larranpíntxe* gaur; Urbiolan *La ranchipi* dago agirietan, *Larrantxípe* orain. Iguzkitzako Oteitzan *Iturtxípi* dugu gaur egun, *Itturchipia* 1797an.

Gesalutzen *Eunçe chipia*, *Eunçe chipibidea* genuen Iruxon 1590ean; Jaitzen *Garcia lucea*-ren alabak ziren *Maria Arça* eta *Maria chipia* bizi ziren 1522an, eta Muniainen *Martin chipia* 1520an. Muzkiko Elizaldek, berriz, *txiki* ibiltzen du 1735ean, eta herri eta mende bereko testuetan ere *txiki* dugu. Goñerriko Azantzan 1517an *Michel chipia* izenekoa bizi zen.

Txiki, bere aldetik eta erran bezala, Zudairiko *Izábaltxiki*-n (*Aizaval-chiqui*, *Arrizabal chiqui* 1815ean) dugu, eta Limitazioetako *Pedrotxiki*-n.

DLC-en «*alcalde menor* alcate chiquirra» ageri da, «*angosta cosa* gauça chiquirra», «*anchoua peçe* sardina chipi adobadua», «*breue cosa* gauça chipia», «*breuemente* chipia leguez»⁴³.

-Uri / iri:

Mitxelenak (1987: 175) *u-* / *i-* txandaketaz ari delarik *Huribarri* / *Iribarri* aipatzen ditu, eta *huri* mendebaleko aldaera Lana ibarrean sartzen bide dela dio, hau sobera garbi ikusten ez badu ere, zeren Erdi Aroko dokumentazioa kontra mintzo baita. Honela dio hizkuntzalari errenteriarrek:

Aquí *huri*, conforme a los testimonios medievales, predomina o es exclusivo en Alava, Rioja y Burgos, e incluso parece adentrarse en el vecino valle navarro de Lana. Y digo esto a sabiendas de que Ulibarri de Lana no muestra esta forma en textos medievales. «*Ulibarri* se llamó antiguamente *Iriberry mayor*», asegura Yanguas y Miranda...

Dena den, ez da emandako azalpen honekin sobera gustora gelditzen, eta honela jarraitzen du:

Con todo, y a pesar de mi inveterado respeto por la prioridad de los testimonios, no puede ocultárseme la posibilidad de que escribanos de Estella o de su zona [...] sustituyera (sic) el «extraño», que en ese contexto sería «alavés», *Uribarri* por el *Iriberry* que les era tan familiar

Zuazok bere egiten ditu Mitxelenaren hitz horiek (1989: 10):

Dauzkagun lekukoak aztertu ostean, baina, garbi ageri zaigu *u-* dunak ez direla inolaz ere bizkaierara mugatzen. Adibiderik gardenena (*h*)*uri* / (*h*)*iri* aldaeren banaketa dugu. Erabilera zabala, eta XI. mendeko izkribuetatik hasita gainera, dute bi osagai hauek euskal toponimian. Alabaina, (*h*)*uri* da Araba, Bizkaia, Burgos eta Errioxan betiere ageri dena, Arabako ekialdeko mugaraino ezezik, Nafarroa Garaiko Lana haranera ere hedatzen delarik (*PT*, 175).

Segurolak ere ukitzen du gai hau (1987: 269), baina Ameskoara mugatzen da, eta ez du Lana aipatzen:

Hay, por contra, *iri*, cf. *Iriarte* (346, 1883), frente a *uri* en vizcaíno y en la toponimia alavesa y riojana.

43. Koldo Zuazok dioenez (1989: 20) **txipi** Gasteiztik ekialdera azaltzen da Araban.

Egia da dokumentaziorik zaharrenean Lanako *Ulibarri* herri izena inoiz edo behin *Uribarri* modura azaltzen dela (*NHI*, 211), baina egia da, berebat, *Iriberrri*, *Iribarri* arruntagoak direla, eta dokumentazio berriagoan ere bigarren aldaera hau (*Iribarri*) dela euskal toponimoetan gehien azaltzen dena⁴⁴, agian forma ofizialaren eraginez *Ulibarri* ere agertzen den arren. Adibide honetatik kanpo, (*h*)*iri* / (*h*)*uri*-ren (*uli* kasu honetan) txandakatze bakarra Gastiaingo *Yribartia* (1688, 1699) / *Ulibartia* (1686tik aitzina) toponimoan edireten duguna da, hemen aztergai dugun izena badugu bederen; herriaren izena bera ere izan genezake⁴⁵.

Hauetaz landara, *Irigaina* edo *Iragaina* dugu Narkuen 1691tik aurrera⁴⁶, *Yribea* Bilorian 1686an eta 1689an, *Irasabéla*, *Iribéa* orain Iribarrin, bigarren hau herriaren ondo-ondoan, *Yribea*, *Yribearrena*, *Yribecozuloa* dokumentazioan. Hortaz, eta gure irudiz, ezin baieztatu daiteke ziurtasun osoz Lanan (*h*)*uri* edo (*h*)*uli* genuela, *Ulibarri* herri izena bera ere *Iriberrri* edo *Iribarri* itxurapean gehiagotan azaltzen baita, eta toponimia txikia gehienbat (*h*)*iri*-ren alde mintzo baita.

Ameskoan berriz (*h*)*iri* dugu beti, ez (*h*)*uri*: *Iriondoa* edo *Ydiondoa*, *Ydiondobarrena*, *Ydiondogaina* ditugu Eulaten 1665etik aitzina, *Ióndo* bihurtua gaur; *Iriarte* dago 1686az geroztik Zudairin, *Iriárte* orain; *Iriárte* dugu San Martinen, *Yriondoa* Artatzan 1665ean eta 1668an. Larragoako *Yriazufia*-n (1693) Erdiko -a- horrek *hiri*-z beste zerbait ikusi beharra dagoela pentsarazten digu, zenbait herritan azaltzen den *idia* apika (cf. San Martingo *Ydiasacana*, 1668az geroz).

Eskualde honetan (*h*)*iri*-rekin lehian ari den izena ez da berez (*h*)*uri*, (*h*)*uli*, Nafarroan behinik behin gehienbat mendebalekotzat har daitekeen (*h*)*erri* baizik. Alegia, hemen ekialdeko *Irigoiena* ‘el barrio de arriba’-ren mendebaleko aldaera den *Urigena*-rik ez dugu aurkituko, baina bai Nafarroan mendebalekoa den *Erguena* (Gollao, 1701, Zudairi, 1726)⁴⁷ edo *Barrio de Guena* (Eulate, 1696tik aitzina)⁴⁸. Bakedaon *Arbúru* dugu orain, *Erburua* 1634an eta 1707an, *Erburu* 1894an; Gollaon *Erburua* dago 1705etik aurrera, Ekalan 1700ean, Bakedaon 1696az geroztik. San Martinen eta Eulaten *Errarte* (*barrio*, *calle*) zegoen 1697, 1698 eta 1703an.

Allinen eta Deierriin *hiri*-ren eratorriak ditugu orain (Deierriin bakarria) eta dokumentazioan (cf. Abartzuzako *el varrio llamado Yrigoyen* 1546an eta 1699an).

44. Ikus Salaberri (1993: 338-339). Gamizek «Yliberri» darabil behin, erdaraz.

45. *NTEM-XXIII*-an *Ulibartia* (*Ulibartía* ebakia egun) sarrera aztertzean oharrei eskaini atalxoan Carrascoren lanean azaltzen den 1350eko *Iriuarri guchia* aipatzen da (142. or.), *Ulibartia*-ren azpian izen hau dagoela idarokiz, honelakorik garbi erraten ez bada ere.

46. “Otra pieza en yragaina...tente a piezas de gregorio andres sastre y del prado de yragaina” (1691), “Otra pieza en yragaina...tente...a el prado de yragaina” (1692).

47. “Una casa...en el paraje de Erguena tte...al Camno q se ba al puerto”, PR-Artabia, 23. k.

Ega ibarrean, gorago erran bezala, *iri* aldaera da nagusia, ia bakarra, Erdi Aroan oraingo *Mendilibarri*-ren izenean *-l*-dun aldaera ere dokumentatzen den arren, behin edo beste; geroko dokumentazioan ere dardarkariz idatzirik opatu ohi dugu (cf. 1571ko *Mendiribarri*). Hortaz, badirudi hemen ere, are Lanako *Ulibarri* / *Iribarri* parean baino neurri handiagoan, izenak *-r*- izan duela berandu arte, *-l*-Erdi Aroan bakana den bitartean. Seguruena, *ili* / *iri* aldaeraz mintzatzea baino egokiago da, kasu honetan, inoizka dardarkari disimilazioa gertatu dela pentsatzea. *Mendiri*-k bestalde, *barri* eramaten zuen maiz lagun –hau da garaile atera den forma–, baina *Ulibarri* / *Iribarri*-n bezala, *berri* aldaera ere agertzen da dokumentazioan. Ibar bereko Antzinen *Erburua* dago 1699an.

Burundan *erri* dago Iturmendiraino; lehenbiziko *iri*-ak (*Idabarren* edo *Iriabarren*, *Iriméni*, *Iriarte*, *Idárte*) Bakaikun ditugu, *erri*-rekin (*Elbarrena*) eta *an*-ekin batera (*Anbea*, *Angoia*; Ikus Ondarra, 1965: 22. Cf. Nafarroan ezaguna den *Anbera* toponimoa). Ergoienean herriaren ondoan dagoen *Errípea* dago Unanun; Arakilen ere, espero izatekoa zenez, *hiri* dugu. Datuok ikusirik, *NTEM-XII*, 146-n egiten den *herri* eta *hiri*-ren arteko banaketa okerra dela dirudi.

«Auzoa» adierazteko, aipatutakoez gainera, *barridea* genuen Deierriko Azkoan (*Vengo varridea*, 1548) eta Ziraukin (*Yturgaizvarridea*, 1573), Altsasun⁴⁹ eta Elkano aldean bezala (Iraizozko Polikarpo, 1978), bai eta *alde* nahiz *aldai*-tik atera zitekeen *Alda*-, Barbaringo *Aldagoyena*-n (1571, 1584) eta *Aldabarrena*-n (1584)⁵⁰.

Aditza:

-Dana, dirana / dena, direna eta beste

Mitxelena (1985), Seguiolak (1987: 266) eta Zuazok (1989: 34) erraten duten gisara, Kontrastan eta Ameskoan mendebaleko **-ana** erlatiboak –erlatibo toponimoak kasu honetan– ditugu⁵¹. Guk geure aldetik zera gainera dezakegu, honelakoak Lana ibarrean ere azaltzen zirela, toponimia froga: *Labiadanpea* (hots, ‘labea den tokiaren azpia’, *Labiadanpeabidea*, *Labiadanpeco esquina* (1686tik aitzina), *Llaránpe* egun Gastiain eta Iribarrin, *Aiza dana* (Galbarra, 1691), *Azpila*

48. “Una casa...en el barrio de guena afrontada al termo. de Ydiondoa”, Ib., 18. k.

49. K. Izagirrek (1967: 55, 63) *barrideti barridia* “de calle en calle, de barrio en barrio”, *barride guziya gue inbiyéz* biltzen ditu.

50. Honela dio agiriari: “una casa...en la calle llamada Aldagoyena (...) una casa...en el barrio debajo llamado Aldabarrena”. Cf. herriaren ondoko malkar eta erreka adierazten dituen Uxueko *Aldabea* erdi izen arrunt erdi izen berezia.

51. Hauen erdarazko kideak **donde** + **izena** izaten dira, *Arteadena*, *Gurutzeadena*-ren motakoetan, eta **donde** + **aditza** + **izena** euskaraz bestelako aditza azaltzen denean. Cf. San Martin Unxeko *Donde murió el mozo* historikoa, *Muriomózo* bilakatua egun, Bakedaoko *Donde cayeron los bueyes de Otegui*, *Donde murió el maestro* (*NTEM-XXII*, 50), Galbarrako *Donde se echa el agua* (*NTEM-XXIII*, 127) edo Abartzuzako *Donde salta el agua* (cf. Uharte-Arakilgo *Ura sortzen dena*, *NTEM-XXVI*, 37). Ikus gai honetaz Salaberri (1992).

dana (Galbarra, 1710)⁵². Biloriako *Otsadarauna*-ren azpian ere erlatibo toponimo hauetako bat izan genezake, baina hau ez da erabat segurua (ikus *NTEM-XXIII*, 174-175).

Guk, emandako erlatibo toponimoez gainera, Lopez de Gereñuk bildu eta Mitxelenak iruzkindu Lokizko *Euriadacarrena* eta autore hauek biltzen eta iruzkintzen ez duten *Euriadacarrengaina* (*Euridacarbea* eta *Euridacargaina* badira, ordea) leku izen ederrak aipatu nahi ditugu, duten interes linguistikoaz beste, Nafarroa eta Arabaren arteko mugan baitzeuden. Honela dio agiriak:

“...Mas abajo a la salida del monte de satucoarana acia al lado del Camino RI que los de Castilla pasan a nabarra en lo alto Visitaron otro Mojon que es el Ultimo del dho Monte de Sacuto arana y entrada de Euridacarrena Ytten prosiguiendo pr el dicho alto visitaron otro Mojon que llaman Euria dacarrengaina...a la cayda del dho alto de Euridacarrena” (Bost lurraldeen eta Kontrastaren arteko mugarren berrikusketa agiria).

Allin, Egan eta bestetan egoera zein zen ez dakigu, daturik ez dugu eta; goiko aldean, Sakanan, **-ana**-dun aldaerak Arakileraino iristen dira, oker ez bagaude.

Puntu hau, Koldo Zuazok dioenez, munta handikoa da dialektologiaren ikuspuntutik:

Bada dialektologiaren ikuspegitik esanguratsua den beste hiato mota bat: aditzetan gertatu ohi den **a + e* elkarketa, alegia. Mendebaldeko euskalki-multzoarekin bat dator Burundako hizkera, *a* da berton ageri zaiguna. Izagirreran lanabesetan *dan* ‘den’, *zan* ‘zen’ tankerakoak aurkitzen ditugu beti eta, *e* agertzen bada inoiz, aurreko silaban egon ohi diren *u / i* bokalen eraginez gertatzen da hori (1994: 308).

Atzizkiak:

-dui, -tui, -tu(-) / -doi, -toi, -do- / -di, -ti:

Atzizki multzokari honek Nafarroan duen hedaduraren inguruan lehenago ere mintzatuak gara (Salaberri, 1991 eta 1992); datu berriek, ordea, egin genuen aldaeron banaketa zertxobait aldatzera bultzatzen gaituzte.

Puntu honetan, hasteko, Burundan beti **-di** dugula erran behar da, huts-hutsa (cf. *abidiya* “el aranedo”, *intxordiya* “el nogueral”, *irediya* “el helechal”, Izagirre, 1967: 48, 67, 68) edo besterekin nahasirik: **-egi**-rekin Olatzagutiko *Otadeya*, *Otadaya*-ren modukoetan (cf. *DLC*-ko *arechteya*), eta **-alde**-rekin Bakaiku (Ondarra, 1965: 4), Iturmendi eta Urdiaingo *gaztainaldia* generikoaren irudikoetan (Zuazo, 1994: 328). Alderdi honetatik Ameskoa baterago heldu da Araba aldeko **-dui**-rekin (Zuazo, 1989: 40) Burunda baino, eta, beraz, arlo honetan Ameskoa mendebalekoago ageri dela erran daiteke.

⁵². Urte honetan *Garbadagona* ere badugu. Ameskoako toki izendegian ageri diren erlatibo toponimo hauetaz ikus García de Albizu (1994) eta Salaberri (1996).

Ameskoagoien eta Ameskoabarren ibarretako dokumentazioan –guk ditugun datuetan behintzat– **-dui-**k eta **-doi-**k antzeko maiztasuna dutela erran daiteke, agian lehenean **-dui** gehixeago agertzen delarik. Bi aldaerok oinarri berari erantsita ere aurkitzen ditugu zenbaitetan: *Galarduia* (1694, 1696) / *Galardoia*, *Galardoya* (Larragoa, 1701, 1706); *Aizpildoya* (Aranaratxe, 1712) / *Azpilduya* (1687, 1689); *Aranzaduya*, *Arandaduygaina* (San Martin, 1665az geroztik) / *Aranzadoia*, *Aranzadoysacana* (San Martin, 1686); *Archicadoia* (San Martin, 1698tik) / *Archica duya* (1665, 1668); *Chaparduia*, *Chaparduiburua* (Gollao, 1687tik aurrera) / *Chapardoia*, *Chapardoyburua*, *Chapardoy barrena* (Gollao, 1699tik aurrera)... Nagusi diren aldaera horien aldamenen behin edo beste **-di** aldaera laburtua ere agertzen da, batez ere elkartuaren lehen osagaien: *Lizardia* (Ekala, 1703), *Arizibelza* (Ekala, 1712, 1725), *Fagadigurena* (Urta, 1598)...

Egungo egoeraz den bezainbatean, Ameskoagoien **-dui-**z besterik ez dugu: *Artadúia*, *Azpildúia*, *Sagastúia* (*Sagastidúia* 1692an) Eulaten; *Azpildúia* Aranaratxen; *Galardúia* Larragoan; *Astildúia*, *Ostidúia* Limitazioetan. Ameskoabarrenen ere **-dui** aldaerak du nagusitasuna, **-doi** ere azalduagatik: *Txapardúia* dago Artatzan, *Aranzadúia* Bakedaon, *Otadúia* Barindaon, *Intxidúia* (*Unciduya* 1590ean), *Ipulduia* (< *Ipurudua batetik seguru asko) eta *Otadúia* Ameskoabarrengo zilegi lurretan, *Izardóia* (*Lizardoya* 1914an) Ekalan, *Lizardóia* eta *Txapardúia* edo *Txapardóia* Gollaon, *Aranzadúia*, *Artxikadúia*, *Gardodúia* eta *Otadúia* (edo *Otadúie*!!) San Martinen; *Aranzadúia* Ameskoako Limitazioetan.

Segurolak (1987: 269) nabarmendu zuen moduan, elkarketan diptongoaren bigarren osagaia galdu egin daiteke, eta ez bakarrik **-dui** edo **-tui** aldaeran: *Araiztubalza*, *Araiztubelza*, *Araiztubazco Zabala*, *Ariztoibelza*, *Ariztobelz* (Ekala, 1688tik aurrera), *Aristubélza* (Eulaten, egun); *Ardúya* baina *Ardebéngo* (Barindaon, orain. *NTEM-XXII*, 60).

Lanan **-doi** dugu Gastiainen 1685ean eta egun *Zumadóia* toponimoan, eta aldaera hori bera izan genezake herri bereko *Estadóia*-n, baina orain baino lehen erran dugun moduan (Salaberri: 1991), gardenak ez diren horien oinarrian *idoi* ‘baltsa’ hidronimoa ere izan dezakegu⁵³. Iribarrin *Orkidóia* (< *Urkidoia?) eta *Txipidóia* (< *Txipudoia, *Txipodoia?) ditugu, eta Bilorian 1749ko *Aristoya*-ren itzulpena den *El Robledo* erabiltzen da gaur egun. Hondarreko herri honetan *Albecabagadoia* genuen 1745ean, *Arbecabagadoya* 1910ean, *Albáika* orain. Lokizen *Artadoyçarburua* zegoen 1706an eta *Sagastóia* dago egun, hots, Lanako jokamolde bera dugu hemen⁵⁴.

Allingo dokumentazioan batzuetan *-doi*, *-toi* azaltzen bada ere, egun bizirik ditugun toponimo guztietan *-di* dago (Amillao, Artabia, Ollobarren, Eultz, Gauza). Zubielkin *Giridóia* dago gaur (*Gridoya* 1808an), baina honen etimologia ez da,

53. Cf., gainera, *Sarasaydoigaina* Lokizen 1732an, *Balsa Sansidóia* egun. *NTEM-XXIII*, 197.

54. Lokizko *Sagastóia* honek Eulateko *Sagastua*-rekin mugatzen du iparraldetik.

guretako behinik behin, garbia, eta gainera honekin batera *Muskíldia* ere badugu herri berean.

Ega ibarreko Abaigarren *Licarrdoya* zegoen dokumentazioan, *Lizardóia* orain; Murietan *Aristoi*, *Ariztoia*, *Ezpeldoia* genituen 1627tik aitzina, *Arridoia*, *Arradoia* 1692az geroztik, *Larradoya* 1703an, *Arredóia*, *Espildóia* orain. Iguzkitza-Donetzteben eta Iguzkitzan **-di** genuela dirudi, eta Deierin dudarik ez dago **-di** zegoela, oraingo lekukotasunak oso ugariak direnez gero. Lizarran, azkenik, **-di** dokumentatzen da.

-ki atzizkia

Aztergai dugun alderdiko toponimian oso ugaria den atzizki honetaz honela genioen *EAEATB*-en, adibide mordoxka aipatu ondoan (Salaberri, 1994: 901):

(...). Kasu hauetan balio txikigarria izango luke, zenbait antroponimotan bezala (hemen balio hipokoristiko gehiago du, txikigarria baino): cf. **Peruski** ‘Periko’ Saratsan, Larunben, Etxalekun, Erbitin eta Muskitzen, **Joangi** eta **Martiki** Pasai-San Pedron.

Guztiaz ere, zenbaitetan jantzi-erantzikoa zela irudi baitzuen, beste adieraren bat zukeelako susmoa ere plazaratzen genuen (ib., 902):

Dena dela, atzizki hau kendu-utzizkoa da batzuetan (cf. **Zaldubiribila** Gastiainen 1696. eta 1700. urteetan, maizkoagoa den **Zaldubiribilkia**-ren parean), eta ausaz beste balio bat duela kontu egin behar genuke, ‘tokia’ edo irudiko zerbait (cf. **-aga** / **Ø** edo **-eta** / **Ø** aldizkatzea aurkezten duten leku-izen ugariak). Cf. Mitxelenaren arabera **oi(h)er** ‘okerra’-tik atera den **oihezki** ‘ospela’, ‘opakua’, **saihets**-etik atera den **saiheski** ‘le champ qui est mis sur le costaud’ Oihenarten hitzez, edo Nafarroan hain arrunta den **beroki**.

Adiera bata izan zein bestea izan⁵⁵, garbi dago **-ki** atzizkia Ameskoan eta Lanan inguruko eta Nafarroako beste ibarretan baino aise ugariagoa dela, beste horietan tarteka azaltzen baldin bada ere: *Puente de Zubizárki* Artatzan; *Zufiquia-dana* (1710) Barindaon; *Yturriqui* (1705, 1711), *Iturriquia* (1724), *Iturriki*, *Mendiki* orain Zudairin; *Torrequia* (1693), *Thorrequigaina* (1697), *Çalduquia*, *Zalduquia*, *Zalduquiburua*, *Zalduquiguibela* (1573tik) *Zaldúki* egun Ekalan; *Iturrikiéta* Gollao⁵⁶; *Kortáki*, *Puente de Txubitxárki* San Martinen; *Larrinkiéta* orain Eulaten; *Azpeláki* ((?) *Gazpelaqui* 1884an) Aranaratxen; *Zuficharqui(a)* (1691tik), *Zufizárki* egun Larragoan.

55. Aipatu ditugunez landara Ultzamako Gerendiainen *Mariquin seme* dugu 1552an eta Ezkarozen *Pedro Joanqui* 1641ean. Gesalatzan *Muetz* eta *Muzki* (< *Muezki*) herriak ditugu, agian “Muetz” eta “Muetz txikia” bereizketa egiteko, beste hainbat kasutan bezala. Altsasun Izagirrek (1967: 78) bildu materialetan «*opilki bat* “un pan más delgado» dugu, eta Urdiainen, I. Caminok dioskunez *mutiki* erabiltzen da.

56. Honen etimologia *iturriki* + *-eta* gabe, *iturri* + *-kieta* eta izan liteke. Cf. *NTEM-XXII* 234-ko *Iturrikieta*, *Iturriketa* (leku bana izendatzen dute).

Galbarran *Atatxárki* dago orain, *Arrendoaocarainquieta* 1713an, *Yturriquia* 1694an. Bilorian *Ocarain quieta* zegoen 1678an, *Ynchaurquia* 1694an; Gastiainen *Louzaco ynchaurquieta* azaltzen da 1685etik aurrera, *Leuzaco ynchaurquieta* 1694an, *Zaldubiribilquia* 1685etik aitzina; Narkuen *Gurbequi*, *Gurbequiondoa*, *Gurbequi gaina* dago 1688az geroztik, *Ocarainquieta* 1688 eta 1689an, *Ynchaurquia* 1688an, *Yturriquieta* 1708an. Iribarrin *Larrinqui* genuen 1759an, *Ynchaurquia* 1707an.

Gure alderditik kanpo, erran bezala, badira lekuko batzuk, baina askoz urriagoak dira: Ollogoienen *Fuente de Turrikiás* dugu orain, eta Zufian *Basokía*; Galdion *-ki-z* bukatutako *Arandaqui* zegoen 1665ean, Abartzuzan *Munoquia* (1547, 1551, 1799), Arellanon *Zaráki*. Antzin, Legaria eta Murietako dokumentazioan *Zalduquia* zegoen (1695etik aitzina), *Zaldúkia* egun; Ziraukin *Aniz aldequi* dokumentatzen da 1573an; *Aniz* inguru horretako despoblata da.

Bukatzeko, diogun Araban azaltzen den edo ez aztertu behar genukeela, eta, baiezkotan, zer maiztasunez, ondorio zuzenak ateratzeko.

-tza / -tze: ardantza / ardantze...

Ardantza-k **baratza**-k duen eremu bertsua hartzen du, Sakana aldean ekialderago iristen bada ere: Etxarri-Aranatz aldean **ardantza** dago (Karasatorre et alii, 1991), baina Lakuntza eta Arruazura orduko **ardantze** edireten dugu (*Ardantxiki* orain lehen herrian, *Ardanzechiquia* dokumentazioan, *Juanardantzetxiki* bigarrenean; *NTEM-XII*, 94, 113 eta 114); mendiaz beheitiko aiekan **ardantza** genuen Ameskoan (bada **ardantze**-ren adibide bat edo beste) eta beharbada Allinen ere bai.

Lanan **ardantze** dugu Biloria eta Narkueko *Ardanzeburua*-n (1695, 1696), Gastiaingo *Ardanceburueta* (1673), *Ardanze gaina* (1701), *Ardanze ondoa*-n (1718) eta Biloriako *Ardanze*-n (1703) eta seguraski *Ardanzea*-n (1692, 1694), baina **ardantza** apika Iribarriko *Ardanzaondoa*-n (1697). Gamizek (201) «joangogara ardanzera» dio bere olerkietan.

Deierrin eta Iguzkitzan **ardantze** zegoela seguru samarra da; Ega ibarreko Villamayorren **ardantze** bide genuen, eta Iguzkitza-Donziteben, berriz, bata zein bestea, hots, **ardantza** zein **ardantzea**.

Ugaritasuna eta tokia adierazten dituen **-tza / -tze** bikotetik (ikus Salaberri, 1997) lehenbizikoa opatzen dugu aztergai dugun Ameskoako leku izen bizietan. Barindaon (eta Allingo Galdion), halere, *Zindilachea* eta *Zindilazea* zeuden 1698an eta 1722an. Beste atzizki baten laguntzarekin ageri bide da **-tza** aldaera Bakedaoko *Basáunza*-n eta Limitazioetako *Urgúnza*-n; Gollaon, gainera, *Erdóiza* dugu.

Lanan **-tze** dugu atzizki honetaz horniturik dauden toponimo bizi bakanetan, baina dokumentazioan **-tza** ere ageri da. Lokizen *Azúrze* dugu egun, *Sárza*-ren aldamenean. Allin ibarrean **-tza** dugu Artabian, Etxabarrin, Eultzen itxuraz, Gauzan, Ollobarrenen eta Ollogoienen, baina **-tze** Arbeitzan, Galdion eta Zubielkin, hondar aitzineko herrian inoiz **-tza**-dun aldaera ere azaltzen den arren.

Deierrin **-tze** da nagusi, inolako zalantzarik gabe; Gesalitzen **-tze** zegoen. Ega ibarrean, bestalde, **-tza** dago; cf., gainera, *Leárza* herri izena. Iguzkitza-Donztebeko Azketan *Lojçe gaiça* dugu 1570ean, Urbiolan *Ayarça* 1571z geroztik, *Aiárza* orain, Lukinen *çaricaça* urte berean, *Ayarça* 1579an, *Yarça* XVII. mendean. Ez dugu atzendu behar, bestalde, Iguzkitza-Donzteben *Iguzkitza* herri izena dugula.

Iguzkitza ibarreko herrietan **-tza** zen nagusia: cf. *Leórza*, *Anbúrza* Deikaztelun, bigarren hau iluna den arren; hauekin batera, dena den, *Aránzes* ere badugu orain, *Aranzes* 1705erako. Allon *Leórza* dago; Arroitzen *Bustíza* (ikus Salaberri, 1997: 21-22), *Ólza* eta *Zabálza*, bigarrena berezia bada ere (*DLC*-k «pared olça» dakar. Ikus, orobat, Zuazo, 1989: 37). Barbarinen ere *Ólza* dugu; Oteitzara orduko, halaz ere, **-tze** dugu, *Gisálzia* toponimoan.

-Euntza, eutza, eutze / euntze⁵⁷:

Arabako mugan, goiko aldean, **euntze** dugu Urdiaingo toponimian, gaur egungo hizkeran ezezaguna bada ere; euskara bizian Murginduetan hasten bide zen ibiltzen⁵⁸.

Mendiez beste alderdian **eutza**, **eutze** nahiz **euntza** aurkitu ohi dugu Ameskoan; Allin ibarrean **eutza** dokumentatzen da gehienetan: *Euça*, *Euzabarrena*, *Eucabularra*, *Eucamulagaña*, *Eucamulagaina* (Galdio, 1571, 1665 eta 1700, baina *Eunza* 1700ean, *Eunzea* 1710ean), *Euca* (Muneta, 1668), *Euzaportillua* (Eultz, 1726).

Ega ibarreko Villamayorren *Euza* zegoen agirietan, *Áuza* orain. Iguzkitza-Donztebeko Lukinen eta Barbarinen **eutza** nahiz **eutze** genuen, Urbiolan *Euza* zegoen agirietan, *Áuza* egun. Arroizko dokumentazioan, bestalde, **eutze** nahiz **euntze** edireten dugu; Iguzkitzako Oteitzan **euntze** eta **eutze** daude.

Goragoko Deierrin sudurkaririk gabeko *euçe* azaltzen da inoiz dokumentazioan, baina egungo aldera itxuragabetuetan *-n-* dugu, eta izan ere *euntze* da –grafiak grafia– nagusi agirietan. Gesalitzen, espero izatekoa zenez, **euntze** dugu.

57. Hauen etimologiaz ikus Salaberri (1997: 12).

58. Ana Mª Etxaidek (71. galdera) *éuntzií* (cf. Larraun) ematen du herri honetarako.

-Deklinabidearen inguruko oharrak

1.-Inesiboa:

San Martinen singularra edo plurala den ez dakigun *Usoacedatenduena* ageri da 1702. urtean. Izan ere, *duena* hori hizkuntza estandarreko *duena* ez ezik *dutena* ere izan liteke.

2.- Genitiboa:

DLC-n jabetza genitiboaren aldaera laburtua dugu singularrean eta pluralean: «*afeyte de muger andran apayquetaquo*», «*agalla de arboles errexalan agalle*», «*agudeza de yerro çorrosztea burnianá*»..., eta forma osoa mugagabeen: «*adulterar vesteren emazteaquin essin*», «*cuarto de doze amaui*ren quartua».

Ameskoan, berriz, **-(a)ren** osoa aurkitzen dugu toponimian: *Aldayaren ondo*a (Ekala, 1731), *Dermaubaren gohena*, *Dermauaren erdia*, *Dermauren erdia* (Ekala, 1664tik aurrera); *Gonzalico aren soroa dana* (Ekala-Eulate, 1701); *Zelaiaren ynchaurradana*, *Zelaiaren ynchaurradana* (1696, 1697, Eulate).

3.- Leku genitiboa:

Bokal ondoan, espero izatekoa zenez, **-ko** genuen: *Ynchaurruzecosacana* (Biloria, 1708), *Yribarrico muga* (“Ulibarriko muga”, alegia, Galbarra, 1691), *Labiadanpeco esquina* (Narkue, 1695)... Diptongo ondoan ere **-ko** dago Ekalako *Aldaiquo soroa*-n (1723) eta Biloria-Galbarrako *Lauco eguia*-n (1686tik; *Laua* dugu Gastiainen, 1694tik).

Sudurkari atzean belare ahoskabea ahostundu egiten zen gure alderdiko leku guztietan –lekukotasunak daudenetan behintzat–: *Apina / Apingomunagaina* (1685, 1688), *Ochalangosurra*, *Osalaungosurra* XVIII. mendean Bilorian, *Sagarmingo errekaldea* herri honetan 1689az geroztik, *Yaongosendea* San Martinen, 1688an. Cf., gainera, *Bengo* izenlaguna daramaten leku izenak (ikus honi eskaini puntua). Interesgarria da, bestalde, Iribarriko 1702ko *Gasteluzargo muga adarra* (< **bu(a)rra* agian) toponimoa, herskaria dardarkari ondoan ere ahostundu delako⁵⁹. Dena den, Narkuen *Galbarco zaldua* dugu 1682an eta 1698an, *Galzarra / Galzarco zuloa* 1688 eta 1693an, *-k-z*, Larragoako 1515eko *Ytirçarco soroa*-n bezala.

59. Ez dakigu Zudairiko *Oiargoizgaina* (1727) toponimoa berdin interpretatu beharra den edo azpian *oihan*-en txikigarria datekeen –normalean *Oiarko*, *Oianko* ohi dago– *Oiargo* (cf. *haran*-en txikigarriak diren *Arankoa / Arangoa* pare) ikusi beharra den. Badirudi *Oiango*-ren moduko zerbait agertu behar lukeela.

Sakanan *Lixuberrizárgo espáldia* dugu Bakaikun (*NTEM-X*, 45), adibidez, eta dardarkari ondoko ahostuntzea Elkanon ere ezaguna zen (cf. Lizarragaren *Xaviergo Casteluan*, 1994, 83). Dena den, gure alderdian ez dugu aurkitu Sakana aldean ohikoa den txistukari ondoko *-go* aldaera, kontrakoak ere urriak izan arren oso: *Arangaizco Errecaldea* (1689), *Arangaizco sacana* (1689) Larragoan.

Txistukari ondoko aldaera ahostuna Bakaikuko *Ibarbezgo langiá-n* (*NTEM-X*, 41), Dorraoko *Allozgo lineâ-n*, Unanuko *Arbízizgo bargà-n* (*NTEM-VIII*, 30, 68) eta Etxarri-Aranazko *Anbelzgo zulúe-n* (*NTEM-XII*, 34) edireten dugu, edo Altsasuko *Lurdésgo bieji* 'Lurdeko bidaia'-n. Iruñerrian ere ezaguna zen aldaki hau, antza; cf., adibidez, Gazolazko 1549ko *Saguesgo sotoaldea* toponimoa⁶⁰. Ziraukin, aldiz, *Anizco eunceta* dugu 1571n, *Anizco Errequa* 1574an, ahoskabez.

Kontsonantez akitu izen arruntekin **-eko** genuen: *Pieza de Bustinecoa* (Narkue, 1688), *Elizarra / Elizarreco soroa* (Narkue, 1688, 1691, 1692).

Albokoaren ondoko adibiderik ez dugu ezagutzen eskualde honetan, baina ekialderago, Gesalazko Argiñaon *Odil* dugu 1590ean eta *Odilco Erreca arenbarrena* bost urte beranduago. Altsasun, aldiz, baina gure mendean, *Madrilgo anraát* bildu zuen K. Izagirrek (1967: 78).

Abartzuzan ekialderagoko erabilera gogora dakarkigun *Erditacobidea* dugu 1819an. Oroitu beharra dago, guztiaz ere, *DLC*-n «*dedo de medio* erditaco asça» dagoela.

Bukatzeko errandakoetatik atera daitezkeen ondorio batzuk aipatuko ditugu:

1.- Arabako mugako nafar euskarak bazituen ekialderagoko hizkeretatik bereizten zuten ezaugarri franko, zalantzarik gabe Arabako ekialdeko hizkeretara hurbiltzen zutenak: *-a + a > -ea*, *baltza*, *barri* azaltzea, bustidurarik eza edo despalatalizazioa, *torre*, *zufi*...

2.- Mendiak ez dira oztopo, eta Burundako ezaugarrietako batzuk Ameskoetan ere aurkitzen ditugu, eta Ameskoetako franko Lanan. Hiru ibarrek komunean dituztenak hauek dira: *-a + a > -ea*; $[inV] > [inV]$; $[\dot{i}nV] > [\dot{i}nV]$; $[ilV] > [ilV]$; *torre*; *areitz*, *araitz*; *gereiza*, *kereiza*.

60. PR-Lizarra, 2. k., 1549. Hemen asimilazioa ere izan genezake, baina Elkanokoaren lana aztertutik honelakoak Iruñerrian bitxiak ez zirela ikusten da: *Emausgo Castelurá*, *Napolésgo erreinuan*, *Parisdic veneciará*, *Parisgo Patróna*...

Herskaria sudurkari ondoan ere ahostuntzen zen: *Beléngo*, *Castellóngo*, *Japongo*, *Jerusaléngo*, *Leongo*, *Milango*, *Perpiñandic*, *Sanchoángo*, *Sióngo*... eta besteren ondoan ere bai: *Madrilgo*, *Madrildic*, *Nazaréngo*, *Nazaréthgo*, *Israélggo*, *Nazarethdic*, *Portugalgo*, baina bestelakoak ere baditu: *Antiguáscoa*, *Carmesco Elizara*, *Josafatco celaierá*, *Napolesco erreinurá*, *Orleansco Duqueac*, *Remsco Obispoa*, *Silosco Monasterioarén Abáde*, *Thabórco oyánean*, *Tiberiasco itsaso áldean*... Datu hauek guztiak Lizarraga (1994) lanetik atera ditugu.

3.- Inoiz Burundaren ekialdea mendebaletik bereizten da: *dermau / dermio* Altsasuraino iristen da, baina ez da ageri Urdiain, Iturmendi eta Bakaikun. *Txipi* ere, antza duenez, bakarrik Ziordi eta Olatzagutiko toponimian azaltzen da haran honetan, baina ez ekialdeko herrietakoan.

4.- Bigarren puntuan azaldutakoarekin jarraikiz erran daiteke isoglosak goitik behera heldu direla usu, Burundaren eta Aranatzaren artetik (-a + a > -ea / -a + a > -a; [inV] > [inV] / [inV] > [iŋV]; [inV], [ŋV] > [inV] / [inV] > [ŋV]; [jV], [jɪV] > [jɪV] / [jV], [jɪV] > [jV]; [ilV] > [ilV] / [ilV] > [iɪV]; *torre/dorre; saroi/sare*), nahiz Aranatz-Ergoienaren eta Arakilen artetik (*itxi/ertxi; baso/oian; erri-iri/iri; soro/soro-alor; dana/dena; ardantza/ardantze*). Isoglosa horiek, gero, batzuetan Ameskoa-Allin eta Deierriren artetik joaten dira hegoaldera, beste batzuetan Lana eta Alliren artetik, eta beste zenbaitetan, azkenik, Allinen barrena.

5.- Badira, alabaina, Burunda Ameskoatik bereizten duten isoglosak, Araba aldetik heldu direnak (herrialde honetako egoeraren ezagutza hobeak argi berria eginen luke dudarik gabe isoglosen nondik norakoa zehazterakoan): *baltza; barri;* goiko bokalek eragindako a > e hersketarik eza; *zufi; -goena, -guena; urraitza; elizar* (Arabana?); *larrina; buar; mulo* (Arabana?); *-dui, -doi;* sudurkaririk gabeko edo bukaeran -a duten *eutze, eutza, euntza*-ren tankerakoak (nolako presentzia dute, presentziarik badute bederen, hauek Arabana?). Honelakoetan gure alderdiko euskara mendebalekoago agertzen zaigu, Burundakoa baino.

6.- Ameskoagoien, Ameskoabarren eta Lana bateratsu datoz ikusi ditugun ezaugarri frankotan, eta beraz, hiru ibar hauetako hizkera antzekoa zelako ondorioa atera daiteke, lan honetan aztertzen ditugun puntuei doakienez: sudurkarien bustidurarik eza edo despalatalizazioa; -a + a > -ea (Burundarekin); *baltza-beltza; barri-berri* (Allin eta hegoaldeko ibarrekin); goiko bokalek eragindako hersketarik eza (mendiez beheitiko aldeko beste hizkerekin batera, ia Gesalatzaino); *-goena, -guena; larrina; dermau* (Burundako mendebalarekin batera); *saroi* (Burundarekin eta agian Allinekin); *torre* (Burunda, Allin, Ega eta Iguzkitza-Donzateberek); *zufi; araitz, areitz* (Burundako herriren batekin); *urraitza* (Lana?); *-dui, -doi* (Ega ibarrarekin).

7.- Nolanahi ere, eta espero izatekoa zenez, Ameskoagoien eta Lana ageri zaizkigu mendebalekoen; Ameskoabarren hirugarren tokian sailkatuko litzateke aieka honetatik. Ameskoagoienek eta Lanak baina ez Ameskoabarrenek komunean dituzten ezaugarriak gutxi dira, halere: *baltza* (Deikaztelun ere azaltzen da); *buar; elizar-lizar* (Ameskoabarrengo Ekala ere multzo honetan sartzen da).

8.- Ezaugarriren bat dela-eta, Lana bi Ameskoak baino mendebalekoago azaltzen zaigu: *zufi* bakarra da Lanan, Ameskoetan *zubi*-rekin azaltzen den bitartean; *uri* eta *uli* ere badugu, *Ulibarri* (*Uribarri* bezala ere dokumentatzen dena) toponimo nagusian, nahiz eta, erran bezala, *Iribarri* arruntagoa den

dokumentazioan. *Aurra* posposizioa duen Gastiaingo *San Esteban aurra*, azkenik, bakarra da gure alderdian, eta erran moduan bat dator Araban opatzen dugunarekin.

9.- Punturen bati dagokionez *-oste-ri*, hain zuzen ere-, Ameskoagoiengo Larragoa mendebalekoago azaltzen zaigu Lana baino. Behin ([*ɔV*], [*ɨV*]-ren emaitza dela eta), baina hobeki aztertu beharreko gaia da, bi Ameskoak batera heldu dira, Lanak bestela jokatzeko duen bitartean. Ekalan 1573an dokumentatzen den *Unsaurendiburua* ere inportantea da, *untsaur* Arabakoaren presentzia salatzen duelako. Gogoratu beharra dago, bestalde eta bukatzeko, *baltza* Ameskoan Ekalaraino iristen dela.

10.- Allin ibarra Arabako mugako hizkeraren eta Deierriko nafarreraren artekotako eman dezakegu, hots, transizioko hizkeratako, ezaugarri batzuetan ekialderagoko ibarrekin doala (*beltza; goien; haritz; lizar; larraina; hiri; bular; -di*), beste batzuetan mendebalean dituenekin (*berri* eta *barri; [iV]-ren bustidura; torre; txipi; mulo; eutza, euntza*), eta beste batzuetan biekin, herrien arabera (*[inV]* eta [*ɨnV*]-ren bustidurak; *zubi/zufi* itxuraz; *oian/baso; ardantza/ardantze*).

11.- Inoiz edo behin mendebaleko ibarretako ezaugarriek Deierriko herri mugakideak ere harrapatzen dituzte, baina hau gutitan baizik ez da suertatzen: goiko bokalek eragindako *a > e* hersketarik ez agertzea, bustidura falta (*[inV] > [ɨnV]*), *baso-oian; zufi-zubi...* Behin edo beste Deierri da, Allin izan beharrez, ekialderagoko hizkeretik transizio lana egiten duena: *txipi/txiki*. Bestela, garbi erran daiteke, toponimiaren bidez ikus dezakegun heinean, Gesalazko hizkerarekin bat datorrela, eta Lana eta Ameskoetakoa baino ekialdekoagoa dela, beraz: *-a + -a > -a; beltza; berri; bustidurak; dorre; zubi* ia orokorra; *goien; ertxi; aritz; urritz; lizar; oian; larraina; iri; bular; sario; muno; -di; ardantze; -tze* nagusi; *euntze*.

12.- Ega ibarra ere, geografikoki dagokion moduan, aski mendebaleko azaltzen zaigu, zenbait ezaugarri dagokienez (*berri-barri; goiko bokalek eragindako a > e* hersketarik eza; [*inV*]-ren bustidura; albokoaren bustidura; *torre; baso; -tza; eutza*), baina beste batzuetan ekialderagoko hizkerekin batera doala irudi du (*beltza; [ɨnV]-ren bustidura; zubi; goiena; lizar; larraina; iri; ardantze*).

Punturen batean Lanaren ondoko Antzin bat heldu da auzo ibar horrekin: *-goina*. Inoiz bailara guztia da Lanarekin bat etorri eta Iguzkitza-Doneztebetik eta Allindik saihesten dena: *-doi*.

13.- Iguzkitza-Doneztebeko eta Iguzkitzako hizkera transiziotzat azaltzen zaigu, datu askorik ez badugu ere. Alabaina, Iguzkitzako sortaldeko alderdia, itxuraz bederik, ekialdekotzat aitor dezakegu, hots, Iruñerri alderagoko euskarak dituen ezaugarri berak ditu, toponimiaren bitartez ikus ditzakegun neurrian, jakina. Ibar honetan izan dugu ustekaberen bat (Deikazteluko *baltza*).

14.- Zenbait puntutan isoglosa guk aztergai hartu dugun eremutik sortalderago egin beharra dago, alderdi guztia –edo gehiena– bat heldu baita: goiko bokalek eragindako $a > e$ hersketarik ez izatea (Sakana gure eremutik kanpo gelditzen da); *soro*.

15.- *-doi, -dui* atzizkiaren bilakaeraz den bezainbatez, garbi ikusten da berrikuntza (laburketa) Nafarroako –eta Euskal Herriko– erdigunean gertatu dela, bai Arabako mugako bailara hauetan –Burunda alderdi honetatik erdialdeko ageri zaigu–, eta bai ekialde-hegoaldekoetan (Murillo el Fruto, Uxue, Oibar harana –Leatxe izan ezik–, Urraul, Zaraitzu, Erronkari...) forma laburtugabeak gorde diren bitartean.

16.- Arabako mugako hizkera honek baditu Araba barreneko hizkerak ez dituen ezaugarri batzuk, hala nola *gibel*-en orokortasun (ia) erabatekoa, [i] edo [ĩ]-ren ondoko txistukariak ez afrikatzea (*aitza; areitza, araitza; urraitza*) *eliza*-ren erabilera, *uri*-ren urritasuna –nolabait erratearren–... Guztiarekin, ia segurua da Arabako ondoko herrietako hizkerak ezaugarri horiek edo horietako batzuk gutxienez bazituela, mendebalera jo arau gutxituz zihoazenak.

17.- Seguru asko Burundako euskararen sailkapena egitea, hots, talde konkretu batean sartzeta, errazago gertatuko litzateke Ameskoa, Lana eta inguruko ibarretako euskara ongi ezagutuko bagenu. Ditugun datu urriak ikusirik, agian Damaso Intzaren baieztapena (“bere-berezko euskera dela Burunda guzikoa”), Zuazok ere BH-n zuzen dakusana, ñabartu egin behar genuke. Izan ere, eta gure irudiz, aztertu ditugun datuetan oinarriturik, bi Ameskoetako eta Lanako euskara Arabako ekialdeko hizkera galduak eta Burundako euskara biziak osatzen duten mendebaleko hizkeren, erdialdekoen eta nafarreraren arteko transizio hizkeran sartu behar genituzke. Allingoa, eta neurri txikiagoan Ega ibarrekoa, bestalde, horren eta Deierriko nafarreraren artekotako eman behar genituzke, seguruenak.

Ultzamako hizkeraren deskribapena

ORREAGA IBARRA

(Nafarroako Unibertsitate Publikoa)

Izenburuek ez dute askotan azpian dagoen errealitatea islatzen. Horrela gertatzen da honekin, izan ere, Ultzamako¹ hizkera deritzanak ez du soilik Ultzama ibar geografikoa hartzen, baizik eta inguruan dituen honako haran hauek ere: Basaburu Nagusia, Imotz, Atetz, Anue eta Lantz herria. Hau guztia Bonaparteren azken sailkapenaren arabera, eta hori da guk abiapuntutzat hartu duguna.

Hemendik aurrera, eremu geografiko hau harturik hizkera honen ezaugarrien azterketa egiteko helburua izanen dugu: isoglosa nagusienak kokatuko ditugu, gainerako euskalkiekin dituen kidetasun eta ezberdintasunak azpimarratuko ditugu eta honen ondorioz, hizkera bat ala bi diren zehazten ahalegingiduko gara.

1. Egoera soziolinguistikoa

Eremu zabala da aukeratu duguna, baina ez hiztun anitzekoa, 2.500 inguru baitira, azken datuen arabera. Bistan denez, euskararen bizitasuna ez da bera eremu guztian zehar, ibar batzuetan anitzez altuagoa besteetan baino. Eskala honetan Basaburuak hartuko luke lehen postua, eta ondoren Imotzek; azkeneko lekuan Atetz legoke. Haran honetan eta Anuen, euskara heriotza bidean dago argi eta garbi, nahiz eta zenbaki hutsek horrelako irudia ez eman. Izan ere, datuetan ikusten badugu biztanleen erdiak menperatzen duela hizkuntza, berehala pentsatuko dugu jendeak hitz egiten duela etxean edo kalean. Baina, zoritxarrez, ez da horrela eta Ultzaman ere hizkuntzak bizitasun oso gutxi dauka.

Hauek dira Nafarroako Gobernuak ateratako azken datuak, Hizkuntz Politikak argitaratuak 1991 urtean. Kontuan hartu behar da, datu horietan bi zatiketa (ongi eta nekez) agertzen direla hauetako atal bakoitzaren barruan: *ulermena*, *mintzamina*, *irakurmena* eta *idazmina*. Guk hemen, lana erraztearren, elkartu egin ditugu.

1. Honako laburdurak erabiliko ditugu testu honetan: A (Auza), Ar (Arrarats), Aroz (Aroztegi), Bas (Basaburu), Ber (Beruete), Beu (Beuntza), Eltz (Eltzaburu), Etx (Etxaleku), Ger (Gerendiain), Gol (Goldaratz), Its (Itsaso), Lar (Larraintzar), U (Ultzama).

	BIZTANLE ELEBIDUNAK						
Udalerrriak	Biztanleak guztira	Ulermena	Mintzamena	Irakurmena	Idazmena	Guztira	Biztanle elebakarrak
ANUE	401	44,4	37,7	24,7	20,7	44,4	55,6
LANTZ	98	53,1	38,8	26,5	18,4	53,1	46,9
ULTZAMA	1473	76,8	62,7	38,3	18,4	76,7	32,3
IMOTZ	422	86,5	79,6	42,9	20,5	58,3	41,7
BASABURUA	726	94,9	91,3	47,5	29,4	94,9	5,1
ATETZ	187	59,3	50,8	37,4	32,6	59,4	40,6

Euskaltzaindiaren (1979)-ko datuen arabera, Anuek eta Lantzek IV. estratoa betetzen dute %20-40 euskaldunekin, III.a Ultzamak eta Atetek %40-60-rekin, II.a %60-80 euskaldunekin Imotzek, eta I. estratoan %80-100 euskaldunekin, Basaburua dago.

Herri txikiek osatzen dute haran hauetako biztanleria, jakina denez, zerbitzu eta gune industrial gutxi dagoenez, jende gehiena Iruñera joaten da lanera, eta hauetako askok buelta egiten du egun berean herrira. Ekonomia honen osagai gisa izan ohi dituzte behi edo ardi batzuk; baina, ekonomia tradizionala (behi, txerri edo ardi hazkuntza) ia erabat desagertu da, orain arraza oneko behi edo ardien hazkuntzak ordezkatu du lehenagoko abeltzaintza.

Emigrazioa oso handia izan da, bereziki 1950-60 bitarteko hamarkadan, eta zahartze indizea ere altua da. Lopez Asensiok dioenez:

El índice de envejecimiento se elevó en 1981 en un 16,7% para el conjunto de los cuatro valles y en más de un 25% en alguno de ellos. Los parámetros de masculinidad son extraordinariamente altos, 1,53 y la reducción de la tasa de natalidad gravemente baja, pasando de un valor 429,4% en 1970 a 219% en 1981 (...) El riesgo de despoblamiento es por tanto real, ya que de continuar la actual situación puede alcanzar un despoblamiento generalizado en un plazo medio de 15 a 20 años, con la consiguiente muerte social del territorio (López Asensio 1988: 241).

Egoera demografiko honek, dudarik gabe, eragin handia izan du euskararen egoeran; Satrustegik, duela urte batzuk Ultzamako euskararen egoera larriaz honelaxe zioen:

Ulzama es hoy el valle navarro que más profunda erosión está padeciendo en el atávico y desolador panorama del retroceso lingüístico vasco. Puede calificarse de galopante el proceso.

Atzerapen honen arrazoiak autore berak aipatzen ditu:

Pueden ser múltiples las causas que han provocado esta situación y conscientes de que los hechos históricos de tanta envergadura nunca son fenómenos aislados, nos atrevemos a señalar la sacudida vertebral del 36 como punto de partida negativo que provocó una serie de reacciones en cadena que, en este caso, mantienen activo su impulso demoleedor (Satrustegi 1988: 267).

Iturri bibliografikoak

Beste hizkera anitzetan bezala, Bonapartek eman zigun hizkera honen berri, euskalkien sailkapena egiteko honexetan oinarritu baitzen eta 1869 urtean goinafarreraren aldaera nagusitzat, Lizasokoa hartzea erabaki zuen. Beranduago “Sobre la ley de afinidad de las vocales” lantxoan Lizasoko deklinabidea ikertu zuen eta aipamen hauek egin zituen hizkera honi buruz:

De todos los subdialectos vascongados de la Navarra española, el valle de Ulzama representa mejor que los demás las propiedades características del dialecto alto-navarro septentrional (Bonaparte 1881: 9).

Bestaldetik, Arturo Campionen *Orreaga* balada, 1880 urtean argitaratutakoa, izan zuen Bonapartek albiste-iturri. Bilduma horretan Lizasoko aldaerez baliatu zen, eta Tornariak, Lizasoko maisuak emandako datuen bidez zuzendu zituen.

Hauetaz gain, dotrina batzuk ditugu: lehenengoa (Bonapartek eskaturik) Tornariak egindakoa, 1863 urtean. Hona izenburua: *Catecismo de Astete añadido por Luarca, traducido al dialecto vulgar de Lizaso (Ulzama), por Don Pedro Tornaría maestro de Instrucción Primaria, de Iraizoz*. Bigarrena (Ultzamako dotrina, 1906-koa) Ultzamako euskarari egokitua, Justo de Albizu e Iriarte Alkozko apezak egina (ikus Ibarra 1992: 915-977). Dotrina hau erabili izan dute ultzamarrek beren otoitzak egiteko, bertakoekin frogatu ahal izan dugunez. Bada argitaratu gabe dagoen beste bat: *Doctrina Christianaren declaracioa. Dialecto de Olagüe (del abad de Aria)*, 63. zenbakia duena Gonzalez Etxegarai eta Arana Martijaren katalogoan; hau Olagueko hizkeran idatzia dago. Olagueko D. Miguel Olabe Arian apez egon zenean (1863-1868. urteen bitartean) dotrina hau erabili zuen eta Bonaparteri igorri zion. Datu gehiagorako (ikus Camino 1991: 431). Azkenik bada beste dotrina bat, Ariakoa; nahiz garai hartako horko apeza Olaguekoa izan, ez dago jakiterik nork idatzi zuen, hizkera aezkera dela argi egon arren (ikus Camino 1991).

Hauetaz landara, badira han-hemenka sakabanatutako beste testu batzuk. Hauetako batzuk Satrustegik (1987) argitaratu zituen *Euskal Testu Zaharrak* liburuan.

Aurretikoa da, XVII mendekoa, **Urritzola-Galaingo** olerki bat; ziurrenik Iruñean egindako txapelketaren batean aurkezteko egingo zen, nahiz eta Satrustegi oso ziur ez dagoen.

Bigarrenik **Goldaratzen** argitaratutako sermoi batzuk ditugu. Sermoi hauek Arruazuko elizan agertu ziren, ziurrenik apeza hemengoa zelako edo Goldaraztik ekarri zirelako. Dena den, eskuizkribu hauek ez dute Imozko hizkera islatzen, apeza kanpokoa zelako, eta horregatik ezaugarri linguistikoak ez datoz bat Goldarazkoekin. Dokumentu hauen egilea Serapio Navarro Senar izan zen (1873-

1936), Unanukoa. Testu hauek ezin ditugu ultzameraren ezaugarriak ikasteko erabili, zoritxarrez, ez baitira fidagarriak, Unanuko euskararen ezaugarri asko sartzen duelako, inondik inora ultzameraz gertatzen ez direnak. Esaterako, bokal eufonia hauek: *izugarriya, eguiyac, principiyua...* Honetaz gain, Satrustegik dioenez (1995) **Larraintzarren** bada 418 orrialdez osatutako ale bat. Era berean, otoitz arruntenak biltzen dituen eskuizkribu bat badago Gerendiainen, 1888 urtekoa.

Satrustegik ere aurkitu zituen hainbat sermoi, XIX. mendekoak batzuk eta beste batzuk XVIII.ekoak.

Hauek dira hizkera honetaz arduratu diren beste autore batzuk: **Nicole Moutard-ek** 1975ean egin zuen “Étude phonologique sur les dialectes basques”. Lan honetarako Auza eta Etxalekuko hizkerak aztertu zituen eta baita bertan herri hauen arteko hainbat diferentzia aipatu ere.

Damaso Intza, 1921ean Euskaltzaindian sartzerakoan zuketako aditzei buruzko txostenean, Bonaparteren sailkapenetik aldentzen da eta zatiketa ezberdina egiten du, goinafarrera hegoaldekoa eta iparraldekoa batera emanez; zehatzago izanik, Ultzamakoaren barruan Ultzama, Odieta eta Xulapain sartzen ditu. Basaburuan, ordea, Basaburu Handia eta Arakil.

Kandido Izagirreri zor diogu ultzameraz egindako lanik interesgarrienetarikoa bat, “Ultzamako euskeraren gai batzuk”, 1966an argitaratua. Grabaketak Alkozko emakume eta gizonekin egin ziren. Hau da ultzameraz daukagun lanabesik luzeena eta leialena; gainera, emakumeen artean hiketan ari dira eta orduko hizketa ongi islatzen dute.

Pedro de Irizar-ek, 1981ean azterketa sakona egin zuen aditz laguntzaileen egituraren oinarrituz.

Rosa Miren Pagolak, 1992 urtean, bere *Euskal fonetika Nafarroan* tesilanean, aipamen zehatzak egiten ditu Ultzamako euskararen gainean, eta isoglosa batzuk iradokitzen ditu:

Ultzamako bailarak, Larraintzar eta Auzak batez ere, ez dugu uste Basaburu Handia-rekin afinitaterik duenik. Gehiago parekatu dira Baztango hizkerarekin eta gertakizun garrantzitsuetan Arraras, Beramendi eta horietatik biziki desberdinu dira.

Beuntza ere Ultzama joeraren antzekoa agertu da, baina honek ez du Atez Bailara osorako balio, Muzkizek Beunza aldera jotzen duelako eta Oskozek Basaburu Handirantz, alderdi orokorretan gutxienez.

Laburbilduz, isoglosa nagusiek Aldaz, Beramendi, Arraras eta Goldaratz alde batera utziko lituzkete eta gainerakoak beste aldera. (Pagola 1992-I: 285).

Beste autore batzuk ere izan dira. Ez dugu ahaztu behar Koldo Artola, *EAEL*, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa*, Etxaidek argitaratutako *Erizkizundi Irukoitza*

eta beste artikulua batzuk, Matias Mujika eta Euskalerrria Irratiaren *Nafarroako euskaldunen mintzoak*, eta Iñaki Gamindek aditzen inguruan egindako azterketak. Hauetatik guztietatik han-hemenka sakabanatutako datuak hartu ditugu. Azkenik geuk egindako (Ibarra 1995) tesi-lanetik atera dugu laburpen hau, eta baita *FLV*-n ateratako beste artikulua batzuetatik ere (ikus Ibarra 1994, 1995c, 1996).

2. Fonetika-fonologia

2.1. Bokalak

Hasieran esan bezala, ezaugarriak deskribatzerakoan, isoglosa nagusien kopapenez hitz egingo dugu, eta bakoitzaren eremua zehaztuko dugu, aztertzen goazen heinean. Aurreratu behar dugu beste zehaztapen hau ere: Ultzamako hizkera deritzanak, gure ustearen arabera, Ultzama, Anue, Lantz eta Atetz haran geografikoak hartzen ditu. Hartaz, Ultzamako eremua esaterakoan, honi guztiari egingo diogu erreferentzia.

- Hizkera anitzetan bezala, *i* bokala txandakatzen da *e*-rekin, nahiz txandaketa honek muga eta isoglosa tinkorik ez duen. Horrela hurrengoak ditugu: *ikea/keka*, *eduki/iduki*, *beldur/bildur*...

Bada jakina den beste txandaketa bat, hau da *i* eta *u*-ren artean sortzen dena. Ezaugarri honetan Ultzama, Atetzek eta Anuek *i* hartzen dute. Hau dela eta, ekialdean ohikoak diren honako burutzapenak ditugu: *izigarri*; horretaz gain, aditz iragankorreko 2. pertsona pl.-ek *-zie* bukaera dute eta ez *-zue*, ohikoa den bezala. Hartaz, *zuek duzie*, *edan duzie* Ultzama aldean eta Imotzen eta Basaburuan, ordea, *-zte* eta *-zue* dira bukaerak, *edan duzue*, edo *duzte*.

Ekialdeko hizkeretan ezezik *-zie* arrunta da (ikus Zuazo 1989b: 621) Nafarroa Garaian barrena oso mendebaleraino hedatuz, Hondarribian (ikus Letamendia-Sagarzazu 1992: 524) eta baita Nafarroako Ergoien ere (ikus Zuazo 1994: 331).

- *U/i* Txandaketa dela eta, *-tu-z* bukatu-rikoko aditz askok *-tiko* geroaldiko bukaera egiten dute Ultzaman, Atetzen eta Anuen; ez Imotzen eta ezta Basaburuan ere; horrela ditugu: *sartiko*, *akonpañatiko*, *gelditiko*, *ortzitiko*...; forma hauek ohikoak dira goinafarrera hegoaldeko eremu handi batean, Erroibarren, Esteribarren etab.

Halaber, ‘aditz partizipioa + *behar*’ egiturakoetan honakoak ditugu: *gelditia-zun*, *errezatiauzu*, *pagatiarrak izenta* ‘pagatu beharrak izanda’, *afaldiauzu*.

- Bada beste ezaugarri bat Basaburuko herri batzuetan betetzen dena, Berue-ten, Igoan eta Arraratsen. Hauxe da, *i* eta *u* bokal itxiak oso irekiak ahoskatzen

dira, hain irekiak non *e* eta *o* entzuten dugun inpresioa ematen diguten, hurrenez hurren. Hona adibide batzuk: *beti* > *bete*, *gaizki* > *gaizke*, *ongi* > *onge*, *mendi* > *mende*, *amabi* > *amabe*, *ikusi* > *ekuse*, *jarri* > *jarre*, *belarri* > *belarre*, *ikusi* > *ekuse*, *txerri* > *txerre*.

- Batzuetan bi silabaren arteko asimilazioa betetzen da, horrela *i*-tik *u*-ra pasatzen dira, bi silaba berdinduz: *Urrizola* > *Urruzola*, *urrixo* > *urruxe*, *txirindule* > *txurrundule*, *billuxik* > *bulluxik*.

- Ikus dezagun zer gertatzen den *-i*, *-e*, *-a*, *-o*-z bukatutako izenetan *-a* eta *-ak* singularreko eta pluraleko determinatzailea eransterakoan. Ultzaman eta Imotzen orokorrak dira singularerako *-ie* eta pluralerako *-iek* bukaerak: *mendie/mendiek*, *iturrie/iturriek*, *arrie/arriek*, *garie/gariek*. Gauza bera gertatzen da *-u* batez bukatutakoetan, hauetan *burúe/burúek*, *eskúe/eskúek*, *negúe/negúek* burutzapenak ditugu. Trantsizioa Imotzen hasten da. Eredu honetan singularrean eskema honi lotzen zaizkio: *ogie*, *argie*, *gorostie*, eta pluralean, ordea, Basaburuko eskemarekin doaz: *ogik*, *argik*, *gorostik*.

Basaburuan, ordea, formak askoz garatuagoak dira, horrela ditugu hauen orde *-ii* eta *-ik* bukaerak. Honexegatik esaten da askotan Basaburukoek dena *-i*-z bukatzen dutela: *mendii/mendik*, *iturrii/iturririk*, *arrii/arririk*, *belarrii/belarririk*, *txorii/txorik*, *obii/obik*.

Asimilazio hau betetzen da Arraratsen eta Igoan azken punturaino, *-a* bukaera dutenetara eta baita kontsonantez bukatutako maileguetara ere hedatzen da: *ospitalii*, *balsi*, *kozinerii*, *osasunii*, *pastillik* eta *kartik*. Ultzaman, Atetzen eta Anuen *-a* + *a* bukaeretan ez da asimilazio hau betetzen inondik inora. Hauen orde, *-ak*-ez bukatutakoak ditugu.

Burundako hizkeran ere maiz betetzen da mugatzailearen asimilazio hau hitzoina bokalez bukatzen denean; nahiz batzuetan hautazkoa den, honako adibideak entzun daitezke: *aitapuntaku*, *azkeneku*, *alabi*, *amarretaku*, *antxumi*, *arropi* eta baita pluralean ere: *aintzinekuk*, *batekuk*, *belarritakuk*, eta inesiboan: *bakin* ‘bakean’.

- *e*-z bukatutako izenetan, aurrean *a* duenean, *e* ixten da eta *i* ahoskatzen da, askotan goranzko diptongoa sortuz; horrela ditugu: *atia*, *lurrian*, *semia*, *biarra*... Joera hau gertatzen da Ultzamako eremuan nahiz eta ez den sistematikoa; izan ere batzuetan hauek ditugu: *atea*, *lurrean*, *semea*... ahoskatzeko lastertasunaren arabera. Goranzko diptongo hau galtzen da Imotzen eta Basaburuan.

Bestaldetik /*e*/ bokala ixten da Ultzaman eta Basaburuan kontsonante txistukari baten aurrean: *itxe*, *itxa*, *izautu*, *izkiñe*, *Izteban* ‘Esteban’. Gauza bera gertatzen da *u* bokalarekin, nahiz eta hau hurrengo silaban dagoen: *ginuen*, *iunero*, *iurrezko*.

Ultzamako euskararen ezaugarria da, eta baita goinafarrera hegoaldekoarena, geroaldiko *-en*-eko bokalaren hersketa:

eman + en > emain, joan + en > joain, erran + en > errain, izan + en > izain, egon + en > egoin.

Bestaldetik, ezaguna da euskararen joera *e* irekitzeko dardarkari anitzaren aurrean. Oro har hain irekia ahoskatzen da, tinbrea aldatzeraino heltzen baita; horrela baditugu: *baztarreko, baztarra, eguardi, baztartu, agartu...* Halarik ere, badira *-er*-ez bukatutako forma asko Ultzaman, ziurrenik aurreko *i*-ren eraginagatik sortuak direnak: *ziller, iper, inderra*; Basaburuan, ordea, honakoak ugariagoak dira: *izardi, iztarra, baztar, eguardi, maiztarra.*

Puntu honetan komenigarria da *erte/arte*-ren arteko txandaketa azpimarratzea. Ultzaman, hain zuzen ere maizago ditugu *-er*-ez bukatutakoak, horrela: *ertean, itxekertian* ‘entre las casas’, *arrierteka* ‘paso entre peñas’. Hau da, gainera, testuetan aspaldian agertzen den forma.

- Hizkera arruntean, maiz askotan *a/e*-ren arteko txandaketa topatzen dugu, nahiz muga zehatzik ez daukan ezaugarri honek. Horrela arruntak dira: *sagale/segale* ‘lastoa’, *sasíe/sesíe, rekasune/rekesune, azazkal/ezkazal, matela/matele, allagatu/ellegatu, tellatu/telletu.*

- Erdiko bokala den *o*-k, *-a* aurrean duenean, ixtera jotzen du, *u*-ra heltzeraino. Horrela *-o*-z bukatutako hitzei *-a* eransterakoan [wa] diptongoa ahoskatzen da, alegia, silaba bakar batean. Bilakabide hau berezkoa da Ultzamako hizkeran, baina joera guztiak bezala, ez da sistematikoa. Horrela badugu: *lep[wa], ag[wa], orr[wa], pag[wa].*

Diptongo goranzko hauek ez dira berezkoak euskaraz, baina agertzen dira goinafarrera ekialdeko hizkeretan, eta baita erronkarietaz, zaraitzueraz eta aezkeraz ere; alegia, gaztelaniaren ukipena dagoenetan. Era berean, *joan* aditzetik eratorritako formak: *yuan, nuaye, duazi, duaye, guazen* etab. itxiak eta silaba bakarrean ahoskatzen dira.

Maiz askotan asimilazio-disimilazio gertakizunak ditugu erdiko bi bokal hauen artean: *oren/oron* ‘hora’, *erotsa/orotsa* ‘ruido que hace la tormenta’, *txekorra/txokorra* ‘ternero’, *onbor/enbor* ‘madero’, *omen/emen, ote/ete, arropa/arropa.* Ultzaman, hartaz, *oronbata* eta *bioronak* ditugu, *ordubata* eta *ordubien* ordez.

- *u* bokal itxia txandakatzen da *o*-rekin hurrengo kasu hauetan: *mugitu/mogitu, utxalar/otxalar* ‘rosal silvestre’, *ukondo/okondo* ‘codo’, *ukabil/okabil* ‘puño’.

Aurrean esan bezala, *u* bokala oso irekia ahoskatzen da *o* entzuteraino Basaburuko herri batzuetan; horrela Arraratsen, Igoan eta Berueten honakoak ditugu: *jabonato, ozto, garbito, gosaldo, sarto, garbitto, bildo, gelditto, bildota, akaato, arto, izando, eskriitto, ibillo* (< ibildu 'ibili').

Badira bestelako hitz batzuk: *kakamokizo, zoo* 'zure', *zooken* 'zurekin'. Gainera *-zu* morfeman bukatu-rikoko aditz asko, alegia, singularreko 2. pertsonan, honela ahoskatzen dira: *dakizo, aizo, eosten bazo, txuleta jateozo, esan nai al tzo, zer nahi tzo?* 'zer nahi duzu?'. Edo *du, ditu* laguntzaileak dituztenetan: *do, tto* entzuten da: *sartzen tto* 'sartzen ditu', *in do...* Irekitzeko joera berbera dugu Leitza inguruan; gertakari honen aldetik, bada, Basaburuko hizkera Leitza aldekoari hurbiltzen zaio.

- Hurbileko bokal asimilazioa. Hauxe da beste fenomeno fonologiko bat, euskarazko hizkera askotan gertatzen dena, alegia, *i* eta *u*-ren eraginez *a* bokala *e* bihurtzen duen erregelak. Fenomeno hau erabat arrunta da *a* mugatzailea denetan; horrela: *pille, dotriñe, karrike, giltze, andie, begire*. Jatorrizko hitzetan eta maileguetan betetzen da ezaugarri hau, horrela *-e-z* eta *-te-z* bukatzen dira partizipioak: *ezkondue, egondue, egine, amorratue, jubilatue, kozkortute, eserite*.

Eta *-ai-z* bukatu-rikoko hitzek bukaera bera hartzen dute: *urdaye, andregaye, amorraye*.

Eragin honek morfemaren muga gainditzen du, horrela *bat* eta bere deklinatuak *batzu, batekin* ahoskatzen dira *bet, betzu* eta *betekin*. Horrela ba: *kristau bet, bei bet, aritz bet, buru bet, porru bet, putsu bet, aritz bet, gauz bet, botil betzu, baserri betzu, gauz betzu, arri beteki*. Hari honi jarraikiz, *e* oinarri lexematikoa dutenekin, Basaburuan eta Goldaratzen *-ii-* egiten dute mugatu singularrean eta analogiaz forma mugagabera hedatzen da bukaera hau, honen ondorioz honelakoak ditugu: *bestiet, astiet, semiet, urtiet*.

Da aditz laguntzailea, *de* bihurtzen da aditz nagusi baten atzean doanean: *izain de, yoain de, iyein de, kolokatu de, orai asi de, torri de*.

Fenomeno honek Ultzamako hizkeran erabateko bizitasuna dauka, baina, ahultzeko joera erakusten du Basaburuko eta Imozko eremu batzuetan. Horrela Basaburuko adibide hauek: *etorre a, oan ase a, ure atreittu da, eldu da jendi berri, argitto a* Ultzamako hauekin parekatuko ditugu: *torri de, orai asi de, ure atreitue da, eldu de jende berrie, argitu de*.

Esaldi konpletiboetako *-la* morfema *-le* bihurtzen da ingurune honetan. Hauek dira hizkera arruntetik ateratako adibide batzuk: *gustatzen zaigule, atzo eman biar nittizule, kontestatu diogule, eskribitu zigule, botzen ditugule, etzazule in ja*.

Eta baita *-ka* morfema ere: *laburke, arrike, malluke, muturke...*

-(E)ta morfema kopulatiboa, *-te* bihurtzen da: *konfesatu te onduan, il te onduan, oei te ameru, oei te amabi, berroei temezortzi.*

-Ra morfema zuzenbidea adierazten duena *-re* bihurtzen da: *Etxalekure, lekure, atarire, beittire, sabaire, tokire, Eltzaburure, Frantzire, Drendiñe.*

Beste honako kasuetan ere bai:

[aj] diptongoaren ondoan: *aitezorro, aipetzen, aitetxi.*

[aw] diptongoaren ondoan: *aurre, auzelan, gauze, arraultze, gau bet, kristau bet.*

[ej]-ren ondoan: *beiretu, bei bet.*

Badira, hala ere, asimilazioa erakusten ez duten morfema batzuk: *-ago* (*illunago, trankillago, aisago*), *-tar* (*goiztarra, baserritar*), *-gabe* (*duikabe, prestatuabe, jaikiabe*), *gara* aditz laguntzailea: *torri gara* (U), *etorri ga* (Imotz, Bas).

Euskal fonetikan hain ohikoa den fenomeno honek Ultzaman, Atetzen, eta Anuen oso bizitasun handia du eta eragina dauka silaba batetik bestera, eta baita morfema batetik bestera ere. Nafarroako gainerako hizkerari dagokienez, ñabardurak ñabardura, antzeko burutzapenak eridenean ditugu goinafarrera hegoaldeko hizkeretan, non maizago eta non urriago.

• **Sinkopa.** Aztertuko dugu Ultzamako euskararen beste fenomeno fonologiko bat: sinkoparena; alegia, bi kontsonanteren arteko bokalaren galera. Bizia da joera hau hizkera honetan, ez ekialdeko hizkeretan bezainbatekoa, baina edonola ere nabarmena. Hona bokala galtzen den ingurunea:

-Albokariaren ondoan gertatzen da: *kalma* ‘nube’, *ibilko*, ‘ibiliko’, *txoklaba* ‘etxeko alaba’.

-Txistukariaren ondoan: *pezta, pastu, Liso* ‘Lizaso’.

-‘Herskari + dardarkari’ taldea ugaria da sinkoparen ondorioz: *Drendiñe/Grendiain, aprile, bedratzi, sobra, abria, abratsa, atra, batrezez, obrena, libru.*

-N-ren eta herskariaren artean: *trintete.*

Ordinaletan ere bai ‘-garren + a’ > -garna, -gerna. Ultzamako adibideak dira hauek: *bigerna, irugerna, laugerna*.

Jakina denez, fenomeno hau oso arrunta da ekialdeko euskalkietan: zaraitzueraz, erronkarieraz, aezkeraz, baita goinafarrera hegoaldekoan ere, eta Ultzama, Anue eta Atetzeraino hedatzen da. Zenbaitetan Imotzen betetzen da kasu bakan batzuetan, baina joera hau ahultzen da Basaburura hurbildu ahala.

Aurreko adibide hauen ordeztan, Basaburuan -r-ren galera gertatzen da: *apeille, sobea, batez, atea, obena* etab.

- Hitz hasieran galtzen diren bokalak, aferesiaz ari gara honetan, *e-* eta *i-* izan ohi dira. Ezaugarri honetan ere jokaera ezberdina dago, alde batetik Ultzaman, Atetzen eta Anuen fenomeno hori betetzen da eta Imotzen eta Basaburuan ez. Hona adibide batzuk: *txokandria, txoklaba, makomia, maztekie, jitua, jitoarrosak, turri*.

Honez gain, hurrengo zerrendan datozen aditzak hasierako bokalik gabe ahoskatzen dira: *karri, baki, torri, zautu, zaundu, man, in, kasi, kusi, tzerri* ‘iratzarri’.

- Oro har gaztelaniatik mailegatutako hitzek bokal epentetiko bat hartzen dute. Hona batzuk: *magara* ‘magra’, *kurrilloa* ‘grulla’, *sobera* ‘sobra’, *azukurea, azokori* (Gold) ‘azúcar’.

Azkenik, metatesia deritzan fenomenoak arrunta da, alegia, bi segmenturen leku-aldaketa gertatzen da; oro har, erlazionatuta dauden bi segmentu hauek elkarren hurrengoak izaten dira: *atxeburri/arrebutxi* ‘a voleo’, *petatxue/petxatue, iñudea/unidea, nabala/labana, azkazal/azazkal, ortzerala/ortzileria, Eugi/Egui, aztarkatu/azkartatu, aztarriketu* ‘hózar en la tierra’, *mozorro/zomorro, iruditzen/iduritzen*. Ezaugarri hau erruz betetzen da Baztanen ere.

- Tinbre bereko bi bokal elkartzen direnean, bokal geminatua sortzen da. Ezaugarri hau betetzen da maiztasun handiz *b,d,g,r* kontsonanteak desagertu ondoren: *ikaarri, eerra, goorra, laana, paatu, been, nee* etab. izanik. Honez gain, determinatzailearen bokala asimilatu ondoren honakoak sortzen dira: *eskuu, buruu, bidii...* Bistan denez, berriki sortu dira bokal geminatu hauek guztiak.

Azkenik badugu beste asimilazio mota bat: *nor* galdetzailea eta bere eratorrikoen artean sortutakoa, bi bokal ezberdinen arteko kontsonantea galtzen denean. Horrela, galdetzaileetan honakoak ditugu: *noona* hain ohikoa dena ‘norena’, *nooken* ‘norekin’, *noon* ‘noren’. Gainerako hitzetan beste hauek: *puuxik* ‘piruxak’, *allaatu* ‘allegatu’, *deete* ‘didate’.

Hauetaz gain, morfema batzuk eransterakoan bokal geminatua sortzen da: *ollaskoonbat* ‘oilaskoren bat’, *eroonbat* ‘eroren bat’, eta *-en* geroaldiko morfema erantsi ondoren ere honakoak ditugu: *esaan* ‘esanen’, *emaan* ‘emanen’, *yooan* ‘yoanen’.

Bestaldetik *-a* bokalaz bukatutako hitzei *-ra* morfema eransterakoan: *elizaa*, *itxetaa*, *artaa*, *zertaa* bokal geminatuak sortzen dira. Honako asimilazioek maiztasun oso handia dute Burundako hizkeran, Altsasun, eta baita Arbizun ere (ikus Zuazo 1994: 303). Ezaugarri hauen arabera, Basaburuko hizkera hau Nafarroako mendebalekoekin lotzen da.

- Hasierako silaban tinkotasun handiz mantentzen da [aw] diptongoa, baina batzuetan *au* > *o* monoptongatzen da erakusleetan: *ok*, *oketan* eta besteetan *au* > *a* bilakabidea dugu: *alkie*, *lardeneo*, *arkitu* (Etx), *arpegie*, *arpugie* (U), *arroltzia*. Zenbaitetan, halarik ere, *-g-* dugu tartean: *aitegutxi*, *amagutxi* Ultzaman, eta *atautxi* eta *amautxi* Etxalekun. Besteetan *au/ua*-ren arteko txandaketa sortzen da *kuasin* ‘kaso egin’ (Etx) eta *kasin* edo *Jauntsarats/Juantsarats*.

Aurrera jarraituz, *o-* eta *oa-z* hasitako hiatotetan, *o* > *w* aldaketa betetzen da eta *g-* epentetikoa hartu ohi dute silaba hasieran, *gua* eginez: *guartu* ‘ohartu’, *guaye* ‘hoa’, *guai* ‘orain’ (Bas), *guañik* ‘oraindik’ (Bas). Aldaera hauek arruntak dira Altsasun, Zuazok adierazten duenez (1994: 307).

Eu diptongoa maiz *u* bihurtzen da, horrela: *urie*, *uskaldunak*, *ultzei*, *untzi* ‘euntze’ (Gold). Halarik ere, batzuetan txandaketa dago *eu/egu*-ren artean: *urie/igurie*, *eun/egun*, *ñeurtu/ñegurtu*, *eundu/egundu*.

Diptongo honen burutzapenekin segituz, bada Basaburuan eta Imotzen hizketa arinaren ondorioz sortzen den fenomeno bat, hauxe da: *e-C-u* > *eu* > *iu*. Horrela ditugu, *iunero*, *iuzki*, *Biute* ‘Beruete’, *iuki* ‘eduki’, *liun* ‘leun’.

Bada, bestaldetik, *eu* diptongoa irekitzeko joera Ultzama inguruan, horrela *eu* > *au* bilakabidea dugu: *daus*, *dausez*, *berraun*. Joera hau betetzen da beste ingurune batzuetan ere, aditzetan ‘*-ten*, *-tzen* + *edun aditz laguntzailea orainaldian’ egiturarekin eta baita *-en* geroaldiko morfemarekin ere: *erratauzu* ‘erraten duzu’, *iñaute* ‘eginen dute’, *kartzaute* ‘ekartzen dute’, *segitzaut* ‘segitzen dut’.

Bukatzeko, Basaburuko eta Imozko hizkeran badira aldaera berezi batzuk *e* > *i* bokal ixketatik datozenak, edo bestela esanda, *e* + *V* > *y* erregela betetzen dutenak: *yakutsi* ‘erakutsi’, *yan* ‘edan’, *yosi* ‘egosi/erosi’, *yaman* ‘eraman’, *yondu* ‘egondu’, *yozin* ‘edozein’, *yakutsi* ‘erakutsi’, *yuska* ‘euskara’ eta *yurii* ‘euria’. Denetan *e* > *i* bokal ixketa gertatzen da, eta gero, kontsonantea desagertu ondoren, *i*-ren kontsonantizazioan bukatzen da prozesua.

2.2. Kontsonanteak

- Kontsonante herskariekin eta dardarkari bakunarekin hasiko gara. Lehenik eta behin, eremu honetako ezaugarri bat aipatuko dugu: /b/, /d/, /g/ eta /r/ kontsonanteek, galtzera jotzen dute, maiztasun handiagoz Basaburuan eta Imotzen, gainerako eremuan baino. Izan ere, bi haran hauetako hizkera arinagoa da, eta honengatik, kenketak ere ugariagoak; hizketa laxoan eta arduragabeko guztietan gertatzen den bezala, fonemak erlaxatuagoak ahoskatzen dira eta horregatik maizago igurzkaritu eta galtzen dira. Horrela ditugu: *euzkie, saatsa, iela, kaitzen, iandea, launbeta, gaizume*.

Etxaideren *El euskera en Navarra* inkestan oinarrituz, fonema hauen galeraren zenbaketa bat egin genuen eta baita portzentaiak atera ere, horrela ikusi genuen Basaburuan eta Imotzen galera-portzentaia %50,4-koa zela eta, Ultzaman, Anuen eta Atetzen, aldiz, %8,6-koa.

Honez gain, txandaketak gertatzen dira fonema hauen artean. Horrela *d/r*-ren artean: *iruzkie/iduzkie, erbionari/erbionidea, idelarre/irelarre, eraztune/edaztune/eaztune, edeki (U)/ iriki, idiki (Bas)*.

R/g fonemen arteko lehia agertzen zaigu era berean: *zutegie (U)/zuturi (Its), txertogi (U)/txertori (Its), zartagie (U)/sartarie (Its), uriñe/ugiñe (biak U), negonek (Alkotz)/neronek, neonek (orok.), lagunbeta (Beuntza)/larunbeta (orok.)*.

Bestetik, nabarmendu behar da *b/g*-ren arteko txandaketa *u* bokalaren aurrean. Eremu osoan *b* aukeratzen da, horrela *sube* eta *subendille* ditugu; Mitxelena-ren arabera (*FHV*: 259) *b* duten forma hauek berriagoak dira. Beste hauetan ere txandaketa dago: *ogi (U)* eta *obi (Bas eta Imotz)*, *xagona* ‘jabón’, eta *zugarra, zugerria, zuberra* eremu guztian.

B/d-ren arteko lehia ere arrunta da: *Drendiñe/Grendiain (Alkotz), lenbiziko/lendiziko (Au), primadera (U)/primabera (U), adarra/lizarrabarrak (Etx)* eta *g/b/Ø*-ren artekoak: *lagatza, labatza, laatza, txinburi/txinguri*.

Talde honekin jarraikiz, hitz hasierako ahoskabe/ahostun banaketari helduko diogu oraingoan, horrela: *bago, bolsa, bake, besta, bixtu, gurutze, boxik, gorputze, bekatue* dira arruntenak Ultzaman. Aldiz, Etxalekun eta Basaburu aldean ahoskabea erideten dugu maizagotan: *pago, pake, pasie* ‘pago hazie’, *pesta, prasa* ‘brasa’, *koosti* ‘gorostia’, *kooldio, kurpil, korputz*. Hala ere, ez dago horrelako banaketa tinkorik eta horregatik Ultzaman ere ahoskabeak eriden ditzakegu: *piruxak, puztena, korrotue* ‘gorrotoa’ etab.

- Jakina denez, *n* eta *l*-ren ondoren herskari ahostunen aldeko neutralizazioa sortzen da, erronkarietaz eta zubereraz izan ezik gainerako euskalki guztietan.

Eremu honetan gauzatu ez den adibide batzuk eriden ditugu: *lentabixikua*, *lankarra*, eta aldi bakan batzuetan geroaldia osatzeko erabilitakoetan ere bai: *inko*, *erranko*, *kasinko* ‘kasu egingo’. Ahoskabe eta ahostun belareen arteko txandaketaren ondorioz *-toki / -tegi* atzizkietarik *-togi* sortu da: *arditogi*, *beitogi*, *ollotogi*, *maixtartogi*.

- Sudurkarien sailean, hauxe azpimarratu behar da: *m/b* hasierako kontsonante ezpainbikoen arteko txandaketa agertzen da hitz hasieran: *merendue/beendue* (Etx, Ber), *morrañek/borrañek* (Auza) ‘borrajas’, *bedeikazioa/medenkazioa* (Arozt), *maria* (Aros)/*baria* ‘limaco’ (orok.), *karmenkoa* (U), ‘carbunco’, *remolkatu* ‘rebocar’.

Sudurkarien sailera igaroaz, bokal arteko *-n-* galdu da kasu batzuetan: *kue* ‘seaska’ (Ger, Eltz, Ber); baita aditzen morfologian ere, aurrean aipaturiko aditzegituretan: *errataut*, *errataute*, *zautzaut* etab.

Ultzaman *orain* eta *egun*-en eratorriek duten azken *-n-*a galtzeko joera; batzuetan Imotzeraino hedatzen da kenketa hau: *orai*, *eranegu*, *laurdenegu*, *etzidamu* (U) eta *eraneo*, *lardeneo* eta *etziama* (Etx).

-Ñ eta *-l-*ren arteko txandaketaren adibideren bat eriden dugu hitz hasieran: *ñegurtu* eta *ñegurritu* (U), *liurtu* (Ber). Bestaldetik, *n* eta *l-*ren arteko metatesiak eriden daitezke: *igela* (Ar, Ber, Gol), *legena*, *lerena* (Auza, Lar, Beu) ‘rana’, *la(b)ana* (Bas, Imotz) eta *nabala* (U, Atetz, Anue), eta gaztelaniazko maileguetan disimilazioak ditugu: *beleno* ‘veneno’. Kokagune inplosiboan ere txandaketak suertatzen dira: *intxaur/iltxaur* (Ber).

Urkarien sailean nabarmendu behar da bokal arteko albokaria den *-l-*ren galera: *biarrie* (U) ‘belarria’, *kaitxe* ‘kalitxa’, (Etx) eta *iuntze* (Gol) ‘iluntze’.

Azkenik, *r* eta *l-*ren arteko txandaketa ohikoa dugu: *ataka branga/blanga* ‘tranca del portillo’ *araintxa*, *arentxa/lentxa* ‘bi urteko ardia’. Hauek guztiak fakultatiboak dira eta ez dute muga geografiko zehatz eta iraunkorrik.

Aztertu eremu guztian, gaztelaniazko mailegu berriek, *-ón* bukaerakoek, bere horretan gordetzen dute atzizkia: *gorriona*, *alkona*, *letxona*, *koltxona*, *kamiona*, *ilusiona*. Eta, aldiz, **-one* latineko atzizkitik eratorritakoek *-io* egiten dute: *barkazioa*, *bedinkazioa*, *mendenzioa*, baina Bonaparteren katezismoetan honakoak ditugu: *confesiua*, *satisfeciua*, *particiua*, *declaracioa*, *contriciua*.

- *-R(t)z-* taldearen bilakabidea aztergarria da eremu honetan, izan ere, bete-betean zatitzen ditu isoglosak haran hauek.

Horrela ba, Ultzama, Atetz eta Anue-ko eremuak lotzen zaizkio goinafarrera hegoaldeko eremuari: *bortz*, *ortzeguna*, *ertze*, *bertzela*, *ortzirelia* etab. eginez. Batzuetan trantsizio aldaerak eriden ditugu haran hauetan, *st*-ren aldeko bidea iradokiz: *borst*, eta *borz*, *berze* eginez. Izan ere, *-r(t)z-* taldea dutenak atzera doazela frogatu dugu, esaterako, Muskitzen *ertze* ‘este’ aurkitu dugu, baina, *beste*, *bost*. Eta Erbitin ere, *Etxebertzia* oikonimoa dugu, nahiz gero, *beste* erabiltzen den. Halaber, *ertsi/itxi* banaketaz den bezainbatean, lehenengoa da nagusi Ultzaman, Atetzen, Anuen eta Imotzen; *itxi* aldaera Basaburuan hasten da nahiz bi aldaerak txandaketa eriden daitezkeen Itsason. Era berean, dardarkaria desagertzen da Imotzen eta Basaburuan honakoetan: *matxutxe* ‘mora’ eginez eta beste guztietan *martuxe*.

Honezaz gain, *erran* erabiltzen da Ultzaman, Anuen, Atetzen eta Muskitz herrian. *Esan* ordea, nagusi da Basaburua eta Imozko herrietan, Muskitzen izan ezik. Muga, hartaz, herri hauetantxe dago, Basaburuko eta Imozko herri hauen artean; gainera, isoglosa mugitzen ari da azken urte hauetan, itxura guztien arabera, *esan* eremua irabazten ari da, eta *erran* atzera doa, Sanchez Carrion-ek duela urte batzuk zuzen zioenez:

El fenómeno está bien atestiguado en el valle de Imoz (...). En la confluencia de los valles de Ulzama y Basaburúa, Erviti y Garzaron han acabado por relegar a *erran* (aún con bastante fuerza) a una utilización secundaria con respecto a la forma occidental (1974: 262-3).

Mailegu zaharretan, bokal protetikoa ezarri ohi zaio hasierako *r*-ri: *arrosaria*, *arratoria*, *errezatu*, *erregatu*, *arroitu*, *erroka* ditugu. Dena den, berriki mailegatutakoetan protesi hau ez da ageri eta hartaz, honakoak ditugu: *raza*, *rizatue*, *raroa*, *remolkatu*, *radioa*.

Aditzetako *-ra-* artizkia galtzen da Ultzaman, Anuen eta Atetzen: *ebazi* ‘irabazi’, *etzarri* ‘iratzarri’, *eman* ‘eraman’, *galazi* ‘galerazi’.

- Igurzkariaren sailera gatoz oraingoan, euskal **j-* zaharraren bilakabidera, forma zaharri atxikitzen diote herri hauek: Ultzama, Atetz, Anue eta Basaburuko honako herriek: Beruete, Arrarats, Igoa, Gartzaron, Erbiti, eta Imotzen, Muskitz. Aldiz, ebakitze belareak mendebaleko eremua hartzen du, alegia, Basaburuko eta Imozko gainerako herriak.

Halarik ere, *yod* zaharraren eremuan, [*x*] belarea hedatzen da mailegu berrietan: [*maxo*], [*xunta*], [*bentaxa*] eta baita beste hainbat lexematan ere: *ja* [*xa*] ‘deus’, eta *-je* ‘conjunto’: *zurajia* ‘maderamen’, *jendajia* ‘gentuza’. Ziurrenik gatzelaniazko *-je* atzizki multzokaririk eratorria *pelaje*, *andamiaje* etab.

Batzuetan txandaketa dago aldaera belarea den [*x*]-ren eta */f/*-ren artean: *falea* (Etx) *ljoalea* (orok.); [*x*]untzioa ‘funtzioa’ (elizako ospakizuna) eta zenbaitetan

Muskitzen entzuten den *fan* ‘joan’, Burundan, Sakanan eta beste hainbatetan bezala.

Besteetan /k/ eta [x]-ren arteko txandaketa dago, nahiz eta isoglosa finkorik ezin den markatu: *billabarkiñe* (U), *billabarjiñe* (Oskotz); *makiña* (orok.), *majiña* (Etx, U); igurzkari sabaiaurrekoarekin ere bai, kasu hauetan bezala: *kerexak* (Ger) / *kerejak* (Ar), *Kaxinto* ‘Jacinto’.

• /f/ fonemarekin hasten diren hitzak ugariak dira, jatorrizko hitzetan eta maileguetan: *furruntzelia* ‘kiderra’, *fistu bet*, *ferratu*, *funtzioa*, *afana*, *fedatu*, *bofada*, *defota*, *ferra*. Besteetan latinezko hasierako *f* -> Ø bihurtu da: *erratu* (Oskotz) baina *ferratu* (Eraso).

Beste batzuetan txandaketa dago, *f*-ren eta [č]-ren artean: *txistu egin* (orok.) / *fistu in* (U), mailegu zaharragoetan, ordea, *p* bilakatu da: *Jainkoanpaxa* ‘arco iris’ edo *paxu* ‘fajo’.

Oraingoan aztertuko dugu zer gertatzen den asimilazio-bustidurarekin hizkera honetan. Esan dezagun bustidura automatikoa orokorra dela kontsonante guztiek, horrela ultzamera adidentzen da hurbil duen goinafarrera hegoaldeko hizkeretatik, eta baita baztaneratik ere: *t/ i*___V: *argittu*, *aurzittuen*, *txutittu*; *t/ j*___V: *goittire*, *beitti*, *atte*; *l/ i*___V: *billuzi*, *perrexille*, *kurtxille* ‘belarra botatzeko zuloa sabaian egina’, *opille*; *n/ i*___V: *giñuen*, *siñistatu*, *ziñuen*; *n/ j*___V: *añarra*, *beñere*, *gaztañondoa*, *mingañe*, *eskuñe*, *biñipin*.

Etxaidek zioen bezala, gurea, palatalizazioaren eremuaren barruan dago:

En la provincia de Navarra las formas palatalizadas abarcan la parte occidental hasta el valle de Esteribar (excluido), es decir, toda la parte correspondiente al dialecto alto-navarro septentrional y la parte occidental del alto-navarro meridional (...). La parte oriental de la provincia no palataliza en esta posición. Algunas formas no palatalizadas se encuentran también en el valle de la Ulzama, al norte de Pamplona (Etxaide 1976: 164).

Antzeko gauza adierazten du Intzak aditzen egitura aztertzerakoan (1921: 80):

Ultzamako erri guzietan esaten dute *tt* ta beste ibarretan berriz geienak *t* gogorra.

Dena den, maiztasun-mailaketa egin daiteke; horrela ba, bokalaren ondoko *t*-ren bustidura ez da sistematikoa Ultzaman, eta, bestaldetik, errejistro arduragabekoetan oparoagoa da zainduetan baino; halaber, zenbat eta ekialderago joan askoz ere urriagoa izango da. Aditzetan *nittuen*, *zittuen*, *ttiot* etab arruntak dira Ultzamako pluraletan, Anuen, ordea, bustidurarik gabeko formak ditugu: *nituen*, *zituen*, *tiot*.

Adibide gisa *atte* dugu, arrunta dena Basaburuan, eta *aite*, ordea Ultzaman. Sabaikaltzeaz gain, afrikazioa gertatzen da asimilazioa dagoen eremuetan: *atxe*, *txot* ‘ditut’ (Bas). Bestaldetik, *guti/gutti* aldaerak nagusi dira Ultzaman, Anuen eta Atetzen; jakina denez, aldaera zaharrena den *guti*, Araba, Errioxa eta Burgosko toponimia zaharrea ere agertzen da. Imotzen eta Basaburuan, ordea, aldaera afrikatuak dira nagusi.

Bustidura adierazgarria oso aberatsa da eremu osoan, horrela: *ttunikatto*, *mottel*, *ttente*, *llaburrexko*, *ttortola*, *umettoat*, *migettuat*, *atox*, *xapetak*, *nexka*, *ttorittoa*... ditugu. Halaber, oparoa da izen berezietan, etxe-izenetan, umeen hizkeran etab.

Txistukarien sailean nabarmendu behar da kasu instrumentalaren burutzapena, batzuetan apikariarekin egiten baita: *arrisketus geros*, *artus geros*, *erदारas*, *oñes*, *beste eun betes*. Ezaugarri hau ohikoa da eremu guztian, aezkeraz eta baita Sakanan ere.

Frente a la desinencia general de instrumental *-(e)z*, el aezc., el a.nav. meridional y una parte del septentrional emplean *-(e)s*, que ya es forma única en Beriayn; *gucis*, *cargatus*, *ortosas*, *ayes*, *oneças landara*, *aldis*, *borondates* (FHV: 282).

- Afrikatuen sistemari orekaz eusten zaio, eta ohikoa denez, sandhi fenomenoak ugaltzera datoz, *z* -> *tz/l*, *n*, *r*___ erregela nahiko maiz betetzen baita: *iltzen*, *iltzarra*, *mentziñenen*, *izetentzen*, *zerrintziñuten*, *intzazu*, *galdein tzazie*.

Bestaldetik, hitz hasieran afrikatu/frikarien arteko txandaketa gertatzen da gehienetan balio berezirik adierazi gabe: *tximiste/zimiste* ‘rayo’, *txurmioa/zurmioa* ‘tobillo’, *txilkua/zilkua* ‘ombbligo’, *txirrimurri/zirrimurri* ‘revuelto’, *txunke/zunke* ‘junco’, *txutitu/zutitu* ‘ponerse de pie’.

3. Izenaren morfologia

- Deklinabideari bagagozkio, lehenik kasu ergatiboari buruz dakiguna azpimarratu behar dugu. Eremu guztian zehar ez da sg./pl.-ren arteko ezberdintasunik egiten, eta horregatik, bukaera berbera dugu denentzat, hurbileko asimilazioaren kasuetan izan ezik, hauetan *-ek* ageri da: *ardiek in du* (sg.), *ardiek in dute* (pl.). Beste batzuetan, Basaburuan, asimilazioa dela eta honakoak ditugu: *ardik in do* (sg.) ‘la oveja ha hecho’, *eskuk in dute* (pl.) ‘las manos han hecho’. Halarik ere, Basaburuan sg./pl.-ren arteko bereizketa azentuaren eta bokal luzaketaren bitartez egiten da; Ultzaman, ordea, sinkretismoa erabatekoa da.

- Genitiboan *-aan* da singularreko marka eta *-an* pluralekoa Basaburuan eta Imotzen. Antza denez, Araitzen ere *-aan* da sg.-ko marka; *-i* eta *-u-z* bukatutako lexemetan, ordea, *-en* da. Ultzaman eta Imotzen, ordea, ez dago ezberdintasunik

singularraren eta pluralaren artean. Horrela, *neskakoan illa politte da* (sg.), *ardien anka bat* (sg.) / *neskakoan illak dire propiek* (pl.), *ardien ankak luziek dire* (pl.).

Kasu honetako galdetzaileei dagokienez, Ultzaman *norena*, *noreki* etab. ditugun bitartean, Basaburuan *noona*, *nooken* dira nagusi, bokal arteko *r*-ren galera gertatu ondoren eta V1-V2 -> V1-V1 asimilazioa sortuz.

- Datiboaren marka *-ai* da nagusiki sg. nahiz pluralerako *-a*, *-e*, *-o* bokalez bukatutako lexemetan, eta *-ei* da *-i* eta *-u*-koentzat: *gizonai man diot/gizonai man diotet/ buruei* (sg./pl.), *begiei* (sg./pl.). Galdetzaileetan *nori*, *nore* eta *norei* ditugu; horrezaz gain, kontsonantez bukatutako silaba baten gainean askotan *e* tartekatzen da: *iñorei*, *batei*, *zeñei*, *norei*, *Karmenei*, *orrei*.

- Kasu soziatiboan *-ki* morfemak ia erabateko nagusitasuna dauka Ultzaman, Atetzen eta Muskitzen. Hala ere, txandaketa batzuk aurkitu ditugu eta *-kin* dunak ere entzun daitezke eremu honetan. Azkenik, Imotzen eta Basaburuan *-kin* aldaerak du nagusitasuna.

- Destinatioaren markak *-endako* / *-entzat* dira, lehenengoa Ultzaman, Atetzen eta Anuen; bigarrena Basaburuan nagusitzen hasten da. Etxaidek erakutsi bezala (1989: 292), *-endako* da nagusi Nafarroan. Gizpuzkoa ondoko hizkeretan (Basaburua, Larraun eta Bortzerriak), berriz, *-entzat* marka azaltzen da soil-soilik.

- Adlatiboaren morfema *-(r)a* da bokal asimilazioa ez dagoen kasuetan; dagoenetan *-re* nagusitzen da singularrean: *Etxalekure*, *Eltzaburure*, *errire*, *iturrire*. Mugagabea, fenomeno honengatik *-tera* izan dezakegu: *zein lekutera?* *zein modutera?* Kontsonantez bukatutakoetan, hurbileko bokal asimilazioaren kasuetan *-e* dugu: *Muskitze*, *Dreindiñe*, eta ez dagoenetan *-a*: *Larraintzarra*, *Gorrontza*, *Bartzelona*, *Burgosa*.

- Ablatiboan isoglosa batek zatikatzen du gure eremua, *-tiken* / *-tik*. Basaburuan eta Imotzen inesiboaren marka hau eransten zaio kasu motibatiboari eta ablatiboari nahiz *-tik* aldaera ere baden: *zegatiken*, *aingatiken*, *goaindeken*. Ultzaman, Anuen eta Atetzen, berriz, ez dago *-tiken*-en arrastorik.

- Kasu inesiboari dagokionez, ez da ñabardura asko egin behar. Bizidunetan, *-etan* eta *-n* dira ohikoenak: *dauke konfiantza paratuik gizonetan* (pl.), *gizonian* (sg.).

- Hurbiltze adlatiborako, *aldera* posposizioa erabiltzen da forma bakartzat, *-rantz* eta *-runtz* ez dira hemen ezagutzen; hauen orde, *aldera* posposizioa da nagusi: *itxaldera*, *karrike aldera*. Alde honetatik, batera doa Nafarroako hizkera batzuekin eta aldentzen da ipar-mendebalekoetatik. Zenbaitetan, ordea, *-ta* agertzen da forma fosilduetan: *arata* eta *onata*.

- Eraskusleen sailetara bagoaz, azpimarragarriak dira pluraleko 1. graduko formak: *ok, okek, okendako, oketara, oketan, oketaik, oketaz*. Basaburuan, Itsason eta Arraratsen hasten dira *-k-dun* formak galtzen eta honen ondorioz *otan, otara, otako* etab. ditugu. Ohar bedi, bidenabar *ok* eta *okek*, bi formak pluralak direla, eta ergatibo zein absolutiboarentzat bi erakusleak erabiltzen direla: *ok daukite itxeat, okek daukite bakerie, pastel okek gizonandako dire*.

- Izenordain indartuak hauek dira: 1. *nik neonek/negonek*; 2. *zuk zeorrek/zegorrek, zuk zeok*; 3. *berak*; 1'. *guk gerokek/ge(r)ok/guk geok*; 2'. *zuek zeoyek*; 3'. *berek/beak*. Bistan denez, forma batzuek *-g-* daukate (*negonek, zegorrek*), hauek Ultzama eta Atezko aldaerak dira.

- Adberbioez den bezainbatean, *asko, aunditz, agitz, anitz, azkar* dira erabilienak Atetzen, Anuen eta Ultzaman. Arestian aipatu bezala, eremu honetan *asko* forma eriden dugu Gerendiainen eta Muskitzen. Imotz eta Basaburua haranetan, adberbio hau nagusi da. Hauetaz gain aipatuko ditugu arruntak diren beste batzuk: *geroztik* 'beraz', *aurki* 'laster, ia seguru', *sarri* 'laster', *gaurgeroz* 'dagoeneko', *laurdenegu* 'orain hiru egun', *etzidamu* 'hemendik hiru egunetara', *polliki* 'nahiko ongi', *ondarreko* 'azkeneko', *sobra* 'gehiegi', *ja* 'ezer', *obenean* 'agian', *aparta* 'urruti', *arrunt* 'oso', *aski* 'nahiko', *barrenean* 'barruan', *majiña bat* 'pila bat'.

- Zenbatzaileei dagokienez, *bide* erabiltzen da izenik gabe doanean *bi* aldakia hartu beharrean Ultzaman, Atetzen eta Anuen; goinafarrera hegoaldeko hizkeretan eta Baztanen bezala. Bestetik, eremu osoan erabiltzen dira *-etan* atzizkia zerarik gabe: *iruetan ogei, lauetan ogei*.

- Posposizioen alorrean *artio* dugu Ultzaman, Atetzen eta Anuen, goinafarrera hegoaldekoan bezala eta *arte* Basaburuan eta Imotzen. Noizbehinka *artio* eta *-aino* elkarrekin erabiltzen dira: *ill artañoco denbora guzien* (Astete); *eratzarri zenetic ordureñoco atayec idiqui artio* (Astete).

4. Aditzaren morfologia

- *Edun aditz laguntzaileaz den bezainbatean, *-u-* dugu erroa eremu guztian Basaburuko herri batzuetan izan ezik, hemen, *u > o* bokal irekitzearen medioz, *dot, dozo, do, dok/n* aldaerak txandaketan agertzen dira *-u-* errodunekin batera; ezaugarri hauek ohikoak dira bizkaieraz baina baita Nafarroako Burunda eta Leitza inguruan ere, nahiz bi *dot* hauek berdinak diren ez dakigun. Bestaldetik iraganekoetan, aldaera murriztuak eriden ditugu, *ue > u* bilakabidearen bidez: *nun, zun, ziñun* arruntak dira, behin Ultzamara hubilduz gero, *nuen, zuen* etab. aldaera osotuagoak nagusitzen dira.

- *-Ta / -rik* modu atzizkiez den bezainbatean, *-rik* dugu ohiko forma ekialderagoko eremuetan: *atsandituik, illik, aspertuik, mejouratuik*; Basaburuan, ordea, *presumituuk, markatuk, artuk* bukaerak nagusitzen hasten dira.

- Erdiko hizkeretan gertatzen den ezaugarri bat, alegia, partizipio analogikoak egitearena, ugaria da gure eremuan mendebalerago joan ahala: *egondu, izandu, jakindu, iilo* ‘ibildu/ibili’. Honezaz gain, azpimarratu behar da aditz batzuetan *-ta-*, *-zta-* artizkiak tartekatzen direla, horrela, *siñistatu, doblaztatu* ‘doblar’, *mantendatu* ‘mantener’ ditugu.

- Bestetik, ekialdeko hizkeretan ohi den bezala, aditzoina erabiltzen da agintera eta **ezan* adizkietan: *urbil zatte, konta zairezu*. Baina salbuespenak ere usu agertzen dira idatzitako dokumentuetan: *bediketu dezaten, erregutu dezazu, erdichi dezagula* eta ahozkoetan ere bai.

- *Joan* aditz sintetikoak orainaldian eta iraganaldian, polimorfismo handia erakusten badu ere, Ultzaman, Atetzen eta Anuen *-i-* tartekatzen da *-oa-*ren ondoan. Horrela ditugu: *nuaye, duaye, ziduayen, ni(n)duayen*. *Ekarri* aditz trinkoaren orainaldiak aldaera hauek ditu: *dakarrat, dakarrazu* eta *etorri* aditz sintetikoaren ordez, *heldu-*ren forma perifrastikoa darabilte.

- Geroaldian, *-n-z* bukatutako aditzetan, askotan *-ko-*rekin egiten dira eta *-nk-*taldea gordetzen da: *inko, erranko, edanko, egonko*; hauek Ultzaman eta Imotzen eriden ditugu, nahiz barra-barra ez diren erabiltzen. Dena den, askoz arruntagoa da *-en* geroaldiko morfema, eta horrela *-anen > -ain > -ein* bilakabidearen ondorioz: *errain, izein, edain, egoin*, eta *iñen, jakiñen* bezalako formak gailen dira, hegoaldeko goinafarreran bezala.

- Bokalismo sailean aurreratu dugunez, orainaldiko pluraleko bigarren pertsonaren morfema *-zie* da Ultzama osoan, Atetzen, Anuen eta Muskitzen: *dakizie, duzie, diozie*. Behin Imotz eta Basaburura helduz gero nagusi den morfema *-zte* da: *dakizte, duzte, daukezte, diozte, nizten*.

- Trinkoetako iraganaldian *-a-* dugu; aldaera hauek Euskal Herri osoan agertzen diren arren, ugariagoak dira ekialdeko hizkeretan. Dena den, Nafarroako Burundan guk *zagon, nakien, zakien, zauken* eta antzekoak eriden ditugu.

- Nor-Nori-Nork eta Nor-Nork sistemaren plurala egiteko *-tt-* morfema erabiltzen da Ultzaman eta Atetzen bustiduraren ondorioz: *ttut, ttirete, nittizien, zittion*. Anuen bustidurarik gabeko formak dira nagusi, horrela: *tut, tirete, tiot* dira pluraleko formak ekialderago dagoen haran honetan. Behin Basaburura hurbilduz gero, *-tt-* eta *-zki-* morfemak txandakatzen dira, Intzak (1920) aipatzen duen bezala. Bestaldetik, Nori 1. pertsonaren morfema *-re-* da, *-da- > -ra- & -re-* bilakabidetik eratorria; hau dela eta Ultzaman eta Atetzen honako adizkiak ditugu:

direk, direzu, direte, dire. Basaburuan eta Imotzen, aitzitik, *-r- > Ø* eta *V1-V2 > V2-V2* asimilazioaren ondorioz, *deezo, deezte, deete* bezalako formak dira nagusi. Bukatzeko, pluraleko 3. pertsona nori denean, *-ote-* da morfema, eta ez *-e-*: *zayote, diote, zioten*. Laburbilduz, hauek dira NORI sailaren morfemak: 1. *-re*; 2. *-k/n*; 3. *-o*; 1'. *-gu*; 2. *-zu*; 2'. *-zie, -zte*; 3'. *-ote*.

- Nor-Nori iraganaldian badira *-ki-*dun forma batzuk herri hauetan: *zaikiden, zaikion, zaikigun, zaikizuen, zaikizien, zaikioten* Muskitzen, Erason, Atetzen, Egozkuen, Latasan eta goinafarrera hegoaldeko Eugin, Beorburun, Usetxin, Lintzoainen eta Artzibarren eta, hauetaz gain Sakanako herri askotan eriden daitezke eta urrutiago ere, Bizkaiko hainbat tokitan: Bakio, Lemoiz, Barrika eta Urdulitzen.

- Nor-Nork sailak galdu ditu forma asko, 3. pertsonarenak izan ezik. Horrela *ba, nau, zaitut* eta horrelakoak ia erabat desagertu dira eta *ikusit ditut, maite dire* etab. nagusitu dira. Galera hau azken urte hauetan gertatu da Irizarrek adierazten duenez (1981-II: 209). Zenbaitetan, halarik ere, forma fosildu batzuk eriden ditzakegu Basaburuan: *maite zaittot, joko aut* euskarak indarrrik gehien duen lekuetan.

- Ahaleraren sailean, Basaburuan eta Anuen *-ke* morfemaren erabilera pleonastikoa egiten da pluraleko lehenengo hiru pertsonetan: *dezakeguke, dezakezuke, dezakezieke* eta bestaldetik, *de-* gabekoak ere arruntak dira Muskitzen eta Anuen: *zaket, zakeguke, zakezieke*. Dena den, hauetaz gain, goinafarrera hegoaldeko hizkeretan bezala oraineko *'-ten + ahal'* egiturakoak arruntak dira: *iten al dut, joaten al naiz*.

- Azkenik, *'-tzen, -ten, en + *edun'* orainaldiko aditz laguntzailean bukatu formetan *-n* desagertzen da, eta kontsonantismoa sailean azaldu bezala, honako formak ateratzen dira: *artzaugu, galdetzaut, ittaute, zautzatu, iñaute*.

5. Sintaxia

Gutxi dira, gehienetan bezala, hizkera honi dagozkion ezaugarri sintaktiko bereziak. Hala ere, garrantzitsuenak aipatuko ditugu, eta orain arte bezala, dagozkien isoglosa nagusiak kokatuko ditugu ere.

Uste izan aditzaz egindako konpletiboak *-n* morfemarekin osatzen dira Ultzaman, Atetzen eta Anuen; horrela ditugu: *nik uste torko den agudo; nik uste denak ibili dezaketan kotxa; nik uste inen duen*. Behin Etxalekutik mendebalerago *-la* nagusitzen da; dirudienez, bi morfemak erabili dira baina orain *-la* ari da eremua irabazten Ultzaman ere.

• Ekialdeko hizkeretan ohi den bezala, kausazko perpausetan *bait-* nagusitzen da: *ezpaitute ara yuan nai; ezpaigiñuen zortzien razionamentue itxan; temen ere amak biar baitu lagune*. Dena den, *-lako*z ere agertzen da testu zaharretan: *ill eztaiquelacoz; yoan nitzen etzegoelakotz yanaririk*. Ekialdeko euskalki multzora hurbiltzen gaitu azkeneko txistukari honek, nahiz eta Nafarroako zenbait hizkeratan, zenbait ebakeratan *s* aurkitzen dugun.

• Baldintzazkoetan, ohiko egituraz gain, badugu beste bat nabarmentzekoa dena: *non ta... n*, egitura honek baldintzazko mezu bat adieraziko luke: *non ta zuk itten direzun lanak, ni joainaz* ‘egiten badizkidazu...’, edo *non ta ez den pertsona bat arraroa* ‘pertsona arraro bat ez den neurrian’.

• Bestaldetik, azpimarragarria deritzogu Ultzaman erabiltzen den ‘*ezin* + ad. nag. + ad. lag.’ egitura ohikoari: *ezin iyen nuen; ezin goratu nuen*.

• Goinafarrera hegoaldekoan bezala, *utzi* eta *eman* aditzek *-tzera* nominalizazioa eskatzen dute: *ez utzi tentaciuan erortzera* (Astete); *utzi direte nai dutena egitera; gauzak utzi itten dire pastera*. Adlatiboaz baliatzea izan omen da ekialdeko aukera, eta inesiboa mendebalekoa eta erdialdekoa; dena den adlatiboa aurkitzen dugu Sakanan ere (ikus Zuazo 1994: 341).

• Ekialdeko eta Ipar Euskal Herriko hizkeretan, oro har, aditz izenen osagarri zuzen diren izenak genitiboan ezarri ohi dira, eta ez absolutiboan, mendebaleko eta erdialdeko euskalkietan bezala. Genitiboaren erabilpen hau, nahiz eta gaurregun ekialdeko euskalkien berezitasuntzat jotzen den, ezaguna zen bizkaiera zaharlean eta baita gipuzkera zaharlean ere. Dotrinetan honakoak aurkitu ditugu: *Torriko dela illen ta bizien juzguetza; Arren itzultza; Arren errecibitceco*.

Egun oso gutxi erideten dugu honako burutzapena, behin edo bitan entzun dugu. Hartaz, atzera doan ezaugarri baten aurrean gaude.

• Gaztelaniaz *excepto* adierazten duten esaldiak euskaraz ‘X ez bertziak’ egituraz eraikitzen dira eremu osoan: *yoan gara anai ttikie ez bertziak; yan dute dena, patatak ez bertziak*.

• Badugu beste egitura bat ‘*nola zaio* + datiboa’ egitura daramana, gaztelaniaz-ko “*cómo se llama*”-ren ordekoa. *Nola zaio neskako orrei?* da Ultzaman erabilita-koa, Imotzen *nola zaio izena?* erabiltzen da, eta azkenik, Basaburuan *nola du izena neskako orrek?* sailekoak nagusitzen dira.

• Perpaus konparatiboetan *-agoko* / *-ago* aukera erabiltzen da Imotzen, Ultzaman eta Atetzen. Nafarroako beste hizkera batzuetan ere ohikoa da, esaterako Burundan aukera bikoitza dago eta baita Baztanen ere.

6. Ondorioak eta azken oharrak

Orain arte esandakoa kontuan harturik, argi ikusten dugu ultzamera deritzan azpieuskalkia ez dela isomorfikoa; eta isoglosa tinko batzuk markatzen direla alde batzuen eta besteen artean. Berezko ultzamera hurrengo haran hauetan mintzo da: Ultzama, Atetz, Anue eta Lantzen. Hartaz, Ultzama esaten dugunean, hiru haran geografiko hauek barne daude, haran hauen artean ezberdintasun diatopiko gutxi izanik, eta eremu nahiko trinkoa osatuz. Bestetik, hauetatik aldenduak, eta trantsizio gisa, Imotz eta Basaburuaren erdialdeko herriak egongo lirатеke, eta, azkenik, hirugarren gradu batean, Basaburuako mendebalerago kokaturik dauden herriak: Arrarats, Beruete eta Igoa.

Oro har, Ultzamako hizkera gehiago lotzen da goinafarrera hegoaldeko hizkerekin, alegia, *cispamplonés*-ekin, (Erroibar, Esteribar, Eguesibar, Artzibar, Olaibar eta Aurizko hizkerak hartzen dituena) goinafarrera iparraldeko gainerakoekin baino, nahiz eta baztanerarekin lotura batzuk badituen. Hau dela eta, hizkera honetan oinarrituz, sailkapen berri bat proposatu dugu, hauxe da: *(goi)nafarrera ekialdekoa eta mendebalekoa*, egokiagoa iruditzen baitzaigu *iparraldekoa / hegoaldekoa* baino.

Asko dira, esan bezala, ultzamerak eta goinafarrera hegoaldeko hizkerak batera dituzten ezaugarriak. Era berean, isoglosa andanak bereizten du eremu hau Basaburukotik. Atalez atal aztertu dugun arren, orain laburbilduak emango ditugu ezaugarri hauek guztiak. Honatx ultzamerak eta goinafarrera hegoaldekoak batera dituzten ezaugarriak: sinkopa, aferesia, hurbileko bokal asimilazioa, *yod* zaharraren ahoskera, sozietiboko *-ki* morfema, *-dako* destinatiboarena, *-tiko* geroaldikoa, *-zie* morfema pluraleko bigarren pertsonarena, *-ke* ahalezkoa, ‘*ezin* + aditz nagusia + laguntzailea’, pluraleko morfemak diren *tt* eta *t*, denborazko esaldietako *-larik* morfemaren nagusitasuna, *guti*, *gutti* eta *anitz* adberbioak, *uste... n* perpaus kompletiboetako marka, *utzi... tzero* nominalizazioa eta osagarri zuzena genitiboan erabiltzea.

Ezaugarri hauek ez dira betetzen Basaburuan, ezta Imotzen ere, edo askoz ere modu apalagoan. Hartaz, hauek dira isoglosak eta hauexek dira, hain zuzen ere, eremu hauen artean ezberdintasuna markatzen dutenak.

Zer dago dialektologiaren gibelean?

IÑAKI CAMINO

1. Sarrera

Gure herri honetan, norbaiti haurtzaroan edo gazte denboran eskolan nahiz ikastolan dialektologia irakasten zaiola entzuten dugunean, berehala etorri ohi da gure gogora euskalkien gaia; halako atsegin bat hartzen dugu gaztetxo horrek Zuberoako, Bizkaiko edo Lapurdiko mintzo gozoekin hartu-eman zer bait izanen duela pentsatzen dugunean; bekaitza sentitzen dugu gainera gure denboran honelako ezer ikasteko aukerarik izan ez genuenok. Gasteizen edo Lizarran bizi den gaztetxoak Peru Abarkaren burutazio eta irudipenak edota Duvoisinin *Laborantzako liburu*-ko semearen galderak aurrez aurre aurkitzean zer sentitzen duen jakiteko txirrinta dugu. Zer nola hartzen ditu haur alduar batek euskarako eskolan Txirritaren gipuzkeran agertzen diren ateraldi, zirto eta ditxoak? Zer deritzo Goizuetako gaztetxoak Baxenabarreko euskararen entzuten edo irakurtzen duen Lohilakat-en ipuinari? Bizkaiko *berbetea* gogoko ote du Anbotoko Mariren ipuinak entzutean?

Haur ginelarik, taxonomiaren estrategia goiztiarra nondinahi zetorkigun: onnodunak, ugaztunak, hegaztiak, narrastiak edo arrainak agertzen ziren edozein ezezagunek atez ate saltzen eta borondate euskaltzale hoberenarekin gurasoek erosten zuten orduko *Margo Ederdun Enziklopedia*-n. Gaude, egungo gure gaztetxoek, guk orduan «narrastariei» edo «ur-lurtarrei» ematen genien egiantzekotasun psikologiko bera ematen ahal dietela hitzetik hortzera entzuten dituzketen «bizkaiera», «goi-nafarrera» edo «gipuzkera» horiei; zertan, beraz, horiek uka, edo horien egiazkotasunaz den mendreneko zalantzarik ager?

Baina esan ote daiteke definizio gogobetegarriak ditugula euskalki edo dialekto guztien kasuan? Hizkuntz ezaugarriek erronkaria irudikatzen duten era garden berean definitzen ote da «gipuzkera» deitzen duten hori? Xuxen ote dakigu zein diren *-det, dek, den, degu...* adizkien sailaz landa, jakina– beraren hizkuntz ezaugarriak? Ba ote dakigu euskalki guztien kasuan non hasten den eta non bukatzen den beren geografi hedadura? Zer dakigu zehazki behe-nafarrerari buruz? Zein euskalkitan sartuko genuke Hazparneko mintzoa? Zinez konforme ote geunden Bonapartek hegoaldeko eta iparraldeko goi-nafarrerak bereizteko ematen zituen hizkuntz ezaugarri bakanekin? Zenbat eta nolakoak dira euskalki edo dialekto bat definitzeko behar diren hizkuntz ezaugarriak?

---

* Eskerrak ematen dizkiet P. Salaberri Zaratiegi eta K. Zuazori artikulu honi egin oharrengatik.

Arestikoen gisako galderak ez ditugu soilik euskaldunok egiten; dialektologiaz diharduen hor zeharreko edozein eskuliburu edo artikulutan harrapatuko dugu honelako galdera zenbait. Eman ditzagun Espainiako hiru adibide honen erakusgarri:

1) Valentzia alderdi horretan sekulako eztabaida sortzen da behin eta berriz, norbaitek –baita filologian katedraduna izanik ere– bertako mintzoa katalunieraren dialekto bat baino ez dela adierazten duelarik.

2) Gu geu ahaide errioxar bati Espainian bi hizkuntza baino ez daudela esaten entzunik gaude: gaztelania eta euskara. Haren ustean galizera eta kataluniera ez dira gaztelaniaren bi dialekto baino. Areago oraino: Pio Baroja idazle handia ere keXu ageri zen behin, baizik eta Valladolideko irrati frankista batean euskara «dialectucho» gisa aurkeztu zutela.

3) Hizkuntzaren, hizkeraren edo dialektoaren arteko desberdintasuna ez du horren nabarmena izan behar, hurrengo bezalako kasuak ausarki gertatzen baitira han-hemenka: Zamorako Villadepera de Sayagoko hitzunek ez dakite beren hizkera zein beste hizkerarekin sailkatzen den; ez dakite beren mintzoan ageri diren hizkuntz ezaugarri anitz *leonés* deitu ohi denaren barrenean kokatzen direla; uste dutenaren arabera, gaztelania gaizki mintzatua da berena.

Harako dialektoen edota hemengo euskalkien benetako izateaz eduki daitezkeen zalantzez gain ordea, izan dira gure artean beste ikuspegi garrantziko gehiago ere: estrukturalismoaren erdua justifikatzeko herri batean egindako hizkuntz aldaeren bilduma lana eta horren ondorioz antolatzen den gramatika dialektologia egiteko era bat izan daiteke. Eredu sortzailea aurkezteko eta garatzeko Euskal Herriko ibar batean egindako fonologiako lan sinkroniko bat ere dialektologiaren eremuan sartzen da. Izanen da hor zehar, giza geografia historikoa –aipu sozio-ekonomikoez lagundurik– dialektologiaren esparruan baitezpadakotzat ikusten duen ikertzaile zenbait, edota dialektologia egitea eta *a γ e / i & u* _____ bezalako fenomenoak deskribatzea erlazonaturik daudela baina ez direla gauza bera frogatzeko eginahala eginen dukeenik.

Honetan guztian ildo eta norabide jakin batzuk xuxen eta argi zehazten baldin badira, arestiko eredu edo jardunbide guzti-guztiek arrazoirik eta zuzenik badutela ohartuko gara, eta horiek guztiak dialektologia egitea direla.

Baina dialektologiaren funtsezko ikerbidea, hizkeren ezaugarrien deskribapena oinarritzat –ez ordea helburutzat– harturik, hizkera edo dialekto baten kokapenaz, sailkapenaz eta beste hizkeretikiko alderaketaz jardutea da, hizkera horrek beste hizkeretikiko zein konbergentzia eta dibergentzia maila duen neurtzea hain zuzen ere; hizkerak beren artean nola egituratzen eta erlazonatzen diren jakitea da gure xedea.

Dialektologialariak ikertu ohi duen mintzoa «folk speech» delakoa da; honela definitzen du Cassidy-k (1988: 329): etxean eta norberaren erkidegoan ikasten dena, senideekin eta adiskideekin; ez da eskolakoa, ezta liburuetakoa edota kanpora begira dauden bestelako komunikazio erei dagokiena ere; tradiziozkoa da eta erabat ahozkoa.

Guk geuk, dialektologia ulertzeko dugun eran lau atal ezinbestean loturik dakuskigu: batetik hizkuntzaren historia, datu diakronikoetan oinarritua, iraganeko hizkuntz aldaeren ezagupen egokia ematen duena; bestetik arealitatea, hizkuntz ezaugarrien geografi hedadura –baina ez soilik sinkronikoa– xuxen adierazten diguna: hizkuntz mapa batean hitzen aitzinamendu edo gibeleratze geografikoa ageri zaigu, eta baita elkarbizitzak hizkuntz aldaeretan sortu ohi dituen konpromezu formulak ere; hirugarrenik dialektologian usu ahanzi ohi den ikuspegi humanistikoa edo gizatiarra genuke; azkenik hizkuntzaren gizartezko izaera gelditzen zaigu, gogoan izanik hizkuntza hiztunarena izateaz gain erkidegoarena ere badela. Artikulu honetan, bereziki, dialektologiak ezinbesteko dituen lau ikerbide horien ildoan eta beroriek oinarritzat harturik arituko gara.

Izan ere, eta arestiko hirugarren atalerantz inguratuz, dialektologia zerbait baldin bada hizkuntzalaritza dela aitortzeko premia dagoela uste dugu inondik ere; hizkuntza da gainera gizakiak duen ezaugarririk ezagunena, duen arazotsuenetarik eta konplexuenetarik izan arren (Pagliaro 1961: 300).

Hona dakartzagun ideietan, dialektologiaren ikuspegi humanistikoa nabarmen agertuko da beste anitzen gainera. Gogoraztekoa da halaz ere, mende honetan hizkuntza ikertzeaz arduratu diren eredu zientifikoen ikuspegi metodologikoak gizakia ahalik eta gehien baztertzen ahalegindu direla (Weisgerber 1979: 9). Dialektologian hizkuntz aldaera edo formak dira lanabes nagusia, eta hizkuntz aldaera horien gibelean eta ingurumarian agertuko zaizkigun errealitate ugariak zernahi eratakoak diren arren, beti aurkituko dugu aurrez aurre hiztuna. Dialektologiak baitezpadakoak ditu hizkerak edo dialektoak, hizkerak hizkuntz aldaerak ezinbestekoak dituen bezala, eta hizkuntz aldaerarik ez dago hiztunik ez baldin bada: hizkuntza ez da jaberik gabeko lexikoi bat.

Hizkuntza funtsean gizakien jarduerarako dagoen baliabidea den aldetik, hizkuntzaren garapenaren azterketarako hatsarre nagusiak gizakiaren jokabidea gobernatzen duten funtsezko erregelen artean bilatu behar dira iragan mendeko neogramatikoen ustez. Ordea, hauen aitzinetik Schleicher-en aipu sonez eta inertziak beteak ageri zaigu: zioenez, hizkuntzak organismo naturalak dira, berezko «bizia» dutenak. Organismo hauek aitzinamenduzko bilakaera aldi bat dute; gero endekatzerantz jotzen dute. Hartara, hizkuntzen garapenean aurki daitezkeen erregelak gizakiaren borondatek haratago daudela sinetsi beharko genuke. Ikuspegi honen inertzia zerbait neogramatiko batzuegana iritsi zen: ziotenez, aldaketa fonetikoa osoki mekanikoa da, hiztunaren kontzientziaz kanpo dagoena, ez da fisiologi kontu bat baino. Soilik hizkuntz aldaeren arteko dinamikotasunaren

ondoriozko analogiari ematen zioten halako estatus psikologikoa (Bynon 1981 [1977]: 45).

Hizkuntzalaritzaren eremuko ondorengo joera antipositibistek biziki gaitzetsi dute hizkuntza natur zientzien alorrera eramateko borondate hori; kulturari eta hizkuntzari buruz diharduen etnolinguistikaren arabera hizkuntza kultur objektua da, eta objektibitate fisizistak ez du hizkuntzaren funtzionatzeko era azaltzen. Hizkuntz aldaketak termino funtzional eta kulturalen bidez azaldu daitezke soilik, ez inola ere termino kausalen bidez. Hitzen gainbeheran, esaterako, baloreen, ohituren eta erabilpen funtzionalen aldaketak sumatzen ahal ditugu. Funtzionalismo diakronikoak azalpen kausal hutsalen aurka burukatu behar izan du, hizkuntzaren garapenean gertatzen diren prozesu historikoen errealtate komplexua aintzat hartzen baitu (Gimeno 1990: 89).

Kultur objektuen azterketak ez ditu onesten izadiaren munduan gertatzen diren bezalako planteamendu soilki kausalak; planteamendu finalistetan bilatu behar dira azalpenak. Kultur gertakarien arrazoi edo zio nagusia gizakiaren askatasuna da; kultur gertakariok zerbaitetarako sortzen ditu gizakiak. Gizakiaren askatasunak eta baldintzek eragiten dituzten errealtateen irudikapen linguistikoaren ingurumari gizartezko, kultural eta historikoa ezin dira atzendu: hitzunaren xede batek edo batzuek motibaturik dauden askatasuna eta asmoa, inbentzioa, sorkuntza eta harrera librea dira honen guztiaren giltza (Casado 1991: 138-140).

Baina gizakiei eta hitzunei buruzkoek eta dialektologiaz eta dialektoez jardun baino lehenago, eman diezaiogun ikusalditxo bat hauen oinarrian dagoen dialektalizazioari.

2. Dialektalizazioa

Gure inguruan hizkuntza baten aldaki desberdinak baldin badaude –dialektoak, azpidialektoak, hizkerak, hizkeren aldaerak...–, hizkuntza horretan dialektalizazio edo banaketa prozesu bat gertatu dela onetsi beharko da. Ohiz erabiltzen den eskemaren arabera, era ziklikoan hizkuntzek batasun eta banaketa prozesu historikoak jasaten dituzte. XX. mendearen bigarren erdian euskarak batasun prozesu gaitza bizi izan du. Aspaldiagoko beste batasun prozesu batez mintzo zen Mitxelena 1981.ean (312-3. orr.), eta V. eta VI. mendeetan kokatu zuen. Usu gertatzen den gauza da ebidentzia historiografikoa eta linguistikoa ez guztiz ongi ezkontzea. Egun ematen du 1981.ean Mitxelenak V. eta VI. mendeetako euskararen batasunerako eman zituen argudio historiko haiek ez direla horren garbi ikusten, eta gaia ez da guztiz argitu (ikus orain Gorrotxategi & Lakarra 1995: 115-6). Zernahi den ere, garai hartako euskaratik egungora bitarteko mendeetan dialektalizazio prozesu nabarmena gertatu dela begien bistan dago. Esan ditzagun orain bi hitz dialektalizazioaz.

Hizkuntza baten sorrera eta beraren aldaki dialektalen banaketa eta hedadura geografikoa ez da hizkuntz ezaugarrien zabalkunde beregainaren eta erdigune dialektalen joera zentrifugoen emaitza zorizko edo adurrezkoa; bilakabide konplexu hori ekonomiazko, zibilizaziozko eta politikazko gertakarien eragin zuzenek edo zeharkakoek horrelakatu da (Polák 1963: 386). Egoera sozio-kulturalen eta gertakari sozio-politikoaren ondorioa da hizkuntza bat oso egoera dialektalizatuan egotea banaketa handiarekin. Hizkuntzaren barreneko desberdintasuna ez dago hizkuntz aldaketaren baitan bakarrik, hiztun taldeen edo erkidegoen arteko komunikaziorik ezaren baitan baizik. Ekonomia, gizarte, historia eta politika mailako eragileek sortzen duten hartu-emanen gradueltasunari eta norabideari zor zaizkio hizkuntz aldakiak; horrezaz landa, espazioaren mugak eta hiztunen gizarte egituraren berdintasun / desberdintasun mailak ere eragile zuzenak ditugu. Era berean, orografia ere aipatu hartu-emanen gradueltasunean zuzenki eragiten duen errealitatea da. Euskararen kasuan dialektalizazioa eragin duten indarren berri jakin nahi izanez gero, ikus (Zuazo 1988: 27-74).

Aragoieraren banaketan, goitik beherako norabidea duten eremu lexikoez gain, ezker-eskuin doazen beste batzuk ageri zaizkigu, eta baita okerrak diren marren norabidean doazenak ere (Llorente 1991: 166-7); Aragoiko erreinu zaharrean gertatu gora-behera historikoek eragin nabarmena izan dute aragoieran: Espainiako Errekonkista aurreko garaiko hizkuntz erkidegoak, baskoien muga etnikoa, Errekonkista bera, sortaldeko eragin kataluniarraren indarra, mudejar-en eragina, gaztelaniaren hedadura estandarizatzailea...; hizkuntz gertakariak hizkuntzaz landakoekin nahasten zaizkigu.

Orografia dela eta eman dezagun paradoxa dirudien adibide bat. Nafarroan Iruñetik ezker Oltza zendeatik aitzinera Olloibar –edota Ollaran, nahiago bada– eta Goñerri ibarrak ditugu. Goñi herritik, esaterako, jauzi orografiko handia dago Ergoiena ibarrera, baina handiagoa eta distantzia luzeagoa ekialdeko Sakanako herrietara, Arakil alderdikoetara. Goñerriko hizkera hegoaldeko goi-nafarreraren barrenean kokatu zuen Bonaparte printzeak Arakil ibarreko herrietako mintzoarekin batera, eta Oltzako hizkerarekin omen zuen loturarik handiena Goñerrikoak (ikus orain Irizar 1992: 495); hemen ez gara arituko Goñerriko peko ibarretako hizkerez, Estellerrikoez-eta; ikus horretarako (Camino 1998). Andia mendiaz bestaldean –edo Satrustegi mendiaz bestaldean, nahiago bada–, Arakil aldera beraz, Ekai, Satrustegi, Ihabar, Hiriberri edo Zuhatzu ditu kide Bonapartek izendatu hegoaldeko goi-nafarreran Goñerriko hizkerak, isoglosak goitik beheiti bailihoazen; dirudenez, mendizerra erraldoi horretaz bestaldeko artzainekin Andiako gainetan gertatu dira goñerriarrak.

Goñi herriko jaun adineko batek zioskunez, ordea, berak eta bere gurasoek ezagutuaren arabera bederen, Goñi herrikoek hartu-eman handiagoa eduki dute Ergoieneko euskaldunekin. Jaun honek zioskunez, bere aitak ez, baina aitonak, euskaraz egiten zuen Lizarraga, Unanu eta Dorraotik herrira lanera etortzen zirenekin. Udan eultzi garaian larrainetara etortzen ziren, eta neska gazteak

neskato jartzen ziren Goñiko etxeetan. Paradoxa dirudi, baina Bonapartek Goñerriko hizkera ekialdeko Sakanakoarekin –bestela esan, Arakil ibarrekoarekin– lotu zuen arren, orain artean hegoaldeko goi-nafarrera deitu dugunarekin, hain zuzen, Goñi herriko lagunek lotura handiagoa izan dute Beriain mendiaz bestaldean dagoen Ergoieneko alderdiko biztanleekin. Hartara, ergoiendarrek eta Arakil ingurukoek zeinek bere aldetik izandako eragin lektalak eta hartu-eman soziohistorikoak aztertu beharko lirateke ikuspegi dinamikoagoa, osoagoa eta egiazkoagoa izateko. On litzateke, beraz, Goñerriko hizkera hobeki azterzea eta ekialdeko Sakanakoarekin eta Ergoienekoarekin alderatzea. Ikuspegia osatzeko, Estellerriko Gesalazko, Ollarango eta Iruñerriko Oltzako datuak ikertzea ere beharrezkoa litzateke bateratasunak eta etenak zehatz ezagutzeko; ez dirudi, zorigaitzez, Etxauribarko euskal datu askorik dagoenik.

Adierazi dugunez, eragile konplexu, askotariko eta desberdin anitzen araberakoa da hizkera erkidego batean zein hizkuntz aldaketa potentzial gertatzen den, ez dago soilik eragile fonetikoaren baitan. Halaz ere, *sine qua non* erako baldintza da hizkuntz aldaketarako eragin fonetiko hori.

Esan ohi da (Bloomfield 1933) aldaketa fonetikoaren eragileak ezezagunak direla, eta ez da hau adierazpen makurra: eman dezagun dialekto edo hizkuntza batean bilakabide baten arrazoi edo zio erantzulea halako eragile jakina izan dela iruditzen zaigula; ordea, eragile horrek berak ez dakar beste dialekto batzuetan edo beste hizkuntza batzuetan antzeko aldaketarik. Zergatik gertatzen dira aldaketa batzuk hizkera batean bai eta bestean ez, aldaketa hori eragin duketen baldintzak bi hizkeretan egonik? Zergatik hizkera batean halako mendetan gertatu da aldaketa eta ez aitzinetik edo ondoren, eragile potentzial hori hizkera horretan mende luzeetan barrena egon baldin bada? Hizkuntzaren azpiatalen arteko elkarreraginak aldi jakinetan zehar ezagutu beharko genituzke azalpenak eta argitasunak eman ahal izateko.

Arrazoi linguistikoaren ildotik jarraiturik, dialektalizazioa, hizkuntz aldakortasun potentzialaren eta hizkuntz aldaketa bururatuaren arteko erlazioa hertsi, ñabar eta konplexuen menpe dagoela adierazi behar da.

3. Hizkera erkidegoa

Dialektoaren errealitatea edo izate ontologikoa onartzera, dialekto hori baliatzen duen hiztunen taldearena ere onetsi beste biderik ez dugu. Dialektoak edo hizkerak, gainera, hiztunen talde batek erabiliak izan ohi dira, ez dira hiztun bakar batenak. Beste eremu batzuetan anekdotikoak diren kasuak gertatzen dira, ordea, Nafarroan usu. 1991ko otsailaren 9a arte erronkarieraz mintzatzen zen hondarreko hiztuna zen Fidela Bernat Aracues uztarroztarraren kasua genuen Iruñeko Arrosadia auzoan; mende honen hasieran *La Voz de Navarra* egunkarian “El último euskaldun de Ollo” artikuluxka idatzi zuen Larrekok. Nafarroako

ekialdeko hizkeren eremuan maiz gertatzen da gure egunotan zorigaitzez norbait bere hizkera erkidegoko hondarreko partaidea izatea: badakigu norbaitengandik «ni naiz etxe / herri honetako azken euskalduna» entzutea zer den.

Hizkera erkidego –ingeleseaz *speech community*– deitzen dugun horren definizio osoki asebetegarri bat ematea ez da gauza erraza; samurragoa da ingelesa, frantsesa edo txinera darabilten erkidegoak badirela onartzea; horiek hizkuntza finkatuak dira, eta beren hiztunek erkidego bat osatzen dutelako ideia aise onetsia da gizartean. Dialektoaren edo hizkeraren kontzeptuarekin gertatzen den bezala, kaleko jende eta hiztun arrunt guztiek ez dute iritzi bera hizkera erkidegoaren gai honi buruz. Hiztun batzuek oso garbi dute berak hizkera erkidego jakin bateko partaide direla –Lekeition nabarmena omen da, Jon Elorduik dioskunez–, baina leku anitzetan hiztunek ez dute horren garbi zein erkidegotako partaide diren eta erkidego horrek zer jende eta nongoa –norainokoa beharko genuke esan, agian– biltzen duen.

Hizkera jakin bat baliatzen duen erkidego bat badela aitortzen den kasuetan, partaide diren hiztunek batasun espazial, tenporal eta kulturala dutela esan ohi da: beren arteko gizartezko elkarreraginean maiztasun maila berdintsua dute hiztun horiek. Espero izatekoa litzateke gainera, hizkera erkidego horren ondoko eta inguruetako hiztunekiko komunikazio uhinak beren arten dituztenak baino ahulagoak izatea (Chevillet 1991-1993: 9). Arras zabaldurikako kultura eta ohituretan ere oinarritu daiteke erkidegoa, hedadura biziki zabalean: Weinrich-ek dio Mendebala irudien alor semantikoen erkidego bat dela (1981: 364-5; aipua Casado 1991: 67-tik hartua).

Hizkuntz aldaketa baten edo berrikuntza baten kasuan, gerta zitezkeen posibilitateetarik zergatik nagusitu zen bat eta ez bestea edo besteak, aldaketa hartan parte hartu izanak edo ez izanak, hizkuntz aldaerei dagokienez erkidego batzuekiko batera etortzeak eta besteekiko etena edukitzeak giza harremani buruz zer erakuts diezagukeen, eta gerora horrek hizkera nola irudikatu duen, eta ondorioz hizkera hori zein beste hizkerarekin sailkatu den, dialektologiaren funts-funtsean dauden ohiko galderak ditugu. Isoglosek hizkuntz aldaketarekin duten erlazioa, isoglosa horiek beren hizkuntz sistemarekin eta hizkera erkidego horren historiarekin duten erlazioaren menpe dago.

Geure buruari gizatalde bat hizkeraren arabera erkidegotzat hartzeko eskubidea aitortzen baldin badiogu, zergatik ez pentsatu erkidego hori bera beste ezaugarri batzuek ere funtsatzen edo irudikatzen dutela? Hizkeraren aldetik batasuna baldin badute, bestela esan, baldin gizatalde horretako hiztun direnak berdin edo berdintsu mintzatzen badira, zergatik ez pentsatu etxeak izendatzeko, deiturak ezartzeko, zerria hiltzeko, etxeko kebidea estaltzeko, janzteko edo dantzatzeko eran ere beren artean halako batasun bat aurki dezakegula? Hizkuntza ez ote da, bada, kulturaren atal nagusietarik bat? Gizatalde baten barrenean kultur atalen arteko bateratasuna zenbatenez hedatuago gertatu, hainbatenez

«erkidegoago» dukegu gizatalde hori, orduan eta bereziagoa, eta ziur aski batasun maila handiagokoa.

Dialektologiak maiz bideratu du bere jarduna hizkuntzaz kanpoko sailetara, etnografiara batik bat. Heidelberg-en 1909tik aitzinera argitaratzen hasi zen *Wörter und Sachen* aldizkariak hitzen eta gauzen azterketetarako isuri nabarmena zeukan; zibilizazioaren historia eta hizkuntz gertakariak batera eta nahaska ageri ziren. Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa prestatzeko 1951n Madrilen egin zen bilkuran ere agertu zen gai hau: honela ziotson Mitxelenak Holmer-i gutun batean (Satrustegi 1997: 263):

He quedado en preparar un proyecto de cuestionario fonético, a base de unas 500 palabras. El morfológico quedó a cargo de Gorostiaga –declinación– Yrizar –verbo– y Agud tiene que preparar el de tipo etnológico, de palabras y cosas.

Bazuen aitzindariak Agud-en egitekoak: lau urte lehenago Manuel Alvar-ek «Palabras y cosas en la Aezcoa» argitaratu zuen, eta gogoan izatekoa da ordurako Madrilen argitaratzen zen aldizkari batek izena *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* zuela, eta oraino ere baduela. Orain berean argitaratzen hasteko dagoen Euskal Herriko Hizkuntz Atlasean, arlo semantikoka sailkatuak dauden hitzen inguruko ohar etnografiko ugari bildu da. Esaterako, honako gai hauek guztiak agertzen zaizkigu:

intsektuak, itsas animaliak, arrainak, anfibioak, narrastiak, hegaztiak, txoriak, ugaztun basak, zerua eta eguzkia, eguraldia, elurra, hotza, denboraren banaketa, eguna, jaiak, erliebea, erreka, bidea, itsasoa, landaredia, zuhaitzak, zuhamuxkak, zerria, ardia, ahuntza, erlea, etxea, uztarria, goldea, lanbideak, ahaidetasuna, erlijioa, sinesmenak, lana, gizarte bizimodua, eritasunak, heriotza, ezkontza, jolasak, kirolak, janzkera, oinetakoak, sexualitatea, haurtzarua, orrazkera, elikadura, gorputza, artilea eta lihoa, garbitasuna, sukaldea, lixua, sagardoa, esnea eta gurina, ogia, ardoa eta ardantzea, uzta, larraina, belarra, soroa eta beste hainbat gehiago...

Dialektologiak etnografia hertsiki ukitzen duen arloetan ere Xarles Bidegainek argitaratu dituen azterketa lanak aipagarriak dira (1990, 1991, 1992).

Dialektologia hizkuntzalaritzari ahalik eta atxikien egon behar duela irizten dioteneke ordea, kritikak idatzi ohi dituzte etnografiarako joera hauek salatuaz: diotenez, lehen-lehenik hizkuntz inmanentismoa landu behar da, ahal izanez gero agortzeraino, hizkuntza eta beraren historia soilik hizkuntz baliabideak erabilirik azaltzen saiatu behar da, hizkuntzaz kanpoko eragileetara jo gabe; bestela esan, hizkuntzalaritza egin behar da. Dena dela, garbi utzi behar da dialektologiak eskaintzen dizkigun geografi eremu banaketak etnografiak eskain ditzakeen eremu banaketekin alderatzeak ez dakarrela on baizik; are hobeki gainera, bataren eta bestearen emaitzak elkarren osagarri eta funtsagarri direlarik: erkidego horren benetako oinarriaren eta izaeraren adierazgarri bilakatzen dira, batasun frogak dakarte, eta beste azterketa eta hipotesi batzuetarako bidearen lehenaldiak urratzen dituzte.

Hizkeraren aldetik eta kulturaren aldetik batasuna ageri duen gizataldea erkidegotzat jo baldin badezakegu, batasuneko emaitza horiek eragin ahal izan dituzten ustezko eragile extra-linguistikoen gibeletik abia gaitzke hipotesi historikoak formulatuaz, dialektalizazioaz geniharduenean esan dugun bezala. Zernahi den ere, errazagoa da hizkuntz datuak aztertzea eta hizkuntz eremuak irudikatzea, emaitza horien ustezko eragileez hipotesi ziurrak formulatzea baino. Izan ere anitzetan erabat espekulatiboa gerta baitaiteke ebidentzia linguistikoa ebidentzia historiografikoarekin alderatzea, bai delako historiografia ez delako gardena, bai ebidentzia linguistikoak interpretazio bat baino gehiago eduki dezakeelako (Pilch 1988: 419).

Hizkera erkidegoari Erreferentzi Taldearen Teoriaren arabera erreparatzen baldin badiogu, ohartuko gara, Le Page-k erakutsi legez, norbanakoak edo hiztunak bere hizkuntz jokaera, berea identifikatzen duen taldearenari egokitzen diola (Chevillet 1991-1993: 12), eta edozein hizkuntz ekintza gizartezko identitate ekintza ere badela; izan ere, geure burua eta geure gizartea definitzeko darabiltzagun kontzeptu guztiak eredu kodifikatuan sinbolizatzeak ahala eta dimentsioa baitu hizkuntzak. Honela, darabilgun hizkerak definitzen eta kokatzen gaitu, jatorri eta jatoritasun kontzeptuak erabat loturik daude geure hizkerarekin –darabiltzagun hizkuntz aldaerekin– eta geure hizkera erkidegoarekin.

Baina hizkera erkidego baten barrenean hiztun guztiek ez dute jokabide bera izaten, eta honek zenbait kasutan kilin-kolon uzten ahal du erkidegoaz eman daitekeen definizioa. Soziolinguistikako ohiko ikerketek erakusten digutenez, gizarteko taldeak –adinaren, sexuaren, lanbidearen edo ekonomi klaseen arabekoak...– anitz alditan ez dira homogeenak hizkuntz jokabidean. Oro har tradiziozko dialektologian hizkuntz desberdintasunak neurtu direnean aiseago harrapatu dira adinaren arabekoak sexuaren arabekoak baino.

Literaturak erakusten digu, talde jakin baten barrenean, hiztunen hizkuntz jokaera ere alda daitekeela –hiztun hauek izan ditzaketen helburu pertsonalak eta psikologi baldintzak ere aldakorrak diren neurri berean–. Hiztunen arteko aldaketa edo desberdintasun horiek, beren psikologia sozialaren ikuspegian desberdintasunak nahiz aldaketak egoteak edo gertatzeak eragin ditzake: beren nortasun etnikoarekiko jarrera, taldean zein neurritaraino dauden integraturik, talde jakin batekiko edo batzuekiko elkartasuna edota leialtasuna, mintzakide jakin bati edo arau jakin bati hizkuntzaren aldetik egokitzeko prest egotea ala ez... Hizkuntzaren erabileraren eremuan, hizkuntz aldaera baten gibelean hiztunarengan eragiten duten gizartezko eragile zehatz batzuk suma ditzakegu hainbat kasutan; hizkuntz aldaera baten erabilerak zerbait adierazten edo iradokitzen digu hiztun horri buruz. Ikus (Salami 1991: 232; Le Page & Tabouret-Keller 1985; Milroy 1980; Milroy & Milroy 1985).

Hiztuna ez da beti hizkera erkidego bakar bateko partaide izaten: batik bat helduaroan, pertsona bat hizkera erkidego bat baino gehiagotako partaide izan

daiteke. Honetan guztian ordea, desberdintasun nabarmenak daude orain artean ezagutu ditugun tradiziozko herri ttikietako hiztunen partehartze moduaren eta hirietan pertsona batek izan ditzakeen partehartze moduen artean, lagun bata eta bestea inguratzen duen hizkuntz errealitatea oso desberdina izan baitaiteke; bereziki hiritarrarena dimentsioaniztunagoa da.

4. Dialektologia

Hizkuntzalaritzaren arloan ekarpen teoriko finkoetan aurrerapausoak ematea gehien kostatzen zaien disziplinetarik bat dialektologia da. Dialektologialariak badaki, dialektoak edo hizkerak sailkatzean eta banatzean, irizpide definitzaileen hautu subjektiboa egiteak dakartzan arazo eta paradoxei aurre egiteko prest egon behar duela; ez du lortzen desberdintasun dialektalaren maila era intuitiboan aztertetik, teknika objektibo bat eta eraikidura teoriko sakon bat baliatuz aritzera dagoen urrats kualitatibo garrantzizkoa egitea. Oraindik ez du dialektologiak, disziplinatzat hartzen den neurrian, dialektometriaren baliabideak eta guzti, lanerako eredu finko homologaturik aurkitu. Beste behin, Mitxelenaren hitzek argi erakusten dute zein den arazoa:

No hay mayor acuerdo acerca de los hechos fundamentales en la fijación de convergencias y divergencias entre variedades... Se sigue discutiendo sobre el papel que corresponde a la herencia y a la afinidad, sobre si desarrollos similares –innovaciones comunes– son en realidad el mismo o son independientes. No se ha adelantado gran cosa en cuanto al perfeccionamiento de los criterios que permitan distinguir subgrupos dentro de grupos... (1985: 81). Ikus Mitxelena ere (1987: 77, 12. oh.).

Eremu dialektalen mugapena eta banaketa erabakitze behar den berdintasunaren izaera, hedadura edo zenbatekoa ezartzeko oinarririk ez dago. Baliatzen ditugun aurreste metodologikoez, hizkuntz datuek osatzen duten errealitate enpirikoaren izaerari erantzuten diote, ustez, baina ez dago teoria egoki batean oinarriturikako irizpide objektibo orotariko bat.

Esan ohi da dialektologialariak isoglosen multzo ugari bat hautatzen duela horretarako, baina eskertzekoa litzateke hautua teoria batek –eta ez dialektologialariak– egin baleza, ez baita zehazten zenbateko isoglosa multzoa izan behar duen muga dialektal batek, ezta zer nolako isoglosak izan behar duten ere. Dialektologialariak isoglosa batzuk besteak baino garrantzizkoago direla aitortzen duenean, mailarik azientifikoenean dihardu (Davis 1977: 25), ez baldin badu bere hautua sakon eta esplizituki arrazoitzen. Elkarri gainjarritako isoglosa batzuen ahalmen sailkatzaileaz «espekulatzeari» arrunt arriskugarri deritzo dialektometriaren aroan Goebel-ek (1983: 380).

Disziplina honen helburuetarik bat sailkapena eta taxonomia da eta metodo gisa hizkuntz aldaeren edota hizkeren arteko alderaketa nabarmentzen da gehienbat, ikuspegi kontrastiboa, desberdintasunak adieraztea, datu dialektal

dialektologiko bihurtzea. Zerrendatzen diren desberdintasunak ez dira denak neurri berean bereizgarri, baina ez daiteke aritu soilik hizkera batek izan ditzakeen ezaugarri eskusiboak baliaturik; zernahi muga edo desberdintasun erakusten dutenak ere gogoan hartu behar dira.

Hizkeren edo dialektoen arteko berdintasunak adieraztea ere garrantzi handikoa da dialektologian, dibergentzia dialektalaren dentsitateaz gain integrazio dialektalaren dentsitatearen berri ere eduki behar baita. Dialektoen arteko mugak ezartzen ez dituzten hizkuntz ezaugarriak, hizkera baten bereizgarri ez direnak, horiek ere gogoan hartzekoak dira hizkera bat geolinguistikoki kokatzen denean; aldameneko eremuekiko edo eremu handiagoekiko batasuna erakusten duten hizkera horren ezaugarri horiek ere laguntzen dute hizkera bat ondoko beste hizkeren arabera kokatzen. Gainera, desberdintasunak erakutsi nahian hauek enfatizatu eta gauzak testuingurutik ateratzen baldin badira, konbergentzia eta berdintasun eremu handiak estaltzeko arriskua dago (Davis 1969: 335; Borrego 1981: 229). Bestalde, ezin alde batera baztertu ditugu menderen mende gertatutako hizkuntz batzearen fruitu diren hitz eta aldaera orotariko horiek; ezaguna da halaz ere aurretiko eremu dialektalak itzaltzen dituzten berrikuntzen ondorioz sortzen den konbergentziak ez dakarrela beti erabateko uniformetasunik.

Dialektometriaren aldezleek diotenez, hasieratik sumatu den defizit epistemologikoa zuzentzera etorri da eredu hau; izan ere, isoglosaren baliabideak desberdintasunak irudikatzen ditu, espazioan hedaturik dauden hitzunen komunikazio maila den alderdi positiboa aztertu gabe. Berdintasun eta desberdintasun dialektalaren egitura aztertzeke asmoak eragin du dialektometriaren sorrera.

Lehenago eta oraingo dialektologiaren tradiziozko teorizazioak erakutsi duenez, dialektologiaren arazorik larriena muga dialektal bat zer den finkatzea da agian (Davis 1977: 24). Berebat, Gimeno-k ere zalantzarik dakusa muga dialektalen kontua: gai alegiazko, itxurazko eta generikotzat jotzen du (1987: 691). Tuillon-ek ere halako difuminazio kutsua ematen zion honi guztiari: «dialekto baten muga zehatza, maizenik, atxitu ezin den edo hauteman ezin den lilura edo ameskeria da... baina halaz ere, eremu dialektala, izatez bada» (Melis, Verlinde & Derynck 1989: 72).

Dialektologiaren arloan gertatzen diren paradoxen berri Seguy-ren lanean ageri da (ikus Francis 1983: 158). Dioenez, dialekto baten barreneko bi puntu ez hurbileko harturik –a eta b esaterako– eta beren arteko hizkuntz distantzia kalkulaturik, litekeena da, a puntutik –b baino– geografikoki hurbilago baina eremu dialektaletik kanpo dagoen beste batekin –c-rekin– a puntua alderatzean, hizkuntz distantzia apalagoa izatea a eta b-ren artekoa baino. G. Salvador-ek erakutsi zuen hau Aragoiko eta Andaluziako eremuetako hizkuntz desberdintasunaren neurketa egitean (Llorente 1991: 184):

Y si el profesor G. Salvador nos ha mostrado que, desde el punto de vista léxico, hay más coincidencias entre el pueblo granadino de Caniles y la localidad turolense de Manzanera que entre Caniles y el pueblo sevillano, por lo tanto también andaluz, de Olivares, a pesar de que entre Caniles y Olivares hay menos distancia que entre Caniles y Manzanera, creo que es muy probable que atendiendo al plano léxico, y quizá a determinados aspectos morfosintácticos, haya más coincidencias y paralelismos entre un pueblo de la mitad meridional de Teruel y una localidad de Murcia o de Albacete, incluso entre un pueblo del mediodía turolense y una localidad del norte de Almería o del nordeste de Granada y Jaén, que entre cualquier punto del suroeste de Teruel y cualesquiera localidades de Sobrarbe o Ribagorza, o que entre un punto cualquiera del sureste de Teruel y cualquiera de los pueblos de los valles noroccidentales de Huesca y Zaragoza (Aragüés, Echo, Ansó, Esca, incluso Valle de Tena).

Antzeko alderaketa egiten genuen Orreaga Ibarrek bere tesian Nafarroa Garairako zekarren euskalki banaketan oinarriturik, eta galdegiten genuen ea egiazki hizkera hurbilagoak ote diren Goñerrikoa eta Bortzerrietako Berakoa, Goñerrikoa eta Arakilgo Uhartekoa diren baino (Camino 1997: 212). Gisa berean, mendebaleko hizkerak baliaturik –orain artean bizkaiera deitzen genuena, baina ikus orain Zuazo 1998– Gotzon Aurrekoetxeak egin duen dialektometria saioan, elkarrengandik hurbilago ageri dira Oñatiko mintzoa eta Bakiokoa, Bakiokoa eta Lemoizkoa baino (1995: 283). Lan honen emaitzak direla eta, ezin utzi da aipatu gabe Aurrekoetxearen eta Bonaparteren ondorioen berdintasuna Bizkaiko hizkera gehien batasunari dagokionez. Bonaparterentzat mendebaleko euskalkiak sortaldean dituen bi azpieuskalkiak ziren berezienak: azpieuskalki bat Gipuzkoakoa zen eta bestea Markinako alderdikoa. Aurrekoetxearen lanean berriz, banaketa metodologikoaren lehen aldian mendebaleko euskalkian –orain arteko bizkaieran– gehien nabarmentzen diren mintzoak ipar eta hego mendebalekoak dira, hurrengo herri hauek hain xuxen: Orozko, Zeanuri, Zeberio, Dima, Lemoa, Larrabetzu, Sondika, Leioa, Getxo, Laukiz, Mungia eta Lemoiz. Halaz guztiz ere, bi egile hauen lanaren arabera batasuna ageri da Bizkaiko erdialde zabalean. Aurrekoetxearen datuak ez dira, ordea, soilik Bonaparterenen antzekoak, baita Zuazorenenak ere. Honen hondarreko lan ospetsuan (1998b), Bakio eta Bermeotik Otxandioraino doan lerro batek banatzen du mendebaleko euskalkia, Zornotzako mintzoa lerroaz ezkeraldera utzirik. Aurrekoetxearen datuek ere (1995: 287) gauza bera edo bertsua adierazten dute.

Metodologiaren aldetik azken honetan egiten ari diren ekarpenetan geografiaren eremuko hondarreko azterketek duten garrantzia aipagarria da (Chambers & Trudgill 1980). Hizkuntz ezaugarrien eta hizkuntz berrikuntzen hedaduran parte hartzen duten eredu geografikoen dinamikak kezkatuak, sare espazialen ulertze sakonagoari eta hizkuntz aldakortasunari buruzko hipotesien alorra aztertzea jo da. Ohiko geografia dialektalaz eta dialektologia urbanoaz gain, giza geografia ere aintzat hartu nahi da: geografoen berrikuntza teorikoen artean, gizarteko jarrerak eta erkidegoen arteko sareak aztertzeke eredu dinamikoak garatu dira. Azterketa urbanoetan garatutako lanabesak eskualdeetako dialektologian baliatzeko joera ere erakusten du joera honek.

Egun, hizkuntz aldakortasunaren ildoan, geolinguistika izendatzen denaren barrenean, dialekto urbanoen erakutsia gogoan izanik lan egiteko borondatea ageri da. Dialekto urbanoek ezaugarri tipikoak izan ohi dituzte: txandakatzeko morfonologiko konplexuak saihesteko joera edota fonologia xinpletzekoa. Oro har, gune urbano bateko biztanleak gehienbat eskualdekoak izaten dira, baina eskualdeko toki desberdinetakoak. Herrialde bereko beste leku batzuetatik etorritako biztanleak ere izaten dira, eta baita arrotz batzuk ere. Konbergenteagoak edo dibergenteagoak diren dialektoak darabiltzaten hiztunekiko hartu-emanak hizkuntz sistemen xinpletzea eragin ohi du, eta baita desbideratutzat jotzen edo sentitzen diren hizkuntz aldaeren eta hotsen gaitzespena ere. Salerosketarekiko eta itsas nabigazioarekiko hartu-emanak ere hizkuntz joera hauexek eragin ohi ditu (Dalen 1993: 45-6).

Hizkuntz homogeneitatera eta hizkuntza mintzatuan errotikako aldaketak saihestera –beste dialektoetan ageri ez diren errotikako aldaketak bederen saihestera– jotzen du hirietako dialektoak; beste dialektoak mintzatzen dituzten jendeek aise ulertua izan behar du hirian mintzatzen den hizkerak. Halaz ere, usu hirietako hiztunek aldameneko herrixketako hiztunen mintzotik bereizi nahi izatea gertatzen da, baserritarren estatusetik gorago sentitzen baitute beren burua hiritarrek. Dialekto urbanoen gairako ikus (Bortoni-Ricardo 1985) ere.

5. Dialektologia eta ikuspegi diakronikoa

Dialektologiako lan batean bi hizkeraren arteko alderaketa egiten delarik edota hizkera bakar bat aztertzen delarik, datu sinkronikoak osatzen dituzten hizkuntz aldaeren artean ezkutuka eta gorderik ageri diren hainbat arrastok informazioa eman diezaguke hizkera edo dialekto horren iraganeko zenbait bilakabideri buruz edo zenbait aldaeraren itxurari buruz: hizkuntz ezaugarrien aldaketa, ordezkaketa edo itzaltzea bezalako gertakariez dihardugu.

Eman dezagun bi dialektoren arteko berdintasunak eta desberdintasunak alderatu nahian gabiltzala. Egungo egunean dituzten parekotasunez edota aldeez gain iraganean zituztenez kezkatzen baldin bagara eta lehenagoko berri biltzen baldin badugu, orainean duten erlazioaz hobeki jabetuko gara, hobeki ulertuko dugu beren berdintasun / desberdintasun maila sinkronikoa; azken batean historia eta oraina ezin hautsizko katea beraren atalak baitira.

Bata bestearen ondoan dauden eta egon diren bi dialektoren artean bi garai jakinetan zehar sortutako –edo galtutako– desberdintasun gradualen nahiz desberdintasun bortitzen zerrenda osatua litzateke dialektologia historikoaren jardunaren helburua (van Reenen 1989: 140). Dialektologia sinkronikoa eta historikoa bereizteak hainbat kasutan badu justifikaziorik, baina ezin pentsa daiteke elkarren arteko hartu-emanik gabeko bi eremu direnik.

Bi hizkeraren artean dagoen hurbiltasun edo urruntasun dialektalaz zerbait esan nahi dugunean edota hizkera bat beste batzuekin batera sailkatzeko egokitasunaz galdezka gabiltzanean, erantzunak ematean fikzio sinkronista gainditzea eta ikuspegi historikoaren laguntza baliatzea da egokiena.

Dialekto modernoak arretaz eta kontu handiaz aztertu beharra dago, ohikoa baita aurkezten ditugun hurrengo bilakabide hauek gertatzea:

- Hizkuntz aldaeren banaketa gramatikala –erabilpena– alda daiteke mendeetan zehar.
- Isoglosak hainbat norabidetarantz mugi daitezke.
- Isoglosa berriak sortu ahal izan dira –edota lehen zeuden batzuk ezabatu– erreferentzi puntu gisa hautaturikako garaiaren ondoren.

Era honetako kasuetan erantzuna edota argitasuna historian bilatu ohi da, bestela esan, testu idatzietan. Hizkuntzalaritza historikoko printzipiorik ezin proposa daiteke iraganeko lekukotasunik gabeko hizkuntzetako datuen bidez: lekukotasunek aukera ematen digute hainbat hizkuntz ezaugarri mailegaturik izan ote den identifikatzeko (Lehmann 1982: 8).

Dena dela, iraganeko hizkuntz aldaera idatziak ezagunak diren kasuetan ere arretaz jokatu behar da, egungo hizkeran oinarriturik intuizio modernoa behar ez den moduan erabiltzea gerta bailiteke testuetako lekukotasun zaharrak epaitzean. Lazard-ek dioen bezala (1977: 183), huts egiteko arrisku handia dago garai bateko testuak baliatuz hizkera edo dialekto baten hizkuntz egoera zaharra berreraiki nahi izaten denean: gure informazioa partziala delako; dokumentua idatzi zuenaren hizkuntz jarrera aldarra gertatu ahal izan zelako; orduko hizkuntza mintzatuan dokumentuan ageri den hitz edo aldaera bat egiazki erabiltzen ote zen frogatzeko gai ez garelako –dokumentu gehiagoren laguntzarik ez badugu bederen–...

Gaur egungo dialekto baten ahozko hizkuntz ezaugarriak dialekto bereko aspaldiagoko testu bateko hizkuntz ezaugarriekin alderatzean, ohiko arazoetarik bat ondorengo bikoitz hau dugu:

a) Edozein aldaera edo hitzen hedadura murriztu delako edo erabat galdu delako, testu zaharretan ageri dena egungo dialekto mintzatuan ez da aurkitzen, eta alderantzizkoa:

b) Egungo ahozko dialektoan oso hedaturik ageri den hitz edo aldaera, testu zaharretan beste batek ordezkaturik ageri den kasua. Rohlf-ek aragoierari buruz idatzitako lan batean ageri denez, Pirinioetako egungo dialekto batzuetan aurki daitezkeen bilakabide biziki arkaiko batzuk, erabat falta dituzte Erdi Aroko testuek (1988: 178).

Aipa dezagun bukatzeko jardun honek ekarri ohi duen beste arrisku bat. Azterketa bat egiten delarik hautatzen den denbora aldia desegokia baldin bada –soberazko hedadura hautatu delako edota aldien mugak zehatz finkatu ez direlako–, isoglosaren trataera okerra gerta daiteke, eta ondorioz diatopika diakroniarekin nahasi, hizkera baten barreneko hizkuntz aldaketa historiko bat desberdintasun dialektaltzat hartzeraino.

6. Dialektoaren errealitateaz

Usu eztabaida garratzen hotsa etortzen zaigu Espainiako Valentziatik beren mintzoa katalana edota valentziera ote den erabakitzeko saioak egiten direnean: hainbatek ez dute ulertzen Valentziak administrazio bat edukitzeak ez dakarrela nahitaez berarekin loturik valentzierak hizkuntz estatusa izatea, ez dute ulertzen valentziera nola izan daitekeen katalanaren dialekto bat Valentzia Kataluniako administraziotik berezirik dagoen erkidegoa izanik. Baina arazo horren tankerako zerbait gertatzen zaigu besteoi ere dialekto baten mugak finkatzea deliberatzen dugularik.

Herrialde baten edo ibar baten mugak administrazio batek finkatzen ditu: alderdi geografiko horrek muga finko eta zehatzak ditu. Irizpide horiei berei heltzen diegu mekanikoki dialektologia egiten ahalegintzen garelarik, hizkuntzak bere jokabide berezia duela atzendurik. Horrexegatik ukatzen ditu Ivić-ek eskualdeetako edo lurraldeetako dialektoak:

Litezkeen norabide guztietan batak bestea elkar gurutzatzen duten isoglosa andana bat gaitza aurkitu ohi dugula aintzat harturik, maiz lurraldeetako dialektoak fikziozko entitateak direla frogatu izan da, eta arbitrarioki hautaturikako ezaugarrietan nahiz hizkuntzaz kanpoko irizpideetan oinarriturik daudela (1962: 34).

Geografia arruntaren sinpletasunak desitxuratu duen gure izpirituek desiratuko lukeen banaketa gardenik ez da izaten ordea beti dialektologian (Melis, Verlinde & Derynck 1989: 72). Gertatu ohi diren isoglosen multzo kapritxozkoek ez dute lurraldea argiki moztutako eremuetan –dialektoetan– banatzen, finki banatutako fragmentuen *continuum* interkonektatu batean baizik (Weinreich, Labov & Herzog 1975 [1968]: 151). Elkarrekin gurutzatzen diren isoglosetan oinarritzen da neurri batean Romania jarraien teoria ere (Llorente 1991: 166).

Dialektologialariak ez ditu gogoko isoglosa kaotiko eta beregainak, nahiago du bere datuetan eremu dialektal definigarrak irudikatzen dituzten isoglosa multzoak agertzea. Dialekto bat definitzean dialekto hori berarekiko erlazioan dauden beste hizkera batzuetarik bereizten duen berrikuntza multzo bat badela egiaztatzea izaten da gogokoena.

Gimeno-k dioen legez (1987: 695), hizkuntz aldakiak entitate diskretu gisa irudikatzeak baino, *continua* lektalak daudela proposatzeak, inkontsistentzia eta konplexutasun handiagoa sortzen du, baina xinpletze desitxuratzaille izugarria da muga (geo)lektalen existentziaren baieztapen kategorikoa, eten absolutoen ausentzian oinarriturik hizkuntz aldakiak ukatzea bezainbateko xinpletzea.

Egungo Euskal Herrian *continua* lektalak –dialektoen barreneko (eta bitarteko!) eremu lektal txikiagoak– zein diren aztertzeak mesede handia eginen luke, eta honetan diakronia ere landu beharra dago: bizirik dauden hizkeren ikuspegi sinkronikoaz gain, itzalirik dauden hizkerak ere aintzat hartu behar dira irudi osoagoa eta egiazkoagoa izatekotan. Eskualdeetako azterketek azkentsu honetan proposatu euskalki banaketa berria (Zuazo 1998b) osatzen lagunduko lukete, baina horretarako datuak behar ditugu, eskualdeetako azterketek ekarriko dizkiguten datuak.

Lexikoaren arloan alor lana egin duen edonork badaki lexemei buruzko galdekizunak egitea hobe dela artxilexemez galdetzea baino; ideia hizkeren banaketara ekarriarik, ustea dugu azpieuskalkien irudia berreskuratzea jo behar genukeela, Bonaparteren garaian bezala; ez dugu honela dialektoaren edo euskalkiaren izaera ukatzen: gure ustez dialektoaren barreneko hizkeren arteko egituraketa argitu beharra dago. Arlo honetan, beste hizkera batzuk bezain homogeneousak ez diren trantsizio hizkeren garrantzia –«zubi hizkera», «bridge dialect», «hablas de tránsito» edo «pivot» izenekoak– kontuan hartzekoa da: are garrantzizkoagoa gainera, hizkuntz formen eta isoglosen barreiaketaren inkontsistentzia nabarmena den kasuetan. Pean duen Burundan gertatzen den bezala (Zuazo 1994), Ataungo euskarak erdialdeko eta mendebaleko hizkeren arteko zubi lana betetzen du (Azurmendi 1996: 145-6). Gai hau aberastera etorri da Fidel Altuna Otegik egin Araiako testu baten aurkikuntza (1995) eta azterketa sakona.

Ikus dezagun orain dialektoa eta honen errealitatea ukatzen zutenen argudioen inguruko hainbat gertakari eta ideia.

Schmidt-en 1872ko irudiaren arabera, dialektoen eremua uhinak ageri diren urmael batekin (*Wellentheorie*) alderatzen da. Urmael horretako gune desberdinetara pizu desberdineko harriak jautiki dira, goratasun desberdinetik jautiki ere; nabarmena da goragotik uretaratu harriek uhin handiagoa osatuko dutela apalagotik jautikiek baino, pizu handia dutenek uhin handiagoa osatuko dutela harri arinek baino, eta urmaelaren erdialdera eroriek uhin zabalagoa osatuko dutela ertzetan sortuek baino. Horrezaz gain, ez da ahantzi behar uhin horiek era dinamikoan ari direla sortzen, litekeena dela aldi berean sortzen egotea, bata bestearen ondoan, eta litekeena dela ere bataren indarrak bestearena neutralizatzea, batik bat norabide berean ez doazen bi uhin aurrez aurre gertatzen direlarik.

Urmaeleko uhinen irudi hori geografi eremu batean sortzen diren hizkuntz aldaketekin eta berrikuntzekin alderatu ohi da, isoglosen banaketarekin. Elkarri gainjarririk ageri den isoglosa multzo nabarmen bat dugunean errazagoa da

isoglosen barreneko eremu hori dialekto bat edo hizkera bat dela defendatzea, baina isoglosak zein bere bidetik, eta bakoitza geografi eremu desberdinerara hedatzen baldin badira, norik asma hori dialektoa non dagoen? Antzekotasun maila desberdineko dialektoak eta hizkuntzak gertatzen dira isoglosen konbinazio desberdinak dituzten geografi eremuetan. Denetariko emaitza askotarikoak espero ditzakegu, aldaera lokalak dituztenak, denboran zeharreko bilakabideak dituztenak.

Isoglosen hedadura geografikoan zenbateko lastertasuna eta zabalkundea lortzen den, hizkuntz aldakuntzak edo berrikuntzak sortu eta lau haizetara hedatzeko aski munta duen erdigune soziokultural nagusi baten indarrarekin, edota subjektu berritzaileen prestijioaren araberrako erakarpenaren eta eraginaren indarrarekin alderatu ohi da.

Gatozen hizkuntz aldakien ukapenaren ideiarra. Dialektoaren kontzeptua ukatzeko erabiltzen ziren arrazoiaren artean, lekuan lekuko hizkera bakoitzaren espezifikotasuna aipatzen zen. Ikuspegi atomistiko eta tipofobo honek, hizkeren azterketetarik jalgi daitezkeen ezaugarri eta eredu sistematikoei buruz nahiz beren erlazioei buruz atera daitezkeen orokortasuneko juzkuak moldegaizki iluntzen ditu. Zergatik ez aitortu, entitate supralokala den neurrian, dialektoak hainbat eskualdetako hizkerak bere baitan biltzen dituela? Hizkera batek ezaugarri desberdinak eta propioak edota barne aldakortasuna eduki arren, ez du dialektoa osatzen duten hizkeren talde homogeneotasuna hausten edo lainotzen, baldin dialekto horretako hizkerok batzen dituzten ezaugarriak –beste dialekto bateko hizkeren arabera bereizle gertatzen direnak– hizkera horrek ere baldin baditu.

Erabiltzen zen beste arrazoi bat dialektologialariak egiten duen ezaugarri edo tasun definitzaileen aukera tasun hauen berezko propietateetan ez oinarritzean datza. Ascoli-k (1878) dialekto kontzeptuaren definigarritasunaren alde jokatu zuen: entitate hori hizkuntz ezaugarri edo tasun nahiko eta beharrezkoen konbinaketa batek definitzen zuen, baina tasun edo ezaugarri horiek banaka harturik ez ziren aski horretarako. Meyer-ek eta Paris-ek (1888) hizkuntzalariak tasun horiek taldekatzearen objektibotasuna eta zientifikotasuna zalantzan jarri zuten, aukera edo hautua, ikertzailearen eraikuntza erosotzat joaz.

Arestian aipatu Ascoli-ren adierazpenetik jarraitzen denak lotura handia du «pivot» deitu ohi diren hizkerari gertatzen zaionarekin: hizkuntz eremu baten izatea eta hedadura ezaugarri edo ezaugarri multzo konpartitu baten presentziak eragiten badu, horretatik, hizkuntza bat edo dialekto bat, aldi berean hizkuntz eremu bat baino gehiagotako partaide izan daitekeela jarraitzen da (Winter 1973: 140), jakina, eta hizkera bat dialekto bat baino gehiagotako partaide ere izan daitekeela. Are interesgarriagoa bihurtzen da kontu hau batera etortze hori hizkuntzaren azpiatalen arabera –eta ez osoki– gertatzen baldin bada. Bonaparteren iritzietan irakur daiteke honelakorik: «honako edo halako hizkerak aditza zubererarena du baina hiztegia lapurterarena...».

Aragoieraren eremuen mugaketa gehienbat lexikoaren arabera egiten duen Llorente-k (1991: 168), aragoieraren eremu horizontal batean sartzen du Nafarroako Erronkariko erdara hein batean bederen:

La otra área horizontal a que antes nos referíamos abarca toda la zona propiamente pirenaica, desde el norte de Ribagorza hasta los valles de Echo, Ansó y Esca (incluso hasta el Roncal, en ocasiones), abarcando, más o menos, el norte de Ribagorza y de Sobrarbe, y el primitivo Condado de Aragón, incluyendo el Valle de Tena. Esta área, cuyo límite coincide más o menos con el paralelo que discurre inmediatamente al norte de la sierra de Guara, tiene fundamentalmente carácter léxico, pero también en ella se observan algunos fenómenos de los planos fónico y morfosintáctico...

Gállego ibaitik hasi eta Ansó eta Esca ibarreraino –Erronkariko eta Zaraitzuko iparraldea barrenean direla– lexikoaren eremuan euskal substratuaren garrantzia ezaguna da. Ezaguna da bestalde, Artzibarko Orotz-Betelukoan bezala, Aezkoako erdararen lexikoan ere aragoieraren eragina handia dela (Alvar 1947: 7).

Dialekto nahasgabe, garbi eta bakartuaren existentziak ez du kanore handirik (Borodina 1961: 282) eta ez da deus galtzen uniformetasun dialektal handirik gabeko hizkerak badirela aitortzean: batzuk besteak baino uniformeagoak izaten dira, eta euskaraz ere halaxe gertatzen da. Gainera, hizkerak etengabe ari dira elkarri eragiten beren hiztunen hizkuntz ekintzen bitartez.

Ikusi dugunez dialektoaren definizioa beti da erlatiboa eta gatazkatsua hizkuntzalaritzan. Ez da dialektoaren kontzeptu teknikorik formulatu ezaugarri esplizituak eta definitzaileak dituen aldaki edo sistema gisa: beraren ezaugarri generikoak zein diren argitzea ez da jardun samurra.

Dialektoa hizkuntza bati atxikitzeko irizpideen artean hurrengoak ditugu: mendekotasuna, hizkuntz sena, elkarren arteko ulermena, irizpide historiko-genetikoa, linguistiko-estrukturala... (Montes 1982: 31-33). Irizpide politiko-administratiboak erabiltzea ere litekeena da, hainbat hizkuntzak estatu-nazioen eraketarekin eta finkatzearekin lotura hertsia baitute.

Abstrakzioetik zerbait baduten dialektoak, hizkuntzaren barreneko aldaera aniztasunaren gainetik ezartzen diren isoglosa sistemak dira. Dialektoen banaketa eta sailkapena, muga dialektalak ezartzeko konbentzioz aski hierarkia aitortzen zaien isoglosak hautatzeko irizpideen eta moduaren arabera da.

Seguy-k zioenez (1973) dialektoak betekizun bikoitza du, elkar ulertzearena eta demarkatiboa, konbergentziarena eta dibergentziarena: bere hiztunei hizkuntza horretako gainerateko hizkeretako hiztunekin elkar ulertzeko aukera ematen die, baina beste aldetik, hizkuntza hori baliatzen duten beste gizataldeetarik bereizteko, erkidego batek bere hizkera berezia du. Terracini-k berezitasunaren sentimendua deitzen du, horretan oinarritzen du dialektoaren sentimendua, berau da hiztuna erkidegoarekin lotzen duena; honek garrantzi handia du erkidegoaren bizitasunaren erakusgarri den aldetik (Sobrero 1988: 198).

7. Desberdintasun dialektalen neurketa

Aipatu dugu, isoglosa multzoak baliaturik –baita inoiz isoglosa bakar bat baliaturik ere– desberdintasun dialektalak irudikatu nahi dituen muga dialektal bat osatzea, beti ez dela ariketa erraza izaten. Isoglosen kantitateaz gain kalitate dialektologikoa neurtzea ere garrantzizkoa da. Halaz ere, azterketa dialektologiko bat egitean, zernahi muga edo desberdintasun erakusten duten hizkuntz ezaugarri guztiak gogoan hartzekoak dira, gure eremu dialektala banatzea lortzen duten ezaugarri guztiak (Drettas 1990: 263). Datu dialektalen bidez azterketa dialektologiko bat egitean ez da soilik hizkera batek izan ditzakeen ezaugarri eskusiboez aritu behar, nahiz ezaugarri guztiak ez izan neurri berean bereizgarri.

Hurrengo lerroetan dialektoen edota hizkeren arteko banaketarako lehenesten diren ezaugarriez berri zenbait eta zerrenda ttipi bat ematen ditugu.

a) Antzinako banaketa dialektalaren ondorioak islatzen dituzten isoglosei garrantzia eman ohi zaie (Melis, Verlinde & Derynck 1989: 71). Isoglosa zaharrak garrantzizkoak dira.

b) Geografi eremu handiak eta hizkera edo dialekto talde bat baino gehiago biltzen dituzten isoglosek ere garrantzia dute, batez ere beren hedadurak homogeneousuna eta koherentzia geografikoa duelarik.

Hainbat aldiz lotura izaten da aipatu ditugun bi sail hauen artean, eta geografi eremu handi eta homogeneousoa harrapatzen duen bilakabidea antzinakoa izan ohi da. Esaterako, euskaraz *ule* & *ulle/il(h)e* & *ille* edo *uril(h)iri* bilakabideak genituzke. Halaz ere, Gorrotxategik eta Lakarrak diotenez (1995: 108. or., 11. oh.), aldaera hauen saileko adibideak urriak dira, eta banaketa dialektalaren arabera asistematikoak.

c) Hizkuntz eremu bat harrapatzen duen isoglosa ere, maparen atal edo eremu bati ezaugarri lokala ematen diona, garrantzizkoa da. Hizkera batek izan ditzakeen ezaugarri eskusiboez garrantzi handia hartu ohi dute. Esaterako ohiko *igande*, *sukalde*, *sendo* horien ordeaz soilik Zuberoako eta Erronkariko diren *sukalte*, *igante* eta *sento* & *sonto* & *sentho*. Beste adibide bat Orozkoko hiztun batzuen ahoan entzuten zen *-o + a* γ *oma* –*artoma*, *ardaoma* esaterako– bilakabide lokal berezia genuke (Ruiz de Larrinaga 1957: 437); Nafarroako Artaxonan eta Ziraukin, berriz, *-b-* da, *Morondoba*, *Cercondoba*, *Osondoba* toponimoak lekuko (Irigarai 1974: 396). Hirugarren bat Ondarroako *tonikí*, *elíxí*, *anáxí* bilakabidea berezko *-a* duen hitz bati mugatzailea lotzean.

d) Hizkuntz berrikuntzei ere garrantzia eman ohi zaie banaketarako, batez ere eremu geografiko batean berrikuntza multzo bat elkarrekin kokatzen den kasuetan. Aukeran, berrikuntzetan bi ezaugarri hobesten dira talde dialektalak biltzeko:

esklusibitatearena eta kronologia. Lehenaren arabera berrikuntza bat talde baten espezifikoa da beste hizkeren arteko bakar batek ere ez duenean, ezaugarri horretan joera orokorra bestelakoa denean. Bigarrenaren arabera berriz, bi hizkera berrikuntza bereko partaide dira sortzeko eran eta garaian bateratasuna dagoenean (López Eire & Méndez Dosuna 1980: 17). Berrikuntza ez definitzaile bat, eskusiboa ez dena da, hainbat eremu desberdinetan gradueltasunez eta beregainki gailendu dena; litekeena da gainera hizkeren talde batean orokorra ez izatea. Honen adibidea Hego Euskal Herrian horren hedaturik dagoen *a γ e / i & u* ____ bilakabidea genuke.

e) Muga dialektalak ezartzeko sistematikoak diren hizkuntz atalak bilatu ohi dira. Fonetika eta lexikoa hizkuntzaren alderdi asistematikoak dira, eta aldakortasun handia sortu ohi dute eskualdeka. Fonologia eta morfologia, berriz, sistematikoagoak dira; berauek dira hizkuntzaren beste osagaietan eragin gehien sortzen dutenak, eta isoglosa multzo trinkoak sortzen dituzte (Rona 1976: 9).

f) Oro har dialektologian sintaxiari leku guti ematen zaio. Generatibistek argudiatzen zutenez ordea, banaketa dialektalerako oinarri nagusia sintaxia izan behar luke. Euskal Herriko Hizkuntz Atlasean alde handia dago lexikoaz eta sintaxiaz egin diren galderen kopuruari dagokionez: lexikoaren sailaren agerpena oso nabarmen gelditzen da sintaxiarenaren aldean. Inkestagintzaren zailtasunek badute zer ikustekorik honekin.

g) Hizkuntzaren eta hizkeren egituratzean munta handikoa den arren, garrantzi guti eman zaion beste atal bat entonazioarena da. Atal honek hizkeren itxuraemaile gisa jokatzeko du. Entonazioa, sintaxi konplexutasuna bezala, ez da hiztunak aise kontrolatzen edo menderatzen duen ataletarik, baina kontrolatzen zail izate horrek ez du esan nahi hiztunak entonazioaren ñabardurak hautematen ez dituenik.

Era guztietako isoglosek sortzen duten muga dialektalaren tipologia egiten denean, elkarren aldan dauden bi dialektoren arteko mugak bat-batekoak edo bortitzak nahiz gradualak gerta daitezkeela ikusi ohi da dialektologiako literaturan; zertan esanik ez, kasuistikak era guztietako adibideak ematen dizkigu, erlatibotasunez eta gradueltasunez beteak diren adibideak.

Trantsizio edo jauzi dialektalerako eragile extralinguistiko objektiboan garrantzia ezin ukatuzkoa da; interkomunikazioen trinkotasuna ez da bazter guztietan berdina gertatzen; trafiko supralokala ekiditen edo galeratzen duen muga orografiko natural bat dagoenean, trantsizio dialektal bortitza edo lineala topa dezakegu seguruenik. Edozein dialektotatik beste batera interferentziak ageri dira anitzetan ordea. Usu, dialekto batetik besterako iragatea era gradualean gertatzen da; muga-marra bat ez dagoela esan daiteke, dialektoen arteko muga-eremu bat

baizik. Goebl-ek esanen lukeen bezala, hizkuntz elkarreragintza mailarik handiena duen eremu baten aitzinean geundeke.

Bi hizkeraren –nahiz bi hizkera multzoren– arteko eragina ikuspegi diakronikoaren arabera norabide bakarrekoa dela baldin badirudi ere –Paul-ek “beste dialektoetarantz egin aldaketak” aipatzen ditu, ez ordea “idiolektoen arteko aldaketak” (Weinreich, Labov & Herzog 1975 [1968]: 156)– ezin ahantzi da egoera sinkronikoan eragina bi norabidekoa izan daitekeela aise egiaztatzen dela (Goddard 1988: 206), beti ere hizkera edo dialekto bakoitzaren hiztun kopurua, erabilera maila, geografi hedadura edo dialekto bakoitzaren erabiltzaileen botere ekonomiko-politikoa faktore baldintzatzaile direla aitorturik.

Dialektoak ongi mugatutako multzoak zirelako ideia zurruna –Menendez Pidal-ek Bonaparte kritikatu zuen honengatik– gainditzera dator trantsizio eremu edo trantsizio hizkeren kontzeptua. Trantsizioaren teoria argi bat bilatzea eta dialekto banaketarako irizpideetan aitzinatzea da Melis-ek dioen legez dialektologiak urratu behar duen bidea (Melis, Verlinde & Derynck 1989: 71). Gimeno-ren arabera, hizkuntzaren dimentsio geografikoa eta gizartezkoa gogoan izanik, trantsizio hizkerarentzako oinarri teoriko eta metodologiko egokia hizkera erkidegoarena izan daiteke (1987: 695).

Desberdintasun dialektalen neurketa eta azterketa metodologia bereziarekin aztertzen duen eskola bat dialektometria dugu. Eredu honen jardunean muga dialektalaren eta eremu dialektalaren berrazterketara jo da erabat. Helburua taxometria egitea da, eremu bateko guneen arteko hizkuntz distantzia neurtzea; bitartekotzat dentsitate kartografia hartzen da. Dialektometriaren helburuak zaharrak dira, terminologia eta metodologia ditu berriak. Aldakortasun geolinguistikoaren uniformetasunik eza, eremu dialektal nabarmenik eza, edota hainbatetan isoglosek dakartzaten inplikazio nahasgarriak saihestu nahia ditugu besteren artean eredu honen sorrera eragin duten alderdiak.

Dialektometriaren aldezleek diotenez, eremu geolinguistikoko hizkuntz berdintasun maila ere aztertu beharra dago. Berdintasun eta desberdintasun dialektalaren egitura aztertzeke asmoak eragin du azken hogeitaka urte hauetan, dialektologi estatus kualitatiboko datuak –neurri erlatiboan– eta hauen zenbatasuna eredu baten arabera uztartu nahi litzuzkeen joera hau Frantzia, Belgika edo Alemaniako erromanisten artean (Goebl 1992: 430).

Melis-ek dialektometria kokatzean, ohiko dialektologia erromanikoan sailkatze monotetikoa egin dela dio, eta definizioetarako irizpide gisa nahikoak eta beharrezkoak diren ezaugarriak erabili direla (1989: 72). Irtenbide moduan definitzeko modu politetikoa aurkezten du, definizioak antzekotasunaren eta propietate berezien bidez lortzen dira; propietate hauek ez dute zertan beharrezkoak eta nahikoak izan hizkera bat talde bateko partaide izateko. Dialektometriaren

jardun kuantitatiboan, antzekotasun edo desberdintasun maila zein den erabakitze-ko tasun kualitatiboak ez dira aintzat hartzen beste ereduetan hainbat, tasunak ez dira beharrezkoak eta nahikoak diren propietate definitzaileak, erlatiboak diren antzekotasunari edo desberdintasunari buruzko juzkuaren oinarri baizik. Juzkua, eduki daitezkeen datu guztiak ebaluatuz egiten da, tasun sailkatzaileen aukeraren arazoa saihestuz.

Dialektometriaren onuren artean –berau sortzeko arrazoi nagusia, beharba-da–, aztertutako hizkuntz datuen izaera ez diskretoa errespetatu nahia genuke. Eraitzen abstrakzio maila sakrifikatu arren, dialektoen *continuum* eremuetarako baliabide egokia dirudi (Zamora 1986: 282).

Honela, antzekotasun indizearen balioek funtsatzen edo gauzatzen duten eremuan kokatzen den hizkeren multzoari «dialekto supralokala» deitzen zaio. Prozedura honek diosenaren arabera, antzekotasun indizearen aldatetaren mailan egonkortasun eza ageri duten eremuak dira trantsizioko hizkerak kokatzen diren guneak, hizkuntz aldaketa nabarmenatarik hurbil daudenak hain zuzen ere.

Melis-ek dialektometriaren ahulezien artean, egitura geolinguistikoaren dinamikotasunaren berri –egitura dialektalaren sorreran gune aitzindari edo zuzendariak eduki dezaketen pizua– eman behar lukeen teoria argi eta zehatzaren eskasa kokatzen du. Viereck-ek berriz, koherentzia erlatiboaren emaitzan maila handia ageri duten guneak aitzindariak edo fokalak direla diosku, eta apala dutenak berriz «relic» deitu ohi direnak (1988: 537). Dialektometria baliatu duen Philips-ek berak aitortzen duenez ere (1976), hizkuntz dinamikaren eta geografik espazioaren arteko elkarreaginean eta dialektoaren definizioaren gaian, dialektometriak, konpontzen dituen arazoak baino gehiago sortzen ditu.

Dialektologia tradizionala eta dialektometria baliatu dituen Viereck-ek honakoa diosku eredu honetaz: zenbait kasutan dialektologialariaren irizpideak baitezpadako gertatzen dira dialektometrian. Gure usterako ere nabarmena da hau, azken finean zer neurtu eta zer ez neurtu, eta neurtzen denari zer piztu eman eta berau nola ponderatu ez baita jolasa. Viereck-ek dioenez, dialektometriak ez du tradiziozko dialektologia erabat ordezkatzeko ahal, azken batean honek, prozedura kuantifikatzaileak ez bezala, eremu bat definitzen duten ezaugarriak zein diren esaten baitigu. Erabat itemetan oinarritua denez, berdintasun edo distantzia estrukturalaren berri emateko dialektometria ez dela gai irizten dio Francis-ek (1983: 165).

8. Hizkuntzaren baitako aldakortasuna

Estrukturalismoa hizkuntzaren sisteman oinarritu zen, eta honi baitezpada homogeneotasuna zegokiola juzkatzen zuen. Sistema abstraktoaz arduratzen ziren, abiaburutzat hitzun indibiduala hartuz –ondoren hizkuntzalaritza sortzailea hitzun

idealaz arduratuko den gisan–, hizkuntzaren baitako aldakortasunaz sobera kezkatu gabe. Heterogeneotasuna teorikoki garrantzirik ez zuen zerbaitzat jotzen zen; bazirudien utzia zutela, estilistikaz edo dialektologiaz arduratzen zirenek hizkuntzalaritza periferikoa egin zezaten.

Ezin uka dialektologi alderaketetan estrukturalismoak erabateko aitzinamen-
duak eragin zituela, fonemen inbentarioaz gain hauen distribuzioa ere alderatu
behar zela zioenean, edota alderatu behar zena kategoria gramatikalen distribuzioa
eta funtzioa zela zioenean (Weinreich 1954: 394). Halaz guztiz ere, abstrakzio
estruktural horiek, hizkuntz unibertsalen ikerketarako, tipologiarako edota
berreraiketa alderatzailea lantzeko dira egokiak, ez dira horren egokiak atal
gizartezkoak oso gogoan hartu behar dituen jakinbide baterako.

Hizkuntzalaritza orokorra ez da gehiegi kezkatu mende honetako seigarren
hamarkada ingurua arte aldakortasunaren arazoa ikuspegi teorikotik aztertzeaz, eta
hizkuntza ente homogeneotzat hartu ohi du, datu enpirikoen arteko erlazio abstrak-
tuen errealtateari begiak hertsiz; homogeneotasuna ordea, Mathesius-ek zioenez,
datuetan baino gehiago, metodologian egon ohi da. Hagege-k esan bezala, aldakor-
tasun dialektala da erregela, eta erabateko homogeneotasuna berriz, salbuespena
da; ikus Chevillet (1991-1993: 7). Hizkuntz aldakortasuna hizkuntz ikerketaren
erdigunean –eta ez periferian– kokatzen da behin Labov-en lanetarik aitzinera.

Hizkuntzaren barrenean badira elementu periferikoak, interpretazio sistema-
tiko zaila dutenak. Hiztun bakoitzaren hizkeran badira Mathesius-ek «oszilazio»
deitzen zituen gertakariak: geure buruari galdegiten diogu nola litekeen hiztun
berak zenbait alditan hitz edo aldaera bat modu batera eta beste batzuetan bestera
ahoskatzea. Gainera, aldakortasun ereduok hala hiztun indibidualarengan nola
hiztunen erkidego osoan gertatzen dira. Aldakortasun horren egitura argitara
ekartzea metodo egokia erabiltzean datza.

Erkidego batean aldakortasuna gertatzen da, eta hiztun batetik bestera
desberdinak izan daitezke aldaketarako joerak. Erkidego batean aldakortasun
indibiduala hedatua denean –segurtasun linguistiko edo dialektal urriko eremu
trantsizonaletan– soilik berriemaile edo informatzaile multzo baten eredia osatzen
duten ezaugarriak har daitezke ziurtasunez bereizgarri dialektaltzat.

Aipatu dugu arestian geure burua eta geure taldea definitzeko darabiltzagun
kontzeptu guztiak eredu kodifikatuan sinbolizatzeke ahala eta dimentsioa duela
hizkuntzak. Soziolinguistikaren ikuspegitik begiraturik, hizkuntz aldakortasuna
hiztunaren edo hiztun taldeen esku dagoen baliabide bat da: Elizaincin-ek dioen
bezala, gatazka egoeran nahiz armonian dagoen gizatalde baten gizartezko interes
eta premien funtzio bat da (1979: 46).

Usu, hiztun batek item lexiko edo gramatikal baterako bi ahoskera edo bi
hizkuntz aldaera darabiltzala ohartzen gara. Testuingurua aldakorra izan daiteke:

aldaera txukunagoak edo prestijioitsuagoak erabili nahian –ohartuki nahiz oharkabea–, norbaitek bere hizkerako aldaera batzuk uzten ditu beste «finago» batzuen bidez ordezkatzeko... Jokabide horiek giza psikearen gaitasunarekin lotu beharko ditugu arrazoiak bilatzen hasterakoan. Sobrero-k dioen legez (1988: 197), hitzuna dinamika makrosozialesan eta mikrosozialesan barreneraturik dago, baina gizarte eragileez landa eragile indibidual psikologikoak ere aintzat hartu behar dira.

Hona aldakortasunarekin lotu beharreko hiztunaren beste testuinguru bat: hizkera bat trantsizio gunean egonik, hiztunak unitate baterako ahoskera bat edo aldaera bat baino gehiago eduki ditzake bere inbentarioan. Halako simetria bat gertatzen da, erkidego batean denboran zehar gertatzen den hizkuntz sistemen trantsizioaren, eta eremu batean zehar gertatzen den dialektoen arteko trantsizio geografikoaren artean; kasu bakoitzean, sistema desberdina duten hiztunen arteko kontaktua dago.

Ikuspegi berri honetan hizkuntzaren teoriari eta deskribapenari aldakortasun sistematikoa txertatzen zaie. Aldakortasuna –heterogeneotasun ordenatua– norbanakoaren hizkuntz gaitasunaren atal osagarria da. Aldakortasun sistematikoa aintzat hartzen da, eta testuinguru fonologiko, morfologiko edo sintaktiko zehatz batek nahiz adinak, gizarte-mailak, estiloak edo sexuak erregela baten jarduerarako probabilitatean eta maiztasunean duten zerikusia kobariazio neurketa sistemen bidez aztertzen da.

Esaterako, gaztelaniazko *-s* inplosiboaren hasperenketa eta galera aztertzen ari dira Castilla-La Manchako Hizkuntz eta Etnografi-Atlasean P. Garcia Mouton eta F. Moreno Fernandez (1994: 126-141): geografiaren alderditik ikusirik, Guadalajaran eta Cuencako eremuaren erdian eusten zaio soilik fonema txistukari honi sistematikoki; Toledon eta Ciudad Realen hasperenketa nagusi da. Baina hori gaiaren azterketaren hasiera baino ez da: hasperenketa ez da berdin gertatzen hitz barrenean –*espiga* hitzean– edota hitz bukaeran –*-os* eta *-as* pluralen testuinguruan–. Emaztekiak gehiago eusten dio *-s* hotsaren txistukari izateari gizonak baino, eta hezkuntzaren eragina nabarmena da bilakabide honetan ere, nagusiki adinekoak baitira galera kasu gehien ageri dutenak; haurrek eskolan ikasitako ahoskera txistukaria etxeetara sartzen da, eta batez ere emazteak da eragin hau biltzen duena. Jantziagoak diren hiztunek eta belaunaldi ertainetakoek nabarmen eusten diote *-s* horri. Hiztun batzuek estigmatizatu egiten dute aipatu hasperenketa, baina beste batzuek berezko ezaugarritzat jotzen dute, eta baita onesten ere. Ikusten denez, testuinguru bakoitzak bere zertzeladak eta ñabardurak eransten dizkio bilakabidearen gertakizunari eta honen nolakoari.

Hizkuntz aldakortasunaren azterketan nabarmen gertatu den Bailey-ren laneko edukietan ageri denez, norbanako batek lekto desberdinak errepresenta ditzake sare panlektalaren barrenean aldi desberdinetan. Lekto horiek sinkronikoki eta historikoki erlazonaturik daude. Hizkuntz aldaketaren uhinak denboran zehar,

espazioan zehar edo gizartean zehar hedatzen dira, eta adina, sexua, hizkuntz arauarekiko hartu-eman pertsonala edo gizarte-maila bezalako harresiek geldieraziak gerta daitezke; aldakortasunaren kontzeptua eremu interpertsonalera nahiz intrapertsonalera barreneratzen da.

Denbora aldi zehatz bateko idiolekto baten analisi deskriptiboan bata bestearen ondoan edo gainean dauden hizkuntz sistemak ageri zaizkigu, batzuk denbora aldi baten bukaerara hurbiltzen direnak, besteak hasten ari direnak. Hitzunen gaitasuna deskribatzean, beren gramatika barreneratuaren irudikatzea dakarten formulazioek, hitzunek egokitasunez eta behar den unean darabiltzaten aldaera eta desberdintasun guztiak erakutsi behar dituzte.

Berdin gertatzen da testu dialektalen kasuan ere, zaharrekin nahiz berriekin: behatzaile modernoak prest egon behar du erabateko erregulartasunez aplikatuak diren gramatika erregelen bidez deskribatua izan ez daitekeen edozein hizkuntz errealitate erabat zilegi dela onesteko.

9. Hizkuntz aldaketa

Hizkuntz berrikuntzak, beraz hizkuntz aldaerak –edo hizkuntz formak, nahiago bada–, geografian zehar eremu batetik beste batera hedatzen dira. Hizkuntz tasunek geografi eremuetan duten kokapena da banaketa dialektalerako erabiltzen den oinarria.

Hizkuntz aldaketa bat hizkera baten barrenean gerta daiteke, esaterako hizkuntz aldaera estilistiko bati ordura arte ez zuen funtzio berri bat ematen zaionean; baina litekeena da bestelako hizkuntz aldaketak gertatzea ere, hizkuntz aldaera bat dialekto batetik bestera mailegatzea adibidez; kasu honetan, hizkera edo dialekto bateko hitzun batzuek beste dialektokoen hizkuntz aldaera bat edo gehiago bereganatzen dituzte eta aldaera berriok erabiltzen hasten dira.

Dialektoen arteko ukipenaren gunea, hainbat pertsonak dialekto bat mintzatzeko duten eta beste bat ezagutzen duten eskualdean gertatzen dela dio Zawadowsky-k (1961: 295). Esan ohi da, erkidegoen arteko lotura ahulak erabakigarri gertatzen direla hizkuntz berrikuntzak gizatalde batetik beste batera iragateko (Milroy 1988: 124).

Hizkuntz aldaketak aldakortasun maila batez hasten diren uhinen modukoak dira, eta denboran zehar, adinaren, gizarte mailaren, espazioaren edo sexuaren muga artetik iragazten –edota geldieratzen– dira (Bailey 1973: 36).

Aldaera batak bestea ordezkatu aitzinetik bien koexistentziako aldi luzeago edo laburrago bat –bakoitzaren erabilpen maiztasun desberdinarekin– behar izan duela erakusten digu hizkuntz azterketa orok. Adibide ugari dugu literaturan,

adierazten diguna aldaketa uniformea izan ote den, hiztunarentzat ohartzeko modukoa den, lexikoan barrena gradualki hedatu den e.a.

Hizkuntz aldaera berri edo zahar baten erabileran aldakortasun / egonkortasun mailak neur daitezke, agerpen maiztasunaren portzentaiak atereaz. Aldaketa graduala izan daiteke adin desberdineko taldeen gramatikari dagokionez, eta gerta liteke ere ordura arte eskualdekotzat jotzen zen ezaugarri bat soilik eskualde bateko kide zaharrenek gordetzea. Isoglosa berri bat sortzen denean, ohikoa da isoglosa berri horrek erkidegoko kide guztiak ez harrapatzea –zaharrenek batik bat–, edota hizkera edo dialekto eremu horren bazter guztiak ere ez besarkatzea. Honela, hizkuntz aldaketa arin edo bizkorren ohiko trataeratik, hiztunen erkidegoaren barreneko hizkera aldaeren elkarreraginaren gaira iragaten gara: hizkuntz aldaketaren lehen eta azken txandak edo mailak batera eta elkarreraginean aurki daitezke.

Hizkuntz aldaketako osagai nagusitzat norbanakoa jotzen dute egungo azterketa soziolinguistikoeak. Giza jokabidearen eta giza izatearen ezaugarrietarik bat, aurrez aurre gaudenean elkarri eragiteko eta batak bestea kutsatzeko dugun gaitasuna da, baina dialekto bateko hiztun guztien giza jarrera ez da beti berdina: batzuek hizkuntz sen handiagoa dute besteek baino, beste batzuek aldameneko hizkerako hiztunekin denbora gehiago pasatu dute gainerateko besteek baino, eta hobeki ezagutzen –eta menderatzen– dute ondoko hizkera. Beste batzuek ordea, jarrera polarizatzailea har dezakete beren hizkerari hertsiki atxikiz eta aldamenekoena neurri batean edo bestean arbuiauz, bi erkidego horien arteko hartu-emanen kalitatearen arabera.

Hizkuntz aldaketa gizarteko maila guztietan –apaletan, goretan nahiz ertainetan– gertatzen delako adibideak ugari dira dialektologiako literaturan. Esaterako, ezaguna da maiz gizarteko goi mailetan sortzen diren hizkuntz aldaketak kanpoko eredu prestijiosuen mimesis egin direla. Brown-ek dioenez, erreferentzi talde bihurtu den kideen kulturako hizkuntz ezaugarri edo aldaera batzuek besteek baino kodatze goragoa edo nabarmenagoa dute hartzaile & kopiatzaileen begietan (Le Page & Tabouret-Keller 1985: 227).

Hizkuntz geografiak –*Wörter und Sachen* barne– argi utzi du hizkuntz aldaketak gizarteko eta kulturazko arrazoiengatik gertatzen direla: hizkuntz aldaerak eta hitzak kultur formak dira, hitzen hedadurak zibilizazioko objektuak eta kontzeptuak daramatza berekin. Erkidego bateko kultura bereziarekin lotura hertsia duten hizkuntz aldaerak edo hitzak dirateke bertakoak ez direnendako ohargarri edo bitxi gertatzen direnak; markatuak bilakatzen dira aipatu aldaerok. Oroit bestalde, usu hitzen gainbehera baloreen eta ohituren aldaketari atxiki behar izanen zaiola (Gadamer 1977: 539).

Kulturak eta kultura berezi baten egoerak hitzen agerpenarekin, hedadurarekin eta erabilerarekin duen loturaz Pilar Garcia Mouton dialektologialaria

mintzatzen zaigu gaztelera-ko *zagal* eta etorki arabiarreko *rabadán* & *rapatán* hitzen kasuan (1990: 30-40); oroit erronkarierazko *errepatan*-ez. Espainiako *Diccionario Académico*-ren arabera artaldearen zaintzaile nagusietarik bat delako *rabadán* hori omen da, gainerako artzamutil eta artzainei aginduak ematen dizkiena. Ordea, egun Kataluniako eta Aragoiko erromantzeetan dago hitz hori bizirik, baina ‘artzamutil’ adiera du inolaz ere, erdal *zagal*-en pare, eta horregatik *Real Academia Española*-ko hiztegi ezaguna adiera horretan erraturik dagoela iritzi zioten J. A. Pascual-ek eta J. Corominas-ek. Gaztela-Leon inguruan ordea, artaldeak arras handiak ziren garaian, hierarkia finkoa zegoen artzainen artean; kultura hark orduko gaztelaniak hainbat hitz edukitzea eragin zuen, baina artalde handiak desagertzean hitz haiek ere galdu ziren: honela, *mayoral*-aren estatusetik hasi eta *rabadán*, *compañero*, *sobrado* eta *ayudador*-en bitartez, *zagal*-eraino zihoan arlo semantikoa; *rabadán*-ari, beraz, goi mailako egitekoa zegokion, “edozein” artzamutili zegokionaren oso gainekoa. Horra hor bada *Diccionario de la Lengua Española*-ko *rabadán*-en adiera: historiaren ezagupen zabalagoak *Academia*-ren hiztegiaren zuzena erakusten digu. Andaluziako hizkuntz mapak ere, *mayoral*-ez gain, *rabán* & *rabaán* & *arrabán* erabiltzen dela erakusten digu. Aragoieraz eta katalunieraz *rabadán* edo *rabadá* nolatan izan daitekeen ‘artzamutil’ da beraz ilun gelditzen dena. Hartara arabieraz hitz horrek Espainiako erdialde/hegoaldean adiera desberdina eman duela esan daiteke iparrekialdearekin alderatzen baldin badugu.

Hizkuntzaren sisteman ez dago osagairik beste hizkuntza baten eraginez aldaketa jasateko inmunizaturik egon daitekeenik (Winter 1973: 144). Hizkuntz aldaketen azterketak, aldaeren eraldaketan eta berrikuntzan mugarik ez dagoela erakusten du, hotsen egonkortasuna ez dagoela ziurtaturik, eta aldakuntza fonetikoak mugarik gabekoak eta aitzinetik ikusi ezinak direla: aspaldi esana da hotsen eta adierazien arteko erlazio arbitrarioa dela hizkuntz aldaeren bilakabidearen erantzule nagusia. Jakina denez, hizkuntza bakoitzean gertatzen den adierazien egituratze bitxia, gauzek gizakiaren begien aitzinean duten itxuraren araberakoa da osoki, gure izpirituaren mugek baldintzatua, hitzunen premien eta interesen araberakoa. Hizkuntzetako izendatze sistemak ez zaizkie osoki egokitzen zientziaren funtsezko kontzeptuei, ezta zientziaren inguruko genero eta espezieetako sistema sailkatzaileari ere (Casado 1991: 115).

Ohiko bihurtu da hizkuntz berrikuntzetan gazte jendearen jarduerari garrantzi berezia aitortzea. Haurren hizkera ere hizkuntz aldaketa eta berrikuntza ugariren eremua da. Aipatzekoa da, bestalde, hizkuntz aldaketaren lastertasuna ez dela garai guztietan berdina izaten hizkuntza baten barrenean.

Ondorio historikoak bilatzean eremuen barreneko egituraketak bere garrantzia du, hizkuntz transmisioaren emaitza ez baita homogenea leku eta denbora guztietan (Winter 1973: 141). Transmisioaren emaitzaz jardutean arretaz aztertu behar da transmititu dena zer nolako norabide geografikotan abiatu den, eta baita transmititu dena jatorrizkoaren berdina ote den ala zerbaitetan eraldatu den.

Esaterako, kalko gramatikal bat gertatzen denean, litekeena da morfema bat ekartzea, gerta liteke erlazio gramatikal bat ekartzea, eta gerta liteke ere, beste hizkera bateko ereduarekin alderaturik, ekarritako morfema baten funtzioan aldaketa gertatzea: hedadura edo murrizketa.

Hizkuntz aldaketaren hedadurari buruzko azterketak denbora errealean egin ohi dira, datu diakronikoak lagun, baina azken hamarkadetan datu sinkronikoak ere baliatzen dira hor barrena egiten diren dialektologi lanetan, eta erkidego bereko adin desberdineko lagunak hizkera aztertzen da hizkuntz aldaketaz ohartzeko (Chambers & Trudgill 1980: 163-167). Elkar hizketa errealak *in vivo* azertuaz jabetu daiteke ikertzailea hobekien hizkuntz aldaketaz, konbergentzia prozesuaren izakera soziolinguistikoa horrela atzematen baita aiseenik. Soziolinguistika historikoak, berriki, hizkuntz aldaketaren prozesu historikoetako dinamika sozial eta kontestualaren ezagutzarako aukera berriak ekarri ditu. Halaz ere, hizkuntz aldaketaren esparru honetan zuzen aritzekotan «hizkera erkidego» kontzeptua bera aitzinetik ongi definitu beharra dagoela irizten dio Gimeno-k (1987: 689).

Herri edo hirigune bateko hiztunen arteko hizkuntz desberdintasunak adieraz dezake badela ezaugarri bat bilakaeran abiatua dena; populazioaren atal batzuetan bururaturik egon daiteke bilakabidea eta beste batzuetan oraindik hasi edo gertatu gabea. Honen arabera, honelako gaiak azter ditzakegu: aldaketaren aldiak denbora errealean; aldaeren erabiltzaileen –hiztunen– adin banaketa; hiztunaren bizitzan zehar egindako aldaketak; aldaketan dauden aldaeren soslai sinkronikoa...

Komunikazio arrazoiengatik ez dira hizkuntz aldaketa bortitz eta bat-batekoak gertatzen (Sćur 1967: 10), horregatik esan ohi da hizkuntz aldaketa gertatu gertatzen dela, baina hiztunak bederen desberdintasun sinkronikorik ez duela hautematen.

Hizkuntz aldaketa diakroniko erregularretan salbuespentzat hartu ohi diren aldaera horiek, hizkeren arteko desberdintze eredu sinkroniko erregularren salbuespen gisa hasi behar izan dutela ikus daiteke. Sinkronikoki ikusirik, aldaketa diakroniko baten salbuespena hurrengo dugu: txandakatzen diren ezaugarri pare batetik, zaharragoa denaren erabilpenaren adibide bat, testuinguru batean, non, komunzki ezaugarri berriena agertzen den (Goddard 1988: 207).

Oso zaila da arrazoia zein izaten den jakitea, baina hizkuntz aldaketaren edo maileguaren inguruan arrunta izaten da gizartezko akuilaldiaren agerpena aurkitzea: prestijio ekonomikoa batzuetan, baina baita literarioa, erlijiosoa edo kulturala ere. Nork asma, bestalde, prestijio hitzaren beraren gibelean zer dagoen eta hori zergatik gertatzen den horrela? Dialektologialariak hainbat aldiz ilunsko dakusa prestijio kontu hori ere, ez baitaki garbi nola definitu. Maiz, prestijio hitzaren trikimailuaren pean bestelako arazoak ezkututzen zaizkio ikertzaileari oharkabeen.

Hizkuntz arau baten prestijio maila neurtzea ez da hizkuntz jarduna soilik; ez dago gertakari foniko edo gramatikal batzuen kalitatearen baitan, ezta etimologi loturarenean ere, aurrezaten ia ezinak diren hizkuntzaz kanpoko eragile batzuen baitan baizik. Zuzentasun gramatikala erregelari oinarritzen da, konbentzioan, ez beraren logikan edo beraren egian. Hizkuntz zuzentasuna gizartezko onarpena da, gizartezko prestijioa (Lope Blanch 1972: 32-3). Prestijioari dagozkion hizkuntz arauen multzoa «ideologia gramatikala» izendatu dute Kroch-ek eta Small-ek (1978).

10. Hitzuna eta bere jokabidea

Soziolinguistikaren eremuan azken hamarkadetan egin diren azterketa sinkronikoek lan ildo eta tresna berriak eskaini dizkiote dialektologiari, bereziki ikerketok hitzun indibidualaren jokabidean oinarritu diren aldetik. Hurrengo lerroetan hitzunak mintzakidearekiko eta gizartearekiko elkarreraginean zer nolako jokaera duen deskribatzen saiatuko gara; jardun honek zuzenki eragiten du dialektoetan: hauek ezin ulertu dira hitzunik eta beren hizkuntz ekintzarik gabe.

Kasurik arruntenetan –hizkuntza kreolaideez edota erkidegoen mugimendu geografiko kritikoez landa–, bilakaera endogeno eta jarraikorrean jendamedez jendamede gertatzen da hizkuntzaren –hizkuntza osoaren!– transmisio etengabea, gutxi asko egonkorra den erkidego baten barrenean gertatu ere. Transmisio hori erkidego bakar batean barreneraturik duten hitzunak dira interesgarrienak hizkeren arteko desberdintasun diatopikoak neurtzeko orduan. Hori da tradiziozko dialektologian erabili izan den erkidegoaren eta hitzunaren eredu, eta horixe bera bilatu da Euskaltzaindiak egindako Euskal Herriko Hizkuntz Atlasean ere.

Badira, bestalde, egitura etniko eta gizartezkoen arabera hizkuntz sistema «diffuse»-agoak dituzten hizkuntz eremuak, hizkuntz aldakortasun eta heterogeneotasun maila handixkoa dutenak (Le Page 1980: 16).

Hizkuntz maila edo erregistroen alorrean hizkera baten barreneko aldakortasun sinkronikoak –norbanakoarenak nahiz taldearenak– hizkuntz aldaketarekin duen erlazioa dialektologiarako interesgarria da, baina guk hemen adierazi nahi dugu soil-soilik, sekula herritik atera gabe edo hizkuntza estandarrekin hartu-emanik izan gabe bizi izan direlako edo, badirela herriko bereko hizkera beste herritar batzuek baino hobeki eta leialago ematen duten hitzunak, eta arealitatearen aldetik, hizkuntz aldaeren erabileraren eta hedaduraren berri izatea baitezpadako dela isoglosen ezagupen zehatzaren ondorio den hizkeren sailkapena egiteko. Halaz ere, Petyt-ek esan bezala, adinekoekin egin azterketak ez dira errealitate minoritario baten isla baizik (Chevillet 1991-1993: 6): «jator» izenondoak ez du balio hitzun gehienek egiten duten hizkera izendatzeko.

Interes handiko gaia da hitzun indibidualen mailan geografi ingurune batetik bestera –gehienbat elkarren aldamenean dauden ingurunez dihardugu– hizkuntz

aldaerak zehazki nola hedatzen diren jakin ahal izatea, noizbait hasiko baita norbanakoren bat –hizkuntz misiolari izena eman izan zaio honi (Trudgill 1986: 56)– aldameneko hizkera baliatzen dutenei oharkabeen edo nahitara ikasi edo kopiatu hizkuntz aldaera edo ezaugarri bat, jatorrizko bere hizkerakoen aitzinean ere erabiltzen. Honetan guztian, hiztunak barreneraturik duen mekanismoa da interesgarri, erregela eta egokitzapen interdialektal batzuetarako zaletasun oharkabekoa. Hizkera desberdineko hiztunen arteko elkar ulermena zuzenki lotzen zaio bereizketa soziogeografikoek gobernatzen duten hartu-emanen mailari; loturarik edo giza hartu-emanik ezak dakarte egokitzapen erregelak ez ezagutzea.

Edozein kasutan, aldameneko dialekto edo hizkera batetik hartzen den ezaugarri berria ez da hizkuntz gertakari non eta ez den taldera iragaten, gizartera, erkidegora. Ezin pentsa daiteke hizkera indibidualik dagoenik, horregatik, idiolekto kontzeptua dela eta, ahalik eta ñabardura gehien ematea zentzuzko jarduna da.

Berrikuntza hori, beraz, erkidegoan kanpora begira gehien bizi diren kideetarik gutien bizi direnetera iragaten da. Labov-en arabera, gizartezko elkarrengintza dentsitaterik gorena eta taldetik kanpoko hartu-emanen proportziorik gorena hiztun berritzaileek dute. Dialektologia tradizionalak berriemaile «txartzat» hartu ohi dituen hiztun hauek –kanpora begira bizi direnak, nahiz horrek ez duen barrenera begira bizi ez direnik esan nahi–, hizkuntz aldaketa eta honen dinamika ulertzeko interesgarrienak dira inolaz ere. Talde kontserbatzaileek –gizarte eskalan mugikor ez direnek– egiten dituzten hizkuntz hautuak konbentzionalak izan ohi dira eta aldaera markagabeenak erabiltzen dituzte (Myers-Scotton 1993: 151-2).

Hiztunaren kokagunea hurrengo bi eragileekiko aztertu behar da: eremu dialektal-geografikoan taldearen barrenera begira doazen jarrera berdintzaileekiko –gizartezko sareketan norbanakoak dituen hartu-eman eta erlazioak, hauek zuzenki eragiten baitute bere hizkuntz jarreraren eta bere hizkuntz erabilpenean–, eta joerok eta norabideok berekin loturik daramaten prestijioarekiko. Hizkuntzaren aldetik berritzaile edo kontserbatzaile izate hori ez da *per se* adinaren edo sexuaren araberkoa, talde bateko partaide den pertsonaren gizartezko hartu-emanen, ohituren, propietateen eta moten araberkoa baizik. Honela, hiztun bat norabide desberdinetan doazen indarren erdian kokaturik ageri zaigu: estrukturalak diren alderdi makrosozialak –estatusa, gizartean goranahi izatea–, mikrosozialekin nahasten dira: prestijio lokala, taldekideekiko elkartasuna... Soziolinguistikako literaturan horren maiz irakurtzen dugun *overlapping of networks* delakoa genuke.

Hiztuna oinarri duten soziolinguistikako ikerketek (Feldstein 1972, Sobrero 1988...) Giles-en hizketa egokitzapenaren teoriaren itzala erakusten dute, egun Komunikazio Egokitzapenaren Teoria izendatzen dena hain zuzen (Siegel 1993: 105). 1986ko Trudgill-en *Dialects in contact* lanean, esaterako, nabarmena da. Egokitzapenaren teoriak, hiztunak beren hizketa estiloak elkarri doitzeko motibaturik egon daitezkeela dio, adierazitako baloreen aldetik, jarrerarenetik edota asmoarenetik. Hiztunak –norbanakoak, pertsonak– gizartezko integrazioaren

beharra sentitzen du beste norbaiten aitzinean dagoelarik. Ohart halaz ere egokitzapenaren teoriak ez duela hondatzen hizketa ekintza oro entzulari edo entzuleei bideraturik dagoen nortasun edo identitate ekintza bat delako tesia.

Neolinguisten usteen arteko batek, hizkuntz sorkuntzak –fonetiko-fonologikoak, morfologikoak, sintaktikoak nahiz lexikoak– imitazioz hedatzen direla zioen (Bonfante 1947: 356). Batak bestearen hizkera edo dialektoa kutsatze edo imitatze hori, bereziki hizkera bietako hiztunen arteko elkar-ulertzerako oztopo handirik ageri ez denean gertatzen da. Ez da beharrezkoa gainera elkar-ulertzea erabatekoa izan dadin. Aski da batak bestearena ulertzea, ez da baitezpadako biek elkar ulertzea.

Hiztun oro bere hizkuntz ohiturei leialki loturik ari daiteke bizitzan zehar, baina baita bere mintzakideei etengabe egokitzen ere. Ohartzen baldin bagara, haurrak beti ari dira helduen hizkerari egokitzen. Mintzakidearen aldaerei jende helduak epe laburrera hizkuntz aldetik hobeki egokitzen baldin badira ere, luzarora haurrak dira hobekien egokitzen direnak.

Soziolinguistikaren eremuko Bell-en artikulua klasikoan, konbergentzia arautzat hartzen da, eta dibergentzia salbuespentzat (1984: 185). Ezin ahantz daiteke, egokitzeko dugun beste eragile garden bat, hiztun orok ulertua izateko duen desioa dela.

Egokitze mailak lagun batek gizartean goranahi izateko edota integratzeko duen desioaren neurriarekin hartu-emanen egon daitezke. Hizkera erkidego bateko hiztun bakoitzak hizkuntz aldaera desberdinak erabil ditzake entzule beraren aitzinean: hiztunak erabili duen aldaera, daukan gizartezko jarreraren edo asmoaren adierazgarri gerta daiteke.

Mintzakidearen hizkerari egokitze horretan, hiztun batek, ordura arte zera-biltzan hizkuntz aldaera batzuk uzten ahal ditu, beste berri batzuk bereganatuaz, eta ondorioz, hizkuntz aldaera batzuen erabileraren maiztasuna aldatzen du, aldaera zaharrak osoki alde batera utzi gabe edota berarentzat berria den aldaeraren bat osoki onartu gabe (Bloomfield 1933: 327-328). Lexikoa da, hor barrena egin diren ikerketak lekuko, honelako aldaketak jasaten dituen lehen atala hizkuntzaren barrenean. Egokitzapen dialektala moteltzen duten eragileak batez ere fonologiarekin daude erlazioan (Trudgill 1986: 37-8); gai hau gehienbat hizkuntz tipologiarekin eta silabaren egiturarekin loturik dago.

Dialektoaren ikuskera monolitikoa alde batera uztea komeni dela aspaldi esana digute, eta hizkuntz eredu gisa idiolekto indibidual homogeneoaren ordezkari hizkuntz transferentzia mekanismo ulergarriagoa iradoki behar da. Barczi-k dioen bezala dialektoak beti daude elkarren arteko eraginaren aukeraren mendean, aukera dago bata bestearekin nahas dadin (1963: 149). Hizkuntz erregela baten transferentzia edota aldaera soil batena, pertsona batengandik beste batengana

gertatzen da, edo era espezifikoago batean esanik, hizkuntz sistema –dialekto nahiz hizkera– batetik bestera. Ikerketarako bi-idioktalismoaren propietate sinkronikoak –bai psikologikoak eta bai gizartezkoak– proposatu beharra dago.

Bata bestearen aldakan dauden eskualdeetako dialektoen kontaktuaren kasuan honakoa gertatu ohi da: beren dialektoa egiten duten gehienek pasiboki ezagutzen dute aldamenekoen dialektoa, baina aktiboki soilik berena. Errezeptzio gaitasunak produkzio gaitasuna gaintitzen du, eta hizkerez egiten diren gramatika deskribapenek produkzioan oinarrituak izateko joera dute, ezagupenaren alderdi pasiboaz argitasunik eman gabe (Rickford 1987: 174.or., 22. oh.). Badira, ordea, zenbait hiztun berenean eta ondokoen dialektoan mintzatzeko gai direnak. Idiokteto homogeneoaren kontzeptzio sinplistik ez du aintzat hartu idiokteto bat baino gehiago erabil dezakeen hiztun indibidualaren jokaera.

Gertatzen diren konbergentzien arteko emankorrena emeki gertatzen dena da, aldaketa mailakatu denean. Bestalde, konbergentzia gertatzen denean, hizkuntzaren ikuspuntutik hiztunak egiten duen ebaluazioaren arabera emankorrenak diren hizkuntz ezaugarri edo atalez galdegitea dagokigu. Bai hizkeren konbergentziarako eta bai dibergentziarako –biak gertakari unibertsalak izanik–, hizkuntz ezaugarri edo atal nabarmenenak kultura batetik bestera aldatzen direla ematen du.

Hiztun arrunta ohartzen da komunkzi hizkeren arteko desberdintasunez, eta anitzetan aipatu den bezala, iduri luke areago gertatzen dela hori hemen, euskararen batasun prozesua hain berankor izateak dialektalizazioaren bidea zabalik utzi duen Euskal Herrian. Ordea, ez da gutiago egia hiztuna ez dela desberdintasun guztiez ohartzen, batik bat gradualak direnez. Orografiak oztopo handirik sortzen ez badu eta eremua erlatiboki homogeneoa baldin bada –komunikazioak beti faktore bateratzaile eta berdintzaile gisa jokatzeko joera duela onartuz gero, jakina–, hiztunak dialekto bateko edo besteko partaide izateko duen sena eta desberdintasun dialektalez ohartzeko duena erlatiboki mugatua izan ohi da, halako eremuetan maiz gertatzen baita trantsizio gradualek eragin duten hizkuntzaren aldetiko mailakatze edo berdintze erlatiboa.

Ikertzaile orok bere azterketetan izan ohi duen lehen arazoetarik bat, hiztunak aldameneko hizkerarekiko desberdintasuna zein ezaugarriaren arabera hautematen duen asmatzea edo ohartzea izaten da; hiztunarentzat neurbideen artean garrantzizkoena zer den jakitea ez da aise dialektologialariarentzat. Batzuetan ematen du lehenago eta hobeki ohartzen dela hiztuna lexiko arloko desberdintasunez ahoskerazkoez baino, baina ziur aski hizkeren arteko desberdintasun lexikoaren eta fonetiko-fonologikoaren baitan dagoke oharren hierarkia hori. Maiz entonazioak balio identifikatzaile-etnikoa –edo erkidegokoa– izaten du.

Egungo dialektologian –baita lehenagokoa ere (Hoenigswald 1966: 26)– gero eta garrantzi handiagoa ematen zaio hiztunen kontzientzia lektalari eta beren informazio subjektiboari, bereziki trantsizionalak izan daitezkeen eremuetan.

11. Dialektologiaren etorkizuna

Dialektoak horrelakoak izatea eta betetzen zituzten funtzioak edukitzea eragin duten gizartezko eragileak aldatuz doazen heinean dialektoak ere aldatuko direla pentsatzea ez da harrizkoa. Ikusi beharko da zein azterketa mota egiten diren hemendik aurrera euskararen inguruan, jakinik, batetik euskara batua orain artean euskalkienak ziren esparru batzuk bereganatzen ari dela, eta bestetik, euskalkiak urtzen eta berdinkaritzen ari direla. Euskal Herriko beste leku batzuetan, bereziki euskararen osasuna maila handikoa den guneeetan, iduri du euskalkiak baduela etorkizuna, belaunaldi batetik bestera ez baita ikusten hizkeraren ezaugarrietan galera edo ordezkapen maila nabarmenik.

Halaz ere, oraino ez dakigu orain arteko euskalkiei buruz jakin beharko genukeen gutzia; bada zer bildu eta zer aztertu Euskal Herrian dialektologia tradizionaltaren baliabideen nahiz berriagoen bidez.

Ezin da atzendu Euskaltzaindiaren Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa ere (EHHA) luze gabe –1998 honetan, ahalaz– argitaratzen hastekoa dela. Atlasa gainera ez da bukatzen argitalpenarekin, hain zuzen ere orduantxe hasten ahal gara hizkuntzako hainbat atal sakontasunez aztertzen. Atlasetik orain artean itzalean zeuden berri andana bat berreskuratu ahal izanen dugu; esaterako, atlasean ageri den eremukako hainbat informaziok erakutsiko digu *Orotariko Euskal Hiztegi*-ko lokalizazio askok hitz edo aldaera baten erabileraren benetako hedadura murrizten duela, azken buruan testuetan ageri ez dena ez baita existitzen historiako. Horretan ia literaturarik ez duten hizkerak aterako dira nabarmen irabazle: *axut*, *erdu*, *erendura* eta hainbat hitz, guk Aezkoan bildurik ditugunak, ez dira existitzen Aezkoan *OEH*-ren arabera, ez baitira ibar honetako dotrina apurretan ageri. Garcia Mouton-ek dioenez (1990: 70), Espainiako *DRAE*-k hainbat hitzen hedadura murrizten du, eta orokortzat jotzen diren hainbat eta hainbat hitzen kokapena murriztagoa da giiazki.

Horrezaz gain, atlaseko materialek aukera ematen digute alde aurretik ezartzen ditugun muga teorikoak gainditzeko eta benetakoak diren konexioetan eta desberdintasunetan oinarriturikako planteamendu berrietarantz jotzeko; Garcia Mouton-en arabera (1990: 71), aurretiko esperientzietan oinarritu aurreikuspenak ez dira beti betetzen, eraginen irazki edo sareketak sinplifikatzeko joera izaten baitugu anitz aldiz.

Lehengora itzuliz: egun berean sumatzen den euskalkien galeraren joerak indar nabarmena ageri du gune batzuetan, eta hizkera estandarrak ordezkatzeko du emeki-emeki bertako hizkera. Honela, gazteak etxean gurasoen ahotik ikasi aldaerak beste berriago batzuek ordezkatzeko dituzte, eskolakoek, liburuetaoek, ikusentzuteko hedabideetaoek. Esaterako, Donostiako egungo hogeita hamar urte inguruko hainbat lagunek haurtzaroan bereganatu zuen *-u + a γ -uba* bilakabidea ez du gehiago emankortasunez erabiltzen. Bilakabide hori entzuna du –eta

entzuten ere du oraino– etxean, baina beraren ezagutza pasiboa gelditzen zaio, ez aktiboa. Hurrengo belaunaldiko haurrengana oso ahuldurik iritsiko dira galbidean diren morfologi eta fonologi bilakabide anitz, eta dialektoaren ezaugarriak ezkutatuaz eta galduaz joanen dira, Trudgill-ek dioenez «ondorioz hitzunek beren sorterriko bereko hizkeraren ezagutza zehatza galtzen dute» (1988: 560).

Soziolinguistika historikoaren paradigmatari arreta ezarririk, hizkera erkidegoaren hizkuntz erreperorioan bi (azpi)sistema edo gehiagoren kobariaziara daraman dinamika historiko-sozialaren deskribapena eta identifikazioa egin beharko dugu. Isoglosa ez da ulertu beharko hizkuntz erregela baten galeraren mugako marra gisa, erregela mota batetik besterako trantsizioko gune gisa baizik (kategorikoa > semikategorikoa > aldakorra). Hartara, adin talde desberdinen artean gaitasun aktiboa gaitasun pasibo nola bihurtzen den erreparatuko dugu (Gimeno 1987: 691-2).

Argi denez ohiko dialektologiaren eremutik soziolinguistikara lerratzen joanen dira gero eta gehiago euskararen inguruko azterketak, hizkuntzaren errealtatea bera horrela abiatua baita 1968ko urriaren bostean Arantzazuko bilkuran euskara estandarra finkatzen hasi zen unetik beretik.

Etorkizuneko Euskal Herrian aldakortasun horizontal edo geografikoaren alorrean ezin planteatuko da muga dialektalaren gaia maila edo talde soziolinguistiko guztietan neurri berean, hizkuntz ezaugarri jakin baten gizartezko funtzioa denboran barrena ezin aldatuzkoa dela planteatu ezin den bezala. Ezaguna da, bestalde, are sinkronikoki, hizkuntz aldaera batzuek usu ez dutela funtzio bakar bat edota norabide bakarreko interpretazio bat.

Beste hizkuntza batzuetan ere gertatzen dira arestian euskararen etorkizunerako aipatu ditugun aldakuntzak. Hartig-en hitzak adierazgarriak dira inolaz ere (Zamora 1986: 291-2):

Jendeen komunikazio tresna izateko zuten funtzio publikoa galdu egin dute dialektoek hainbat eskualde-esparrutan; gero eta gehiago erabiltzen dira gutxiagotasunaren edota atzerapenaren adierazle sozial gisa, edo baita halako elite kontzientziaren adierazletzat ere, esaterako Bavarian. Dialektoek ez diote eusten beren antzinako eginkizunari... egun hiztunaren gizarte egoeraren adierazgarri dira, eta joera dugu hiztunei beren ezagutarazle diren aldetik atxikitzeko.

BIBLIOGRAFIA

- Alvar, M., (1947): *Palabras y cosas en la Aezcoa*, Estación de Estudios Pirenaicos. CSIC, Zaragoza. Baita ere *Pirineos* 3: 5-6.
- Altuna Otegi, F., (1995): “Acto contriciocoa eriotzaco orduracò: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)”, *ASJU* 29:1, 83-128.
- Apat-Etxebarne, A., (1974): *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*, Colección Diario de Navarra, Iruñea.
- Apraiz, O., (1924): “De toponimia histórica. Evolución de la raíz ZUBI”, *RIEV* 15, 306-312.
- Arakistain, (1997): *Fr. Migel San Frantziskorena (Zuzaeta). Fr. Jose Jesus-Mariarena (Arakistain). Idazlanak*, F. Ondarrak eta A. Unzuetak prestatu argitarapena, Karmel, Markina-Xemein.
- Aranzadi Zientzia Elkartea [EAEL], (1984-1990): *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* (2 liburuki), Donostia.
- Artola, K., (1977-1980): “Erronkariko uskararen azken hatsak... einó're”, *FLV*, 25. zb., 75-107 eta 34. zb., 49-85.
- , (1985): “Ezkabarteko euskara”. *Eusko Ikaskuntza, Hizkuntza eta Literatura*, 4. zb., 97-112.
- , (1991): “Fidela Bernat anderea, euskal hiztun erronkariarra”, *FLV*, 58. zb., 247-281.
- , (1992): “Hegoaldeko goi-nafarreraren azentua dela-ta (hurbiltze-saiakera)”, *FLV*, 60. zb., 187-227.
- Aurrekoetxea, G., (1995): *Bizkaieraren egituraketa geolinguistikoa*, EHU, Bilbo.
- Aurrekoetxea, G. & Bidegain, X. (arg.), (1992): *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, Euskaltzaindia, *Iker* 7, Bilbo.
- Azpiroz, J. M., (1963-64, 1967, 1981, 1982): “Azkue jaunaren iztegia osatzeko, Naparroako Leitze-n bildutako itz bilduma”, *Euskera* 8-9: 317-335, 12: 5-24, 26-1: 239-244 eta 27-2: 657-664.
- Azurmendi, J. M., (1996): *Ataungo euskara*, Goiherriko Euskal Eskola Kultur Elkartea, Maizpide Euskaltegia & Lazkaoko Udaleko Kultur Batzordea, Lazkao.
- Bailey, Ch-J. N., (1973): *Variation and linguistic theory*, Center for applied linguistics, Arlington, Virginia.
- Bárczi, G., (1963): “Les recherches dialectologiques en Hongrie”, *Orbis* 12, 141-156.
- Bell, A., (1984): “Language style as audience design”, *Language in Society* 13, 145-204.

- Beriain, J., (1621): *Tratado de como se ha de oyr missa*, Iruñea [Hordago, Donostia, 1980].
- , (1626): *Dotrina Christioarena Euscaras*, Iruñea.
- Bidegain, X., (1990): “Tripot, lehatxun, ez adiorik: euskal atlasaren informatizatzeko bidean epantxu zenbait”, *Euskera* 35, 367-403.
- , (1991): “Lexiaren inguruan Euskal Herriko atlas linguistikoaren inkestagintzan”, in J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, ASJU-ren gehigarriak 14. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1059-1092.
- , (1992): “Lexikoaren bilketaren baldintza zenbait”, in G. Aurrekoetxea & X. Bidegain (arg.), *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, Euskaltzaindia, *Iker* 7, Bilbo, 559-576.
- Bloomfield, L., (1933): *Language*, Holt, New York.
- Bonaparte, L. L., (1869): *Le verbe basque en tableaux*, Londres. Berrarg. in Euskaltzaindia, *Opera omnia vasconice* (I), Bilbo, 1991, 175-442.
- , (1872): *Etudes sur les trois dialectes basques des vallées d’Aezcoa, de Salazar et de Roncal*, Londres.
- , (1877): *Observations sur le basque de Fontarabie, d’Irun, etc.*, Ernest Leroux, Paris.
- , (1881): “Observación sobre la ley de afinidad de vocales en el vascuence de Lizaso (Valle de Ultzama)”, *Revista Euskara* 4, 65-70.
- , (1881b): “Orreaga, versión al dialecto vulgar de Auza, Valle de Ulzama, por D. Vicente Lázcoz, reducida a las permutaciones regulares de Lizaso”, *Revista Euskara* 4, 68-81.
- , (1881c): “Declinación vascongada de Lizaso”, *Revista Euskara* 4, 67.
- , (1881d): “Observaciones sobre el vascuence de algunos pueblos del valle de la Burunda”, *Revista Euskara* 4, 33-40.
- , (1881e): “Observaciones acerca del vascuence de Valcarlos”, *Revista Euskara* 4, 161-166.
- Bonfante, G., (1947): “The neolinguistic position”, *Language* 23, 344-375.
- Borodina, M. A., (1961): “Sur la notion de dialecte (d’après les données des dialectes français) (I)”, *Orbis* 10, 281-292.
- Borrego, J., (1981): *Sociolingüística rural. Investigación en Villadepera de Sayago*, Universidad de Salamanca.
- Bortoni-Ricardo, S. M., (1985): *The urbanization of rural dialect speakers. A sociolinguistic study in Brazil*, Cambridge University Press.
- Bynon, Th., (1981 [1977]): “Los postulados neogramáticos y la Geografía Dialectal”, in *Lingüística histórica*, Gredos, Madril, 241-273.
- Camino, I., (1991): “Aezkerazko testuak I: Ariako dotrina”, in J. A. Lakarra & I. Ruiz de Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, ASJU-ren gehigarriak 14. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 427-457.
- , (1997): *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernu, Iruñea.
- , (1998): “Goñerriko hizkera”, Koldo Mitxelena Katedraren Lehen Biltzarrean (1987-1997), Gasteizen 1997ko abenduaren 11n aurkezturikako txostena.

- Carrasco, J. (1973): *La Población de Navarra en el siglo XIV*, Universidad de Navarra, Iruñea.
- Casado, M., 1991, *Lenguaje y cultura*, Síntesis, Madril.
- Cassidy, F. G., (1988): "Focus of change in American Folk Speech", in A. R. Th. (ed.), *Methods in Dialectology*, Multilingual Matters LTD, Clevedon, Philadelphia, 326-332.
- Chambers, J. K., & Trudgill, P., (1980): *Dialectology*, Cambridge University Press.
- Chevillet, F., (1991-93): "La communauté linguistique existe-t-elle?", *Orbis* 36, 5-19.
- Dalen, A., (1993): "The emergence of an urban dialect", in W. Viereck (ed.), *Proceedings of the International Congress of Dialectologists. Bamberg, 29/7 - 4/8, 1990*, Volume 2, F. Steiner, Stuttgart, 42-49.
- Davis, L. M., (1969): "Dialect research: mythology vs. reality", *Orbis* 18, 332-337.
- , (1977): "Dialectology and Linguistics", *Orbis* 26, 24-30.
- Díez de Ulzurrun, P., (1960): "El catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828", *Euskera* 5, 377-403.
- Drettas, G., (1990): "Le dialecte bulgaro-macédonien de XR. (Edhessa, Grèce). Questions de typologie", *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 85, 227-265.
- Elizalde, F., (1735): *Apezendaco Dotrina Christiana Uscaras*, Iruñea.
- Elizaincín, A., (1979): "Métodos en sociodialectología", *Estudios Filológicos* 14, 45-58.
- Estornés Lasa, J. (arg.), (1984): "Mendigatxa'k Azkue'ri kartak, 1902-1916", *FLV*, 43. zb., 55-127.
- , (1985): "Zoiloren uzta", *FLV*, 45. zb., 31-93.
- Estornés Lasa, B., (1997): *Erronkariko uskararen hiztegia*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Etxaide, A. M., (1984): *Erizkizundi Irukoitza* (2 liburuki). Euskaltzaindia, Iker-3, Bilbo.
- , (1989): *El euskera en Navarra. Encuestas lingüísticas (1965-1967)*. Eusko Ikaskuntza, *Hizkuntza eta Literatura*, 8. zb.
- Etxebarria, Jose M., (1985): "Gaintzako euskeraren alderdi fonetiko batzuk" Eusko Ikaskuntza, *Hizkuntza eta Literatura*, 4. zb., 125-142.
- Etxebarria, Jose M. & Etxebarria, Juan M., (1991): *Euskalki guztien etno-testuak*, Labayru Ikastegia, Bilbo.
- Euskalerria Irratia & Mujika, M., (1990): *Nafarroako euskaldunen mintzoak*, (2 kasete), Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Euskalerria Irratia: Bujanda, M. & Díez de Ulzurrun, E., (1993): *Nafarroako euskaldunen mintzoak II*, (3 kasete), Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Euskaltzaindia, (1927-28): "Naparroa'k Erizkizundiari erantzun diona", *Euskera* 8: 164-178; 9: 35-58 eta 110-123.
- , (1979): *Hizkuntz borroka Euskal Herrian*, Ediciones vascas, Bilbo.
- , (1990): *Nafarroako Herri Izendegia [NHI]*, Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernua, Iruñea.

- Feldstein, S., (1972): "Temporal patterns of dialogue: Basic research and reconsiderations", in A. W. Siegman & B. Pope (eds.), *Studies in dyadic communication*, Pergamon Press, Toronto, 91-113.
- Fraile, I. & Fraile, A., (1996): *Oiartzungo hizkera*, Oiartzungo Udala.
- Francis, W. N., (1983): *Dialectology: An Introduction*, Longman, London.
- Gadamer, H.-G., (1977): *Verdad y método*, Sígueme, Salamanca.
- Gaminde, I., (1985): *Aditza ipar goi nafarreraz*, (3 liburuki), UEU, Iruñea.
- , (1985b): "Nor-en ahalezko oraina eta Joan, ibili eta egon aditzen alokutiboak (Nafarroan)", *FLV*, 46. zb., 215-263.
- , (1986): "Esteribarreko aditzak", *FLV*, 48. zb., 183-203.
- , (1990): "Nafarroako barietate batzutako perpaus denborazkoen", *FLV*, 56. zb., 165-204.
- , (1993): "Nafarroako nominalizazioen", *FLV*, 62. zb., 75-94.
- , (1994): "Nafarroako menperagailuen", *FLV*, 66. zb., 227-250.
- , (1994b): "Plentzia aldeko euskararen zenbait ezaugarri morfosintaktiko", *Euskal Dialektologiako Kongresua, ASJU-ren gehigarriak*, 28. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 547-551.
- , (1995): "Larraungo Alli herriko azentuaz" *FLV*, 68. zb., 23-35.
- , (1996): "Esteribarko azentuaz" *Uztaro* 16, 109-123.
- , (1996b): "Lesakako azentu eta intonazioaz" *FLV*, 71. zb., 45-70.
- , (1998): "Nafarroako azentu eredu sailkapena". Liburu honetan argitaratua.
- Gaminde, I. & Uhalde, J. I. (1995): "Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa", *ASJU* 29:1, 175-197.
- García de Albizu, B. (1993): "Hagiónimos en la toponimia amescoana", *FLV*, 25. zb., 259-272.
- , (1994): "La sufijación «-dana» y «-dirana» en la toponimia de Ameskua", *FLV*, 65. zb., 136-159.
- García Larrageta, S. (1957): *El Gran Priorado de Navarra de la Orden de San Juan de Jerusalén. Siglos XII-XIII*, Príncipe de Viana, Iruñea, 1957, 2. ale.
- García Mouton, P., (1990): "El estudio del léxico en los mapas lingüísticos", in *Estudios sobre variación lingüística*, Universidad de Alcalá de Henares, 27-75.
- García Mouton, P. & Moreno Fernández, F., (1994): "El Atlas Lingüístico y Etnográfico de Castilla-La Mancha. Materiales fonéticos de Ciudad Real y Toledo", in P. García Mouton (ed.), *Geolingüística. Trabajos europeos*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 111-153.
- Gimeno, F., (1987): "A propósito de comunidad de habla: *The social dimension of dialectology* de J. P. Rona", in M. Vaquero (ed.), *Actas del I Congreso Internacional sobre el Español de América*, Academia Portorriqueña de la Lengua Española, 689-698.
- , (1990): "De sociolingüística histórica: en torno a los orígenes del español", in *Estudios sobre variación lingüística*, Universidad de Alcalá de Henares, 89-102.

- Goddard, I., (1988): “Stylistic dialects in Fox linguistic change”, in J. Fisiak (ed.), *Historical Dialectology. Regional and Social*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 193-209.
- Goebel, H., (1983): “Parquet polygonal et treillis triangulaire: les deux versants de la dialectométrie interponctuelle”, *Revue de Linguistique Romaine* 47, 353-412.
- , (1992): “Problèmes et méthodes de la dialectométrie actuelle (avec application à l’AIS)”, in G. Aurrekoetxea & X. Bidegain (arg.), *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, Euskaltzaindia, *Iker* 7, Bilbo, 429-475.
- Goikoetxea, I., (1982): *Juan Bautista Gámiz Ruiz de Oteo. Poeta Bilingüe Alavés del Siglo XVIII*, Arabako Foru Aldundia - Euskaltzaindia.
- González Etxegarai, C. & Arana Martija, J. A., (1989): *L. L. Bonaparte Eskuizkribuak-Argitarapenak*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Gorrotxategi, J. & Lakarra, J. A., (1995): “Nuevas aportaciones a la reconstrucción del Protovasco”, in F. Villar (arg.), *Actas del VI Coloquio sobre lenguas y culturas de la Península Ibérica*, Universidad de Salamanca, 101-145.
- Hoenigswald, H. M., (1966): “A proposal for the study of folk-linguistics”, in W. Bright (ed.), *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistic Conference (1964)*, Mouton, The Hague-Paris, 16-26.
- Holmer, N. M., (1964): *El idioma vasco hablado*, ASJU-ren gehigarriak, 5. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- Homobono, J. I., (1989): “Romería de San Urbano de Gaskue. Expresiones de religiosidad, sociabilidad y reproducción de identidades colectivas”, *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* 54, 405-502.
- Hualde, J. I. Ikus Uhalde, J. I.
- Ibarra, O., (1991): “Mezkirizko toponimiaz”, *FLV*, 58. zb., 301-357.
- , (1992): “Ultzameraz idatzitako bi dotrinaren edizioa eta azterketa”, *ASJU* 26:3, 915-977.
- , (1994): “Ultzamera”, in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua*, ASJU-ren gehigarriak, 28. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 553-578.
- , (1994b): “Ultzamako barietatearen aditzaren berezitasun nabarmenak”, *FLV*, 66. zb., 263-287.
- , (1995): *Ultzamako Hizkera: Inguruko euskalkiekiko harremanak*. Nafarroako Gobernua. Iruñea
- , (1995b): “Cispamplonés hizkeraren inguruan”, *ASJU* 29:1, 267-318.
- , (1995c): “Ultzamako hizkeraren polimorfismoa izenaren inflexioan” *Huarte de San Juan*, 1995-1, 89-112.
- , (1996): “Bonaparteren sailkapena eztabaidatuz”, *FLV*, 71. zb., 71-86.
- , (1996b): “Erroibarko lexikoaren gainean”, *Euskera* 41:3, 929-973.
- Intza, D., (1922): “Naparro’ko aditz-laguntzallea zuketazko esakeran”, *Euskera* 3:2, 65-92.
- , (1922b): “Burunda’ko euskalkia”, *Euskera* 3:3, 3-42.
- , (1927): “Esaera-zarrak”, *Euskera* 8, 146-149.
- , (1957): “Larraun eta bere euskalkia”, *Euskera* 2, 91-105.

- Iñigo, P., Salaberri, P. & Zubiri, J. J., (1995): “-ki aditz-atzizkiaren gainean”, *FLV*, 69. zb., 243-295.
- Iraizozko, P., (1978): “Vocabulario y Fraseología de Joaquín Lizarraga”, *FLV*, 29. zb., 245-297.
- Irigarai, J., (1974): “Interpretación de un texto euskérico de Artajona (Navarra)”, *FLV*, 18. zb., 395-396.
- Irigoién, A., (1994): *Pertsona-izenak euskaraz nola eman (eta exotoponymiaz eraskin bat)*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- Irizar, P., (1981): *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, (2 liburuki), Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia.
- , (1992): *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional*, (2 liburuki), Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , (1992b): *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*, Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , (1992c): *Morfología del verbo auxiliar roncalés*, Euskaltzaindia & Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , (1997): *Morfología del verbo auxiliar labortano*, Euskaltzaindia & EHU, Iruñea.
- Ivić, P., (1962): “On the Structure of Dialect Differentiation”, *Word* 18, 33-53.
- Izagirre, K., (1959-61): “Erronkariko euskal-ondakin batzuk”, *BAP* 15: 279-314 eta 17, 391-407.
- , (1966): “Ultzamako euskeraren gai batzuk”, *BAP* 22, 403-467.
- , (1967): “Altsasuko euskeraren gai batzuk”, *ASJU* 1, 45-97.
- Izeta, M., (1996): *Baztango hiztegia*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Karasatorre, R., Erdozia, J. L. & Ulaiar, E. (1991): *Etxarri-Aranatzko euskara eta Arañaz Elkarteko hiztegia*, Altaffaylla Kultur Elkartea, Tafalla.
- Knörr, H., “Nombres de persona en el País Vasco: cuestiones históricas y de normalización”. Argitaragabeko lana.
- Kroch, A. & Small, C., (1978): “Grammatical ideology and its effect on speech”, in D. Sankoff (ed.), *Linguistic variation. Models and methods*, Academic Press, INC, New York, 45-55.
- Landuchio, N., (1958 [1562]): *Dictionarium Linguae Cantabricae, [DLC]*, M. Agud-ek eta K. Mitxelenak paratu argitalpena, *ASJU*-ren gehigarriak, 3. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- Lapiente, L. (1975): “Toponimia Amescoana”, *FLV*, 21. zb., 393-410.
- Lazard, S., (1977): “Le problème de l’utilisation des atlas linguistiques dans la recherche diachronique”, in M. Alvar (ed.), *Atlas plurilingües. Metodología*, Madril, 173-183.
- Le Page, R. B., (1980): “Projection, focusing, diffusion, or steps towards a sociolinguistic theory of language”, *York Papers in Linguistics* 9, 9-33.
- Le Page, R. B. & Tabouret-Keller, A., (1985): *Acts of Identity*, Cambridge University Press.
- Lehmann, W. P., (1982): “Introduction: Diachronic Linguistics”, in W. P. Lehmann & Y. Malkiel (eds.), *Perspectives on historical linguistics*, Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 1-16.

- Lekuona, M., (1973): "Textos Vascos del siglo XVIII, en Tierra de Estella", *FLV*, 15. zb., 369-390.
- Letamendia, J. A. & Sagarzazu, Tx., (1992): "Hondarribiko hizkera Roque Jazinto Salazarren predikuan (1778)", in G. Aurrekoetxea & X. Bidegain (arg)., *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*. Euskaltzaindia, *Iker-7*, Bilbo, 497-533.
- Lizarraga, J., (1994): *Jesukristo, Maria eta Santuen Bizitzak*, F. Ondarrak eta J. Apezetxeak paratu argitarapena, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Lope Blanch, J. M., (1972): "El concepto de prestigio y la norma lingüística del español", *Anuario de Letras X*, 29-46.
- López Asensio, J., (1988): "Tierra verde. Valles de Imoz, Atez, Basaburua y Ulzama", *Hábitat navarro 3*, 73-78.
- López de Gereñu, G., (1983): "Toponimia de Contrasta", in *Piarres Lafitte-ri omenaldia*, Euskaltzaindia, *Iker-2*, Bilbo, 415-423.
- , (1989): *Toponimia alavesa seguido de mortuorios y despoblados y pueblos alaveses*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- López Eire, A. & Méndez Dosuna, J., (1980): "El problema de los dialectos dóricos y noroccidentales", *Emerita* 48, 15-30.
- Llorente, A., (1991): "Fronteras lingüísticas internas en territorio aragonés", in *I Curso de Geografía Lingüística de Aragón*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 165-184.
- Melis, L., Verlinde, S. & Derynck, P., (1989): "La notion de dialecte supralocal: essai de définition dialectométrique", *Orbis* 33, 70-132.
- Milroy, L., (1980): *Language and Social Networks*, Blackwell, Oxford.
- , (1988): "El contexto comunicativo y el rol del hablante-innovador en el cambio lingüístico", *Lenguaje en contexto I (1/2)*, 113-130.
- Milroy, J. & Milroy, L., (1985): "Linguistic change, social network, and speaker innovation", *Journal of Linguistics* 21, 339-384.
- Mitxelena, K., (1953): "Contribución al conocimiento del dialecto roncalés", *BAP* 9: 499-536. Berrarg. in Mitxelena *SHLV*: 246-272.
- , (1954): "La posición fonética del dialecto vasco del Roncal", *Via Domitia* 1: 123-157. Berrarg. in Mitxelena *SHLV*: 273-297.
- , (1958): "Un vocabulario aezcoano, salacenco y roncalés preparado por el príncipe Bonaparte". Berrarg. in Mitxelena *SHLV*: 298-319.
- , (1964): *Textos Arcaicos Vascos [TAV]*, Minotauro, Madril. Berrarg. in *ASJU-ren gehigarriak* 11. zb., 1990, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- , (1967): "Notas fonológicas sobre el salacenco", *ASJU* 1: 163-177. Berrarg. in Mitxelena *PT*: 221-234.
- , (1971): "Toponimia, léxico y gramática", *FLV*, 9. zb., 241-267. Berrarg. in Mitxelena *PT*: 141-167.
- , (1976): "Acentuación alto-navarra" *FLV*, 23. zb., 147-162. Berrarg. in Mitxelena *PT*: 245-260.
- , (1977): *Fonética Histórica Vasca [FHV]*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 2. argitalpena.

- , (1981): “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU*15, 289-313. Berrarg. in Mitxelena *PT*: 35-53.
- , (1985): *Lengua e Historia*, Paraninfo, Madril.
- , (1985b): “Algunos nombres de Contrasta”, *ASJU* 19:2, 595-602. Berrarg. in Mitxelena *SHLV*: 614-619
- , (1987): *Palabras y Textos [PT]*, EHU, Leioa.
- , (1987b): “Sobre la lengua vasca en Álava durante la Edad Media”, in *Vitoria en la Edad Media*, Gasteiz, 1982. Berrarg. in Mitxelena *PT*: 169-181.
- , (1988): *Sobre historia de la lengua vasca [SHLV]*, (2 liburuki), *ASJU*-ren gehigarriak, 10. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- Mitxelena, K. & Ormaetxea, N., (1958): “Euskaltzaindian sartzerakoan Ormaetxea jaunak egindako itzaldia eta Mitxelena jaunaren erantzuna” *Euskera* 3, 36-44.
- Montes, J. J., (1982): *Dialectología general e hispanoamericana*, Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo, Bogotá.
- Myers-Scotton, C., (1993): *Social Motivations for Codeswitching. Evidence from Africa*, Clarendon Press, Oxford.
- N’Diaye, G., (1970): *Structure du dialecte basque de Maya*, Mouton, The Hague-Paris.
- Olano, M., (1998): *Areso eta Leitzako hizkerak*. Argitaratua gabea.
- Ondarra, F., (1965): “Voces vascas de Bacaicoa”, *BAP* 21:3-4, 386-412.
- , (1980): “Catecismo del siglo XVIII en vascuence de Uterga (Valdizarbe)”, *FLV*, 35-36. zb., 163-221.
- , (1982): “Materiales para un estudio comparativo del vascuence de Elcano, Puente la Reina, Olza y Goñi”, *FLV*, 39. zb., 133-228.
- , (1991): “Goñerrin aurkitutako beste sei testu”, *FLV*, 57. zb., 131-168.
- Ormaetxea, N., (1958): “Leitza’ko Mintza-Doiñua” *Euskera* 3, 29-36.
- Pagliaro, A., (1961): *Altri saggi di critica semantica*, Firenze.
- Pagola, R. M., (1992): *Euskal fonetika Nafarroan* (2 liburuki), Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Philps, D., (1976): “Dialectometry: the scientific measurement of linguistic distance”, in J. L. Fossat (arg.), 1976, 51-70.
- Pilch, H., (1988): “Dialectology in historical grammar”, in J. Fisiak (ed.), *Historical Dialectology. Regional and Social*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 417-442.
- Polák, V., (1963): “Les origines de la différenciation dialectale en Albanie”, *Orbis* 12, 381-392.
- Reenen, P. Th. van, (1989): “Isoglosses and gradual differences across dialects in Medieval French”, in M. E. H. Schouten & P. Th. van Reenen (eds.), *New methods in dialectology*, Foris, Dordrecht - Holland/Providence RI - USA, 135-153.
- Rickford, J. R., (1987): “The haves and have nots: Sociolinguistic surveys and the assesment of speaker competence”, *Language in Society* 16, 149-177.

- Rodríguez Ferrer, M., (1873): *Los vascongados, su país, su lengua y el príncipe L. L. Bonaparte*, Madril. Berrarg. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1977.
- Rohlf, G., (1988 [1938]): “Sobre el aragonés”, *Archivo de Filología Aragonesa* 40, 171-181.
- Rona, J. P., (1976): “The social dimension of dialectology”, *International Journal of the Sociology of Language* 9, 7-22.
- Ruiz de Larrinaga, J., (1957): “Cartas del P. Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte”, *BAP* 13, 429-452.
- Sagarzazu, Tx., (1991): “Hondarribiko Hizkeraren Azentuaz”, *Hondarribia* aldizkaria, 44. zb., 26-28.
- , (1994): “Hondarribiko mintzairazko ikuspegiak: Larramendi, Bonaparte, Azkue”, in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua, ASJU-ren gehigarriak*, 28. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 589-631.
- Salaberri, P. (1991): “Do.i atzikiaren ondorengoak Nafarroan”, *FLV*, 57. zb., 33-53.
- , (1992): “Toponimia, dialektologiaren ikerbide”, *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, Euskaltzaindia, *Iker-7*, Bilbo, 619-645.
- , (1993): “Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenak”, *Euskera* 38, 329-347.
- , (1994): *Eslaba Aldeko Euskararen Azterketa Toponimiaren Bidez*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , (1994b): “Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenaz (II)”, *FLV*, 67. zb., 451-466.
- , (1994c): “Elizalderen Apezendaco doctrina christiana uscaras”, *FLV*, 65. zb., 7-39.
- , (1996): “Toponimia eta dialektologiaren arteko harremanen inguruan: Artaxonako jabego genitiboaz eta bestez”, *FLV*, 72. zb., 223-234.
- , (1997): “Euskal toponimiaz mintzo (Nafarroakoaz bereziki)”, *FLV*, 74. zb., 7-39.
- , (1998): “Arabako mugako nafar euskaraz”. Liburu honetan argitaratua.
- Salaburu, P., (1984): *Hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: Fonetika eta fonologia* (2 liburuki), EHU, Leioa.
- Salami, L. O., (1991): “Diffusion and focusing: Phonological variation and social networks in Ile-Ife, Nigeria”, *Language in Society* 20, 217-245.
- Sánchez Carrión, J. M., (1972): *El estado actual del vascuence en la provincia de Navarra (1970)*, Príncipe de Viana, Diputación Foral de Navarra, Iruñea.
- , (1972b): “Sobre una forma inédita de la primera persona del singular transitivo en Urrizola-Galain (Ulzama)” *FLV*, 11. zb., 153-156.
- , (1974): “*esanlerran* en el área lingüística altonavarra”, *FLV*, 17. zb., 261-264.
- Saraguet, P., (1979): “Nere oroimenak”, *FLV*, 31. zb., 171-175.
- , (1979b): “Trinidad Urtasun, bertsolaria (1894-1978)”, *FLV*, 32. zb., 333-338.
- , (1979c): “Mezkiritz (Erroibar)”, *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* 31, 5-36.

- , (1982-83): “Mezkirizko etxe barnea”, *Anuario de Eusko Folklore* 31, 31-48.
- , (1984): “Mezkirizko langintza”, *Anuario de Eusko Folklore* 32, 115-134.
- Sarasola, I. (1983): “Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos”, *ASJU* 17, 69-212. Berrarg. in *ASJU-ren gehigarriak*, 11. zb., 203-351.
- Satrustegi, J. M., (1985): “Perpetua Saragueta anderearen euskal ipuiak”, *Egan* 43: 5-6, 131-139.
- , (1987): *Euskal Testu Zaharrak I*, Euskaltzaindia, Iruñea.
- , (1988): “Textos dialectales en documentos religiosos vascos. Larrainzar” *FLV*, 52. zb., 267-289.
- , (1991): “El euskera en Tierra Estella. Evolución Histórica”, *Euskera* 36, 93-124.
- , (1995): “Ultzamako euskal testu argitaragabeak”, *FLV*, 70. zb., 525-543.
- , (1997): “Información magisterial en la correspondencia de Holmer y Mitxelena (1951)”, *FLV*, 75. zb., 241-264.
- Sčur, G. S., (1967): “A comparative-historical study of cognate languages and dialectology”, *Orbis* 16, 5-22.
- Seguro, I., (1987): “Notas de toponimia amescoana” [*NTA*], *ASJU* 20:1, 265-275.
- Séguy, J., 1973, “La dialectométrie dans l’Atlas linguistique de la Gascogne”, *Revue de Linguistique Romaine* 37, 1-24.
- Siegel, J., (1993): “Dialect contact and koineization”, *International Journal of the Sociology of Language* 99, 105-121.
- Sobrero, A. A., (1988): “Conversational Microconvergences between Dialect and Language”, in P. Auer & A. Di Luzio (eds.), *Variation and Convergence. Studies in Social Dialectology*, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 195-216.
- Solís, G., (1993): “Lizarragako euskararen azterketa”, *FLV*, 62. zb., 95-123.
- Trudgill, P., 1986, *Dialects in contact*, Blackwell, Oxford.
- , (1988): “On the role of dialect contact and interdialect in linguistic change”, in J. Fisiak (ed.), *Historical Dialectology. Regional and Social*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 547-563.
- Txillardegi, (1984): *Euskal Azentuaz*, Elkar, Donostia.
- Txillardegi et alii, (1983): *Euskal dialektologiaren hastapenak*, Udako Euskal Unibertsitatea, Iruñea.
- Uhalde, J. I., (1995): “Sobre el acento roncalés”, *ASJU* 29: 2-3, 499-525.
- Uhalde, J. I. & Sagarzazu, Tx. (1991): “Acentos del Bidasoa: Hondarribia”, *ASJU* 25:1, 139-152.
- Urkixo, J. (arg.), (1910): “Cartas escritas por el príncipe L.-L. Bonaparte á algunos de sus colaboradores”, *RIEV* 4: 233-297. Facsimilea: La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1969.

- Videgain, X. Ikus Bidegain, X.
- Viereck, W., (1988): "The Computerisation and Quantification of Linguistic Data: Dialectometrical Methods", in A. R. Thomas (ed.), *Methods in Dialectology*, Multilingual Matters LTD, Clevedon, Philadelphia, 524-550.
- Weinreich, U., (1954): "Is a structural dialectology possible?", *Word* 10, 388-400.
- Weinreich, U., Labov, U. & Herzog, M. I., (1975 [1968]): "Empirical foundations for a Theory of Language Change", in W. P. Lehmann & Y. Malkiel (eds.), *Directions for historical linguistics*, University of Texas Press, Austin & London, 95-195.
- Weinrich, H., (1981): *Lenguaje en textos*, Gredos, Madril.
- Weisgerber, L., (1979): *Dos enfoques del lenguaje. «Lingüística» y ciencia energética del lenguaje*, Gredos, Madril.
- Winter, W., (1973): "Areal Linguistics: some general considerations", in Th. A. Sebeok (ed.), *Current trends in linguistics* 11. zb., Mouton, The Hague-Paris, 135-147.
- Yrizar, P. Ikus Irizar, P.
- Zamora, F. J., (1986): "Algunos aspectos psicosociolingüísticos y contextuales de la variación lingüística", *Anuario de Lingüística Hispánica* 2, 277-323.
- Zawadowsky, L., (1961): "Les dialectes d'origine différente en contact", *Orbis* 10, 293-307.
- Zuazo, K., (1987): "Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarreretz", *ASJU* 21:3, 927-950. Berrarg. in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak, ASJU-ren gehigarriak*, 15. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1992, 25-48.
- , (1988): *Euskararen batasuna*, Euskaltzaindia, *Iker* 5, Bilbo.
- , (1989): "Arabako euskara" [AE], *ASJU* 23:1, 3-48. Berrarg., osatua eta hobetua in Zuazo (1998).
- , (1989b): "Zubereraren sailkapenerako", *ASJU* 23:2, 609-650.
- , (1994): "Burundako hizkera", in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua, ASJU-ren gehigarriak*, 28. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 297-364.
- , (1994b): "Bonapartez geroztiko euskal dialektologia", in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua, ASJU-ren gehigarriak*, 28. zb., Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 13-43.
- , (1997): "Oiartzungo hizkeraren kokagunea", *FLV*, 76. zb., 397-425.
- , (1997b): "Euskara Araban", *Uztaro* 21, 79-95.
- , (1998): "Arabako Euskara", in H. Knörr & K. Zuazo (arg.), *Arabako Euskararen Lekukoak. Ikerketak eta testuak*, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz, 127-189.
- , (1998b): "Euskalkiak, gaur", Joseba A. Lakarrak zuzendu «Euskararen historia: arazo zahar, bide berri» izeneko Uda Ikastaroan Donostian 1997ko uztailaren 30.ean eta abuztuaren 1.ean eman hitzaldirako prestatua.

LIBURU ETA ALDIZKARIEN IZENEN LABURTZAPENEN AURKIBIDEA

ASJU	Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»
BAP	Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País
EAEL	Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa
FHV	Fonética histórica vasca
FLV	Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta
PT	Palabras y Textos
RIEV	Revista Internacional de los Estudios Vascos
SHLV	Sobre historia de la lengua vasca
TAV	Textos arcaicos vascos

EGILE ETA BERRIEMAILEEN AURKIBIDEA

- Agud, M. 50, 118.
Altuna Otegi, F. 126.
Alvar, M. 118, 128.
Albizu e Iriarte, J. de 91.
Apraiz, O. 55 oh.
Arakama, J. M. 8 oh.
Arakistain, J. J. M. 54 oh.
Arana Martija, J. A. 91.
Aranzadi Zientzia Elkarte 5, 6.
Artola, K. 5, 6, 44, 92.
Ascoli, G. I. 127.
Astete, G. 106, 109.
Aurrekoetxea, G. 122.
Azkue, R. M. 6.
Azpiroz, J. M. 5.
Azurmendi, J. M. 126.
Bailey, Ch-J. N. 134, 135.
Bárczi, G. 141.
Baroja, P. 112.
Bell, A. 141.
Beriain, J. 50, 104.
Bernat, F. 45, 116.
Bidegain, X. 118.
Bloomfield, L. 116, 141.
Bonaparte, L. L. 1, 1 oh., 2, 3, 4, 5, 6, 6 oh., 7, 8 oh., 18, 51, 68, 89, 91, 92, 115, 116, 122, 126, 131.
Bonfante, G. 141.
Borodina, M. A. 128.
Bortoni-Ricardo, S. M. 123.
Borrego, J. 121.
Brown, R. 136.
Bynon, Th. 114.
Camino, I. 4, 5, 8 oh., 11, 12, 13, 15, 19, 20, 21, 31, 49 oh., 62 oh., 69 oh., 80 oh., 91, 115, 122.
Camióñ, A. 91.
Carrasco, J. 53, 76 oh.
Casado, M. 114, 117, 137.
Cassidy, F. G. 113.
Corominas, J. 137.
Chambers, J. K. 122, 138.
Chevillet, F. 117, 119, 133, 139.
Dalen, A. 123.
Davis, L. M. 120, 121.
Derynck, P. 121, 125, 129, 131.
Díez de Ulzurrun, P.
Drettas, G. 129.
Duvoisin, J. P. 111.
Elizaincín, A. 133.
Elizalde, F. 51, 75.
Elordui, J. 117.
Erdozia, J. L. 8, 20, 50, 67, 81.
Estornés Lasa, J. 6.
Estornés Lasa, B. 6.
Etxaide, A. M. 5, 67, 73 oh., 82 oh., 92, 100, 103, 105.
Etxebarria, Jose M. 6.
Etxebarria, Juan M. 6.
Etxenike, B. 6.
Euskalerrria Irratia 6, 64, 93.
Euskaltzaindia 5, 50, 90.
Feldstein, S. 140.
Fraile, I. 3, 14.
Fraile, A. 3, 14.
Francis, W. N. 121, 132.
Gadamer, H.-G. 136.
Gaminde, I. 5, 9, 20, 21, 24, 25, 28, 29, 31, 93.
Gamiz, J. B. 49 oh., 50, 54 oh., 55, 67, 69, 76 oh., 81.
García de Albizu, B. 50, 78 oh.
García Larrageta, S. 59 oh.
García Mouton, P. 134, 136, 143.
Giles, H. 140.
Gimeno, F. 114, 121, 126, 131, 138, 144.
Goebel, H. 120, 131.
Goddard, I. 131, 138.

- Goikoetxea, I. 49 oh.
 González Etxegarai, C. 91.
 Gorostiaga, J. 118.
 Gorrotxategi, J. 114, 129.
 Hagège, C. 133.
 Hartig, M. 144.
 Hernáez, I. 24.
 Herzog, M. I. 125, 131.
 Hoenigswald, H. M. 142.
 Holmer, N. M. 3, 10, 118.
 Hualde, J. I. Ikus Uhalde, J. I.
 Ibarra, O. 4, 6, 17, 19, 20, 30, 72 oh., 91, 93, 122.
 Intza, D. 4, 5, 87, 92, 103, 107.
 Iñigo, P. 14.
 Iraizozko P. 69 oh., 77.
 Irigarai, J. 129.
 Irigoien, A. 56 oh.
 Irizar, P. 4 oh., 5, 8, 11, 14, 18, 20, 92, 108, 115, 118.
 Ivić, P. 125.
 Izagirre, K. 5, 12, 13, 15, 18, 20, 45, 50, 54 oh., 55, 63, 67, 70, 73 oh., 77 oh., 78, 80 oh., 84, 92.
 Izeta, M. 6.
 Jimeno Jurío, J. M. 72.
 Karasatorre, R. 8, 20, 50, 67, 81.
 Knörr, H. 59 oh., 69.
 Kroch, A. 139.
 Labov, W. 125, 131, 133.
 Lakarra, J. A. 114, 129.
 Landuchio, N. 50, 54, 55, 56, 57, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 75, 78, 82, 83, 84.
 Lapuente, L. 50, 53, 56, 62.
 Larreko 116.
 Lazard, S. 124.
 Le Page, R. B. 119, 136, 139.
 Lehmann, W. P. 124.
 Lekuona, M. 51, 69.
 Leonis, G. 8 oh.
 Letamendia, J. A. 3, 93.
 Lizarraga, J. 69 oh., 73 oh., 84, 84 oh.
 Lizarraga, B. 8 oh.
 Lope Blanch, J. M. 139.
 López Asensio, J. 90.
 López de Gereñu, G. 50, 53 oh., 59 oh., 78.
 López Eire, A. 130.
 Luarca, G. 91.
 Llorente, A. 115, 121, 125, 128.
 Mathesius, V. 133.
 Melis, L. 121, 125, 129, 131, 132.
 Méndez Dosuna, J. 130.
 Mendigatxa, M. 6.
 Menéndez Pidal, R. 131.
 Menta, P. 8 oh.
 Meyer, P. 127.
 Miguel (de), D. 45.
 Milroy, L. 119, 135.
 Milroy, J. 119.
 Mitxelena, K. 1, 3, 6, 32, 49 oh., 50, 53, 53 oh., 55, 55 oh., 64, 66, 66 oh., 71, 75, 77, 78, 80, 100, 114, 118, 120.
 Montes, J. J. 128.
 Moreno Fernández, F. 134.
 Moutard, N. 92.
 Mujika, M. 64, 93.
 Myers-Scotton, C. 140.
 N'Diaye, G. 4, 11, 12, 13, 15, 19.
 Navarro Senar, S. 91.
 Oihenart, A. 80.
 Olano, M. 5, 8 oh., 14, 15, 16.
 Olabe, M. 91.
 Ondarra, F. 1, 50, 51, 57, 59 oh., 68, 73, 77, 78.
 Otaegi, C. 6 oh.
 Pagliaro, A. 113.
 Pagola, R. M. 5, 92.
 Paris, G. 127.
 Pascual, J. A. 137.
 Paul, H. 131.
 Petyt, K. M. 139.
 Philips, D. 132.
 Pilch, H. 119.
 Polák, V. 115.
 Portal, M. 49 oh.
 Rekalde, P. 8 oh.
 Reenen, P. Th. van 123.
 Rickford, J. R. 142.
 Rodríguez Ferrer, M. 6 oh.
 Rohlf, G. 124.
 Rona, J. P. 130.
 Ruiz de Larrinaga, J. 129.
 Sagarzazu, Tx. 3, 9, 14, 39 oh., 93.

- Salaberri Zaratiegi, P. 5 oh., 8 oh., 14, 51, 52 oh., 63, 70 oh., 76 oh., 77 oh., 78, 78 oh., 79, 80, 81, 82 oh., 111 oh.
- Salaburu, P. 4, 8 oh., 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19.
- Salami, L. O. 119.
- Salvador, G. 121, 122.
- Sánchez Carrión, J. M. 2, 102.
- Saragueta, P. 6.
- Sarasola, I. 49 oh.
- Satrustegi, J. M. 6, 49 oh., 51, 90, 91, 92, 118.
- Săcur, G. S. 138.
- Schleicher, A. 113.
- Schmidt, J. 126.
- Seguro, I. 50, 75, 77, 79.
- Séguy, J. 121, 128.
- Siegel, J. 140.
- Small, C. 139.
- Sobrero, A. A. 128, 134, 140.
- Solís Senar, G. 50.
- Tabouret-Keller, A. 119, 136.
- Telletxea, A. 8 oh.
- Terracini, B. A. 128.
- Tornaria, P. 91.
- Trudgill, P. 122, 138, 140, 141, 144.
- Tuailon, G. 121.
- Txillardegui 24, 32.
- Txirrita 111.
- Uhalde, J. I. 3, 5, 9, 25, 32, 39 oh., 45.
- Ulaiar, E. 8, 20, 50, 67, 81.
- Urkixo, J. 6.
- Verlinde, S. 121, 125, 129, 131.
- Videgain, X. Ikus Bidegain, X.
- Viereck, W. 132.
- Weinreich, U. 125, 131, 133.
- Weinrich, H. 117.
- Weisgerber, L. 113.
- Winter, W. 127, 137.
- Yrizar, P. Ikus Irizar, P.
- Zamora, F. J. 132, 144.
- Zawadowsky, L. 135.
- Zuazo, K. 2, 3, 4, 5, 13 oh., 15, 49 oh., 50, 51 oh., 52, 53 oh., 55 oh., 57, 59 oh., 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 71 oh., 72, 74, 75, 75 oh., 77, 78, 82, 87, 93, 99, 109, 111 oh., 115, 122, 126.
- Zubieta, J. 8 oh.
- Zubiri, J. J. 3, 8 oh., 14.

ERANSKINA

Nafarroako hizkeren azterketa eta euskara estandarra

«Euskalerrria Irratia»-ko mahai ingurua: 1997/XI/25

Kike Diez de Ultzurrun: Udako Euskal Unibertsitateak Iruñean antolatu hitzaldien osagarri bi irrati saio berezi prestatu ditugu etxe honetan eta horietako bat gaur eginen dugu.

Gaurko gaia hauxe da: Nafarroako hizkerak, bidean gelditu direnak eta iritsi zaizkigunak; hauen bizitasuna, indarra edo ahulezia; zer nolako ekarpena duten hizkera horiek gaur egun nagusitu zaigun hizkera estandarrean, edo estandar horri begira; hizkera horietako batzuen ahuldadea ikusita, hil hurren baitaude, jakin nahi dugu ea ahaleginik egin beharko ote litzatekeen bizirik iraunarazteko, horretarako bideak zein diren, non erabili hizkerok... Azken galdera honen hariak osteguneko saiorako zubibidea eginen digu.

Honetaz solas egiteko lau lagun ditugu gurekin mahai honen inguruan jarrita: Patxi Salaberri Zaratiegi, Paskual Rekalde Irigoien, Orreaga Ibarra eta Iñaki Camino [hemendik aitzinera P. S., P. R., O. I. eta I. C.]. Esan beharra dago gero beste zenbait lekukotasun ere bilduko ditugula: Sakana aldetik Etxarriko Iñaki Mundiñanorena eta Leitza aldetik Tomas Azpirotzena, eta jakinen dugu zer dioen Euskaltzaindiak euskara batua eta euskalkien gaiaz; 1979. urtean atera zuen Euskaltzaindiak honi buruzko ebazpena eta Andres Iñigok emanen digu horren berri.

Beraz, Nafarroako hizkerak edo euskararen euskalkiak: badirudi gai honek interesa baduela, jakinmina, ikasi nahia; zuek ikusten duzue, sumatzen duzue badela jakinmin hori gaur egungo jendeen aldetik, edo batzuen aldetik, behintzat?

P. S.: Atzo zenbat jende izan zen ikusita badirudi baietz, interesa badela; gainera uste dut ordu berean eta toki berean bazela beste ekintza bat euskaraz eta gutxienez dialektologiakoa betea egon zen; horrek zerbait frogatzen du.

K. D. de U.: Batzuk gainera ia sartu ezinean.

- O. I.:** Bai, nik gauza bera, Patxik erran duena. Lehengo batean ere Jose Ramon Zubimendiren hitzaldian bete-betea egon zen; horrek ere zerbait adierazten du, eta duela urte batzuk guk Magisteritza Eskolan emandako maisu-maistren birziklapen ikastaro bat izan zen ere, eta hor nik uste jende sail ederra egon zen; uste dut azken honetan interesa areagotu dela edo zerbait bizten ari dela.
- P. R.:** Bai nik ere berdin pentsatzen dut; pixka bat ikusten da azken aldi honetan euskalkien kontu honek baduela halako interes berezi bat; ez dakiguna da zergatik den; agian euskara batu estandar honen arazoak dira, edo ez dela ailegatzeko ailegatu behar duen lekuraino, edo ez dugula egiten agian euskara batu aberats bat, euskalkiez aberastutakoa, eta orduan kezka bat edo sortu da, eta aurrera ongi eramaten badugu batuaren aberasgarri izanen da; hori da nik uste dudana, behintzat.
- I. C.:** Bai, konforme hiruekin, dudarik gabe; ni harritu nintzen atzo, batez ere hitzaldi aretoan ikusi nuenean Orbaizetako neska gazte bat, nire ustean erdalduna zena; ematen du denbora laburrean euskara ikasi duela eta gainera ematen du horrelako gaiez baduela ardura; hori gauza txikia da, argi txiki bat, baina etorkizuna askotan argi txikien bidez hasten da.
- K. D. de U.:** Zertarako egin halako ikerketak, ezta, Patxi? Zuk egindako tesia... Eslaba aldeko hizkera horiek, zu Uxuen sortutakoa baitzara noski, eta horrek ere eragina izanen zuen zure hautaketa horretan, ezta?
- P. S.:** Bai ba, hori izan zen arrazoi nagusia, pixka bat nire inguru horretako euskararen berri jakitea, eta jakiteko bide bakarra gaur egunean, testurik ez baitugu, ba, zera da, toponimiaren azterketa, eta horrela hasi nintzen; gero horrek duen interesa? Ba, alde batetik interes pertsonal hori. Nik garai hartan ez nekien noraino joango zen gauza, baina orai ikusten ari naiz, horko euskara aztertuta eta gaur tratatu behar dudana gai hori –Ameskoa aldekoa eta horrela–, azterketa horrek hainbat pista ematen dizkigula pixka bat euskalkiek Euskal Herrian izan duten banaketa eta nolakoa ulertzeko, eta alderdi horretatik ere inportantea da.
- K. D. de U.:** Orreaga, zu aritu zara Ultzama alde horretan, Basaburu-Ultzaman; horietako zenbait tokitan euskara oso gaizki dago, beste zenbait tokitan bizitasuna du. Zergatik hautaketa hori, zergatik zure kasuan bereziki eskualde hori?
- O. I.:** Nire kasuan, berez, nik hautatu behar nuen Erroibarkoa, horkoa bainaiz, baina erran zidaten bazegoela neska bat lan hori egiten ari zena; beraz, kontua ez zen lanak errepikatzea eta orduan hurbil zegoen eremu bat eta hizkuntza hil hurren edo zegoena bilatu nuen; azpimarratzen dut “hurbil”-ena ere, zeren tesi bat egiteko baldintza horiek oso inportanteak baitira;

zerbaitetaz bizi eta jan-eta egin behar da, eta bizimodua Iruñean baldin baduzu, grabaketak-eta egiteko erraza nuen Iruñetik hurbil, alde batetik. Eta bestaldetik, Mitxelenak ere aipatu zuen alde horren interesgarritasuna, Ultzamako euskalkiaren interesgarritasuna azentu aldetik eta abar; orduan nahikoa zen, ez nuen arrazoi gehiagorik bilatu behar.

K. D. de U.: Paxkual, hor Baztan aldean halako ikerketarik egin da, edo egiten ari da? Zer dakizu horretaz?

P. R.: Baztanen bi ikerketa egin dira. Bata Geneviève N'Diaye-k egin zuena, 1970ean, *Structure du dialecte basque de Maya*; Amaiurko hizkera aztertu zuen, Amaiurkoa eta Arizkungoa batez ere, hau da, guk Baztangoiza deitzen duguna, Baztango iparraldean dagoena. Urte batzuk beranduago Pello Salaburuk egin zuen baztanerari buruzko tesia. Bi lan nagusi eginak daude hor. Bidasoa aldetik ez da lan sakonik egin nik dakidala behinik behin, ez da tesirik egin; badira artikulu solte batzuk, eta iaz Andres Iñigok egin zuen toponomastika lan bat hor Leringo Malerreka inguru hori edo hartzen duena, berez toponimoak bildu zituen eta hori da egin dena eta seguruenik egiteke egonen da zerbait.

K. D. de U.: Iñaki Camino, zuk aukeratutakoa Aezkoa; oker ez banabil hasieran Zaraitzu aldean ibili zinen eta gero hango hiztunen eskasia ikusita erabaki zenuen Aezkoa aldera jotzea-edo, baina duela urte asko.

I. C.: Bai egia da; erantzuteko modu bat izan daiteke esatea nik ez dakidala zergatik sartu nintzen gauza haietan eta zergatik abiatu nintzen inguru hartara; beharbada intuizio hutsez. Baina bada gauza bat aldarrikatu nahiko nukeena: ezagutza hutsarengatik ezagutza, gure gaurko gizartean nahiko estigmatizaturik dagoen gauza da, ematen du egiten dugun guztiak izan behar duela funtzionaltasun bat, berehalakoa, neurtu behar dela dirutan, edo izan behar duela bestelako etekin bat. Gainera ematen du dialektologia egitea eta bereziki gaizki dauden edo erdi itzalirik dauden hizkerekin egitea, gizartetik urrun dagoen zerbait ikertzea dela. Ematen du ikertzaileok gizartetik urrun gabiltzala, baina gizarteak berak baztertzen ditu gauza horiek. Uste dut beharrezkoa dela norbait horretaz arduratzea, ikertzea interes handiko gauza da; hau da, zientzia egin egin behar da, zientzia zientzia hutsaren truke egiteko beharra ikusten dut.

K. D. de U.: Horiek beraz, nola hasi zineten zeuen ikerketa horiek egiten. Aizu, Patxi, ailegatu ez zaizkigun hizkerak, Nafarroa alde honetan behintzat, ez dira gutxi, ezta? Gaurko zure gaia Arabako mugako nafar hizkerak da. Baina hemen dago Iruñea, Iruñerriko hizkerak eta, garai batean bizi-bizirik zeudenak, noski; zer esan daiteke? Batek baino gehiagok esaten du, “nolakoa ote zen hemengo hizkera, Iruñeko hiriburukoa edo, Aranguren-

goa edo, Noain aldekoa?». Jendeak berehala jotzen du bere herrian egiten zena nolakoa zen galdetzeraz.

- P. S.:** Uste dut gehiegi direla ailegatu ez zaizkigunak. Gehiegi galdu dira. Hemengoa nolakoa zen? Iruñekoa zehazki nolakoa zen ez dakit, baina iruditzen zait seguru aski, eta froga handirik gabe diot hau, edo pentsatzen dut, uste dut beharbada ez zela norma bakarra izango; ez dakit, hiriburua da, eta nik ikusi dudanarengatik hemen Iruñerrian norma diferenteak zeuden. Elkanoko Lizarragak esaten zuen Iruñerriko euskaraz idazten zuela, eta modu batera egiten zuen; Beriainek aurreko mendean esaten zuen Iruñeko euskaraz egiten zuela, eta beste modu batera egiten zuen. Gero ikusten dituzu hor barna dauden testuak eta materialak, eta garbi xamar ikusten da diferentea zela mendebal aldekoa, hemen Iruñerrian ez? Gero Olloibar eta Goñerri eta alderdi horretakoa, eta gero Elkanoko aldekoa, dirudienez. Eta Iñakik bere tesian ikusi zuen bezala Aezkoarekin batera zihoana, edo aldrebes, Aezkoa Elkanokoarekin, hobeki esan.
- K. D. de U.:** Ezaugarri batzuk aipatu zenituen lan batean, eta hementxe daukagu liburua, *Iruñea eta euskara*. Jardunaldi hauek egin ziren duela bi urte, abenduan, eta zuk hor aurkeztu zenuen lan bat toponimiari eta testuetatik abiatuta.
- P. S.:** Bai gauza ximplea zen. Nik interesa banuen, lehen Uxuen bezala, orduan Iruñerriko euskara nolakoa ote zen. Nolakoa ote zen bagenekien, testuak eta badira, eta orduan ez zegoen nire ustez lan sistematikorik, eta saiatu nintzen horrelako... nik beti oso buru didaktikoa izaten dut, uste dut, eta isoglosak-eta markatzen ditut gauzak argi ikusteko. Hor saiatu nintzen pixka bat jendeari erakusten testuetatik-eta zer ateratzen ahal zen, zer atara zitekeen, eta horregatik egin nuen. Nik uste Iruñerrian gauza diferenteak zirela ekialdean eta mendebalean, baina gero bazirela puntu komun batzuk; konparazioa, ximplea edo gehien ikusten dena, *erran* eta *bertze* eta *anitz*, eta honelakoak. Horiek normalak ziren gure artean, eta beharbada horretaz oroitzea ez da gaizki etorriko gaur egunean. Nik, adibidez, baditut ikasleak ikastolan-eta ikasi dutenak eta joera dutenak *ondo* esateko; ez dakit, Burunda aldean *ondo* esatea ongi dago, baina gero pixka bat kontutan hartu behar dugu nafarrak garela, Iruñean bizi garela eta hemengo euskara nolakoa zen ere hartu behar dugula aintzat, ez?
- K. D. de U.:** Lotura eginez, Iñaki Camino, zuk zure tesian esan zenuen Aezkoako hizkerak baduela lotura Elkanon egiten zenarekin, edo Elkanoko apezak, Lizarragak, egiten zuenarekin. Hor lotura nabarmena antzeman zenuen zuk.
- I. C.:** Bai, beharbada nik ere Patxik bezala helburu didaktikoarekin aipatu nuen hori, batez ere Aezkoako euskarari ematen zitzaizkion lotura nabarmen bat

Baigorri alde horretan edo, beharbada, Heleta inguru horretan egiten denarekin. Nik tesian azaldu nahi nuen horiekin baduela lotura, baina, esate baterako, alderatzen baldin baditugu Beñat Etxepare baten hizkera eta Aezkoakoa, eta aldi berean Aezkoakoa eta Elkanoko Lizarragaren testuak, nabarmen gelditzen da Aezkoakoa Lizarragarenarekin hurbilago eta lotuago dagoela Etxeparearenarekin baino; hori zen adierazi nahi zena, eta beste aldetik, beharbada, isoglosen ibilbide, jokaera edo kokapenean bertikaltasun bat dagoela aipatuaz, adierazi nahi nuen Erroibartik Aezkoara alde dagoela hizkeran, eta ematen du Aezkoatik Elkanoraino badaudela Erroibarrekin ez dauden lotura batzuk, eta horretarako uste dut aipatu nuela Elkano herria.

K. D. de U.: Orreaga Ibarra, Ultzama aldeko hizkera horien azterketa da zuk egindakoa; hemen azpian dagoena Bonaparteren tesia da behin eta berriz; zuk ikusi zenuen hor gauzak zuzendu edo egokitu behar zirela. Bonapartek bere mapa egin zuen duela ehun eta hogeita hamar urte edo gehixeago, beharbada, eta zuk esaten duzu hor badirela zenbait alde oso nabarmen. Alde batetik Basaburuko alde bat, eta Ultzamakotzat jo daitekeen beste alde bat.

O. I.: Bai, alde batetik, «Ultzamako euskalkia» dei genezakeenak honako eremua hartzen du: Ultzama, Atetz eta Anue. Odieta ere sar genezake barrenean. Ultzama pasatuta, berehala, uste dut muga administratiboarekin bat datorrela, Basaburuan eta Imotzen beste zerbait mintzatzen da; hor isoglosa nagusi batzuk badira, nahiko nabarmenak, eta hor ia-ia esan dezakegu muga linguistikoa eta administratiboa batera doazela Basaburuaren kasuan. Ez Imotzen kasuan; hor, adibidez, Muskitz gehiago doa Ultzamarekin. Eta Basaburukoa dei genezakeena ere ez da isomorfikoa, hor badira Basaburuan ertzeko herri batzuk, Beruete, Arrarats eta Igoa; Larraun aldera edo begiratzen du horko hizkerak. Gero zentralago bat Basaburuko gainerako herriak eta Imozkoak. Beraz, kontua ez da, nire ustez, Bonapartek erraten zuen bezala: Ultzamakoa haraino helduko litzateke, hau da, Iarregiraino, nolabait, eta lerratuko litzateke gehiago Ultzamako hizkera Erroibarkoarekin edo goinafarrera hegoaldekoarekin, lehenago hegoaldeko goinafarrera zenarekin.

K. D. de U.: Zorionez Baztanen euskara bizi-bizirik dago, hemen euskararen edo hizkeraren kalitatea, Paxkual, esaten da gurasoengandik seme-alabengana galdu egiten dela; hori zuk nabari duzu?

P. R.: Bai, bai, hori egia da; beti galdu egiten da. Nik hitz egiten dudana edo gure gurasoek hitz egiten dutena ez da beti berdina; baina gure gurasoek hitz egiten dutenetik beren gurasoek hitz egiten zutenera ere alde ba omen zegoen; hala erraten dute behinik behin. Pixka bat galera sortzen da erdara sartzen den hein berean, baina galera uste dut jakin beharko genukeela

zenbatzen edo kuantifikatzen norainokoa den. Egia da gero Baztan aldean, Baztan-Bidasoan, badirela herri handiak eta ttikiak, eta herri ttikietako haurrek-eta hobeki mantentzen dituzte beren ezaugarriak. Eta gero herri handiagoetan, demagun Elizondon, ikastolan edo eskola publikoan euskara ikasi dutenek, ba ia-ia batua purra –Iparraldean erraten duten bezala– egiten dute; hor bada alde bat herrietako haur horien –eskolan nik bezala erdaraz ikasi dutenen–, eta gaur egun euskara eskolan edo ikastolan ikasi duten horien euskararen artean; pixka bat Elizondo, edo ez dakit, Bera sartuko nituzke nik hor, hor egiten duten euskara motarekin edo.

Orain erran behar da, baita, herri ttikietakoak ere kutsatzen hasiak direla; eskolan nik uste dut beti gauzak ez direla ongi egin, eta betiko leloa da, beti *laurogei* erakutsi dela eta ez *lauretan hoge*i eta etxera etortzen direla horrekin, eta sortzen dira holako frikzio batzuk, ttikikeriak badira ere, eta horiek ez badira ongi eramaten, nik uste dut euskal kontzientzia hain indartsu ez dagoen leku batean edo, ba berriz gibelerat egiteko aukera ere ematen duela. Nik uste dut eskolan hobeki egin daitezkeela gauzak; agian bertze gai bat da hori, baina pixka bat hortik joko luke kontu honek.

K. D. de U.: Honi buruz zer edo zer esateko baduzu, Patxi?

P. S.: Nik ez dakit ongi entenditu diodan Paskuali, baina hori hurrengo honekin loturik egon daiteke: nolako sarrera izan behar duten eskolan euskara batuak eta tokian tokiko euskarak; uste dut pixka bat hori zela gaia, beharbada batua sobera erakusten dela edo?

P. R.: Ez, nik uste dut ez dela erakusten behar den bezala. Gero kontuan izan behar da liburu guztiak eta denak erabat batuan eginda daudela, termino guttirekin edo arras guttirekin egindako batua dela; denetan da *iritsi*, denetan da *lortu*, eta hor dauzkagu *erdietsi*, edo Amaiurren aditzen den *dundu* hori edo; *dundu* oso hitz arraroa omen da, *dun -tu* edo *dun egin* edo. Hau da, nik ez dut erraten bakarrik *erdietsi* erran behar denik, baina baita erran behar da hori. *Lauretan hoge*i eta horrelakoen aberastasuna islatu behar da euskara horretan, bertzenaz haur horiek heldu dira lau formarekin eta horrekin segitzen dute; pobrezia puntu bat dago eta euskalkiak edo herri hizkerak ematen duen hori guztia, nola-hala txertatu behar dugu euskara estandar horretan; ez da erraza, norberak bere hizkera ezagutu behar du lehenik; ez hori bakarrik, ondokoak ere bai, eta konturatzen gara ez direla diferenteak Nafarroakoak behinik behin, eta Iparraldekoak, Ipar Euskal Herrikoak.

K. D. de U.: Gai honen gainean Andres Iñigoren hitz batzuk ditugu entzuteko. Andres Iñigori euskara batuaz eta euskalkiez Euskaltzaindiak zer dioen galdetu diogu, eta esan digu 1979garren urteko ebazpen baten bitartez bere iritzia eman zuela Euskaltzaindiak. Hona bere hitzak:

A. I.: Euskara batuaren alde egin zuen Euskaltzaindiak, eta aldi berean ikusten ari zen nolobait jendeak erraten zuela: “beno, Euskaltzaindia euskararen alde dago, baina badirudi euskalkien kontra dagoela edo herriko euskararen kontra”; hau da, gauza bat bertzearen kontra jarritz. Edo erraten zuten: “batua helburu opagarria izan arren euskalkiak horren aurretik egon beharko lukete, edo euskalkien bidez joan behar da batura”. Hori dena ikusita, garai hartan Euskaltzaindiak egin zuen halako adierazpen ofizial bat: adierazpen honetan gauzak garbi utzi nahi izan zituen eta erran zuen euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak aztertu eta landu behar direla; horren alde garbi agertu zen. Hau argi eta garbi aitortu zuen Euskaltzaindiak.

Gertatzen dena da, hau aitortzerakoan bi baldintza jarri nahi izan zituela: bata da, euskalkien lantze horretan zer eduki behar den kontutan. Alde batetik ortografia bakarra erabili behar dela. Euskara hizkuntza bat da, ez dira hizkuntza asko, eta hizkuntza bakoitzak ortografia bat eta ortografia bera izan behar du, bai euskara baturako eta baita ere euskalkietarako. Orduan ortografia ezberdinak erabiltzeak erran nahiko luke alde batetik hizkuntza ezberdinak ditugula, eta ez da hori kasua, hizkuntza bat bakarra da. Bai ametitzen ditu ortografi mailan halako salbuespen batzuk: hau da, adibidez, linguistika lanetan ari den batek egin beharko ditu agian tokian tokiko euskara nola egiten den ahalik eta hobekien jasotzeko, bustidurak sartu beharko ditu edo azentuak markatu, gero bertako euskalki hori hobeki aztertzeko.

Gero ametitzen den bertze salbuespena bertsolaritzarena da. Bertsolaritza ahozko euskararen oinarritzen da eta bere fonetismoak-eta gorde behar ditu, bertzela hitz horiek gramatikatzen hasiz gero, neurria edo puntua edo, galduko liriateke, ez? Orduan, bi salbuespen horiekin, lehenengo puntua eta lehenengo baldintza ortografia bakarra erabiltzea zen.

Bigarrena izan zen hizkuntzaren azpiegitura edo morfosintaxia zaintzea. Honek zer erran nahi du? Lehen aipatu dudana bezala, euskara hizkuntza bat bakarra da, eta hizkuntza horrek oinarri bat dauka eta oinarri horren egitura amankomuna da; euskara bat baldin bada, batasun horren seinaleak bere errailetan daramatza. Bertze hitzekin erranda: euskalkiak hizkuntza bakar horrek duen azpiegituraren azalezko itxuraldatzeak edo horrelako zerbait dira; hortaz, euskalkiak baino lehen euskara dago, hizkuntza bera, abiapuntua euskara da, hizkuntza bat. Hizkuntza horren zabaltasunean gertatzen diren bereizketak izango liriateke azpihizkuntzak edo euskalkiak, baina ez beste hizkuntzak. Orduan ba, hizkuntzaren muina, bere sakontasun hori, bere muin sakon eta iraunkor hori, hizkuntzaren oinarri batu hori beti bistaren aurrean eduki behar da, hori inola ere ahaztu gabe; erraten den bezala, zuhaitzek ez diezagutela basoaren ikusbidea galerazi. Beraz ba, euskalkien azterketek hizkuntza batu bakar hori sendotu beharko dute, aberastu, horretara eraman behar dute, hizkuntza bakar horren

ardatza izan beharko dute, ardatz hori inguratu, bizkortu, aberastu, baina ez inola ere hesiak jarri hizkuntza bakar horren artean.

- K. D. de U.:** Ezer esatekorik bai, Patxi, Andres Iñigok aipatutakoaren harian?
- P. S.:** Niri oso ongi iruditu zait esan duena, eta uste dut hala dela, pixka bat hizkerak eta euskalkiek-eta lagundu behar dute euskara batu hori osatzen. Hori iruditzen zait niri.
- P. R.:** Ni ere horrekin akort nago. Gertatzen dena da nola egin behar den dela kontua. Hori egin behar da eta hor lan handia egin behar da, baina ongi egin behar da, eta pixka bat txokokeriak utzi alde batera. Erran egiten da “egin behar da” baina gero egin egin behar da, lana egin behar da; horregatik, nik uste dut horrelako azterketek, hizkerenek, laguntzen dutela hori egiten eta jendeak ezagut dezan zer den hizkera hori eta zer duen; hizkera horrek baditu gauza onak, eta baita beste batzuk txokokeria bihurtzen direnak, eta horrekin gabiltza. Euskaldunoi izugarri gustatzen zaigu norbera bere herriko hizño horrekin ibiltzea eta ez dugu basoa edo oihana ikusten.
- O. I.:** Bi gauza lotu nahi nituzke honekin. Alde batetik lehenago Iñaki Caminok erran duena, zientzia zientzia huts egitea; ongi deritzot horri, baina bertze aldetik ere ikusi behar da lan hauen interesgarritasuna. Gure lanek badaukate nolabaiteko aplikazioa eta nire ustez ez gaude herritik hainen urrun. Ezin zaigu agian leporatu unibertsitario guztiei leporatzen zaiguna; beno, ba bai, halako tesi lan izugarrikoak egin, lau urte eman, eta gero zoko batean gelditzen diren lanak dira, ez?
- K. D. de U.:** Horregatik atera da zuk egindako lan horren laburpena-edo modu dibulgatiboan, edozeinek irakurtzeko moduan dagoena, ezta?
- O. I.:** Bai, eta besteenak ere egin daitezke, agian Iñakirena ere aiseago irakur daiteke, ez dakit... Baina badauka bere aplikazioa eta nire ustez saiatu behar dugu dauzkagun ahalbideak jendeari hurbiltzen, hau da, edozeinek ezin ditu artikulua ilunak-eta jaso, eta interpretatu, ezta? Ba, beno, guk hori egin, eta gero herriari itzuli. Eta beste aldetik, Iñigok esandakoa egia da; oso ongi dago Euskaltzaindiak dioen teoria: euskara batua, euskalkien aberastasunez hornitu behar dela eta abar; baina agian, EGA azterketa egin behar duen batek, jarri behar badu *erran* edo *esan*, seguru aski, badaezpada ere jarriko du *esan*, zeren azterketa bat egiten ari baita, eta seguru aski oraindik ere *erran* irudituko zaio ofiziala, baina ez horren ofiziala: “agian suspendituko naute honengatik”; orduan argi gelditu behar da hori euskara batua ere badela eta bertzea bezain ongi dagoela, eta pozgarria da Euskaltzaindikiko bati *erran* eta *bertze* eta horrelakoak entzutea, ezta? Nolabaiteko balioa ematen diote; baina oraindik ere...

- I. C.:** Bat nator Orreaga Ibarrek dioenarekin. Bestalde, Paskual Rekaldek aipatu du batua euskalkien bidez aberastu behar dela. Hor ez dago zalantzarik. Patxi Salaberrik dio eredu batuak eduki behar duela bere kolorea, non gauden, ezta? Horren arabera esan dezagun, normalki, eredu estandar guztiek badutela kolore bat, non egiten den. Espainian amerikanismoak aipatzen direnean ez dira deitzen dialektalismoak, horiek dira amerikanismoak; Euskal Herrian norbaitek, ez dakit, Eskiulatik idazten duelarik edo idazten duelarik Hazparnetik, nabaritzen da nongoa den. Aldiz, duela hamabost hogeit bat urte batuaren sindromea oso gogor sartu zelarik, garaiak horrela egitea eskatzen zuelako, askotan Bizkaitik etorritako testu askok ez zuten inolako antzik Bizkaian idatziak zirenik, eta hori garai hartan beharbada ulertzekoa zen, baina gaur egun, batua neurri batean ezartzen ari den garaian... Nik uste dut, bestalde, batez ere Paskualek esandakoagatik, agian interesgarriagoa dela euskara batua aberastea bera, euskara horrek irudi, kolore edo itxura bat izatea baino. Hau da, euskara batua aberastu egin behar da, hori gure eginkizuna da eta horretarako hizkerak ditugu.
- P. S.:** Dena den, bai, ni horren alde nago, baina ikusten dut arrisku bat. Zenbait testu motatan normala da; ni, adibidez, idazten dudanean saiatzen naiz hemengo gauzak sartzen, batez ere hizkuntzaren hezurdura diren gauza horiek, edo batez ere joskera kontuak sartzen, eta batuan dauden bizio batzuk dakidan eta ahal dudanean neurrian baztertzen. Baina gero hiztegiari dagokionez gehienbat *erran*-en gelditzen naiz, hau da, hortik aurrera ez naiz pasatzen, *bertze* ibiltzeak bildur pixka bat gehiago ematen dit, zer testu mota den; zeren gero nik ikusten baitut honelako testu zientifikoetan ez dakidala zer neurritan erabil daitezkeen azalekoagoak diren gauza horiek. Lehen nik neronek aipatu dudanean *ongi/ondo* hori edo *erran* eta *bertze* eta horrelako gauzak, ez? Uste dut Mitxelenak esaten zuela –beste garai batean, jakina– euskarak honelako testu tekniko batean ez duela kolorerik izan behar. Orduan, ez dakit zer neurritan sartzen ahal ditugun, ez bada joskera kontuetan eta hezurduretan, bestelako zera, ikur edo hitzak, honelako testuetan. Hor nik ikusten dut zail xamarra dela. Hor gehienbat edukia interesatzen zaizu, orduan beharbada *erran* eta *bertze* eta honelako beste gauzek pixka bat despistatu bezala egiten zaituzte. Ez dakit, hori da nire inpresioa, zuek beharbada bestela pentsatuko duzue...
- P. R.:** Ni horrekin berez ados nago; gertatzen dena da, agian testu teknikoetan *erran* eta *bertze* jartzeak despistatu egingo zaituela; baina kontua da, testu teknikoak ere aztertzen baditugu, aunitzetan... Kalitatearen kontuan sartuko naiz: sintaxi hori ere batzuetan motza gelditzen da, eta hiru egitura erabiltzen dira, eta badira hainbat egitura, ez dakit nik, Nafarroakoak edo Ipar Euskal Herrikoak edo lapurtera klasikoko egiturak, sartu ez direnak, eta nik uste dut ja ez direla sartuko; ez dakit ez den ezjakintasuna edo

batzuetan murrizkeria ere; jakina dena erabiltzen da. Guk kezkatu behar dugu agian Gipuzko-Bizkai aldean erabiltzen diren egiturak eta ikasteko, baina alderantzizko bidea ere badago egiterik honelako mailetan. Orduan *erran* eta *bertze*, eta *hertze* eta *ortzirale* eta hauek alboan gelditzen dira; hori egia da, baina bai egin daitekeela lana; hezurdura aipatu duzu zuk, Patxi: ba horretan; azken batean hizkuntza ez da bakarrik hitzak, sintaxia da, joskera kontuak, morfologia...

Gorpuztu egin behar da hizkuntza, eta badut uste ekialdeko euskalkia hitz egiten dugunok, ez dakit horrela erran daitekeen, edo Nafarroa aldean gaudenok ere, badugula zertan hori aberastu. Gertatzen dena da ez ote garen pixka bat gibelerat gelditzen ari, eta hori gure errua ere bada, ekimena edo ekinbidea falta zaigula iruditzen zait batzuetan niri, eta hor indar egin behar dugula, baina lan eginda, ez axaletik; axaletik ibiltzen baldin bagara galtzeko dena izango dugu; orduan lana egin behar da, egin behar dira azterketak; agian, ez dakit, diruz lagundu behar dira, leku aunitzetan bada; lan hori egin eta erakutsi hemen ere egiten dela eta egiten dugula, eta gureak ere balio duela; hori da nire iritzia.

K. D. de U.: Baditugu bi grabazio euskalkiaren edo herriko hizkeraren erabilpenaz. Leitzara jo dugu; Leitzan gertatzen denaz Tomas Azpirotz mintzatu zaigu:

T. A.: Kasu honetan nik Leitzan gertatzen dena azalduko dut baina igual beste leku batzuetakora aplikagarri izan daiteke. Leitzan euskararen erabilera nahiko hedatua dago, baina hala ere zehaztasun batzuk egin beharko lirateke. Adin desberdinetako pertsonetan nabaria da batzuen erabilera askoz ere zabalagoa dela, edo askoz ere aberatsagoa; hor erabilera hobekien mantentzen duena edo Leitzako hizkera hobekien mantentzen duena dudarik gabe jende zaharra da. Hasten baldin bagara beste jenerazioei begiratzen, nabaritzen da eboluzio nabarmen bat, orduan kontutan hartu beharko litzateke Leitza lehenago nekazal herri bat zela, eta horretaz gain orografia medio, muga fisiko bat bazeukala; baina denborarekin muga fisiko hori deuseztatu egin da; lehenago eragin gutxi baldin bazeuden kanpotik, eta erlazioak nahiko itxiak baziren, denborarekin herria ere industrializatu egin da eta kanpoko eragina ere nabarmenagoa da. Baina oro har esanda, nik uste dut nahiko ongi mantentzen dela, salbuespenak salbuespen.

K. D. d U.: Tomas, nabari duzu zuk badela kezkarik herriko hizkeraz edo beraren kontserbazioaz?

T. A.: Kezka? Ez dakit nola esango nukeen; erabili, egiten da, baina, hola, kezka nabarmenik, ez dakit. Jende batzuegan bai, baina leku eta arlo guztietan bezala euskara batua gailenduz joan da, eta ez dakit... Badakigu herri batek

aurrera jotzeko maila guztietan batuta egon behar duela eta hizkuntzan ere bai. Ez dakit, nik bildur pixka bat edo susmo pixka bat daukat, nahiko gaztea da euskara batua, eta hori hainbeste bultzatu nahi horretan, pixka bat euskalkiak baztertu egin ote diren, agian konsziente izan gabe. Agian hori nabaritu daiteke, baina ez Leitzan bakarrik, baita beste leku batzuetan ere.

K. D. de U.: Etxarri Aranatzten Iñaki Mundiñanorekin mintzatu gara. Esan beharra dago Iñaki lan bat egiten ari dela Eneka Maizekin batera; etxarriera idazteko kontseilu batzuk eman dituzte; horiek guztiak bildu dituzte beren lan horretan. Azken ukituak ematen ari dira eta interesgarria iruditu zaigu hauengana jotzea. Hitza Iñaki Mundiñano etxarriarrari ematen diogu:

I. M.: Sumatzen genuen hutsunea bazegoela gaur egungo gazteen eta herritar askoren artean. Herriko hizkera jakin, euskaldunzaharrek badakite, baina ikastolatik pasatzen diren oraingo jenerazioen eredu da erdi batua, erdi herriko hizkeraren nahasketa bat. Orduan hutsune hori ikusirik pentsatu genuen zerbait egin behar genuela eta hasi ginen lantxo hau egiten. Lantxo honetan biltzen duguna da, batetik herriko hizkeraren ezaugarri nagusiak, eta bestetik, batuan herriko forma horiek daukaten ordaina, bai Etxarrikoek eta bai Sakanako forma nagusiek.

K. D. de U.: Norentzat egina dago zehazki? Zer da, gazteentzat eta gainontzeko euskaldunentzat?

I. M.: Bai, azken finean guztientzat izanen da. Hasiera batean asmoa ez genuen zuzenki bideratu sektore batendako, baina bertako aldizkaria sortu zenean, *Guaixe* aldizkaria sortu zenean, herriko hizkeraren aldeko apustua egin zuen, zenbait herritako berriak herri horietako hizkeran egiteko, eta orduan kaosa sortu zen. Ez dakit zenbat berriemaile ziren, eta bakoitzak idazten zuen bere herriko hizkera, ahal zuen bezala, eta irizpide jakinik gabe. Nola idatzi: aditza banatu, erakusleak elkartu, kendu, jarri, nahiko kaos handia zen eta horrekin ere lotu genuen gure hasierako ideia hori.

K. D. de U.: Gomendioak edo aholkuak ematen dituzue; nola idatzi horko hizkerak-eta, horrelako gauzak ere ematen dituzue?

I. M.: Bai, egin genuen holako hibrido txiki bat edo. Gure helburua zen herriko hizke-rak ahalik eta fidelen agertzea orrian, eta bestetik euskara batutik edo batua deitzen dugun horretatik ahalik eta gertuen egongo zen sistema bat. Hasieran zalantza asko izan genituen: nola idatzi, *h*-rekin, edo *h* gabe; aditza elkartuta edo elkartu gabe... Kontuan hartu hemengo hizkerek «jateko» joera handia dutela eta aditza elkartzekoa eta... Orduan *Guaixe* aldizkariaren bilera batean Euskalki Batzordean hartu genituen irizpide jakin batzuk eta hortik aurrera gauzak erraztu ziren pixka bat.

- K. D. de U.:** Aizu, Iñaki, eta hemen gaia zein da: nola mantendu Sakanako hizkerak, edo kasu honetan Etxarrikoa? Zuek uste duzue beharrezkoa dela horiek mantentzea?
- I. M.:** Bai, pentsatzen dugu errejistro desberdinak mantendu behar direla, azken finean ez da ezagutzen errejistro bakarra duen hizkuntzarik, eta guk egiten dugun apustua da, apustua edo egin nahi genukeena behintzat, herri hizkera mantentzea da batetik, eta gero herri hizkera horren ezaugarriak mantendu nahi ditugu hizkera jaso batean, hizkera batua esaten dugun horretan bertako formak sartu. Betiko adibideak jartzen ditugu: *exeri* erabiltzen dugu gehienetan batuan, ba *jarri* erabiliko dugu; *amarentzat* beharrean saiatuko gara *amarendako* idazten...
- K. D. de U.:** Honelako gauzak esan dizkigute Etxarri aldetik. Hor gertatua zen, *Guaixe* aldizkariaren inguruan, Iñaki Mundiñanok esan duen bezala, halako kaosa, nahasmendu ikaragarria, eta pixka bat hori txukundu nahian edo jo zuten bide horretatik. Gauza asko atera dira mahai gainera; beti ere, lehenik beste gai bat dugu. Esate baterako, Orreaga Ibarrek egin duena, bere tesia modu dibulгатiboan edo irakurgarriagoan eman; ez dakit, Iñaki eta Patxi, zuek ere eginak dituzue holako tesiak; halako liburuxkarik egiteko asmorik baduzue? Liburu mardul mardulak egin dituzue, eta ez du beharbada jendeak holakoak ikusterakoan pixka bat atzera egiten?
- P. S.:** Nik bostehun orrialdeko laburpena egin nezake [txantxaz], baina hala ere uste dut jendeak ez lukeela irakurriko sobera. Ez dakit. Tesiaren nolakoagatik gehienbat. Iñakirena bai, hori irakurgarriagoa da, dudarik gabe.
- I. C.:** Nik ez dakit, nik tesia horrela egina dut eta nahi duenak egin dezala nahi duena berarekin, horretarako argitaratu dut; beraz, hori irekita dago.
- K. D. de U.:** Azken minutuetan gabilta gaurko saio honetan. Entzun ditugu Etxarri aldeko eta Leitza aldeko iritzi horiek. Euskara batua / euskalkiak; non erabili bertako hizkera, non erabili estandarrago hori, eta estandarrago hori nola aberastu. Etxean etxekoa noski; hor maila batzuk badira. Patxi, nola ikusten duzu?
- P. S.:** Ni beste gauza batean pentsatzen ari nintzen momentu honetan. Euskaldunberria naizen aldetik, ikusten dut euskalkien kontua inportantea dela, batez ere elkar ulertzeko dagoen zailtasun hori, eta hori ez dugu ukitu. Ikusten duzu hemengo umeek ikastolan ikasten badute ere, etxean euskaraz egiten ez baldin badute, eta egiten badute ere berdin, batuan egiten badute, gero arazo izugarriak izaten dituztela herrietan betiko euskaldun horiekin edo alfabetatu gabekoekin hitz egiteko orduan. Iruditzen zait komunikazio hori oinarritzko gauza dela eta bultzatu behar

dela, eta horretarako beharbada erdibide batera ailegatu behar genuke. Alde batetik badakit nik hirurogeita hamar urteko horiek ez direla alfabetatuko, baina nolabait ere herriko jende horrek pauso bat egin behar luke aurrera, batu aldera, eta gero hemengo Iruñekook eta ikastoletan ikasi dutenek ere, berdin, beste pauso bat egin beharko lukete aurrera bide erdian aurkitzeko.

- P. R.:** Bai horrekin ados nago, hori egin beharko litzateke, eta beti euskaldun-zaharren mitoa dago; “euskaldunzaharrak dena daki” eta ez dakit zer... Etortzen dela euskaldunberria herrietara eta ez duela konprenditzen... Bi aldetatik dago hor kontua. Agian egokitu: euskaldunberri edo eskolatik ikasi duen horrek ere ekarriko balu euskara maila aberatsagoa, edo lau forma horietaz gain zerbait gehiago ekarriko balu ere, agian konponketa errazago bat izanen litzateke hor. Gertatzen da: herriko batek, kanpotar bat etortzen zaionean, beti egokitzen du. Ni Baztangoa naiz, ezagutzen dut bat: Iparraldekoa etortzen zaionean egiten dio Iparraldeko estilo horretan. Gipuzkoarra baldin bada, ba *ondo* eta *asko* eta horrelako batzuk erabiltzen ditu...

Nik uste dut bi aldeetatik horrelako egokitzapen bat behar dela; pertsonala da azken batean elkar konprenditzeko hori. Hor ikusten da, ETBko «Goenkale»-n: egia da hori dena idatzia dela eta ongi egina dela. Nik joan den egunean bati entzun nion herrian: “jo, gure euskara hau lekutan dago horrekin”. Hau da, oso euskara aberatsa, eta ongi egina eta konprenditzeko modukoa eta pozik zegoen euskara mota horrekin. Eta gipuzkera osotua dela erran daiteke. Nafarrerara guti jotzen du, baina errazago ulertzen dugu euskalkiz nafar hizkeran mintzatzen garenok erdikoa, erdi aldera jotzen duena, bazterretakoa baino. Ez dakit, Patxik erran duen bezala, bi aldetatik egin beharko da bide hori eta erdian egin. Orain, badut uste gazteok egin beharko dutela bidea luzeagoa hangoek baino, zeren eta alfabetatze mailak ere ez dira Baztanen... Behinik behin badago ikaragarritzko hutsunea hogeitertetik berrogei urte arte horretan; jende guti alfabetatzen da gaur egun eta ez du beharrik sentitzen, eta alfabetatzen dena lanpostua behar duelako, baina hori bertze dinamika da. Nahasia da.

- I. C.:** Hainbatek betertzez begiratzen diote kontu honi, alegia, hainbat lekutan bertako hizkera hedabideen esparrura eramateari. Pentsatzen dute, behin euskara batua lortu dugularik ez ote garen berriz ere gibeleratzen hasi. Lehen aipatu du Iñaki Mundiñanok Etxarritik beldurtu zirela ikusiaz kaos bat zegoela; berarena da “kaos” hitza: batetik hurrek eskolan edo ikastolan herrikoa eta batua nahasten zutela, eta gero herriko aldizkarian denek ez zutelako berdin idazten. Orduan, hor beharbada askatasunari eman behar zaio leku pixka bat; pentsatu behar da errejistroak ez direla normatibizatzen guztiak, baizik eta bat, eta hemen Euskal Herrian askotan ematen du ari garelako euskara batuaz gain lekuan lekuko hizkerak ere

araupetzen eta paretan batzuen artean sartzen, eta hori beste leku batzuetan ez da gertatzen, modu naturalean ez behintzat. Nik hizkeren erabilera dela eta hainbatek duten beldur hori ulertzen dut neurri batean.

Leku batzuetan euskararen halako hibridazio bat egiten baldin bada, beharbada hori euskara biziaren seinalea da, eta etorkizunean ikusi beharko da zerk agintzen duen gure herrian soziolinguistikoki, zein diren erreferentzia jantziak eta kultoak eta herriak nori segitzen dion, zeren guk gure denboran izan dugun hizkuntz errealitatea euskararen egoerarekin, ez da errepikatuko horrelaxe gure ondokoekin. Hauek bestelako ikuspegia izanen dute, eta ziur aski guk izan duguna baino hobea, euskaldunagoak izanen direlako neurri batean. Beraz, nik uste hizkuntz askatasunak eta erreferentzien arteko gurutzamenduek ez dutela zertan kaos izan, baizik eta errealitatearen isla, eta etorkizunean ikusiko da.

- O. I.:** Oso interesgarria iruditzen zait Iñakik errandakoa. Paskuali segituz, pentsatzen dut baietz, baina tamalez eskoletan irakasten ari diren andereñoek beren garaia bizi izan dute eta garai horren zordun dira. Askotan Baztaneraino joan behar izan dute Nafarroako ez dakit nongo jendea, alfabetatu berri zirela; nahikoa egin du euskara batua, batu-batua, ikastearekin. Beraz, agian, umeei irakasten dien eredu euskara batu-batua da, eta hori da gure garaian gertatu dena, eta frikzio izugarrikoa dago bertako euskara eta eskolan ikasten den batuegi horrekin. Pentsatuko dugu hurrengo urteetan gauza pixkatxo bat aldatuko dela eta nire ustez inzidentzia handia egin beharko da eskoletan eta baita alfabetatzen ari den AEKn eta horrelakoetan ere, euskara batu horretan eredu jantzi edo aberatsago horiek ere txerta daitezten. Tamalez berriro ere eskoletako irakasleei egiten zaie erreferentzia, eta nahiko nekatuak daude hainbeste ikasi eta hainbeste trebatu behar direlako gainerako gauzetan; baina, honetan ere, agian erreflexio bat egin beharko litzateke.

Nafarroako hizkerak administrazioan, hezkuntzan eta hedabideetan

«Euskalerrria Irratia»-ko mahai ingurua: 1997/XI/27

Kike Diez de Ultzurrun: Lehengo egunean mahai gainera etorri zitzaigun gaia da nola jokatu hizkerekin, zer egin horiek indarrrik gal ez dezaten, hizkera horien ekarpenek nola aberastu behar duten eredu estandarra...; azken honen haritik heldu diogu gaurko saioari. Gure herrialdean alorrez alor erabiltzen ari garen hizkera ezagutu nahi dugu. Jakin nahi dugu zer gertatzen ari den administrazioan, hezkuntzan eta hedabideetan.

Gonbidatuak anitz izanen ditugu saio honetan: administrazioaren aldetik, hurrenez hurren, *Nafarroako Aldizkari Ofizial*-eko Josune Aranburu, Nafarroako Parlamentuko Alberto Amorrortu, Iruñeko Udaleko Inma Errea, Basaburuko idazkari den Jon Aleman eta Eukeni Zabala, Leitzako idazkaria. Irakaskuntzatik Goizuetako eskolako Ana Urdangarin, Iruñeko Ihatsuko Frantses ikastolako Andoni Sagastibel-tza, Nafarroako Unibertsitate Publikoko Koldo Asiron teknikaria eta Iruñeko Hizkuntz Eskolako Patxi Iñigo gonbidatu ditugu. Hedabideen aldetik, berriz, Xorroxin Irrati-ko Josetxo Apezetxea, *Ttapi-Ttapa* al-dizkariko Jose Manuel Irigoien eta *Euskaldunon Egunkaria*-ko Patxi Petrirena.

Ondorioak, beharbada, ez ditugu aterako edo ez ditugu agerian utziko; hori bakoitzak egin beharko du gaurko saioa entzun ondoren. Hiru arlo nagusi ditugu beraz: lehendabizikoa administrazioa da. Jakina, beraren atal gehientsuenak gaztelania hutsean daude edo harremanak gaztelaniaz egiten dira. Hori ez da, ordea, gaurko gaia, euskaraz egiten dena, egiten den euskara apur hori nola egiten den baizik. Diputazioan, Nafarroako Gobernuan, itzultzaileen atala bada eta horri heldu nahi diogu lehendabizi. Gurekin da bertako Josune Aranburu. Gauzak euskaratzen dira Itzulpen Atalean, baina nondik nora jokatzen duzue, zein dira irizpideak, Josune?

J. A.: Lehen gauza, administrazioari buruz mintzatzen garenean gauza zabal batez ari garela esatea da. Kontutan eduki behar dugu zer komunikazio mota ematen dugun. Alde batetik gehien-gehiena idatzizko komunikazioa egiten dugu, batez ere *Nafarroako Aldizkari Ofiziala*-ren testu administratiboak.

Horretan, egia esateko, euskalkiak oso toki gutxi dauka, eta arrazoa sinplea da: helburua hizkuntza estandarizatua lortzea da, gaztelaniaz erabiltzen diren kontzeptu horientzat guztientzat euskaraz, ahal den neurrian behintzat, ordain bat ematea. *Nafarroako Aldizkari Ofiziala* irakurtzen baldin baduzu seguru aski aurkituko dituzu gure euskalkiaren keinu batzuk, agian data emateko orduan, edo zenbait bukaera edo, baina oro har guk erabiltzen duguna euskara batua eta estandarizatua da.

K. D. de U.: Hori da, beraz, jokaera nagusia. Atal horretan aldizkari ofizial horretaz gain bestelako itzulpenik egiten duzue?

J. A.: Bai, administrazioan gradu asko daude. Hori litzateke alderdirik gogorrena, baina atalak baditu beste eginkizun batzuk. Esaterako, euskal eremu deitutako horretan dauden herrietarako beste dokumentu batzuk egiten ditugunean, orduan saiitzen gara bertako euskalkia gehiago erabiltzen. Foru lege bat itzultzea edo Leitzako Udalarentzat iragarki bat egitea ez da gauza bera. Hor bai saiitzen garela euskalkia islatzen. Horretarako ere badaude, ez gu, baizik eta euskara teknikariak, hango lanaz arduratzen direnak.

K. D. de U.: Ezer gaineratzeorik baduzu?

J. A.: Ez, soil soilik hori, euskalkiena gauza inportantea dela baina hizkuntza administratiboan toki gutxi daukala.

K. D. de U.: Nafarroako Parlamentuan ere bada itzulpen zerbitzu bat. Bertako kide da Alberto Amorrortu itzultzailea. Zuek ere bertako aldizkaria edo boletina itzultzen ari zarete; nola jokutzen duzue gai honi dagokionez?

A. A.: Lehenbizi esan nahiko nuke gure aldizkaria *Nafarroako Aldizkari Ofiziala* baino xumeagoa dela; gehiago da barrurako zerbitzu. Guk ere testu eta hizkera administratiboekin lan egin behar dugu, legeekin-eta; baina dena den, gu saiitzen gara hizkera argia eta ulertzeko modukoa erabiltzen. Ez da lan erraza, ez dakigu lortzen dugun, baina saiitzen gara. Gehien bat testu idatzien itzulpena egiten dugu; ahozkoa ere bai, interpretaritza, baina gehien bat idatzia. Testuak, badakizue nolakoak diren, gordinak eta zailak. Eremu zaila da hori egiteko.

K. D. de U.: Dena den, kanpotik ikusita behintzat ulergarriagoak dira Nafarroako Parlamentutik euskaraz ateratzen diren testuak garai batean, behintzat, Gasteizko Legebiltzarretik ateratzen zirenak baino.

A. A.: Izan daiteke; dena den, Gasteizko garai haiek zorionez iragan direla uste dut; ez dut ongi ezagutzen, baina uste dut gauzak alde horretatik hobetu direla. Guk harremanak izaten ditugu haiekin, ez nahi bezainbeste, baina

uste dut argitasunaren eta ulergarritasunaren ildotik gehiago jo dutela lehen baino; niri behintzat hala iruditzen zait.

K. D. de U.: Udalerrietako administrazioa joko dugu orain. Ezin guztietara jo. Hiru aukeratu ditugu. Lehena hiriburua, Iruñea. Bertan Inma Errea dugu itzultzaile. Euskararako irizpideak zeureak izanen dira, ezta Inma, momentuz zu zerori baitzaude leku horretan?

I. E.: Bai, momentuz behintzat halaxe da, ni bakarrik bainabil honetan. Egia esanda momentu hau oso berezia da Iruñeko Udalean, euskarari buruzko ordenantza atera berri baita; horrek itzulpen kopuru handia eragin du Iruñeko Udaletxean. Itzulpen horiek gehienbat hiritarrei begira eginda daude. Horrek eskatzen du nire iritziz hizkera zaindu beharra. Horren barruan argitasuna eta ulergarritasuna dago, gauzak argi eta garbi adieraztea euskaraz, eta euskaldun mota guztiei zuzendurik, gainera. Kontuan hartu behar dugu Iruñean gaudela; bertan badaude euskaldunzaharrak eta baita euskaldunberriak ere. Euskaldunberrien artean badago jende asko euskalduntzen ari dena. Uste dut argitasunarekin batera kontuan hartu behar dugula euskara ona izatea eta, noski, baita euskalkiak edo Nafarroako ezau-garri horiek ere, baina modu orokor batean; Iruñean ezin da Nafarroako euskalki zehatz bat erabili, lehen esan dugu euskaldun mota asko daudela.

Gero ere, zenbait testutan, zenbait idazkitan, maila ere kontuan hartu behar da. Administrazioako idazki askok zuzenbidearekin zerikusia dute eta horiek nolabaiteko maila jaso eskatzen dute; batzuetan gauzak arruntean berdintsuak izan daitezke, baina ez berdinak, eta hori ere kontuan hartu behar da. Nire iritziz, orain, momentu honetan, oro har, oso inportantea da kontuan hartzea kalko –erdatik hartutako espresioak– gehiegi ez egitea edo behar ez diren kalkoak ez egitea. Uste dut kalko batzuk egin behar direla, derrigorrezkoak direla, baina badaude gaztelaniaz halako esamolde bihurri batzuk, eta arriskua daukagu horiek hitzez hitz euskarara pasatzeko. Nire iritziz oso inportantea da beste administrazioekiko batasuna edo koordinazioa, hizkera administratibo bateratua erabiltzea.

K. D. de U.: Hori Iruñeko Udalean, baina orain Imotz-Basaburu alde horretara joko dugu. Bertako udalerrak legez euskal eskualdean daude eta bertan gauzak zertan diren Jon Aleman bertako idazkariak kontatuko digu. Gertatzen dena, hor euskal eskualdeko zenbait udalerrak UEMAn sartuta daudela –Udalerrak Euskaldunen Mankomunitatea– eta beste batzuk ez. Gerorago Leitzara joko dugu, baina orain Basaburuan eta Imotzen idazkari den Jon Alemanengana jo dugu. Imotz eta Basaburu biak udalerrak euskaldunak dira, baina beti ere, paper guztiak ez dira euskaratzen. Hori nola da?

- J. A.:** Lehen lehenik, idatzizkoari buruz hasi baino lehen, gauza bat esan beharko nuke: ahozkoa trinkotu eta bermatu behar dela batez ere. Hori behintzat egina dugu. Gero idatzizko lanetan euskaraz funtzionatzen dugu dagoeneko erabat, bandoak eta abisoak jendeari euskaraz edota euskaraz eta erdaraz ematen dizkiogu.
- K. D. de U.:** Jendearentzat euskaraz egiten dituzuen paper eta bando horietan, tokian tokiko hizkerak edo moldeak aintzat hartzen dituzue, kontuan hartzen dituzue, Jon?
- J. A.:** Bai, zertxobait bai. Kontuan hartzen dugu zenbait hitzetan; aditza batua erabiltzen dugu, baina hitzak-eta bertakoak erabiltzen saiatzen gara, eta gero beste gauza bat ere bai: hitz berriak-eta, euskarazko nahiz euskararen ordezkotako izan, erdarazko hitzak ere sartzen ditugu lasai aski, batez ere guk egindako inprimakiak eta gutunak jendeak uler ditzan.
- K. D. de U.:** Jakina, ohitura dago gauzak gaztelaniaz irakurtzeko. Zer uste duzu, jendeak euskarazko testu horiek ere segitzen dituela?
- J. A.:** Sorpresatxo batzuk behin edo beste izaten ditugu, irakurri dute euskarazkoa eta hola, baina ez gehiegi. Nik pentsatzen dut bi hizkuntzetan bidaltzen direlarik zuzenean erdarazkora jotzen dutela.
- K. D. de U.:** Beti ere, hor badira gazteak eta haurrak eskolak euskaraz hartzen ari baitira, asko edo gehientsuenak bederen, eta hori ere agian aldatuko da. Ezer gehiago esateko, Jon?
- J. A.:** Zuk esan duzun bezala esperantza beharko dugu izan, baina ez naiz ni hain baikorra.
- K. D. de U.:** Orain beste udalerrri batera joko dugu. Leitzako udala UEMA-n sarturik dago, Udalerrri Euskaldunen Mankomunitatean, eta bertan euskaraz lan egiten dela esan daiteke: paperak, aktak eta halakoak. Eukeni Zelaia dago han idazkari. Zuek, Eukeni, paperak eta, dena euskaraz egiten duzue?
- E. Z.:** Bai, UEMA-ko lehendakaria hemen dago eta ni neu naiz UEMA-ko idazkaria. UEMA-ri dagokionez, noski, den-dena euskara hutsean egiten da. Udalari dagokionez, zati handi bat euskara hutsean egiten da eta beste zati txiki bat elebiduna egiten da, alde batetik euskaraz eta bestetik erdaraz.
- K. D. de U.:** Euskarazko paper horiek egiterakoan Leitzako hizkera kontuan hartzen duzue?

- E. Z.:** Ahal dugun moduan bai. Ni berez ez naiz Leitzakoa baina hala ere bulegoan daudenak ehuneko ehun leitzarrak dira ni izan ezik, eta ahal dugun moduan Leitzako euskalkia sartzen dugu.
- K. D. de U.:** Arazorik izaten duzue horretan?
- E. Z.:** Bai, euskalki gehienak ahoz oso normalak dira, ahozkoak dira, baina idazterakoan euskalkiak bere funtsezko izaera hori galtzen du. Azken finean idazki guztiak batuan egiten dira, nahiz eta saiatzen garen noizean behinka ahal dugun moduan hemengo euskara edo hemengo esaerak sartzen, baina zaila da.
- K. D. de U.:** Administrazioaren gaia utzi eta irakaskuntzara gatoz. Lehendabizi herri txiki batera jo dugu. Goizuetako eskolan Ana Urdangarin dugu eta berak azalduko digu nola jokatzten duten gaurko gaiari dagokionez.
- A. U.:** Irizpide idatzien aldetik ez daukagu ezer, baina txikiak diren bitartean bertako hizkuntza egiten saiatzen gara denon artean, nahiz eta zailtasunak izan askotan, zeren irakasleok kanpotarrak baikara. Gero idatzizko prozesua hasten denean, irakurketa-idazketa hasten denean batua sartzen dugu, baina beti ere ahozko elkar ulertzean bertako hizkuntza mantenduz.
- K. D. de U.:** Arazorik sortzen da eskolan ikasi beharrekoaren eta etxearen artean?
- A. U.:** Ez da sortzen zeren eta nahiko parekotasuna baitute Goizuetan hitz egiten denak eta euskara batuak. Zailtasun normalak nik uste, denek dituztenak, *h*-en gora-behera edo aditzen gora-behera, hor ibiltzen den zerbait; baina bestela ez, ez daukate zailtasun apartekorik.
- K. D. de U.:** Irakaskuntzaren alorrean Iruñean Ihatsuko Frantses ikastola hautatu dugu. Bertako euskara arduraduna Andoni Sagastibeltza da. Jakina, hemen inguru erdalduna dugu nagusiki; darabiltzaten irizpideez galdegin diogu Andoniri.
- A. S.:** Nik uste dut gauza desberdina dela lehen goizuetar horrek aipatu duena, hau da, herri euskalduna izatea, edo gu bezala, gune erabat erdalduna izatea. Beraz, hemen argi eta garbi dugu. Bai hizkuntza idatzia eta bai hitz egina edo hizkera, euskara batua dugu. Euskara batura jotzen dugu zehatz-mehatz. Beste aldetik, gure ikastolan euskaldunzahar mordo bat bildu gara, eta uste dut goxatzen dugula euskara batua gure hizkerarekin, eta ez bakarrik gure artean, baita hurrekin ere, nolabait esateko, eta handiekin ere lantzen da zer edo zer, baina sinonimo arloan, aditzaren arloan pixka bat, baina anekdota gisa; besterik gabe.

K. D. de U.: Esana da haurrak diren artean euskarari fidel jarraitzen dutela izaten, baina gero hamabi, hamahiru edo hamalau urteko adinean gazteen jerga berezirik gabe daudela, eta lerratu gero eta errazago gaztelaniara egiten direla. Zuek ere sumatzen duzue hori?

A. S.: Bai, begira, uste dut gainera hauxe dela gure gakoa. Alde batetik, gure hizkeraren edo euskalkien gatazkarik gure artean ez dago. Gatazkarik baldin bada, euskara eta gaztelaniaren artean dago, besterik gabe. Gune erdaldunetan hori gertatzen da. Baina beste aldetik, ume ttikiekin, hurrekin lortzen da, guk gure kasuan lortzen dugu neurri batean euskaraz mintza daitezen. Baina Iruñerrian, eta batez ere gune erdaldunetan, hamabi edo hamahiru urteen inguruan eten bat gertatzen da, eta uste dut argi eta garbi dela, betikoa: hizkuntza batek eta hizkuntza normalizatu batek beharko lukeen erregistro saila. Ez bakarrik hizkuntza idatzi edo jaso, baita ere familiarreko hizkuntza, kasu askotan ez duguna, eta batez ere gazteen jerga, argot edo lagunarteko hori; horren falta sumatzen da ikaragarri. Zerk beteko lukeen hori? Interrogantea.

K. D. de U.: Inoiz pentsatu ote duzue hutsune hori zeuek edo beste ikastola batzuekiko hartu-emanen betetzea, arlo hori lantzea?

A. S.: Noizbait heldu beharko zaio, baina ez dakit nola, eta ez dakit zer egin beharko ote litzatekeen. Uste dut hizkuntzaren arazo bat dela hori; gune euskaldunetan bete xamarra izan lezaketena, hiketarekin, nahastua, betea, osatua pixka bat, eta bertako hizkerarekin. Baina pentsa Iruñerriko hizkera zein den, gaztelania huts-hutsa. Beraz, hortxe dago gure gatazka eta azken batean lortu beharrekoa.

K. D. de U.: Gaztetxoek berek ikusten dute behar hori, sentitzen dute behar hori?

A. S.: Nik urte bateko esperientzia izan dut DBH bigarren zikloan, aurtengoa bigarrena da, eta benetan oso esperientzia sakona eta polita izan dut duela gutxi; azken finean gazte horiek sumatzen dute horren falta, kanpora ateratzen direnean erdaldunek darabilten argot hori euskaraz ez dutela sumatzen dute; beraz, gaztelaniara jotzen dute, euskaraz ez dutelako aurkitzen. Orain baditugu taldeak euskararekiko jarrera ona dutenak eta horiek eskatzen ari dira benetan zerbait, ez dakite zehatz-mehatz zer, baina guk ez badiegu eskaintzen, nork eskaini behar die?

K. D. de U.: Horra hor Andoni Sagastibeltzaren gogoeta eta galdera. Gai honek baditu hainbat hari mutur eta atera zaigun hau ez da batere xamurra, hemen Iruñerrian batez ere. Jakina, inguru erdalduna nagusi den guneetan horrela gertatzen da.

Gatozen orain Nafarroako Unibertsitate Publikora. Bertakoaz mintzatzeko Koldo Asiron dugu. Unibertsitate honetako euskararako plangintzarik ezaz makina bat mintzatu gara, baina gaurko gaia bestelakoa da. Nola dago egun ukitzen ari garen gai hau unibertsitate horretan?

K. A.: Irizpide handirik ez da, gainera, uste dut zaila dela unibertsitatea bezalako administrazio edo ente publiko batean euskalkiekin-eta nola funtzionatu behar den erabakitzea. Esan nahi dut, batez ere Nafarroa osoari zuzendutako administrazioa dela unibertsitatea; orduan, normalean hemendik ateratzen diren argitalpenak, ikaslearen gida-liburua, iragarkiak, horietan gehienbat batua erabiltzen dugu. Bestela, lokalismo batzuk erabiltzen baditugu behintzat koherentziarekin jokatzeko dugu, eta testu berean estilo bera erabiltzen dugu, joskera, egitura edo termino berak. Beste kontu bat da unibertsitatean irakasleen lana; hemen agian euskalkiek badute lekua irakasleen lan horretan. Hemen euskalkiak izango lirakeke tresna baino gehiago ikerlan. Irakasleek ikerketak eta doktoretza tesiak egiten dituzte eta horietan bai, badute lekua euskalkiek, baina gure argitalpenetan eta gure hizkeran ez, nahiz eta agian komenigarria izan; administrazioaren hizkera aipatzen da herritarrengana hurbildu behar dela eta tokian tokiko euskarari egokitu beharko litzaiokeela, baina hori agian toki administrazioen eginkizuna litzateke eta ez administrazio, nolabait esatearren, orokor batena.

K. D. de U.: Hurrengo lekukotasuna helduen euskalduntzeari dagokio. Hemen Iruñerrian Hizkuntz Eskola aukeratu dugu; bertan Patxi Iñigo dabil irakasle eta gaia ere aterako diogu berari. Kezkarik sumatzen ote duen galdegin diogu.

P. I.: Nik gero eta handiagoa ikusten dut; gainera, egin ditugu halako gauza batzuk. Esate baterako, bosgarren mailan programazioaren barrenean sartua dago bost edo sei asteko euskalkien informazioa; hor ematen dira euskalki bakoitzaren berezitasunak, eta gainera, baita ere iritziak, batenak eta bestearrenak: aldekoenak, kontrakoenak, horrekin halako eztabaida bat sortzeko eta mintzamina lantzeko bost edo sei aste horietan. Baina hortik aparte hor baditugu material batzuk AEK-k egindakoak, bideo batzuk, eta nik bereziki ematen ditut klasean; horiek ikusiz antolatzen dugu klasea eta ikasten ea zer berezitasun agertzen diren, ea ulertzen duten edo zer, informazioa emateko batez ere.

Hortik aparte, eskolan egiten dena; nik hor bereiziko nuke alde batetik herrietan ematen den euskara eta hemen Iruñean ematen duguna. Herrietan bertako euskalkia oraindik bizirik baldin badago, nik hor garbi ikusten dut batuaz aparte bertakoa ere erakutsi edo erabili behar dela, eta ez noski lexikoan, baizik baita deklinabide eta aditzean ere; bestela hotz gelditzen da, eta hor ghettoa bezala egiten ari dira eskoletan eta gaineko gauzetan.

Iruñerrian desberdin ikusten dut; hemen, errate baterako, aditza eta deklinabidean batua erabiliko nuke; horrek ez du erran nahi batu hori bakarrik deklinabidea eta bakarrik aditza denik. Hor badira bertze alor batzuk ere. Errate baterako lexikoa, edo joskera, edo erranerak, eta hor bai, hor nik lan egingo nuke eta Hizkuntz Eskolan ere hori ari gara egiten gero eta gehiago.

Joskeran errate baterako, mundu guztiak badaki zer den *sarritan*, eta gero ez daki zer den *maiz*, eta guk *maiz* hobetsi egiten dugu Nafarroan gaudenez, horrek ez du ezer *sarritan*-en kontra. Edo *sarri artio*, pues *gero artio!* *Sarri artio* ere zergatik ez erabili? Denborazkoetan ere gauza bera erranen genuke, erran beharrean *etorri denez geroztik*, baina hor ditugu: *etorri bada etorri, ez da isildu*, aski gurea, ez? Edo beste tenporala, *lan hori akitzen duzun bezala dei iezadazu, akitzen duzun bezain laster* edo errateko. Edo baldintzazkoak, *non eta ez didazun hausten erabiltzen ahal didazu kotxea*, edo holakoak. Eta erraneretan ere baditugu. Batek errango luke: *falta zitzaiguna!* Pues hori errateko badugu *hauxe behar genuen!*, barra-barra gure herrietan erabiltzen dena. Edo, *baduzu ordua isiltzeko!*, *isiltzeko hobea zaude*-ren ordain, errate baterako. Edo *ederra egin duzu hori erratearekin* erran beharrean, *erran banion erran nion*, eta holakoak, baditugu pilaka horietatik.

Egia da honetan ere beharbada kontutan ibili beharko ginatkeela ikusteko zer erabiltzen dugun eta zer sartzen dugun; ez bagara jabetzen hitz horretaz, edo lexikoan errate baterako: “*hagitz* jarriko dut, *hagitz* modan jarri da”; baina *hagitz* eta *oso* ez dira hain sinonimoak ere. Nik erraten ahal dut *hagitz gustatu zait*, baina *oso gustatu zait* zail ikusten dut. Orduan hor berezitasunak eta jatorriko leku horietan nola erabiltzen diren, hori ezagutu beharko genuke sartu baino lehen, bestela gertatzen ari dira hemen, pues gertatzen ari direnak, *ahal*-ekin gertatzen zaiguna. Nik jakin nahi nuke ea, *ahal* normalean erabili izan den herrietan, non erran izan den *joan ahal naiz*; nik uste dut leku guztietan *joaten ahal naiz* erabili dela, baina dagoeneko liburu guztietan jarri digute *joan ahal naiz*; eta ez hori bakarrik, gero ordena ere aldatu digute: *ahal naiz joan*.

Orain IVAP-ek idatzi du liburu bat oso polita eta oso gustatu zait; argiro idazteko edo zerbait hola da bere titulua. Baina hor ere hain zorrotza da gauza batzuetan, administrazio gauzetan, eta gero tituluetan hiru edo lau tokitan ikusi dut *nola ahal gara komunikatu*. Dagoeneko ez da gainera *nola komunikatu ahal gara*, ez, ordena ere aldatu digute, eta horrelako gauzak egiten dira ez garenean jabetzen nolakoa den hitz hori; berdin gertatzen zaigu *arestian*-ekin, edo zer erranik ez oraingo *izaki* eta *jakinki* eta horiekin; jendea orain hasi da barra-barra *izaki* erabiltzen. Eta erraten dute: “beno, zer da *izaki*?”. *Izaki* da ‘izanik’. Beno, ‘izanik’ kontesturen batean, baina gehienetan ez. Eta hor horrelako astakeriak egiten ari dira.

K. D. de U.: *Arestian* aldaera aipatu duzu. Hitz horren erabilera zehaztuko dugu; noiz erabili behar da hitz hori?

P. I.: Guk behintzat, nik ez dakit beste nonbait erabiltzen duten, baina guk beti erabiltzen dugu momentuzko gauzetarako. Hau da, nik gaur erabiliko dut *Koldo arestian etorri da*; ni kontatzen ari baldin banaiz, *joan den astean joan zen gure etxera eta arestian heldu zen bere anaia*. Ez, *lehentxeago iritsi zen bere anaia*, baina *arestian ez, arestian* orain erabiltzen da.

K. D. de U.: Testuen gainean ohar bat egin nahi zenuen, ezta Patxi.

P. I.: Bai, nik pentsatzen dut orain esaten dugun aberasgarritasun hauetan, Nafarroan batez ere erabiltzen ditugun gauzetan, horiek eskoletan sartzeko, nik pentsatzen dut hor falta dugula liberatu batzuk edo ekipo bat, edo hemengo joskera, hemengo lexikoa edo hemengo gauzak lantzen dituena eta testuak prestatzen dituena. Hor Gipuzkoan eta Bizkaian badira, eta gu beti ari gara haiena edo handik ekartzen. Orduan hemengo hutsunea sumatzen dut, hemen ez dugu liberaturik horretarako eta ez dugu bat ere koordinaziorik; nik ez dakit zer egiten ari diren AEKn edo zer egiten ari diren IKAn edo bertze euskaltegietan; eta horregatik nik pentsatzen dut hurrengo urteetan hemen zerbait egin beharko dela edo zerbait pentsatu beharko dela honen alde; bestela hemen oso hankamotz gabiltza.

K. D. de U.: Horra, beraz, Hizkuntza Eskolako Patxi Iñigo irakaslearen hitzak, benetan jakingarri eta interesgarriak, eta gogoeta egin daiteke berak esandakoaz.

Aurrera segituko dugu. Orain gure arloari buruz mintzatuko gara, hedabideez: guri maiz leporatzen zaigu sekulako eragina dugula jendearen mintzatzeko eran. Maiz leporatzen zaigu hizkuntzaren erabilera okerra, gaztelaniaren menpe dagoena, erdarakadak anitz eta munta handikoak egiten ditugula, eta holakoak. Bestela ere, hedabideek indar handia dugu hizkera molde bat bultzatzerakoan: hau edo hura; horrexegatik, zenbait lekukotasun bilduko ditugu alor honi dagozkionak. Lehena, Belate pasatu, eta han Xorroxin irrata dugu, Baztanen, Malerrekan, Bidasoa aldean eta Bortzirietan lan egiten duena. Gai honi dagokionez Josetxo Apezetxea arituko zaigu.

J. A.: Solasterako orduan nola egin behar dugun jakiteko irratia ez du inolako irizpiderik finkatu; nahiz eta hori hola izan, entzuleei ahalik eta ulergarriena egiteko, hemen berean nolabait daukaguna erabiltzea da zentzuzkoena eta errazena; hori iruditu zaigu guri. Gero, agian, esatarien artean, bakoitza non hezi den, euskararen ikasketa noraino sakondu duen eta euskara batuaren eragina ere hor daude, eta azkenean hori nolabait ere sumatzen da. Zuk erran bezala, berriemaileak Erratzun, Zugarramurdin,

Arantzan, Zubietan, Donamarian eta Anizen mintzatzen den bezala aritzen dira, eta euskara ez da berdina; aberastasun hori batez ere berriemaileengandik mantentzen dugu, aberasgarria dela iruditzen zaigulakoz, eta kontuan hartu behar da ere entzulego zati handi bat baserrietan edo herri ttipietan bizi dela, orainik ahozko euskara aberatsaren tokietan, eta hori nolabait hemen ere probesteko, beraiek eroso sentitzea nahi ta nahiezkoa dela; hori ere kontuan hartu behar da, eta hori nolabait eskaini behar diegu hemen irratitik, eroso eta gustora sentitzea eta egotea. Bestalde, gazteriak ere erreferentzia bat izan dezan etxetik kanpo hemengo euskararen gainean ere, horretarako balio du nik uste irratian egiten den lan horrek; eta kontraz ere bai, beharbada alfabetatu gabe dagoen jendearendako, poliki-poliki eta tarteka ere euskara batua sartuz ere, gainerakoak horren gainean ere egon daitezten.

K. D. de U.: Inguru horretan berean arras hedaturik dago *Ttipi-Ttapa* aldizkaria. Bertako lankide baten lekukotasuna dakargu orain, Jose Manuel Irigoienena.

J. M. I.: Hasiera beretik finkatu genituen irizpide horiek eta erran behar da *Ttipi-Ttapa* ez dagoela berez batu garbi-garbian idatzia, baina bai batuaren egitura eta ortografia mantentzen dituela. Hasiera bere-beretik kontu horiek finkatu genituen eta aldi berean batuaren ezaugarri nagusienak bildu ziren eta horrekin batera saiatu ginen batua euskalkiarekin aberasten, eta aberaste itxura horretan goi-nafarreraren euskalkiak dituen hainbat ezaugarri, bai goi-nafarrerarenak eta bai lapurterarenak, gure kasuan, biltzen saiaturen gara; batez ere herriz herriko kroniketan-eta. Hori nik uste dut ikusgarria dela, edo ikusteko moduan dagoela *Ttipi-Ttapa*-n.

K. D. de U.: Zuentzat garrantzizkoa da tokian tokiko euskarari eustea, behintzat tokiko aldizkari edo komunikabidea baldin bada?

J. M. I.: Bai, baina hor nola egiten den da kontua; hala ere badaude beste komunikabide batzuk modu nabarmenagoan egiten dutenak, batez ere ortografiari dagokionez; konparazioak egitea ez da kontua oraingo honetan, baina Nafarroan bertan badaude beste komunikabide batzuk; kasua da *Guaixe* aldizkaria, *Ttipi-Ttapa*-k ez bezalako beste irizpide bat segitzen duena, eta hor kontrakzioak, esamoldeak, ahozkoaren transkribapen ahalik eta literalenak edo iduritsuenak agertzen dira, fonetikoaren eta idatziaren tarteko jauzi hori biltzen dutenak. *Ttipi-Ttapa*-ren kasuan ez da horrela egiten. Nahiz eta saiaturen garen biltzera tokian tokiko aberastasun guztiak, idazterakoan ahalik eta osatuen egitera saiaturen gara.

K. D. de U.: Beti ere Jose Manuel Irigoienek esan duenaren haritik, beharbada ez dela alderaketak edo konparaketak egiten hasteko tenorea, baina *Guaixe*

aldizkaria aipatu duenez, joan den astearteko saioan Etxarri Aranazko gazte batekin mintzatu ginen, eta esan zigun orain baietz, halako irizpide batzuk finkatu dituztela Sakanako *Guaixe* aldizkari horretan artikulua idazterakoan nola jokatu jakiteko.

Bukatzeko beste iritzi bat ere bildu nahi genuke; bada hemen Euskal Herri osoan zabaldua dagoen komunikabide bat, *Euskaldunon Egunkaria*, lan handi-handia eta zuzena egiten ari dena alor honetan, gaurko gaiari dagokionez, eta bertako euskara arduradunarekin hitz egin behar dugu. Kontuan hartu behar da estilo liburua atera dutela hauek; bada beharra, egunero hamaika esamolde modu egokian eman beharrak hamaika buruhauste sortzen ditu eta *Egunkaria* bezalako batek irizpideak ezinbestekoak ditu. Gurekin dugu Patxi Petrirena sunbildarra, *Euskaldunon Egunkaria*-n euskararen arduradunetako bat.

P. P.: Bai, arduradunetako bat; hemen batek erran zidan behin denok izan beharko genukeela arduradun, eta erran daiteke zuzentzaile taldean lau garelako horretaz bereziki arduratzen garenak, baina idazten duten guztiek ere badute ardura, dudarik gabe.

K. D. de U.: Estilo liburua, egunero sortzen diren hamaika buruhausteri erantzun beharra, erantzun zuzena eta egokia eman beharra; ezinbestekoa da, noski, komunikabideentzat irizpideak garbi izatea hizkerari edo idazkerari dagokionez.

P. P.: Bai, guretzat tresna ezinbestekoa da eta bertze batzuentzat ere lagungarria da; beti ere kontuan izan behar da bereziki *Egunkaria*-rentzat pentsatutako eta prestatutako tresna dela, baliagarri izanen da bertze batzuentzat ere, baina guk *Egunkaria*-n behar nahiko konkretuak ditugu eta gure ezaugarri berezien arabera Euskal Herri osorako komunikabide bat izan behar dugu; alde horretatik, kontu eduki behar dugu forma hedatu xamarrek erabiltzen beti ere, ahal dela; horrek ez du erran nahi tokian tokiko formak baztertzen ditugunik, inola ere.

K. D. de U.: Sumatzen duzue hizkera edo idazkeraren aldetik zuen *Egunkaria* erreferentzia dela edo? Hori da bederen guk hemen Iruñe alde honetan hartzen dugun inpresioa.

P. P.: Horrela baldin bada, seguruenik guk suma dezakeguna baino gehiago zuek sumatuko duzue, ingurutik, *Egunkaria*-ren irakurleek-eta. Guk ardura handia daukagu eta badakigu erantzukizun handia dugula eta saiatu behar dugula gauzak ahalik eta txukunen egiten, eta horretan saiatzen gara; badakigu eragozpenak ditugula, baina saiatzen gara; egia errateko badut uste nahiko harrera ona dugula hizkuntzaren erabileraren aldetik eta

jendeak nahiko kontuan hartzen gaituela eta uste duela gehienbat nahiko txukun ibiltzen garela.

K. D. de U.: Irizpide nagusia edo nagusietako bat, euskara batua, noski, baina tokian tokiko hitzak, joskerak eta horiek, onartzen dira *Egunkaria*-n?

P. P.: Bai, hala da, eta lehen erran dudan bezala irizpide nagusia euskara batua da, baina denok badakigu euskara batua zer den, zer den edo oraindik noraino ez den ailegatu. Eman dira arau batzuk, Euskaltzaindiak eman ditu arauak eta gehienak dira deklinabideari eta aditzari dagozkionak; orain azken urteotan gramatika puntu batzuk ukitu dira, eta orain hiztegian lehenbiziko pauso arautzaileak egin ditu, baina gelditzen da hor eremu bat aski zabala jokatzeko.

Euskara batua osatzeko oraindik bide luzea dago egiteko, eta forma hedatu eta alde guztietan ezagunak direnez gain, eremu mugatuagokoak diren bertze batzuk ere hartu behar dira; tokian tokikoak ere hartu behar dira eta horrek ematen dio hain xuxen toki horietako irakurlearendako pixka bat erakarmen gehixeago. Ikusten du horrela *Egunkaria* gauza bat hurbila duela eta alde horretatik gu saiatzen gara Nafarroan eta Euskal Herriko ekialdean nahiko normalak diren formak erabiltzen; erran dezagun, hitzen aldetik *ainitz*, *aitzin*, guztiok dakizkigun horiek-eta. Gero joskeraren aldetik eta aditzaren morfologiaren aldetik *emanen*, *izanen* eta horiek guztiak, denok dakizkigunak; gero errateko moduen aldetik eta joskeraren aldetik ere egiten dugu ahalegina. Egia errateko, hori gehienbat norberaren baitan dago, eta norberak hizkuntza nola menderatzen duen eta nola ezagutzen duen bere inguruko euskararen zera hori, oinarri eta mami hori, horrek egiten du gehienbat; hori zuzentzeko garaian, egia errateko, eta azken orraztua emateko garaian, horren gainean ezin da lan handirik egin, hori norberaren baitan, bere idazkera eta bere euskararen mamiaren eta funtsaren gainean dago.

K. D. de U.: Eta hemen gure herrialdean, jakina, toki batzuetan ingurua euskalduna goitik behera, beste toki batzuetan ez horrenbeste, eta beste batzuetan zoritxarrez ingurua ia erabat erdalduna. Nola jokatu beharko genuke komunikabideetan; zein da zure iritzia, Patxi?

P. P.: Nik uste dut badugula hizkuntzaren gorputz bat guk jaso duguna, hor dagoena; hor daude produkzio idatziak eta izan ditugun gure idazleak-eta; gero hizkuntza berritu behar bat eta eguneratu behar bat dago, eta egunero sortzen diren premia beharrei erantzuna eman beharra. Lan zaila da hori eta arreta handia eskatzen du eta kontu handiaz ibiltzea; dudarik ez da, hizkuntzaren forma batzuk, ongi finkatuta eta sendotuta daudenak, horiek zabaldu egin behar direla zuzentasunaren aldetik, eta eredu on bat eman behar dela. Gero, euskara aberastu eta eguneratu ondoren, bixitasuna

eman behar zaio, ez dadila izan gauza bat hotza edo pisua eta astuna; hori kazetarien eta guztien esku dago, hizkuntza modu adierazkorrean erabiltzea eta jendeari xamur egiteko moduan erabiltzea; ez da erraza, egia errateko.

K. D. de U.: Horra, beraz, Patxi Petrirenaren hitzak. Bukatu dugu gaurko egun honetako iritzi bilketa. Gaia, afera, hortxe dago; gauza interesgarriak esan dira, dudarik gabe, eta gogoetaz gain lanean hasteko beharra ere aipatu da. Zenbait gairi berehala heldu behar zaio: gaztetxoen jerga edo argotarena, eredu estandarra aberastearena eta hornitzearena... Entzule bakoitzak aterako zuen seguru aski bere ondorioa.

ORAIN ARTEKO LANAREN EZAGUTZA

Udako Euskal Unibertsitateak ez zituen Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldiak bukatu nahi arlo honetan orain artean aritu direnen lanaren ezagutza egin gabe. 1997ko azaroaren 28an UEUko kide batzuk eta Jardunaldietako partaide batzuk Bernardo Estornes Lasa kallesaren etxera joan ziren Donostiara: Eugenio Arraiza Eusko Ikaskuntzakoa, Patxi Salaberri Zaratiegi Nafarroako Unibertsitate Publikoko irakaslea eta Iñaki Camino UEUko hizkuntzalaritza sailburua. Bernardo Estornes Lasaren adiskide den Koldo Artola dialektologialaria ere gonbidaturik zegoen, eta bai hitzordura zintzo agertu ere.

UEUk omenaldia Bernardo Estornes Lasari, Donostia 1997.

Euskararen inguruko gaiez aritu ziren bi ordu eta erdiko hitzaspertuan izabarraren etxean, eta eskergarri eta beraren lanaren ezagutzan, Izabako euskararen idatzitako oroigarri bat eman zioten Estornes Lasa jaunari:

*Erronkariko uskara biltu dien
Bernardo Estornes Lasa jeinari*

Esker anitx

Uriñan, 1997ko lenabentian

Oroigarri honekin UEUK, Iruñeko «Euskalerria Irratia»-k eta Nafarroako beste hainbat euskaltzalek, euskararen bilduma lanetan garai zailetan –unibertsitateek euskalkiez ardurarik ez zutenean– jardun duten lagunak gogora ekarri nahi izan ditu: Kandido Izagirre eta Jose Estornes Lasa zirenak, edota Bernardo Estornes Lasa, Pedro de Irizar eta Koldo Artola, besteren artean.